

Revija za družbena vprašanja

TEORIJA in PRAKSA

12

1971

letnik 8

iz vsebine

- DUŠAN ČEHOVIN: Sedanji gospodarski trenutek
- VELJKO VLAHOVIČ: Boj proti dogmatizmu
- IVAN LAVRAČ: Družbenoekonomske osnove samoupravnega socialističnega ekonomskega sistema
- OKROGLA MIZA: Dileme o vlogi subjektivnih sil v družbenem razvoju
- STANE MOŽINA: Interesi samoupravljalcev za odločanje
- VOJAN RUS: Ob začetku priprav na nove ustave
- JANUSZ ZIOLKOWSKI: Sociologija regionalnega razvoja

TEORIJA in PRAKSA

1971

12

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič,
Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gor-
jup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože
Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan
Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič,
Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar,
Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze
Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir
Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc
Urevec, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mah-
kovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-
Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar, Ruža
Tekavec

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlač

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za posameznike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Cena dvojne šte-
vilke za nenaročnike je 6 din. Celoletna
naročnina za tujino je 80 din, za posa-
mezen izvod 8 din.

TEKOCI RAČUN:

501-3-386/2. Fakulteta za sociologijo, po-
litične vede in novinarstvo — za revijo
Teorija in praksa; devizni račun FSPN:
501-620-7-32040-10-646 — za revijo Teorija
in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20 v
mesecu. Maksimalni obseg uvodniških
čankov je do 10 novinarskih strani, za
članke in razprave do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovinkov«
do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35,
december 1971

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 12, str. 1681—1856, Ljubljana,
december 1971

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 8,
št. 12, str. 1681—1856, Ljubljana,
december 1971

vsebina

UVODNIK:

DUŠAN ČEHOVIN: Sedanji gospodarski
trenutek 1683

ČLANKI, RAZPRAVE:

VELJKO VLAHOVIČ: Boj proti dogma-
tizmu 1695

IVAN LAVRAČ: Družbenoekonomske
osnove samoupravnega socialističnega
ekonomskega sistema 1708

ALEKSANDER KUTOŠ: Samoupravlja-
nje v visokem šolstvu 1717

POGLEDI, KOMENTARJI:

RUDI LESNIK: Naša družba v očeh štu-
dentov 1726

OKROGLA MIZA:

Dileme o vlogi subjektivnih sil v dru-
žbenem razvoju 1732

ODMEVI:

FRANC BOHINC: Gospodarski sistem,
gospodarsko ravnanje in nelikvidnost
1757

DELOVNE ORGANIZACIJE:

STANE MOŽINA: Interesi samouprav-
ljavcev za odločanje 1761

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

VOJAN RUS: Ob začetku priprav na
nove ustave 1775

ZNANOST IN DRUŽBA:

JANUSZ ZIOŁKOWSKI: Sociologija re-
gionalnega razvoja 1791

JOŽE ŠTER: Problemi razvoja slovenske
znanosti 1807

BREZ OVINKOV:

M. D. MURKO: Dileme 1816

J. RUPNIK: Kriza družbene zavesti? 1819

L. VEZOČNIK: Čisti računi 1823

S. GLIHA: Razvoj kmetijstva — neznan-
ka? 1826

V. RUS: Beseda o objektivnem obvešča-
nju 1830

J. ŠTER: Koliko veljajo statistični po-
datki v znanosti? 1834

V. OŠLAK: O ateistični vzgoji pri nas
1836

PRIKAZI, RECENZIJE:

NOVICA VOJINOVIČ: Lenin in država
(M. Brezovšek) 1839

F. MUSAR: Republika kot država in kot
samoupravna skupnost 1842

Kronika 1846

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLAN- KOV

Avtorski sinopsisi 1855

CONTENTS

DUŠAN ČEHOVIN: The Present Economic Moment 1683

ARTICLES, STUDIES:

VELJKO VLAHOVIĆ: The Struggle against Dogmatism 1695

IVAN LAVRAČ: Socio-economic Foundations of Self-Management Socialist Economic System 1708

ALEKSANDER KUTOS: Self-Management in Higher Schools 1717

VIEWS, COMMENTS:

RUDI LESNIK: Our Society in the Eyes of Students 1726

ROUND TABLE:

Some Dilemmas concerning the Role of Subjective Forces in Social Development 1732

ECHOES:

FRANC BOHINC: Economic System, Economic Behaviour and Non-liquidity 1757

WORKING ORGANIZATIONS:

STANE MOZINA: The Interests of Self-Management Workers in Taking Decisions 1761

THE PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

VOJAN RUS: At the Beginning of Preparatory Work for the New Constitution 1775

SCIENCE AND SOCIETY:

JANUSZ ZIOŁKOWSKI: Sociology of Regional Development 1791

JOZE ŠTER: The Problems of the Development of Slovene Science 1807

STRAIGHT AWAY:

M. D. MURKO: Dilemmas 1816

J. RUPNIK: A Crisis of Social Consciousness? 1819

L. VEZOČNIK: Clear Accounts 1823

S. GLIHA: The Development of Agriculture — an Unknown Quantity? 1826

V. RUS: A Word concerning Objective Information 1830

J. ŠTER: The Validity of Statistical Data in Science? 1834

V. OŠLAK: Atheistic Education with us 1836

REVIEWS, NOTES:

NOVICA VOJINOVIĆ: Lenin and State (M. Brezovšek) 1839

F. MUSAR: The Republic as a State and as a Self-Management Community Chronicle 1842 1846

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 1850

Authors' Synopses 1855

СОДЕРЖАНИЕ

ДУШАН ЧЕХОВИН: Хозяйство в данный момент 1683

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ВЕЛЬКО ВЛАХОВИЧ: Бой против догматизма 1695

ИВАН ЛАВРАЧ: Общественно-экономические основы социалистической экономической системы самоуправления 1703 1708

АЛЕКСАНДР КУТОШ: Самоуправление в высших учебных заведениях 1717

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

РУДИ ЛЕШНИК: Наше общество в глазах студентов 1726

ЗА КРУГЛЫМ СТОЛОМ:

Некоторые дилеммы роли субъективных сил в развитии общества 1732

ОТКЛИКИ:

ФРАНЦ БОХИНЦ: Экономическая система, хозяйственность и неплатежеспособность 1757

ТРУДОВЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ:

СТАНЕ МОЖИНА: Интересы носителей функций самоуправления к принятию решений 1761

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ВОЯН РУС: В связи с началом подготовки к новым конституциям 1775

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

ЯНУШ ЦИОЛКОВСКИ: Социология регионального развития 1791

ЕЖЕ ШТЕР: Проблемы развития словенской науки 1807

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

М. Д. МУРКО: Дилеммы 1816

Я. РУПНИК: Кризис общественного сознания? 1819

Л. ВЕЗОЧНИК: Чистые счета 1823

Ц. ГЛИХА: Развитие сельского хозяйства — неизвестная? 1825

В. РУС: Речь об объективной информации 1830

Е. ШТЕР: Какая цена статистических данных в науке? 1834

В. ОШЛАК: Об атеистическом воспитании в нашей стране 1835

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

НОВИЦА ВОЙИНОВИЧ: Ленин и государство (М. Брезовшек) 1839

Ф. МУСАР: Республика как государство и как содружество на базе самоуправления 1842 1846

ХРОНИКА 1845

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 1850

Авторские синопсисы 1855

Sedanji gospodarski trenutek

Sedanji ekonomski položaj bremenijo velike težave. Gospodarska gibanja že dalj časa potekajo po svoji lastni logiki, ne da bi jih družba nadzirala. Ti problemi so bili prisotni že na prvi konferenci Zveze komunistov Jugoslavije pred enim letom. Še vedno se živo spominjamo splošnega odobravanja konference in odločilnih besed za stabilizacijo, ki so bile na njej izgovorjene. Stvari pa so šle naprej po svoji poti. Postopoma se je čedalje bolj izgubljalo zaupanje gospodarstva in prebivalstva v stabilizacijski program in ukrepe gospodarske politike.

Do neugodnega obrata ni prišlo nenadoma. Problemi se že več let kopičijo, zanje pa nismo pravočasno našli prave rešitve. Korenine vsemu temu je treba iskati v ravnanju in tokovih v družbi nekaj let nazaj, ko so se zamajali temelji družbenogospodarske reforme. Obuditi spomin na nekatere stvari iz tega časa je lahko v tem trenutku pomembno, ker lahko osvetli smer akcije za premagovanje sedanjih težav.

Kot je znano, so se po začetnih uspehih upi in težnje, ki jih je zbudila reforma, hitro poglobili. Ne da bi pretendirali na celovitost ocen, pa že samo površno naštevanje nekaterih napak v zgodovinski retrospektivi pokaže, da za uspeh reforme niso bile ustvarjene vse potrebne možnosti.

Med primarnimi postulati reforme je bila modernizacija gospodarstva oziroma prestrukturiranje celotnega gospodarskega potenciala na sodobnejše temelje, na visoko produktivnost dela in tehnologijo. Usmeritev je bila, da se te naloge uresničijo in realizirajo pretežno z lastnimi silami in sredstvi. Da bi to politiko uresničili, je bilo nujno paziti, da se ne skalijo odnosi, ki bi bistveno škodovali akumulaciji. To je celo zapisano v družbenem načrtu za razvoj Jugoslavije od leta 1966 do leta 1970. Temeljna strateška postavka je bila, da se v prvih letih reforme in v prvi polovici uresničevanja petletnega načrta osebni dohodki in potrošnja povečajo v skladu s povečanjem produktivnosti dela. Toda stvari niso tako potekale. To,

da ni bilo jasne politike dohodka, je bilo med bistvenimi dejavniki motenj, ki so se pojavile.

Da bi prikazali resnico, moramo reči, da se je gospodarstvo skoraj leto dni po reformi popolnoma pravilno vedlo. Toda pozneje so stvari začele teči v drugo smer. Med razlogi za take težnje je bilo predvsem ustvarjeno politično ozračje, celo določena politična »hajka« v smeri povečevanja osebnih dohodkov. Ta hajka se je začela stihijsko odvijati sredi leta 1966 in je vplivala na to, da se je spremenila orientacija v vedenju gospodarskih organizacij. Drug pomemben moment za vedenje gospodarstva in drugih nosilcev gospodarske dejavnosti v delitvi je bilo tudi to, da ukrepi gospodarske reforme niso bili sinhronizirano sprejeti, da bi zagotovili uresničevanje dane politike. Nekateri ukrepi, ki naj bi zagotovili ustrežnejše odnose v delitvi, kot na primer revalorizacija osnovnih sredstev, uvedba novih amortizacijskih stopenj, pa tudi sam devizni režim, so bili sprejeti z zamudo, tj. v začetku leta 1967.

V zadnjih petih letih, od leta 1966 do leta 1970, so nastale pomembne spremembe v delitvi nacionalnega dohodka. Njegova stopnja rasti je znašala 5,6 % na leto. Hkrati se je dvig življenjskega standarda (osebna potrošnja in družbeni standard) gibal s poprečno stopnjo 6,5 %, splošna potrošnja pa s stopnjo 4,6 %. Po drugi strani je stopnja rasti akumulacije (neto gospodarske investicije) znašala le 0,4 % v poprečju na leto, kar pomeni, da se je delež akumulacije v delitvi zmanjševal. Res je, da so se izločanja za amortizacijo v tem času povečala na račun neto akumulacije, toda ne v razmerju, v katerem je nastopalo razvrednotenje »osnovnega kapitala«. Po računu zveznega sekretariata za finance znaša zaostajanje, izraženo v odstotkih, približno 52 %. Če imamo to pred očmi, je relativno zmanjševanje deleža akumulacijske stopnje še izrazitejše. Mnoga podjetja, pa tudi celotni deli gospodarstva, so v položaju, da lahko zadovoljijo samo enostavno reprodukcijo, če pa bi bilance očistili fiktivnih postavk, bi verjetno videli, da gre celo za izgubo osnovne substance.

Delno nadomestilo takih teženj so dodatna sredstva iz tujine v skupni akumulaciji. Njihov delež postaja čedalje bolj izrazit — od 3,8 % v letu 1966 se je povečal na 43,4 % v letu 1970.

Delež stopnje bruto akumulacije (neto akumulacija + amortizacija) v družbenem proizvodu se nekoliko povečuje (povečal se je delež tujih virov), od 35 % v letu 1966 na 38 % v letu 1970, toda prišlo je do pomembnih sprememb v njeni delitvi. V letu 1966 so praktično največji del akumulacije (nad tri četrtine) zadržali še vedno v družbenem sektorju gospodarstva v okviru družbenopolitičnih skupnosti, medtem ko se je v letu 1970 delež družbenega sektorja v bruto akumulaciji zmanjšal na približno 60 %. Vzporedno s tem poteka proces čedalje večjega premikanja akumulacije proti drugim sektorjem oziroma prebivalstvu.

Med osnovne strateške naloge pri uresničevanju reforme spada tudi zmanjševanje predimenzionirane splošne porabe, temelječe na ekstenzivnem razvoju. Posledica tega je bilo povečevanje izločanja sredstev iz gospodarstva nad njegovimi možnostmi, kljub nasprotni politični usmerjenosti, ki je bila poudarjena v političnih dokumentih. Zlasti je bilo to negativno v času stagnacije gospodarske dejavnosti. Tudi visoke obveznosti federacije po t. i. neproračunski bilanci so bile dodaten vir ekonomskih motenj in političnih nesoglasij v celotnem poreformskem obdobju.

Koncept razvojne politike, ki je bil sprejet skupaj z reformo, je pomenil po svoji vsebini kompromis s starim ekstenzivnim gospodarjenjem in staro politiko. Reforma je ustvarila popolnoma nova izhodišča za gospodarjenje, nove koncepcije, tako da so se naenkrat številne delovne organizacije znašle brez dovolj dolgoročne usmeritve. V razvojnem konceptu niso dobile odgovora na vprašanje, kaj naprej in v kateri smeri se razvijati, kako premostiti razdrobljenost, paralelne kapacitete, tehnološke presežke delovne sile itd.

Bistveni defekti so se pojavljali v gospodarskem sistemu. Med reformo so bili deloma spremenjeni proračunski sistemi, bančni in kreditni sistem in financiranje razširjene reprodukcije. Prerazdeljena so bila sredstva v dobro delovnih organizacij, kar je bil prav tako pomemben postulat funkcioniranja celega sistema. Toda vse te spremembe so bile nezadostne, mehanizmi sistema so delovali na stari, predreformski način, bili so premalo prilagojeni gospodarstvu tržnega teama. V celotnem tem obdobju nam ni uspelo zgraditi konsistentnega sistema razširjene reprodukcije. Stare metode investiranja in orientacije na pretežno kreditni odnos so pripeljale ta del sistema v slepo ulico.

Glede deviznega in zunanjetrgovinskega sistema je bilo kljub nekaterim pozitivnim reperkusijam, ki jih je prinesla njegova uvedba, odpiranje domačega gospodarstva speljano na neustrezen način tako prek skupine mehanizmov, s katerimi se vzpostavljajo zveze med splošnimi odnosi domačih in tujih cen, stroškov in produktivnosti, kot tudi prek mehanizmov, s katerimi se vzpostavljajo zveze med relativnimi (parcialnimi, med panogami) odnosi med domačimi in tujimi cenami, stroški in produktivnostjo. Poleg tega je bila med predpostavkami za funkcioniranje zunanjetrgovinskega in deviznega režima tudi zagotovitev manjše napetosti v plačilni bilanci. Tudi ta predpostavka se ni uresničila.

Težave so nastajale tudi zaradi neustreznega vodenja tekoče konjunkturne politike. Reforma smo sicer začeli izvajati v neugodnem gospodarskem položaju, pod vplivom sprejetih ukrepov v gospodarskem sistemu pa so nastale velike spremembe v procesu družbene reprodukcije, ki niso bile pravočasno in z ustreznimi ukrepi kanalizirane. Zaradi slabitve konjunktura v svetu in ostre deflacijske politike v državi, po visoki stopnji inflacije v letih pred reformo,

je konjunktura začela popuščati; začele so se kopičiti zaloge, likvidnost gospodarstva se je hitro slabšala, stopnja rasti proizvodnje zmanjševala; pojavljale so se tendence po stagnaciji ter brezperspektivnost v številnih delovnih organizacijah, zaposlenost se je začela zmanjševati z vsemi socialnimi reperkusijami, rasle so težave na nerazvitih območjih države idr.

Tudi prve korake, ki jih je gospodarstvo naredilo v zvezi s povečano tržnostjo, boljšim funkcioniranjem trga, uveljavitvijo socialistične blagovne proizvodnje, so spremljale razne anomalije, ekscesi, pojavi, ki so lastni tržnemu gospodarstvu in ki jih je treba stalno z določenimi sredstvi odpravljati. Toda ker nismo pravočasno reagirali na take pojave, so se kopičile težave politične in socialne narave, med katerimi je treba posebej omeniti nezaposlenost in odhajanje ljudi v tujino ter socialno diferenciacijo. Ti problemi povzročajo stalne napetosti v družbeni strukturi in so potencialni vir velikih pretresov v družbi.

Zaradi teh in drugih napak je bilo mogoče že ob koncu leta 1968 sklepati, da se smer razvoja odmika od reformske poti. Toda odgovorni dejavniki družbe niso ustrezno reagirali, niso začeli ustrezne organizirane akcije za hitro preusmeritev na nove pozicije, da bi začrtali novo smer, ki so jo narekovali cilji reforme. V tem je treba iskati verjetno temeljne vire tudi za sedanje gospodarske in politične težave v državi. Preveč dolgo so ostala nerešena nekatera vprašanja, ki so bistvena za funkcioniranje družbenoekonomskega sistema. Res je IX. kongres ZKJ odgovoril na nekatera teh vprašanj, toda politični dejavniki niso bili dovolj močni in odločni, da bi od načelnih stališč napravili korak naprej, tj., da bi načelna stališča uresničili v praksi.

Gospodarska politika v zadnjih treh letih je bila pravzaprav politika ozkega dnevnega prakticizma, kompromisov, blažil in krpanja. Morda je najbolj nazoren primer, kako se je obnašala do inflacije. Že zdavnaj je v sodobnem svetu tržnih gospodarstev znana resnica, da se cene zvišujejo, če elementi lastne cene rastejo hitreje kakor produktivnost dela. To velja za vsa gospodarstva na svetu, pa tudi za naše. Osnovna konstanta inflacije pri nas so osebni dohodki, pretirano obremenjevanje gospodarstva z dajatvami ter podražitev uvoza. V zadnjih treh letih ne le, da niso bile zgrajene dovolj trdne zapornice zoper te vire inflacije stroškov, temveč so se v te konstante vgrajevali ukrepi, ki so v valovih, predvsem zaradi neustreznega manipuliranja s kreditno-monetarno politiko, povzročali ob inflaciji stroškov tudi inflacijo povpraševanja. Prvi val je nastopil sredi leta 1968 in ko je bil absorbiran in je pojenjal, je nastopil drugi, ob koncu leta 1969 in v začetku leta 1970. V teh letih je bil pomemben del emitiranih kratkoročnih kreditov direktno uglasen na spodbujanje kreditov, bil je usmerjen v direktno spodbujanje finalnega povpraševanja, bodisi za povpraševanje prebivalstva, investicijsko ali

pa proračunsko povpraševanje. Poleg tega so bili tako imenovani krediti gospodarstvu v pomembnem delu odvisni od finalnega povpraševanja. Tako so bili npr. krediti direkcijam za rezerve v bistvu naložbe v zaloge, ki bi morale biti normalno iz akumulacije, del emitiranih kreditov gospodarstvu pa je bil pravzaprav samo nadomestilo za sredstva gospodarstva vezana na rok, kar je neposredno povezano z investicijsko dejavnostjo bank in politiko družbenopolitičnih skupnosti. Na tej podlagi se je emisija pojavljala kot glavni dejavnik inflacije povpraševanja.

Poleg tega so se začeli močno poglobljati tudi strukturni problemi. V zadnjih letih, tj. v času precej izrazitega stihijskega razvoja brez zadostnih planskih elementov v njem, se je oblikovala določena struktura gospodarstva, ki se po eni strani opira na velik uvoz reprodukcijskega materiala, glede plasmaja pa na emisijsko financiranje domačega povpraševanja. Na široko odprti ventili potrošnje v državi in premajhna sposobnost za izvoz ter neustrezen sistem v zunanjetrgovinskem poslovanju so hkrati vzroki visokega deficita v plačilni bilanci. Pri strukturi kapacitet, s katerimi razpolaga industrija, in ob notranjem povpraševanju tako po obsegu kot po sedanji strukturi, je stalno rastoči deficit zunanjetrgovinske bilance nujen, tako rekoč tehnološko pogojen in — zlasti v razmerah, ki jih ustvarjata inflacija in stalno izgubljanje konkurence — kot tendenca inerten. Domača industrija se ni dovolj usposobila, da bi z izvozom kompenzirala uvoz, v položaju pa, ko se domače cene hitreje zvišujejo kakor tuje in ko je domači trg pripravljen absorbirati vsako povečanje proizvodnje, ni tudi sicer možnosti za bistveno povečanje izvoza.

Leto 1971 se končuje z velikim povečanjem proizvodnje (v industriji okrog 10 %) in družbenega proizvoda (približno 9 %), toda hkrati tudi z rekordno stopnjo inflacije (približno za 15 % ali trikrat večjo kot v zahodnih državah) kot tudi za naše razmere velikim deficitom plačilne bilance v višini približno 400 milijonov dolarjev — ob poslabšanju mednarodne likvidnosti države, skokovitem povečanju zadolženosti v tujini in zaostajanju v konkurenčnosti. Res je, da so se v drugi polovici leta pojavila nekoliko ugodnejša gibanja, kot so bila v prvi, predvsem na področju plačilne bilance in na področju investicijske potrošnje, nekoliko so se povečale zaloge, toda take tendence so lahko samo začasne, ker vzroki inflacije, nelikvidnosti, psihoze potrošnje kljub številnim ukrepom niso obvladani.

Zato ni težko priti do sklepa, da se breme neugodnih gibanj gospodarstva v tem letu prenaša v vsej ostrini tudi v leto 1972. Problemi v letu 1972 se kažejo v tem, da je v tokove družbene reprodukcije že vgrajena pomembna stopnja inflacije, poleg tega pa so odprti številni problemi na področju cen (stanarine, energetike, kmetijstva idr.), dalje, da se povečujejo stroški uvoza in da še vedno

nimamo ustrezne politike dohodkov. Avtonomni tokovi države k visokemu deficitu v plačilni bilanci zaradi nekonkurenčnosti in čedalje večjih težav v plasmaju na tujih trgih. Visoka nepretrgana inflacija je trikrat večja kot v drugih gospodarstvih in terja pogosto spreminjanje uvožno-izvoznih instrumentov, kar predstavlja nov element nestabilnih premikov. Glede na to, kot stvari zdaj potekajo, kaže, da jih bo treba urediti v najkrajšem času, da bi zagotovili izvozno-uvožno konkurenčnost države. Že tako neugodna pozicija jugoslovanskega gospodarstva je še bolj neugodna tudi zaradi nestabilne mednarodne ekonomske situacije. V leto 1972 vstopamo tudi z vsemi problemi notranje nelikvidnosti z malo upanja, da se bo to stanje v prihodnjem letu zboljšalo. Vse to mora vplivati na gibanje proizvodnje; končna posledica sedanjih gibanj — če bi se nadaljevala — bi bila lahko, da bi po pregretem stanju oziroma inflacijskem boomu nastopil resen zastoj v gospodarskem razvoju z neobvladano inflacijo, torej s stagnacijo proizvodnje in povišanjem cen.

Znano je, da obstaja v ekonomiki in družbi zakonitost: čim bolj se odlaga sprejemanje pravih odločitev, tem bolj se povečuje kvantiteta neugodnih trendov, ki poteka na temelju spontanih stihijskih procesov in ustvarja nevarnost, da dobi polagoma celotni razvoj neugoden kvaliteten pečat. To se prav zdaj dogaja. Funkcioniranje celotnega družbenega gospodarskega sistema se je začelo, kar se kvalitete tiče, slabšati, zato je zmanjšana njegova učinkovitost do tolikšne mere, da so ogroženi osnovni kriteriji, na katerih funkcionirata naše gospodarstvo in samoupravna družba. Skaljten je ves tok medsebojnih plačevanj in vsi denarni tokovi v državi, to pa grozi degradirati blagovno-denarno gospodarstvo, pri čemer je akcija samoupravnih proizvajalcev usmerjena k temu, da se zagotovijo sredstva za izplačilo osebnih dohodkov; to pomeni hudo razvrednotenje vseh kriterijev samoupravljanja, seveda ne le po krivdi samih proizvajalcev, temveč glede na nastali položaj. Bitka za strukturalne spremembe je ostala ob strani, znova se pojavljajo elementi ekstenzivnosti v gospodarjenju. Čutiti je pritisk, da bi številne materialne probleme rešili z emisijo (izgube, investicije idr.); zožujejo se možnosti za sprejemanje pravih, na tržnih temeljih zasnovanih poslovnih in investicijskih odločitev; otežen je proces integracije in poslovnega povezovanja; zmanjšuje se učinkovitost gospodarjenja v celoti, povečujejo se razlike v položaju posameznih panog, področij idr.

V razmerah, ko je prišlo do kvalitativnega poslabšanja funkcioniranja celega sistema, ne moremo več z rutinskimi, monetarnimi, proračunskimi, zunanjetrgovinskimi in drugimi ukrepi kontrolirati gospodarskih tokov. Seveda je mogoče v vsakem položaju sprejeti ukrepe, da bi se motnje, če ne odpravile, pa vsaj omilile. Toda le-ti imajo nujno samo trenutne učinke. Ker nimamo celovitega koncepta za saniranje sedanjega položaja, se pojavlja potreba po čim večji

dozi intervencionizma. Prišli smo do trenutka, ko začenja v eskalaciji raznih ukrepov ekonomska politika v nujni uporabljeni tudi metode suspenzije posameznih delov sistema in čedalje bolj izrazitega administriranja. V času nakopičenih ekonomskih problemov in njihovega neučinkovitega reševanja se povečuje psihoza, da se iz takega položaja lahko rešimo le z akcijo državnih organov, temelječih na centralistični podlagi, kar lahko pelje postopoma k miniranju funkcioniranja naše družbe na sprejetih ustavnih amandmajih. Če bi vzdrževali ravnovesje gospodarskih tokov dalj časa na ta način, bi to pomenilo hkrati tudi degradacijo temeljnih načel našega družbeno-ekonomskega sistema in našega modela graditve socialistične družbe.

Razloge za tako stanje je treba v veliki meri iskati v politični sferi, v političnih odnosih v zadnjih letih in vplivu teh problemov in odnosov na funkcioniranje vse družbe, pa tudi na področju ekonomike. Zato so dalj časa ostala nerešena pomembna vprašanja gospodarskega sistema, kar ustvarja veliko poslovno negotovost v državi; zato so bili odprti problemi razvojne politike, za katere prav tako ni bilo mogoče najti ustreznih rešitev v družbi. Vse to se je odražalo v funkcioniranju državnih organov, inšpekcijskih, sodnih in drugih institucij družbe, vse to skupaj je pripeljalo do kvalitativnega poslabšanja v funkcioniranju ekonomskega sistema v celoti. Pri tem je treba imeti pred očmi, da so motnje v gospodarskih premikih immanentne tržnemu gospodarstvu. Oblike neravnovesja so različne: v odnosih med ponudbo in povpraševanjem, uvozom in izvozom, v stroških, v delitvi, finančnih odnosih, v paritetah cen, na področju zaposlovanja in rasti itd. Naloga ekonomske politike je, da stalno, pravočasno in z ustreznimi ukrepi in metodami odstranjuje elemente neravnovesja. Če za to zadolžene institucije družbe ne funkcionirajo, kot bi bilo treba, ali če iz takšnih ali drugačnih razlogov neustrezno reagirajo, je nujno, da v večji meri deluje stihija in da so gospodarska dogajanja prepuščena nezaželenim činiteljem.

Politične spremembe, izražene v ustavnih amandmajih so utrle pot določenim predpostavkam za reševanje perečih ekonomskih problemov. To se nanaša zlasti na institucionalne temelje razvijanja socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in na spremembe v odnosih med federacijo, republikami in avtonomnimi pokrajinami. Toda spremembe v političnem sistemu in reševanje nekaterih važnih gospodarskih vprašanj v teh odnosih (kot je vprašanje neproračunske bilance) pomenijo šele dolgoročni dejavnik stabilnosti gospodarstva in družbe Jugoslavije. Potreben je čas, da bi te spremembe lahko pokazale pričakovane pozitivne učinke, če ne bodo pod pritiskom tekočih problemov že v začetku razvrednotene.

V tem trenutku potekajo razprave tudi o nekaterih nerešenih vprašanjih sistema in razvojne politike, toda iz vsega tega še ni jasno videti celovitega koncepta za izhod iz sedanje krize. Poskus v tej smeri je osnutek petletnega načrta. Po uradni oceni ima ta načrt

ambicije sintetizirati tak program. Tak program pa nima dovolj izraženega značaja trdnega dogovora, v katerem bi bila zagotovljena vzajemnost med postavljenimi cilji in ukrepi, ki zagotavlja njihovo realizacijo. Ko osnutek določa zaželeno cilje dinamičnega razvoja gospodarske dejavnosti, pozitivnega spreminjanja gospodarske strukture, popolnejše zaposlenosti, uspešnejše vključevanje v mednarodno menjavo, zmanjšanje deficita plačilne bilance in konvertibilnosti dinarja, izboljšanje standarda itd., glede česar je samo po sebi razumljivo splošno soglasje, pa pušča odprta neusklajena vprašanja razvojnih orientacij, ki se pomembneje med seboj plepletajo, vprašanja skupne kreditno-monetarne politike in politike dohodka, sporazumnega usmerjanja dodatne akumulacije iz tujine, vprašanje sinhroniziranja davčne politike pokrajin in republik, modalitete podpiranja hitrejšega razvoja nezadostno razvitih republik, pokrajin itd. Nedočen je tudi mehanizem podpiranja določenih dejavnosti skupnega pomena na ravni države kot celote. Vse to so elementi, povezani z enotnim trgom. Posebno je dvomljivo, kako se loteva zagotovitve predvidene stopnje rasti.

Med jugoslovanskimi ekonomisti ni večjih razlik v mnenju glede stopnje rasti, potrebne za uravnovešeni razvoj. Znašala naj bi približno 7 do 8 %. Ta stopnja rasti zagotavlja za jugoslovanske razmere zadovoljivo stopnjo zaposlenosti, ustrezno stopnjo rasti produktivnosti dela in zmanjševanja zaostajanja v tehnologiji in ekonomski učinkovitosti gospodarskega razvoja. Po oceni ekonomistov je primerna za družbeno, politično in ekonomsko konsolidacijo sistema. Vprašanje pa je, ali so dane možnosti, da se takšna stopnja rasti v prihodnjem obdobju uresniči. Strukturni problemi proizvodnje in nekatera vitalna vprašanja funkcioniranja sistema so v sedanjem trenutku tako pereči, da bodo v prihodnjih nekaj letih pomenili občutne omejevalne faktorje rasti. Predvsem gre za to, kolikšne investicije so potrebne, da se uresniči ta stopnja rasti. Takšen tempo gospodarske rasti namreč zahteva tudi ustrezno stopnjo investicij, ki bi lahko zagotovila nujno postopno tehnično in tehnološko preobrazbo gospodarstva, aktivirala večjo zaposlenost in omogočila omiliti sedanje materialne disproporce. O tem, kolikšna naj bi bila stopnja rasti investicij, da se realizira predvidena rast, obstajajo zelo različne strokovne ocene. V obstoječih razmerah bo, če se ne spremenijo tendence na področju akumulacije, o čemer smo že govorili, težko uresničiti potrebno investicijsko stopnjo.

V pogojih razvitega finančnega trga bi spremembe, nastale v tokovih akumulacije v poreformskem obdobju, bistveno korigirali s posredovanjem finančnih organizacij, ki bi zbirale povečano akumulacijo prebivalstva in ta sredstva dajale na razpolago gospodarskim organizacijam. Toda v naših razmerah takšna posredovalna funkcija finančnih organizacij ni dovolj učinkovita, zato gre velik del akumulacije prebivalstva za naložbe v realne dobrine, v nakup zemlje,

zidanje vikendov, nakup zlata in deviz, zlasti v pogojih visoke inflacije.

Na široko so odprte poti za pretakanje akumulacije iz gospodarstva v zasebni sektor in sektor prebivalstva, kjer se neproizvodno uporablja, prav tako pa postaja tudi sama stopnja akumulacije prebivalstva v takšnih razmerah čedalje nižja, ker prebivalstvo precejšen del dohodkov porabi za nakup trajnih potrošnih dobrin visokega standarda. V nasprotju s temi težnjami na področju oblikovanja akumulacije in njene porabe pa so investicijski načrti gospodarskih organizacij in družbenopolitičnih skupnosti čedalje bolj ambiciozni. Očitno je, da takšne težnje na področju investicij morajo priti v nasprotje s težnjami na področju oblikovanja akumulacije in pri tem povzročiti huda nesorazmerja v gospodarskih gibanjih. Mehanizmov zbiranja sredstev v času pred reformo, ko je država koncentrirala akumulacijo, nismo v zadostni meri nadomestili z novimi institucionalnimi rešitvami, ki bi ustrezale današnjemu stanju. Posledica tega je na eni strani nenehen pritisk na emisijo, tj., da se z emisijo nadomesti akumulacija, ki se za vedno zgublja, po drugi strani pa nenehen in visok pritisk na zadolževanje v tujini.

Podobna gibanja se implicate ponujajo tudi v osnutku družbenega načrta Jugoslavije za prihodnje petletno obdobje. Glede zadolževanja v tujini je popolnoma jasno izražena potreba, da se podvoji v primerjavi s stanjem v začetku petletnega obdobja. Verjetno bo treba tudi v prihodnjem obdobju uporabljati tuja sredstva, saj si je težko zamišljati, da bi mogli hitro rešiti deficit plačilne bilance brez hudih posledic za samo stopnjo rasti proizvodnje in zaposlenosti. Posebej je treba reči, da so pomemben dejavnik deficita plačilne bilance materialni disproporci v proizvodni strukturi, ki so sami po sebi omejevalni faktor pri oblikovanju potrebne stopnje investicij. Pri vsem tem pa je popolnoma dvomljivo, ali bo možno v tujini najeti predvidena sredstva. Ta problem je toliko večji, ker v sedanjem stanju Jugoslavija čedalje bolj izgublja zaupanje v poslovnem svetu v tujini in finančne ugodnosti. Neodvisno od tega pa je čedalje bolj izražena, seveda, če se stvari ne bodo obrnile v drugo smer, nesposobnost pri uporabljanju tujih virov (to se delno že dogaja s krediti mednarodne banke), zato ker se ne moremo udeležiti z domačimi sredstvi financiranja projektov, ki bi sicer lahko pritegnili tujo finančno podporo.

Očitno je, da rešitve za problem financiranja potrebne stopnje rasti ni mogoče iskati na starih podlagah, na podlagi emisije in tako visokega, podvojenega zadolževanja v tujini, temveč v bistvenih spremembah odnosov pri oblikovanju in kroženju akumulacije v državi. V ta namen je treba odgovoriti na vprašanje: kako popraviti razmerja med akumulacijo in potrošnjo, da bi se s tem zagotovila zadovoljiva stopnja investicij, kako usmerjati akumulacijo, ki se oblikuje pri prebivalstvu, v racionalno uporabo oziroma v to, da se bo vračala

nazaj v tokove družbenega sektorja, v proizvodne investicije, ne da bi se za vedno izgubljala v potrošnji in drugih kanalih, in končno, kako zagotoviti zadovoljivo koncentracijo akumulacije za izvajanje velikih programov graditve in strukturalnih sprememb. Gre torej za nekatera kapitalna vprašanja tako delitvenega sistema kot politike dohodka in razširjene reprodukcije, kar bi moralo biti predmet važnih političnih odločitev. Alternativa za prave rešitve v teh smereh bi moglo biti bodisi zmanjšanje stopnje rasti pod možni minimum, s čimer bi se povečala že tako velika ekonomska nasprotja jugoslovanskega gospodarstva, ali pa stalna visoka inflacijska stopnja z nenehnim izgubljanjem konkurenčnosti v svetu, s socialnimi konflikti, z visokim zadolževanjem.

Veliko vprašanje je, ali bi takšen koncept načrta oziroma programa družbenoekonomske stabilizacije razmer v državi lahko postal podlaga, na kateri bi se mobilizirala družba in gospodarstvo pri reševanju sedanjih perečih problemov. Zdi se, da je za sedanje okoliščine potreben bolj prepričljiv program, ki bi mogel vrniti izgubljeno zaupanje in bi postal idejna moč v družbenih tokovih, akcijski manifest vse družbe za več let.

V ta namen se je treba predvsem jasno opredeliti za to, kateri cilji imajo prednosti. V sedanjih okoliščinah ni mogoče vseh ciljev enako obravnavati. Sedanja gibanja bi zahtevala, da se kot cilj na prvo mesto postavi ustvarjanje pogojev za večjo ekonomsko (s tem pa verjetno tudi politično) stabilnost države.

Tak cilj ima nekaj aspektov. Neposredna naloga v sedanjih okoliščinah je premagovanje inflacije in nelikvidnosti tako, da se vpliva na njihove vzroke, kar pomeni vzpostaviti ustrezno kontrolo nad tokovi delitve v vseh oblikah, pri tem pa je treba hkrati zagotoviti ustrezno ravnanje vseh nosilcev gospodarske dejavnosti.

Te naloge pa ne bo mogoče uresničiti, če ne bomo temeljiteje rekonstruirali gospodarskega sistema in njegovih mehanizmov ustrezno prilagajali tem nalogam. Sedanji mehanizmi sistema povzročajo nenehno neuravnovešenost in ne morejo zagotoviti stabilnih odnosov. Lahko nastopamo s čedalje bolj drastičnimi ukrepi v gospodarski politiki, toda njihovi učinki se zelo hitro nevtralizirajo, porazgubijo. Če bo gospodarski instrumentarij, ki določa delitev, potrošnjo in ustrezno ravnanje, deloval na sedanji podlagi, bo to nujno moralo ponovno in hitro po sili inercije pripeljati do enakega položaja v gospodarstvu, kakršen je danes.

Ne da bi podrobno razlagali pomen posameznih delov sistema, bi morale najvažnejše rekonstrukcije in prilagajanja zajeti zlasti področje politike dohodka, sistema razširjene reprodukcije, proračunsko politiko, kreditno-monetarno politiko, zunanjetrgovinski in devizni sistem ter sistem, politiko in režim cen.

Poti za temeljito rekonstrukcijo sistema niso popolnoma jasne. Še vedno nismo dovolj proučili številnih pojavov in ravnanja v

sistemu, ki temelji na družbeni lastnini s samoupravnim socialističnim obeležjem ter tržnimi vplivi in smermi razvoja. Mnoge stvari pri nas niso dognane do kraja, saj ponekod tudi idejne podlage niso dovolj razčiščene, v sistem ni vgrajenih dovolj kontrolnih elementov, ki bi bili sami po sebi alarm in ki bi brzdali avtonomen razvoj nezaželenih teženj brž, ko se pojavijo. Treba je torej mnoge stvari v sistemu temeljiteje proučiti, da bi mogli globlje spoznati vse vzroke, ki kvarijo njegovo delovanje, začevši s podlago lastninskih razmerij, prek delovanja samoupravnega sistema v najširšem smislu pa do delovanja tržnih zakonitosti. Verjetno bo treba glede tega revidirati razna stališča in pri tem hkrati odstraniti razne tabuje, da bi se samoupravni socializem in družbena lastnina reproducirala na trgu in s planom brez hujših pretresov, brez neprestanih doziranj s stotinami ukrepov, ki sami po sebi morajo vznemirjati gospodarstvo in gospodarski mehanizem v celoti. Dosedanja strokovna dela na temo funkcioniranje našega gospodarstva in gospodarskega sistema so solidna podlaga za njegovo temeljitejšo izpopolnjevanje.

Na takšnih novih podlagah sistema je potem možno graditi tudi konsistenten program razvoja od podjetja do družbenopolitične skupnosti, ki bi, upoštevajoč smeri delovanja ekonomskega instrumentarija ter na tem temelječega instrumentarija gospodarske politike, imel možnosti, da se v življenju in praksi bolj zanesljivo realizira.

Takšen razvojni program, ki bi se opiral na boljše delovanje trga blaga, storitev in finančnih sredstev, bi moral vsebovati tudi socialno komponento, program socialne politike kot ukrepe, s katerimi bi olajšal procese strukturnega prilagajanja v gospodarstvu. Brez tega bi ga bilo očitno zelo težko sprejeti, kar bi ogrozilo tudi njegovo realizacijo.

Pri tem je treba upoštevati, da prav v sedanjih okoliščinah prehajamo iz obdobja centralnih odgovornosti za gospodarsko politiko in gospodarski razvoj države v obdobje, ki je urejeno z ustavnimi amandmaji. Med tem pa življenje teče dalje in zahteva mnogo hitrejšo uvajanje nove prakse, novega načina dela in odločanja pri reševanju problemov in odprtih vprašanj. Posebej je treba pri tem poudariti še vlogo republik in potrebo, da se popolneje usposobijo za prevzemanje novih odgovornosti in dolžnosti ne le v svojih okvirih, temveč tudi v okvirih vse države.

Boj za stabilizacijo ne more biti kratkotrajen. Hudi posledic večletnih gospodarskih težav ni mogoče odpraviti čez noč. Glede tega si pač ne moremo delati iluzij. Znano je, da tudi s pravimi ukrepi določenih motenj ne moremo takoj popraviti in določenih gibanj takoj obrniti v zaželeno smer. Če bi bistvene korekture v delovanju gospodarskega instrumentarija in druge ukrepe sprejeli v začetku prihodnjega leta, bi bil torej še vedno večji del leta 1972 na mnogih področjih pod vplivom tendenc, značilnih za letošnje leto, popolne stabilizacijske učinke pa bi mogli pričakovati šele v letu 1973 in v

prihodnjih letih. Boj za stabilnost bo zaradi tega glavna naloga daljšega časovnega obdobja, ker gre za preboj večkratnega obroča, ki ga sestavljajo inflacijska spirala, notranja nelikvidnost in njihova aktivna koeksistenca — deficit plačilne bilance, materialni strukturni problemi, institucionalni okvir sistema z neugodnimi vplivi na razvoj samoupravnih odnosov, funkcioniranje trga in usmerjanje razvoja.

Realizacija takšnega stabilizacijskega programa zahteva obsežne politične, strokovne in organizacijske priprave, preverjanja in strokovno verifikacijo posameznih rešitev in ukrepov, vrsto velikih skupnih odločitev republik in pokrajin, določitev vrstnega reda posameznih potez idr., skratka — dobro razčlenjeno metodo za oblikovanje programa in taktiko za njegovo izvajanje. Jasno je, da je to treba uresničevati z enotno politično podporo vseh dejavnikov in s popolnim soglasjem ne le o ciljih, temveč tudi o sredstvih za njihovo uresničitev.

To so nekatera vprašanja, o katerih bi bilo treba razmišljati in odločati v sedanjih okoliščinah, odločati brez obotavljanja in zavlačevanja. Nadaljevanje sedanjih tendenc bi pomenilo zavlačevanje in poostritev problemov ter poglobitev krize v letu 1972 z vsemi gospodarskimi, političnimi in socialnimi posledicami.

Boj proti dogmatizmu*

Zapletenost in nuja boja proti dogmatizmu

Ena od največjih ovir pri oblikovanju popolnejših nazorov o kulturi v socialistični družbi je dogmatizem. Ne proti resničnemu revizionizmu ne proti buržoaznemu vplivu se ne bomo mogli uspešno bjevati, če bomo posvečali manj pozornosti drugim pojavom in pojmovanjem, ki jih je opaziti pri razvoju socialistične družbe, če ne bomo razčistili z dogmatskimi pojmovanji. Pri nadaljnjem razvoju znanstvene misli nas čaka trd boj — obračunati bo treba z dogmatskimi pojmovanji oziroma izkrčiti tla za bolj dinamično, bolj svežo in tako tudi učinkovitejšo socialistično misel, ki se bo lahko kosala z buržoazno ideologijo.

Dogmatizem ni dan enkrat za vselej. Lahko se tudi spremeni, »modernizira«, se »prilagaja« zahtevam časa, čeprav najpogosteje z zamudo. Dogmatizem ni zgolj tvorba misli in hotenj. Je odraz določenih odnosov, družbenih sil in tokov razrednega boja v posameznih razdobjih.

Po vsakem revolucionarnem prodoru se na torišču revolucionarnega boja pojavijo sile, ki skušajo vzpostaviti nekako ravnotežje med začeto revolucijo in preteklostjo, med novimi prodori in dotedanjimi odnosi, med novimi idejami in starimi pojmovanji. Preteklost skuša ukleniti revolucionarno prodiranje, ga stisniti v svoje klešče in izrabiti v lastno korist, v prid omajanih starih odnosov, idej, navad in pogledov. Preteklost si nenehno poskuša pokoriti revolucijo. Dogmatizem je eden od odrazov takega pokoravanja, čeprav poteka pod krinko revolucije, v imenu nove družbe, boja s silami stare družbe.

Za dogmatizem je značilno ločevanje marksizma in marksistične teorije od življenja, zavračanje povezovanja med abstraktnim in stvarnim, podcenjevanje dejstva, da se realnost nenehno spreminja in da se spreminjata tudi teorija in praksa. Ločevanje teorije od prakse je še bolj poudarilo resnico, da je teorija sama po sebi pusta

* Z dovoljenjem avtorja V. Vlahoviča smo prevedli del njegove obširnejše in doslej neobjavljene študije z naslovom »Kultura in ustvarjalnost danes«.

in siva, a da je, kot je govoril Goethe, zeleno — večno mlado drevo življenja. Dogmatizem je zanemaril življenje. Resda nenehno vztraja pri teoriji, a pri teoriji, ki je ločena od življenja in ki visi v zraku. Dogmatiki gledajo pravzaprav na teorijo in življenje statično. Dogmatizem je podaljšano življenje sholastike in metafizike ob prebijanju in uveljavljanju dialektične metode, obenem pa se podaljšuje tudi življenje starih kapitalističnih odnosov v novi družbi, ki se šele začenja oblikovati in uveljavljati. Dogmatizem, povezan z oblastjo, državo in vladajočo partijo, si lahko nadene tudi bolj agresivno podobo. Ko se formalno poteguje za novo družbo in odnose, pravzaprav zagovarja tisto, kar se je ohranilo od starih družbenih odnosov. Sodobni dogmatizem v komunističnem gibanju je najbolj bučen pri psovanju buržoazije in njene ideologije, a ker ni kos temu, da bi spodbudil napredna družbena gibanja, pravzaprav ustvarja najugodnejše pogoje za buržoazne ideje in politične vplive. Boj naprednih in socialističnih sil je toliko bolj zapleten, ker se je treba spoprijemati z neprekritimi, klasičnimi buržoaznimi silami in odnosi ter kameleonskim prilagajanjem buržoazije revolucionarnemu prodiranju in poskusi, da bi živo moč revolucije uklenili v trdne sponse preteklosti. Gibanja, partije in posamezniki se spreminjajo, ko zagazijo v dogmatizem, v hlapce konservatizma in nasprotnike napredka, torej tudi socializma, čeprav so mnogi prepričani da so bojevniki za socializem.

Za naš spor s Stalinom je bil značilen izredno odločen boj proti dogmatizmu, ne le na mednarodnem področju, temveč tudi v lastnih vrstah, zato je bilo tudi tako poudarjeno revolucionarno bistvo. Ta konflikt je vodil k prelomu z ustaljenimi dogmami in utiral pot novim idejam in naprednim družbenim gibanjem, predvsem pri nas, pa tudi zunaj naših meja. To je bil začetek obdobja spopadov med socialističnimi državami, ki so se pozneje pokazali v najbolj različnih oblikah. Sčasoma so izgubili svojo ideološko podobo in se jasneje pokazali kot spopadi med naprednimi in reakcionarnimi silami, spopadi med tistim, kar živi kot ostanek buržoazne družbe v socialističnih državah, ter potrebami socializma, ki je prisiljen bolj dosledno zavračati buržoazne družbene odnose. Ta konflikt je torej vzniknil kot potreba družbe, socializma. Po svojem značaju je sestavni del Marxove in Leninove misli ter akcije. Za to, da je vzniknil na naših tleh, so posebni razlogi, predvsem v značaju in ozadju naše socialistične revolucije oziroma vodilne sile revolucije — KPJ. Zgodovinsko gledano bi ta spopad, če se ne bi začel na naših tleh, moral izbruhniti kje drugje, saj življenje in družbena gibanja ne trpe dolge stagnacije.

Tako se je pravzaprav začelo tudi novo razdobje v boju za nadaljnje uveljavljanje socialistične misli, ki ne zlamlja le odpora dogmatizma v okviru komunističnega gibanja, temveč se na kvalitetno nov način spoprijema z buržoazno ideologijo in z revizioniz-

mom v delavskem gibanju, kateremu je dogmatizem prav tako utiral pot za boljše delovanje in večji vpliv.

Novo razdobje, ki se je že začelo, obeta, da bo delavsko gibanje bolj natančno predvidelo svoje veliko večje realne možnosti v sodobnih družbenih gibanjih, si jasneje načrtalo razredni položaj in zgodovinsko vlogo, v prihodnje še više dvignilo bojno zastavo za novo prodiranje socializma, za osvobajanje dela in popolnejšo vlogo človeka v družbi.

Premostiti dogmatizem v vseh njegovih oblikah, od tiste, ki jo je že načel črv — od dremavega pa do agresivnega dogmatizma, ni lahko delo in terja precej več protidogmatske in ustvarjalne dejavnosti. Pri nadaljnjih protidogmatskih prodorih bodo pomenila največjo oviro taka praksa in taka dogmatska idejna pojmovanja, ki so birokratizem izenačila s socializmom in v katerih vrstah se bo množično pojavljal skepticizem, saj pomeni tak dogmatizem obenem tudi najbolj plodna tla za sumničenje. Že Kant je v »Kritiki čistega uma« zelo pronicljivo opazil, da dogmatizem, čeprav je nasprotje skepticizma, prav zaradi svoje preprostosti vodi vanj. To opazamo tudi pri naših idejnih in političnih strujanjih. Kot vidimo, se tudi v lastnem boju proti dogmatizmu poraja skepticizem, struja, ki sem jo na VII. kongresu imenoval »protidogmatski dogmatiki«. Nekatere dogmatske sile ob novih revolucionarnih protidogmatskih prodorih ki jih zajamejo kot valovje, sprejmejo nove razmere, nove odnose, zase pa obdrže svojo dogmatsko vero, ki se pokaže prej ali slej, zlasti ob hujših težavah družbenega razvoja ali pod pritiskom močnejšega dogmatskega odpora. Ti pojavi so lahko najbolj različnih oblik, od anarholiberalizma do neostalinizma. Pravzaprav ima dogmatizem v vrstah protidogmatskih dogmatikov najboljše zaveznike, a v teh vrstah je največ skeptikov v razvoj socializma in nadaljnjih družbenih gibanj. Boj proti birokratizmu in dogmatizmu se v zavesti nekaterih članov zveze komunistov — pogosto zaradi težav in svojega protislovja — odraža kot kriza, celo kot razpad socializma, poraja se idejna jalovost, politična nemoč, ki onemogoča perspektivo nadaljnjih družbenih gibanj, pojavljajo se teoretiki skepticizma, težnje, da bi se izoblikovale kar cele šole skeptikov, kar se odraža tudi v ustvarjalnosti. Tudi v naših razmerah je vrsta sodobnih umetniških stvaritev, ki so po umetniški obliki dokaj uspele, po svoji ideji pravzaprav odraz ideologije skepticizma, ki se poraja tudi v naši družbi. Ne smemo pozabiti, da so tudi v našem gibanju vse bolj izrazite različne smeri skepticizma v okviru boja za razvoj samoupravnih socialističnih odnosov in socialistične misli, misli, ki sledi iz takih odnosov. Ta vrsta protidogmatikov ne more biti prav zaradi skepticistične osnove in nezaupanja v samoupravljanje, dosledna pri nadaljnji protidogmatski dejavnosti, čeprav je zelo glasna in v besedah sila odločna in čeprav se skriva za močno obarvano tenčico protidogmatizma. Ti ljudje bodo morali doživeti razsloje-

vanje, kolikor prej bodo očitni novi prodori socializma. Zato je tudi ena od nalog zveze komunistov, da spodbuja take nove prodore. Da bi te naloge postale bolj jasne, moramo tudi širše analizirati posledice birokratizma in dogmatizma v socialistični misli in praksi, tudi pri nas samih. Lukacz je v enem od svojih intervjujev opozoril na ravnodušje, ki ga je opaziti pri nekaterih delavcih do lastne dejavnosti v okviru socialističnih družbenih odnosov. Boj za samoupravljanje pa spodbuja to ravnodušje in vnaša novo razgibanost, ne le pri delavskem razredu. Samoupravljanje je osnova za razbijanje skepticizma, ki se pojavlja tudi zunaj vrst delavskega razreda. Ravnodušnost pa je opaziti tudi v državah, ki grade socializem, zlasti v tistih, kjer so graditev izenačili s podržavljanjem, z uveljavljanjem etatističnih in birokratskih odnosov. Dogmatizem je izzval nedoslednost pri uresničevanju sprejetih marksističnih načel. Danes je vrsta marksističnih šol, ki vse sprejemajo Marxa, a pri tem je med njimi veliko razločkov, tako da so se ta načela postopoma sprevrgla v nabuhla gesla, ki vise na stenah, ali pa v okrasje v knjižnicah birokratov, ki so po vrsti zlagali na police Marxova in Leninova dela, tako, kot so prihajala iz tiskarn, ne da bi pri tem čutili potrebo, da bi jih proučevali, saj je birokratizem sam sebi dovolj. Birokratizmu ni za konzultacije, prava posvetovanja, proučevanje, boj mnenj. Dogmatizem je vplival, da se je postopoma izgubljal smisel za širše teoretske vidike, ne le pri posameznikih, temveč pri celih narodih.

Izhod iz takih razmer mnogi vidijo v tem, da bi se vrnili k izvirni marksistični misli. Moderna zahteva — vrniti se k Marxu, Engelsu in Leninu, je zelo protislovna. Odraža potrebo nadaljnjih prodorov socializma, pogosto pa je tudi zahteva sil stagnacije, anarholiberalističnih struj in včasih tudi tenčica, pod katero se skriva buržoazna idejnost. »Vračanje« k marksizmu mora biti izredno tesno povezano z razumevanjem sodobnih družbenih dogajanj in s prodiranjem jutrišnjih neizogibnih družbenih sprememb. V naših razmerah je to povezava marksizma kot znanstvenega pogleda na svet z bojem za samoupravljanje. Danes marksizem, marksistična misel niso le Marx, Engels in Lenin, temveč tudi revolucije, sodobna družbena gibanja, zmeda, ki nastaja v kapitalistični družbi, nasprotja in spopadi, ki jih je opaziti v socialistični družbi. Tako je postala današnja Marxova misel veliko bogatejša, zato tudi ni več mehaničnega, primitivnega vračanja k Marxu, Engelsu in Leninu. Prej bi lahko govorili o vračanju k Marxovi, Engelsovi in Leninovi metodi pri proučevanju družbenih gibanj. Eden od teoretikov vračanja k Marxu je tudi Lukacz. On misli, da bo preporod Marxove teorije izzval nov dogmatizem, če ne bo potekal v treh smereh: če ne bo opravljena izvirna analiza razširjene reprodukcije iz druge knjige Kapitala, če s pomočjo marksizma ne bo teoretično določen pomen tistih pojavov in sprememb, do katerih je prišlo v zadnjih sto letih,

če ne bomo opazili vseh lastnosti, ki so značilne za moderen kapitalizem, in naposled, če ne bomo v kapitalistični in socialistični reprodukciji našli skupnih vidikov, saj se Marxova teorija nanaša le na kapitalizem. K temu bi pristavil, da je eden od najpomembnejših elementov v boju za prepород usmerjanje v samoupravljanje, saj bodo nadaljnji razvoj zgodovinskih dogodkov, nadaljnji tokovi revolucionarnega boja postavili samoupravljanje na prvo mesto.

Ta boj bo težak, saj postaja določen način mišljenja, ki se poraja v sodobni družbi, breme in spona celih generacij. Nadaljnje dogodke, boje za novo socialistično prodiranje, za prodore socialistične misli in dejavnosti bo prevzela mlajša generacija, ki bo prav tako na svojih plečih čutila pezo prejšnjih generacij; tako kot socialistična revolucija občuti po osvojitvi oblasti na lastnem hrbtu breme kapitalistične družbe, breme preteklosti, bo tudi boj za nadaljnje zmage socializma obremenjen s sedanjo socialistično stvarnostjo, zlasti z načinom mišljenja generacij, ki so si prizadevale za uveljavljanje birokratskih odnosov v socialistični družbi. To je eno od področij za bolj vsestransko analizo znanstvenih misli, ki mu doslej nismo posvečali dovolj pozornosti. Obenem s spreminjanjem odnosov se bo bil tudi boj za spreminjanje načina mišljenja ljudi, saj je sedanji potek mišljenja dokaj poenostavljen, čeprav je življenje vse bolj razgibano in veliko bogatejše. Mišljenje ne odraža vse dinamičnosti in raznoterosti gibanj v življenju.

Mnogi so na birokratizem gledali pretežno kot na osiromašenje umetniške ustvarjalnosti. Vendar gre za osiromašenje družbenih odnosov nasploh, pri tem pa tudi za osiromašenje ustvarjalnosti.

Pravzaprav je pomemben značaj vloge komunistične partije, ki je na oblasti. V primerih, ko partija prevzame vlogo delavskega razreda, je opaziti izpodrivanje vloge tiste zgodovinske sile, ki je poklicana osvobajati sebe in vso družbo. Pokažejo se razne oblike nasprotij med partijo in razredom. Partija nastopi v vlogi čuvaja, branilca revolucionarnih izročil, ki jih ohranjajo, ne pa v vlogi sile, ki najbolj razume stvarnost in ki je zmožna popeljati množice v nove revolucionarne prodore. V takih razmerah so možna različna omahovanja v katerih lahko prevlada tudi nazadnjaštvo.

Če se delavski razred znajde v takih družbenogospodarskih in družbenopolitičnih odnosih, v katerih ne more uspešno opravljati svoje vloge, v položaju, ko je najbolj poklicana sila, ki naj bi bila gibalno družbenih gibanj, pritisnjena ob zid in uklenjena, se pojavljajo družbeni medsloji, predvsem lumpenproletariat in njegovi ideologi, ki najbolj odražajo protislovnost družbenih gibanj in celo vso celotnost teh gibanj, ne le pozitivnih, temveč tudi pretežno negativni del. Zamrznjeni odnosi imajo dvojen odmev. Nekateri komunisti so v besedah hudo glasni proti buržoaziji. Pravzaprav na široko odpirajo vrata buržoaznim vplivom. Protiburžoazno verbalno stališče je pogosto fasada, za katero se skrivajo notranja gibanja, in je samo

po sebi nebojevito, ni kos temu, da bi se postavilo po robu buržoaznemu idejnemu in političnemu vplivu. Birokratski odnosi pravzaprav omogočajo široko spontano delovanje vseh vrst, tudi buržoazno spontanost.

V takih razmerah poskušajo prevzeti zastavo napredka in socializma tudi sile, ki se postopoma oddaljujejo od delavskega razreda in njegovih razrednih interesov in ki so zelo glasne pri poudarjanju svojega »prijateljstva« do tega razreda in iščejo njegovo podporo, a na taki podlagi, ki bi pomenila nadaljnjo degradacijo socializma. V takih razmerah najde socialna demagogija ugodna tla, ki so jih že pred tem pripravile birokratske sile. Prihaja do konfliktov med različnimi vrstami »zaščitnikov« interesov naroda in delavskega razreda, v katerih se nekateri komunisti ne znajdejo. Birokratizem poraja novo vrsto šole, šole strahu in strahovanja. In ker ima strah velike oči, se nenehno tudi stopnjujejo spopadi z ustvarjalnostjo.

Dogmatizem in neosofizem

Oblikovanje specifičnega načina mišljenja pod vplivom razvoja več desetletij prevladujočega dogmatskega načina gledanja na socializem pomeni eno od hudih težav. Včasih se zbuja vtis, da je sodobno dogmatsko lotevanje marksizma obudilo neko vrsto neosofizma v komunističnem gibanju. Znano je, da se je razredni sofizem rodil v stari grški družbi iz poklicnih učiteljev raznih veščin in znanosti, tudi iz političnih znanosti in filozofije, pozneje pa se je izrodil v spretnost obrambe v razpravah in sporih za najrazličnejša stališča in poglede. Če danes obravnavamo sodobni dogmatizem v delavskem gibanju, opazimo, da je ustvaril več šol, podobnih sofističnim, ki so se sprevrgle v obrambo vseh mogočih stališč, brez kakršnekoli zveze z življenjem in stvarnostjo.

Dogmatizem v okviru delavskega gibanja je vzniknil v boju delavskega razreda za rušenje stare družbe. Sodobni dogmatiki pa so postali poklicni pridigarji politike, znanja in socialističnih idej in se v nekaterih okoljih izrodili v zaščitnike najbolj dogmatskih in v bistvu protimarksističnih pogledov na sodobne naloge delavskega razreda v boju za novo družbo. Te vrste šol, ki so se več desetletij oblikovale pod okriljem samega delavskega razreda, so začele nastajati tudi v Stalinovih časih in se pozneje razširile na druge partije po svetu. Njihovi nauki so bolj ali manj v različnih oblikah preplavili vse komunistično gibanje. Tudi pri nas, najsi se še tako uspešno bojujemo proti njihovemu vplivu, so zapustili sled.

Poklicni dogmatski filozofi in politiki, zlasti pripadniki velikih narodov, si nenehno prizadevajo, da bi bili tako dinamični, da bi svojo dejavnost, svoj način mišljenja, stališča in poglede vsilili tudi mednarodnemu delavskemu gibanju. Pri tem poskušajo izbrati srednjo pot. Na levi strani je oportunistem po kitajskem vzoru, na desni

revizionizem — jugoslovanskega tipa. Takšna pot se jim zdi najbolj lagodna, najpravičnejša in obenem najbolj zložna, saj ne terja veliko intelektualnih, znanstvenih in političnih prizadevanj, da bi pojasnili vzroke razhajanj in trenj. Ta tako imenovana srednja idejnopolitična pot je obenem tudi najbolj dvomljiva. V družbenih gibanjih so bile pravzaprav vselej nazadnjaške in napredne sile. Opaziti pa je bilo tudi take, ki so omahovale med obojim, tavale, a tudi to je imelo svoje vzroke in korenine. Dogmatizem se razglša za edino pravilno stališče, vse drugo pa naj bi bilo odpadništvo.

Dogmatizem ima ozke meje in le napredna gibanja, ki ponekod potekajo nagleje, drugod počasneje, pravzaprav zožujejo področje njegovega delovanja. Torišče boja med dogmatskimi in protidogmatskimi silami pa je tudi v komunističnem gibanju zelo zapleteno. Dogmatiki, ki so se na zunaj ogrnili z marksističnim plaščem, so se že davno jeli izgubljati v delavskem gibanju. Zanje je na splošno značilno, da vztrajno maličijo stvarne pojave, dejstva, da jih pojasnjujejo s posplošenimi formulacijami ali citati, samovoljno iztrganimi iz del marksističnih in leninističnih klasikov. Lahko jih je spoznati, ker si ne prizadevajo in se ne zanimajo za bolj določeno pojasnjevanje stvarnih pojavov, ali bolje rečeno, za bolj sodobno politično diagnostiko. Beg od sodobnih problemov pa radodarno nadomeščajo s posplošenimi verbalnimi formulacijami in si pri tem na vse kriplje prizadevajo, da bi preproste formulacije navajali čimbolj jasno. Zato njihova logika ni povsem brez uspeha. S svojo jasnostjo, preprostostjo in shematizacijo problema prodira v pojmovanja ljudi, mnogi jo sprejmejo in in tako postaja realnost sodobne družbe. Zastavlja se vprašanje, od kod potreba za tako poenostavljenimi in shematskimi formulacijami? Če bi hoteli to pojasniti, bi morali bolj temeljito razčleniti realnost, ki poraja to potrebo, saj se ni pokazala po naključju. Jasno pa je, da prav tako, kot obstajajo različne stopnje idejnega in političnega dogmatizma in pragmatizma, ki se med seboj prepletajo, povezujejo in prelivajo, obstaja tudi vrsta vzrokov, ki porajajo dogmatsko logiko in idejni ter praktični pragmatizem. Tudi reakcije posameznikov in gibanj na sodobni dogmatizem, poenostavljanje in shematizacijo marksistične misli so različne.

Pogosto je zelo težko določiti, odkod izvirajo argumenti, ugotoviti njihov značaj, nepravilnosti, h katerim se dogmatiki zatekajo pri sklepanju. Pri tem je zanimivo, da je ena od bistvenih lastnosti dogmatizma postaviti sklep kot izhodišče in iz take postavke spet izpeljati sklep. Na drugi strani sta idejna nemoč in nejasnost eden od vzrokov za utrjevanje dogmatskega načina mišljenja in njegovega izražanja. Vprašanje je, kaj je vzrok te konfuzije v dogmatskem načinu mišljenja, ki je povezano s postavkami in sklepi. Za Stalina je bilo značilno, da se je opiral na revolucionarno logiko, kar je mnoge zmedlo. Opiral se je na Leninova stališča oziroma na mono-

poliziranje tolmačenja Leninovih stališč, zlasti potlej, ko si je zagotvil, da je imel edini pravico pojasnjevati ta stališča; tako je pravzaprav onemogočil kakršnokoli drugačno razlago Lenina.

Nekateri trdijo, da je dogmatik človek, ki meša pojme, ki je prepričan, da lahko enako jasno ločeno razmišlja o dveh pomenih enega pojma in o vsakem pomenu zase, čeprav ima obenem v mislih oba pomena.¹ Pomenov in občutkov pa ni mogoče mešati, gre za bolj zapleteno stvar. Zmedeno stanje, ki ne zajema popolnih in nepopolnih različnih pomenov, je konfuzno v tolikšni meri, da ne more prodreti v javnost, zlasti ne z govorjeno ali pisano besedo. Dogmatiki pa prodro v javnost in njihova govorjena ali pisana beseda ima zaslombo in se v praksi lahko obdrži. Tudi ne gre odrekati možnosti, kar je praksa potrdila, da dogmatizem in dogmatiki lahko vplivajo na način mišljenja in izražanja misli. Dogmatizem je bil v nekaterih obdobjih in razmerah zelo dinamičen. Lahko se je opiral zgolj na posledice, ki jih povzroča. Stalinov dogmatizem je v svoji začetni fazi izražal določen dinamizem, šele pozneje pa je praksa v vsej nazornosti razgalila rezultate, osnovne značilnosti in teorije ter prakso njegovega dogmatizma. Globlja analiza psihoškega procesa, povezanega z družbenimi procesi, ki ga mnogi politiki, filozofi, sociologi, logiki in psihologi zanemarjajo in v katerem se začno nekateri duhovi izgubljati in zapadati v lažna izhodišča in sklepe, bi lahko pokazala, kako zapletena je geneza dogmatskega načina mišljenja in delovanja. V tako vrsto analize bi sodil tudi način oblikovanja množične, mentalne nebuloznosti, ki onemogoča, da bi videli stvari bolj jasno. V nasprotju z duševno preprostostjo, logičnostjo in jasnostjo, mislijo in akcijo, ki se oblikujejo v revolucionarnem dinamizmu, v katerem je lažje ločevati pomešane odnose, pa se v stagnaciji družbenih odnosov prepletajo ideje, na čemer je dogmatizem tudi zgradil svojo politiko poenostavljene jasnosti.

V dogmatskem načinu mišljenja se marsikod spopadata dogmatska in revolucionarna logika. Od tod tudi potreba odpraviti revolucionarno logiko, da bi se uveljavil dogmatski način mišljenja oziroma, da bi odpravili vse tiste posameznike in sile, ki delujejo revolucionarno. Birokratska logika se pravzaprav obrača k zaostali inteligenci, tisti, ki se s svojo pomanjkljivo kulturo ne more braniti. Dogaja pa se, da si lahko taka »jasna« dogmatska logika utre pot tudi do najbolj razumnih, kar je včasih prav presenetljivo. Teorija »žive logike« potrjuje, da je precejšen prepad med govorom in mišljenjem. Tudi pri dogmatikih je opaziti nasprotje med tistim, kar mislijo, in onim, kar govorijo. Prav za dogmatike, ki so globoko zagazili v dogmatski način mišljenja in delovanja, je značilno, da nikoli ne priznajo, da je dogmatski način mišljenja zares tak. Najpogosteje so prepričani, da je to ustvarjalno mišljenje in delovanje. Dogmatizem

¹ Paul Janet: »Problemi svobode in determinizma«.

se vselej sklicuje na kritiko in samokritiko kot osnovni element nadaljnega razvoja, čeprav ni dogmatizem ne kritičen ne samokritičen.

Zaradi razvoja kritične misli nasploh bi potrebovali globljo analizo dogmatske logike, tako z gledišča realnosti kot pri predvidevanju realnih dejstev. Dogmatski način mišljenja, praksa, ki jo poraja v družbenih odnosih, v revolucionarnih spopadih in bojih, ni ločen od družbe. Abstraktnega dogmatizma ni, dogmatizem je vselej realen. V svoji realnosti se prilagaja stvarjem, družbenim procesom in nastopa v njihovem imenu. Ob preoblikovanju družbe poteka tudi preoblikovanje dogmatizma, tako da se včasih pojavlja v dinamični obliki dogmatskega protidogmatizma. Zato dogmatizem, ki ga je opaziti v nekaterih državah, večinoma ni istoveten s Stalinovim dogmatizmom. Vsak dogmatizem se prilagaja razmeram, kar velja za dogmatizem nasploh. Če na primer vzamemo politiko »zavzemanja načelnih gledišč« ali shematiziranje in abstraktno tretiranje internacionalizma, se zdi, da smo tako daleč, da se ne spoštuje več stvarnosti, da se vnašajo v ocenjevanje o tem, kaj je dobro in kaj slabo, subjektivna merila. Tako dogmatizem ne le potrjujejo, temveč ga tudi skušajo obnoviti. Kakršnokoli šabloniziranje mnenj, poenostavljanje dejstev, vnašanje sklepov v postavke, iz katerih bi bilo treba sklepati, vodi do množičnega političnega in psihološko-logičnega dogmatskega načina mišljenja in delanja sklepov, kar slabi boj za socializem, zavira razvoj znanstvene misli in preprečuje bolj učinkovito družbeno akcijo.

Brez popolnejšega razumevanja dogmatskega načina mišljenja, dogmatskega pristopa k širšim družbenim problemom ne moremo pojasniti in razumeti tega, zakaj je v sodobnem socializmu prišlo do tolikšnega izraza dogmatsko lotevanje kulturnih vprašanj in problemov ustvarjalnosti. O področju ustvarjalnosti menim, da je marksizem dolgo časa živel ob robu oficialne buržoazne misli, ki je bila skupek raznoterih gibanj. Pri tem je treba še omeniti, da se je ameriška kultura vsled njihovega industrijskega razvoja in dinamizma notranjih gibanj razširila prek oceana, se pomešala z evropsko kulturo in potlej, ko je vplivala nanjo — na Evropo pa so vplivali tudi revolucionarni dogodki v Rusiji — se je spet vrnila domov čez morje, obogatena z evropskim vplivom, tudi z oktobrsko revolucijo. Kdor bolje pozna razvoj kulture v Ameriki, zlasti ustvarjalnosti, bo občutil ta obratni evropski vpliv na raznih ustvarjalnih področjih. Tega nisem omenil zato, da bi kritiziral prežemanje evropske in ameriške kulture ter kulture vzhoda, temveč, da bi opozoril na vso zapletenost oblikovanja marksističnih stališč, kadar obravnavamo probleme ustvarjalnosti, ker so postale tudi težave marksistične kulture oziroma marksistične misli v ustvarjalnosti bolj zapletene. Prepletanje je še veliko bolj bogato in bi se ga bilo treba lotiti bolj povezano. Marksizma je bilo prav zadnja desetletja v Evropi

vse več in zadnja leta smo postali pozorni, kako se je ta vpliv povečal, kako izrazita so postala prizadevanja mnogih intelektualcev, da bi se поблиže seznanili z marksizmom. Ne gre za naključje, saj je Marx že pred 120 leti govoril, da človeštvo ne želi več živeti po starem, po novem pa ne zna. Vsa ta protislovja družbe in sveta, nasprotja v duhovnem življenju ljudi, so se že tako nakopičila, da bi se človeštvo danes rado hitreje otreslo te dileme, zato išče nageljši odgovor na vprašanje, kako naj živi bolj človeško.

Tudi evropska misel v ustvarjalnosti je vplivala na vzhodno-evropsko marksistično misel. In tudi krize marksistične misli so prodirale v evropsko misel, tako kot so krize evropske buržoazne misli pronicale na vzhod, pa tudi v naše okolje. Zdi se mi, da so ta vprašanja dokaj zapletena, in da bi jih bilo le težko pojasniti z enostranskimi analizami.

Omenimo naj še dobro znano dejstvo, da je bilo več desetletij opaziti splošno defenzivnost marksistične misli. Posledice in tudi vzroki defenzivnosti so danes očitni in bi jih lažje pojasnili. Ta defenzivnost pa se je že oddaljila od revolucionarnih sprememb, ki se dogajajo in ki so se zgodile v svetu, ter z logiko oziroma zahtevami po nadaljnjih revolucionarnih spremembah. To še pogloblja prepad, negativne posledice počasnega razvoja estetske in filozofske misli, umetniške in literarne kritike oziroma bolj sodobnih zamisli o kulturnem razvoju nasploh, ne le v socialističnih državah, temveč tudi drugod. Očitno bi morala sodobna socialistična misel narediti veliko več, da bi spoznala resnost svojih pomanjkljivosti in da bi iz tega izhodišča lahko kritizirala tiste pojave, ki so značilni za sodobno buržoazno družbo, in to iz več razlogov. Med drugim tudi zaradi tega, ker se v sedanjih mednarodnih razmerah vse bolj krepe taka prizadevanja, ki zavajajo ustvarjalnost in revolucionarstvo v slepo ulico. Priče smo dogodkom v Aziji, Afriki in Ameriki, katerih odraz je vietnamska vojna, kriza dolarja, vse ostrejši črnski problemi, pa dogodki v Latinski Ameriki, v socialističnih državah, kjer izredno močne tendence pehajo napredno marksistično misel v nemoč, družbene potrebe pa terjajo, da bi ta misel prodirala bolj smelo. Potreba družbenih gibanj pa terja močan pritisk, ki naj bi to misel spravil nekaj korakov naprej, vplival na to, da bi našli sile in izhod za nadaljnja gibanja.

Daljšo zadrževanje naprednih sprememb povzroča dvojno reakcijo: pritisk, da bi te odnose zamenjali s prosvetlenskim dirigiranjem, in potrebo, da bi dirigiranje nasploh nadomestili z večjo vlogo človeka.

Drobnoburžoazna »revolucionarnost«

Revolucionarna gibanja, misli in dejavnost uklepajo razne sponse. Na človeka in družbene odnose vplivajo vsi mogoči pritiski. Človek je v vrtincu družbenih gibanj izpostavljen raznim vplivom.

Tisti, ki se umikajo realnemu, ki žele svojo zavest ograditi pred družbenimi trenji, ne posvečajo pozornosti temu, da se v družbi bije nenehen boj med napredno ideologijo — ta spodbuja revolucionarne preobrazbe družbe in je proizvod znanstvene misli — in zavestno ali nezavedno izmaličeno ideologijo, ki zavira gibanja ali jih vrača nazaj.

Drobnoburžoazni človek, ki zaide v vrtinec revolucionarnih dogajanj, ki ga revolucionarna logika delavskega razreda, njegovih zgodovinskih interesov pritisne ob zid, se pogosto poskuša rešiti z begom od takega pritiska v svoj, zasebni mir in pri tem išče ideološka in znanstvena opravičila. Nekateri svoj beg razglase za najbolj radikalno revolucionarnost, ki se je baje otesla vseh vrst pritiska, tako zunanjih kot tudi lastnih.

To je eden od dejavnikov tako imenovane čiste ideologije, »čiste revolucionarnosti«, ki je v bistvu vendarle izmaličena ideologija in revolucionarnost. To je tista ideologija in revolucionarnost, ki se ne oblikuje zgolj iz stvarnosti, temveč tudi iz subjektivnega pojmovanja realnosti. Taka ideologija je iracionalna fantazija, odtrgana od resničnega življenja, ljudi in razmerja med njimi pa gleda v zaobrnjeni podobi. Engels je v Anti-Dühringu opozoril, da se »zgodovinska realnost, ki jo (taka izmaličena ideologija) potisne skozi vrata, vrača skozi okno«. Iz subjektivnega gledanja na realnost se poraja tudi drobnoburžoazna »revolucionarnost«.

Nekateri meddružbeni sloji so po svojem idejnem programu konservativni, v tem konservativizmu pa so tudi dokaj napadalni. V praksi so bojovníki za revolucionarno diskontinuiteto, v teoriji pa pristaši nenehne revolucije in »ustvarjalnega nasilja«. Zanje je revolucija slovesnost, ali ekstaza, ali težnja spremeniti običajno, pogosto zelo dolgočasno življenje, ali pa, konec koncev, zgolj prazna želja. Pojasnjevati, kaj se v družbi dogaja, pomeni predvsem, da zmoreš misliti in, izhajajoč iz bogastva misli, biti zmožen delati ter dosegati uspehe. Za drobnoburžoazne »revolucionarje« je revolucionarnost pogosto brez jasno načrtanega cilja, kot je za Kanta »lepota brez koncepta«.

Prevlada socialističnih idej, zahtev, teženj danes močno pritiska na vse razrede in družbene plasti. Drobnoburžoazni revolucionarji na sodobne človekove in družbene skrbi zelo radi postrežejo s svojim odgovorom, le malokdaj pa iščejo možnost, da bi aktivno sodelovali pri iskanju pravih odgovorov. Tako v sodobni družbi delujejo v okviru socialističnih idej različne kritike, od kritik najbolj naprednih sil, ki iščejo poti za večjo aktivnost delavskega razreda in drugih naprednih družbenih sil — katerih namen je nadalje spremeniti obstoječe družbene odnose — do kritike nazadnjaških sil, katerih privilegirani družbeni položaj je omajan in ki svoje nazadnjaštvo prikrivajo z revolucionarno frazeologijo.

Takšno besedičenje postaja napadalnejše v ideološki in politični negibnosti, njegovo bistvo pa se jasneje razodeva pri obračunih s to inercijo, ko prihajajo na dan tudi različne reakcije na take prelome — med drugim prihaja pri nekaterih drobnoburžoaznih »revolucionarjih« do izraza tudi tragično nepoznavanje realne družbe in njenih resničnih problemov. To je pogosto dramatičen konflikt med željami in realnostjo, včasih pa tudi zavestno obračanje hrbta boju za nove, socialistične družbene odnose. V takih razmerah je bolj očitno, da se pod krinko »novih idej« in »nove revolucionarnosti« skriva stara ideologija, ideologija buržoazne družbe, ki se skuša prilagoditi novi stvarnosti.

Ta »revolucionarnost« se najpogosteje zgleduje v pojmovanju: dogodki naj me neso, čeprav jih ne nadzorujem in čeprav ne vem, kam me bodo privedli. Taka je ideologija anarhistične drobnoburžoazne mentalitete, ki se zgublja v revolucionarnem avanturizmu ali pa se zateka k delavskemu razredu ali k buržoaziji. Ta ideologija je pomenila v preteklosti ugodna tla za fašizem. Ni povsem neutemeljena možnost, da se tudi danes iz nje porode najbolj reakcionarne in ultradesničarske sile.

Sodobna drobnoburžoazna »revolucionarnost« deloma izhaja iz teze o propadu vloge delavskega razreda in razglša »intelektualno subverzijo« kot »poslednji jez sodobne družbe in zadnji rezervoar revolucionarne moči«. Ti ljudje množično izražajo občutja kafkovske nemoči, so med seboj neenotni, zanje je značilno improviziranje stališč, spreminjanje ciljev in strategije, včasih pa tudi avanturistična taktika.

Drobnoburžoazna »revolucionarnost« je nekaka povezava apolitizma in nagle pretirane politizacije, osiromašene zavesti in pohoda na zavest, skrajnega individualizma, ki se vsiljuje kot družbenost. Ker se taka revolucionarnost mora srečati z raznimi vrstami odpora, se pri nekaterih naglo porodi razočaranje, iz katerega je le korak do revolucionarne utopije ali družbenega nihilizma, posamezniki so razpeti med levi in desni oportunizem.

V našem boju za samoupravljanje najde drobnoburžoazna »revolucionarnost« najpogosteje ugodna tla v tistih okoljih, ki so zunaj teh odnosov, ki gledajo na probleme samoupravne družbe zunaj družbenih pozicij. V takih okoljih meji zavest posameznikov na religioznost. Ne bojujejo se za nadaljnje spreminjanje družbenih odnosov, in ne vidijo izhoda v samoupravljanju, temveč zagovarjajo akcijo za »ozdravljenje duše«. Cilj angažiranosti je samoangažiranost z mrgleno predstavo — kam in zakaj?

Tudi v našem boju za socializem že prihaja na dan struja, ki zagovarja skrajno levičarska gesla. Od tistega trenutka, ko se struja razkrije, se mora izpolniti z določeno vsebino. Vprašanje je, s kako vsebino. In vprašanje je še, ali se bo ultralevica pokazala kot desnica, kot šovinistični nacionalizem, kot anarholiberalistična oblika staliniz-

ma ali kot kaj tretjega, saj je od kritike politike treba preiti k politični dejavnosti. In ponovno se zastavlja vprašanje — h kakšni dejavnosti. Drobnoburžoazna »revolucionarnost« se sama ne more obdržati. Poiskati si mora zaveznike, oporo. Nabuhel in srdit jezik skrajno levičarske struje vnaša v politično govorico nove dejavnike, a ta struja se ne more obdržati kot nekaka izolirana trdnjava v družbi, kot »zlata kletka v sodobnem svetu, ki zaudarja po govnu«.

Družbenoekonomske osnove samoupravnega socialističnega ekonomskega sistema*

1. Za to temo so bili kongresu predloženi štirje referati. Cveta Mlakar je napisala referat »Blagovni značaj gospodarjenja v samoupravnem socialističnem gospodarskem sistemu«, Jakov Sirotković referat »Teoretski problemi gospodarskega sistema jugoslovanske samoupravne družbe«, Jovan Stojanovski referat »Delovanje zakona vrednosti v socializmu« in Aleksandar Vacić referat »Blagovna proizvodnja in družbena lastnina«. **

Eden od referentov navaja kot osnovne elemente našega družbenega sistema socialistične produkcijske odnose in blagovno proizvodnjo na temelju samoupravljanja, ki je posebnost naše poti v socializem. Prav razmerje med tema dvema elementoma sistema je pritegnilo glavno pozornost vseh referentov.

V nasprotju z dogmatsko tezo, da se socializem in blagovna produkcija izključujeta, oziroma z milejšo tezo, da blagovni značaj gospodarstva pomeni slabitev ali celo odsotnost nekaterih bistvenih obeležij socializma (zaradi česar ponekod kritizirajo našo pot kot desni revizionizem), so vsi referenti bolj ali manj enotnega mnenja, da je na sedanji stopnji razvoja proizvodnih sil blagovna proizvodnja nujna prvina socialističnega družbenoekonomskega sistema in da pomeni — v primerjavi s prejšnjim državnosocialističnim in centralno planskim sistemom — višjo stopnjo razvoja, ki bolje ustreza potrebi pospešenega razvoja proizvodnih sil, pa tudi pravi ideji o socializmu. Toda medtem ko je težišče nekaterih referatov analiza stališč naših kritikov, je težišče drugih analiza protislovij v razvoju našega sistema samega, pri tem pa dajejo tudi nekaj predlogov za njihovo razreševanje.

2. Tako npr. Aleksandar Vacić kritizira tezo, da se zaradi blagovne proizvodnje družbena lastnina kot eno od bistvenih obeležij socializma razpada in se spreminja v skupinsko lastnino. Njegov sklep

* Uvodno izvajanje na IV. kongresu Zveze ekonomistov Jugoslavije v Beogradu 27. oktobra 1971. — ** Vsi štirje referati so bili objavljeni v publikaciji »Samoupravni socialistički ekonomski sistem«, str. 13 do 73, Informator, Zagreb 1971. Referat C. Mlakar je objavila revija v št. 11/71, str. 1514.

je, da družbena lastnina, kakršna nastaja v pogojih samoupravljanja in blagovne proizvodnje, res še nima absolutno družbenega značaja, kot sta si ga zamišljala Marx in Engels, kajti naša družbena lastnina še vedno vključuje posebno prisvajanje po posameznih delovnih kolektivih. Toda ta družbena lastnina na temelju samoupravljanja kljub temu pomeni višjo stopnjo podružbljanja v primerjavi z državno lastnino v gospodarstvih s centralnim planiranjem, državno lastnino, ki svojega značaja v bistvu ni spremenila, odkar so bila po prevzemu oblasti nacionalizirana produkcijska sredstva. Klasična splošno družbena lastnina je cilj, proti kateremu razvoj gre, vendar pa je blagovna oblika družbene lastnine bližja temu cilju kakor pa državna lastnina.

Cveta Mlakar obravnava razmerje med socializmom in blagovno proizvodnjo pretežno na primeru razdelitve. Proizvodne sile imajo primat v svojem razmerju do produkcijskih odnosov in zahtevajo blagovno obliko proizvodnje, ker je trg mehanizem njihovega razvoja, toda spontano delovanje zakona vrednosti in trga ustvarja v razdelitvi posledice, ki niso v skladu s socialističnimi produkcijskimi odnosi, z načelom delitve po delu. Mlakarjeva vidi glavno protislovje našega družbenoekonomskega sistema v protislovju med našimi socialističnimi družbenimi odnosi in še neustreznimi proizvodnimi silami. To protislovje terja zavestno družbeno akcijo, na eni strani zato, da bi zagotovili čimbolj čiste socialistične odnose, na drugi strani pa zaradi hitrejšega razvoja proizvodnih sil, da bi se tako razvite proizvodne sile lahko čimprej uskladile s socialističnimi produkcijskimi odnosi v skladen produkcijski način. V tem smislu Mlakarjeva tudi daje svoje predloge.

Jakov Sirotković izhaja v svojem razmišljanju iz ugotovitve, da je bil naš sistem prej uskladen z državno socialističnimi odnosi, s krepitvijo samoupravnih odnosov pa nastajajo v njem postopoma novi elementi, potrebni samoupravljanju in blagovni proizvodnji. Ta proces še ni končan; še več, državno socialistični odnosi za sedaj še prevladujejo. Problem razmerja med državno socialističnimi in novimi samoupravnimi odnosi se pojavlja tudi na teoretski ravni. Sirotković opozarja na razne vidike tega problema, ki prihajajo do izraza v zgrešeni dilemi »plan ali trg« oziroma »ali več plana ali več trga«. (Po avtorjevem mnenju dosedanje planiranje odraža državno socialistične odnose, zavzema pa se za takšno planiranje, ki bo imelo izhodišče v interesih samoupravljalcev in bo postalo »metoda in sredstvo ekonomske politike v pogojih samoupravljanja«.) Nadalje, v sistemu razdelitve, ki je tudi taka, da v prvi vrsti skrbi za sredstva državi, medtem ko so sredstva samoupravnih nosilcev residuum; v resnici pa bi moralo biti nasprotno. Isti problem se kaže tudi v dilemi specifična produkcijska cena ali dohodkovna cena, pa še na mnogih drugih področjih teoretskega raziskovanja, ki jih avtor omenja.

Jovan Stojanovski opozarja na prednosti in pomanjkljivosti centralnega planskega in tržnega mehanizma in poudarja nujnost mešanega sistema plana in trga, da bi se struktura proizvodnje lahko

prilagojevala strukturi družbenih potreb. Zakon vrednosti lahko deluje samo ob pogoju, da deluje konkurenca in da cene nihajo, kajti samo takrat lahko cena izrazi družbeno potrebno količino dela oziroma produkcijske stroške in intenzivnost družbenih potreb, kar omogoča, da cena opravlja smotrno delitev družbenega dela. Blagovni produkciji pa je lastna anarhičnost, ki jo je mogoče odpraviti z integracijo proizvodnje in z družbenim planiranjem, medtem ko je »probleme socializma treba reducirati na krepitev vloge neposrednih proizvajalcev v proizvodnji, v družbeni organizaciji dela, v doslednem uresničevanju načela delitve po delu«. Po primerjalni analizi kapitalistične in socialistične blagovne proizvodnje poudarja Stojanovski, da izhaja oblika delovanja zakona vrednosti v socializmu iz drugačne razdelitve novoustvarjene vrednosti, ta pa iz spremenjenih produkcijskih odnosov. Dohodek kot kategorija pomeni negacijo razredne delitve novoustvarjene vrednosti na potrebno delo in presežno delo. Na osnovi homogenega dohodka predlaga avtor novo formulo dohodkovne cene.

V nadaljnjih izvajanjih se bom ustavil ob treh vprašanjih, na katera so naši referenti osredotočili svojo pozornost, in to a) socializem in družbeno usmerjanje proizvodnje, b) delovanje zakona vrednosti in tako imenovana 'normalna' cena, in c) blagovna oblika družbene lastnine in delitev po delu.

3. Prvo vprašanje, ki se ponavadi zastavlja kot problem plana in tržišča, obravnavajo vsi štirje referati. Pri njem se bom pomudil nekoliko dlje zaradi njegove izredne aktualnosti za graditev našega sistema.

Vacić pravilno opozarja na teoretsko ozadje odpora proti blagovnemu gospodarstvu. To ozadje je dogmatska teza, ki socializem enači z naturalnim gospodarstvom, v katerem centralni državni organ na temelju državne lastnine produkcijskih sredstev in s pomočjo vseobsežnega planiranja neposredno povezuje gospodarske celice v enoten organizem, v katerem so interesi posameznih celic neposredno istovetni s splošnim družbenim interesom. Eden od klasikov marksizma je v konkretni praksi graditve socializma spredidel in priznal, da je ta ideja na obstoječi stopnji razvoja produktivnih sil iluzorna, kot o tem pričajo Leninove besede iz leta 1921, ki jih Vacić navaja. Na današnji stopnji razvoja proizvodnih sil, vštevši tehnologijo planiranja, gospodarstvo ne more uspešno delovati brez blagovne oblike povezanosti gospodarskih celic, čeprav je stopnja svobode delovanja zakona vrednosti lahko različna, od povsem formalne blagovne proizvodnje s planiranimi cenami in s planirano alokacijo družbenega dela, pa do gospodarstev, v katerih je tržišče glavni usmerjevalec družbene delitve dela in v katerih družbeni plan posega praviloma samo v tiste točke družbene reprodukcije, kjer se tržišče izkaže za neučinkovito. Plan in trg sta mehanizma, s katerima se uresničuje zakon sorazmerne delitve družbenega dela, in razmerje med tema mehanizmoma ničesar ne pove o socialističnem ali nesocialističnem

značaju kakega produkcijskega načina. O takem ali drugačnem značaju produkcijskega načina pričajo, kot to poudarja Stojanovski, samo družbeni odnosi. Kakor hitro se torej problem demistificira, se pokaže na eni strani, da zavestno usmerjanje gospodarstva ni kaka posebnost socializma, temveč je kot koordinacija dejavnosti gospodarskih celic v skladu z družbenimi cilji postalo sestavni del mehanizma gospodarjenja tudi v državnem kapitalizmu ali kot pravi Vacić, celo v militariziranem gospodarstvu; na drugi strani pa vidimo, da blagovna proizvodnja in tržni mehanizem nista ostanka kapitalizma v socializmu, ki bi ju moral ta trpeti le kot nujno zlo in ju čimprej premagati. Sirotković pravilno opozarja, da je dilema — »ali več plana ali več trga« — za nas nesprijemljiva. V resnici je treba izpopolniti oba mehanizma v enoten sistem plansko tržnega ali tržno planskega gospodarstva. Dva referenta opozarjata na iluzornost pričakovanja, da bi lahko tržišče, pa čeprav najpopolnejše, samo zagotovilo učinkovitost sistema: Stojanovski predvsem ob vprašanju investicij in sploh prilagajanja proizvodne strukture družbenim potrebam, Mlakarjeva pa ob vprašanju, kako zagotoviti socialistične družbene odnose nasploh in zlasti delitev po delu.

Taka je v glavnem vsebina referatov: z njo se ni težko strinjati. Ostala pa je vrsta nerešenih vprašanj.

Predvsem v referatih ni zaslediti razločevanja med *družbenim planiranjem* in planiranjem delovnih organizacij in njihovih vertikalnih združenj. Tako razločevanje je nujno, da bi določili vlogo družbenega planiranja, čeprav drži, da obe vrsti planiranja v procesu vplivata drugo na drugo in se na koncu združujeta v eno.

Planiranje delovnih organizacij in njihovih združenj je splošni pogoj za delovanje tržnega mehanizma tudi v najbolj čistem tipu prostega tržnega gospodarstva, kakršnemu se je približal kapitalizem v prvi polovici prejšnjega stoletja v zahodnoevropskih državah, prav zanj pa je Marx ugotovil kot eno od osnovnih protislovij: nasprotje med planiranjem v posameznem podjetju in anarhijo v družbenem gospodarstvu. Člen v verigi vzrokov za tako anarhijo je prav v *samostojnosti planiranja* in odločanja neodvisnih blagovnih proizvajalcev. Družbeno planiranje je kvalitativno različno od tega »planiranja« in njegova naloga je, doseči to, česar delovne organizacije in njihova vertikalna združenja ne morejo: povezavo in usklajanje njihovega odločanja, da bi odpravili ali ublažili anarhijo blagovne proizvodnje in uresničili cilje, ki jih s spontanim delovanjem tržnega mehanizma ni mogoče doseči.

Če smo se odrekli državnosocialističnemu planiranju, ki je po svoji naravi vseobsežno, ter so odločili za samoupravno odločanje in za blagovno proizvodnjo, tedaj moramo sprejeti tudi konsekvenco: zakon vrednosti je glavni usmerjevalec gospodarskega procesa, družbeno planiranje pa je skupaj z drugimi ukrepi družbenega usmerjanja le dopolnitev samostojnega planiranja in odločanja delovnih kolektivov. Organizirana družba ima svoje cilje in hotenja, uresničuje pa jih

v gospodarstvu s pomočjo obeh mehanizmov. Kolikor manj je tržišče zmožno spontano uresničevati družbene cilje, toliko pomembnejša je vloga usmerjanja. Ker smo se torej odločili za samoupravljanje, smo ocenili, da je bolj učinkovito, če je družbeno planiranje tisto, ki dopolnjuje tržni mehanizem in rešuje vprašanja, ki jim tržišče ni kos, kakor pa — kot se to dogaja npr. v državah, v katerih velja plan za temeljni zakon socializma — da tržišče vskoči kot pomožni mehanizem tam, kjer centralni plan očitno ni uspešen in kjer se je nujno zateči k iniciativi in samostojnemu odločanju blagovnih proizvajalcev (npr. vloga ohišnice itd.).

Nujno je treba uresničiti zahtevo, ki jo je zastavil Sirotković, da od starega načina planiranja preidemo k novemu; kako težavno pa je to, vidimo že iz dosedanjih poskusov, da bi spremenili planiranje. Teže je namreč preiti od sistema centralnega planiranja na gospodarstvo, ki je v osnovi tržno, kot nasprotno — iz tržnega gospodarstva v plansko-tržno gospodarstvo. Vzrok je najbrž v tem, ker se v tržnem gospodarstvu družba začne vmešavati tam, kjer tržni mehanizem ne daje zadovoljivih rezultatov; družbeni plan samo korigira tržišče. V nasprotnem primeru pa ni mogoče tržnega mehanizma vpeljati le v tistih točkah, kjer planski mehanizem »škriplje«; spremeniti je treba osnove, vključno s produkcijskimi odnosi, proizvodno strukturo in mentaliteto prebivalstva. Uvajanje samoupravljanja je postavilo temelje za razvoj ustreznih produkcijskih odnosov, družbenogospodarska reforma pa je zastavila nalogo spremeniti strukturo proizvodnje in miselnost.

Fraza, da naj družbeni plan začrta okvir delovanja zakona vrednosti, ne pove veliko. Le stvarna analiza, ki še ni opravljena, bi lahko pokazala, v kolikšni meri lahko posamezne naloge gospodarstva rešuje spontano odločanje blagovnih proizvajalcev in potrošnikov ter združenj proizvajalcev ali interesnih skupnosti, kje pa bi bila potrebna intervencija družbe, organizirane v teritorialnih skupnostih, in na kakšni njihovi ravni. A priori je mogoče reči le, da bi lahko samostojno odločanje blagovnih proizvajalcev reševalo vprašanje prilagajanja proizvodne strukture strukturi družbenih potreb in vprašanje razvijanja produktivnosti dela oziroma zniževanja proizvodnih stroškov, toda le pod pogojem, če bi obstajalo popolno tržišče, *popolna konkurenca*. Toda v stvarnosti imamo področja, kjer se proizvodnja zaradi odsotnosti kakega od pogojev popolne konkurence le težko prilagaja ali pa sploh ne more spontano prilagajati strukturi potreb, na drugi strani pa so taka področja v gospodarstvu in (še zlasti v negospodarskih panogah), kjer tržno povpraševanje sploh ne more pokazati intenzivnosti realnih družbenih potreb, temveč jih je treba planirati (npr. infrastruktura, bazične veje, zunanjetrgovinski odnosi, družbene službe). S samostojnim odločanjem blagovnih proizvajalcev sploh ni mogoče reševati tako imenovanih makroekonomskih vprašanj čimbolj popolne zaposlenosti, stabilnega gospodarskega razvoja, vštevši njegovo regionalno komponento, pa tudi ne problema

delitve po delu in poglobljanja socialističnih družbenih odnosov na sploh. Naloga družbene intervencije je, da usposablja in izpopolnjuje enotno tržišče in da postavi družbene cilje, v kar spada odločanje o prioritetah, usklajanje ciljev in sredstev za njihovo uresničevanje na osnovi znanstvene prognoze razvoja.

Zdi se mi, da se je težko izogniti takim vprašanjem, če razpravljamo o družbenogospodarskih temeljih našega sistema.

4. Za drugo vprašanje — o delovanju zakona vrednosti in tako imenovani normalni ceni — je bilo pri nas vloženega precej truda in prelitega že veliko črnila. Očitno v sedanjem stanju razvoja našega sistema gospodarjenja še ni pogojev, da bi se pri razpravi premaknili naprej. Zato o tem le nekaj besed.

Po mojem mnenju je Sirotković to vprašanje v svojem referatu zastavil pravilno. Avtor pravi, da se raziskovanje problema, kako deluje zakon vrednosti v raznih zgodovinskih oblikah, reducira na »odkrivanje gibalnih motivov v proizvodnji, ki so pogojeni z različnimi odnosi proizvodnje. Ti motivi delujejo v določeni smeri na celoten proces reprodukcije, kar v blagovni proizvodnji vpliva na nastajanje določenih odnosov ponudbe in povpraševanja na tržišču, kar spet v končni instanci vpliva na ustrezno transformacijo vrednosti blaga v njeno zgodovinsko obliko cene«.

K temu bi dodal le to, da gre za trajno, zakonito odstopanje cene od vrednosti, predpostavka pa je, da gre za pogoje popolne konkurence. Le pod takimi pogoji je smiselno govoriti o normalni ceni. Ker je normalna cena ravnotežna cena dolgega obdobja, njen pomen ni operativen, kot je znano, saj so konkretne cene vselej cene zelo kratkega obdobja, se ponavadi oblikujejo pod vplivom monopolističnih struktur in so praviloma odvisne od ukrepov gospodarske politike. Kot analitična kategorija pa je cena dolgoročnega ravnotežja pomembna, ker izraža za določeni obseg proizvodnje na dani stopnji tehnologije in organizacije dela tehnično optimalne pogoje proizvodnje in minimalne proizvodne stroške. Pri normalni ceni se ne ustvarja le »določeno razmerje« med ponudbo in povpraševanjem, temveč tako razmerje, da se (dolgoročni) tok proizvodnje izenači s tokom potrošnje. Tako dolgoročno ravnotežje obsega tudi pogoj, da je cena, ki so jo potrošniki pripravljeni plačati, enaka minimalnim poprečnim stroškom uspešnih podjetij, tako da tržišče ne spodbuja niti povečanja niti zmanjšanja proizvodnje.

Osrednje vprašanje normalne cene so torej *stroški proizvodnje*. V enostavni blagovni proizvodnji je zadeva preprosta. Obstaja en sam faktor proizvodnje in vrednost je enaka družbeno potrebnemu potrošku dela. (Narave kot proizvodnega faktorja pri tem ni treba upoštevati, saj je že Ricardo pojasnil, da je renta posledica, a ne vzrok cene.) — V kapitalizmu je normalna cena produkcijska cena ali, kot je zapisal Marx, ena od treh stroškovnih cen (poleg kapitalistove stroškovne cene, ki pokaže eksplicitne stroške kapitalista, ki je

obenem tudi podjetnik, in poleg vrednosti, ki izraža celotno količino porabljenega dela). Produktivna cena je vsota cen storitev obeh faktorjev, ki sta sodelovala v kapitalističnem procesu proizvodnje blaga in pri oblikovanju cen: kapitala in dela. Poleg nadomestila materialnih stroškov in amortizacije se iz produktivne cene izplačuje meza kot cena dela, medtem ko je povprečni profit dohodek kapitala, ki se sestoji iz cene kapitala in povprečnega podjetniškega dobička. Realizacija produktivne cene in njena delitev med lastnike faktorjev te ravno še spodbuja k normalni ponudbi njihovih storitev v skladu s popraševanjem. Pri tem lahko ugotovimo še, da je Marxu uspelo teoretsko določiti delež vsakega od obeh faktorjev, tako da ni nobeden od njiju residuum, kot je to bil profit pri Ricardu.

Vprašanje je, ali ni še prezgodaj govoriti o teoriji normalne cene v sedanjih sistemskih ureditvah odnosov proizvodnje in delitve, dokler teorija pomembne skupine naših ekonomistov ne priznava obstoja sestavnih delov normalne cene, obstoja cen proizvodnih faktorjev. Cena faktorjev vsekakor ne pomeni nujnosti, da se njihove storitve tudi kupujejo ali prodajajo, gre le za alternativne stroške ali ceno. Po mojem mnenju o analizi normalne cene ni mogoče govoriti, če ne izhajamo iz cene »družbenega kapitala« in dela, in to v dvojnem pomenu dela: dela na delovnem mestu in upravljaljskega dela.

5. Prehajam k zadnjemu vprašanju — o značaju družbene lastnine in delitvi po delu.

Aleksandar Vacić v svojem referatu vidi enega od vzrokov za odpor proti blagovni proizvodnji v tezi, da je državna lastnina avtentična oblika socialistične lastnine, in v drugi tezi, ki je s prvo povezana in ki produktivne odnose enači z lastnino oziroma, bolje povedano, po kateri se produktivni odnosi določene družbe reducirajo na lastnino proizvodnih sredstev. Po tej drugi tezi, ki je predmet Vacićeve obravnave, je lastnina proizvodnih sredstev bistvo produktivnih odnosov, iz nje se deducirajo obeležja celotnega gospodarskega sistema.

Vacić se sklicuje na Marxova stališča in v metodološko zanimivi analizi pokaže, da so lastniški odnosi, kot pravni izraz produktivnih odnosov in torej element superstrukture, lahko samo izvedeni. Njegov prvi sklep je, da lahko lastnina izrazi nekatera obeležja produktivnih odnosov, a jih ne izčrpa v celoti in v prehodnih obdobjih lahko celo pokaže napačno podobo o produktivnih odnosih; za pojasnitev njihovega razvoja pa je tak pristop povsem neprimeren, ker je statičen. Vsebinsko produktivnih odnosov definira Vacić zelo široko. Po njegovem mnenju jo tvori celotna družbena organizacija dela, ki vsebuje družbene odnose v zvezi z razpolaganjem s proizvodnimi faktorji, z upravljanjem gospodarskih procesov, z razpolaganjem s proizvodi, njihovo delitvijo, menjavo in potrošnjo, skratka, institucionalna struktura gospodarstva in metode povezovanja gospodarskih subjektov. Šele če tako razumemo produktivne odnose, najdemo zvezo med razvojem proizvodnih sil in spremembami lastnine kot končnim

odrazom kvalitativnih sprememb v produkcijskih odnosih. Če torej socialistične produkcijske odnose razumemo predvsem kot sistem, ki uvaja novo družbeno organizacijo dela, nov položaj proizvajalcev, ki sami v svojih delovnih kolektivih upravljajo s sredstvi za proizvodnjo in si prilaščajo proizvod svojega dela, se pokaže, da je blagovna oblika lastnine po svojem socialističnem značaju višja od državne lastnine, ki implicira odtujevanje presežnega dela in proizvajalca reducira na zavestni objekt upravljanja.

Ta analiza je po mojem mnenju koristna in pomaga razčistiti vprašanje. Zdaj pa Vacić pritrjuje ugotovitvi nekega neekonomista, da z delitvijo novo ustvarjene vrednosti ali dohodka na sredstva za razširjeno reprodukcijo, na splošne družbene potrebe in na osebne dohodke delovni ljudje nenehno »reproducirajo socialistično lastnino«, kar naj bi bila hkrati »socialistična delitev po delu« oziroma »kategorija dohodka«, ki je osnovni dejavnik enotnosti socialistične družbene lastnine in blagovne proizvodnje. Ali so to identifikacije vsaj približno upravičene? Ali je to ideja socializma, da si »gospodarske enote«, »proizvodne enote« ali »združeni proizvajalci« brez nadaljnje označbe, o čemer Vacić v tej zvezi govori — skratka, delovni kolektivi prilaščajo *polni produkt* »svojega« dela, ki jim ga tržišče po naključju priznava, in pri tem po lastnem preudarku odvajajo za razširjeno reprodukcijo in splošne družbene potrebe? Niti Vacić niti drugi referenti ne definirajo, kaj je socialistično načelo delitve po delu, čeprav se vsi strinjajo, da pomeni bistveno obeležje socialističnih produkcijskih odnosov. Mlakarjeva se prav gotovo ne bo strinjala z Vacićevo formulacijo, da »proizvodne enote proizvajajo blago in da z njegovo prodajo realizirajo vrednost, ki so jo ustvarile s svojim delom« — v pogojih, ko v raznih vejah, predvsem zaradi neenakomernega razvoja znanosti in tehnike, pride na enakega delavca zelo različna količina v proizvodnih sredstvih opredmetenega dela in zato tudi dohodka.

S tem se odpira pomembno vprašanje delitve po delu, ki meče posebno luč na socialistični značaj lastnine v pogojih amorfnega dohodka. Vacić dopušča odmike od delitve po delu kot razliko med pojavom in abstraktno kategorijo ter zahteva, da se odpravijo monopolistične razmere, sistemski privilegiji in diskriminacije v pogojih gospodarjenja. Cveta Mlakar pa opozarja prav na te sistemske privilegije in diskriminacije, ki so sestavni del sedanjega sistema delitve, predvsem ob primeru grupacij z nizko sestavo kapitala. Na drugi strani pa Stojanovski celo meni, da je posebna značilnost našega sistema, »da so razlike pri osebnih dohodkih med podjetji, vejami in grupacijami pri nas večje, kot bi to dovoljevali mezdni zakoni. Če bi delovali mezdni zakoni, ne bi mogli pojasniti nenehne tendence, višanja osebnih dohodkov, ki ni posledica boja med kapitalom in delom, temveč samoupravne politike neposrednih proizvajalcev«. Mislim, da bi našemu sistemu ustrezalo, če bi se v družbi novoustvarjena vrednost delila na potrebno delo in presežno delo na temelju *družbenega*

plana, tj. družbenega dogovora samoupravljalcev. Trajnejše večje razlike med osebnimi dohodki za enako kvaliteto in kvantiteto dela v raznih vejah, ki so sestavni del dosedanjega sistema delitve, vsekakor ne prispevajo k uresničevanju načela delitve po delu in mečejo senco na splošno družbeni značaj proizvodnih sredstev. Če se sistem delitve dohodkov izboljša, bo Vacićev sklep o višji stopnji družbenosti naše lastnine bolj prepričljiv.

Samoupravljanje v visokem šolstvu

»Posodabljanje in reformiranje izobraževalnega sistema ne more biti upešno brez aktivne vloge in organiziranega delovanja šolske in študentske mladine. Šolska in študentska mladina morata postati subjekt v vseh procesih samoupravnega odločanja v šolah, na fakultetah in v izobraževalnih skupnostih. S tem bo prevzela ta mladina tudi del odgovornosti za urejanje vseh vprašanj, od katerih so odvisni šolanje, vsebina in uspehi učno-izobraževalnega procesa.

Zveza komunistov poudarja, da razvoj samoupravljanja in univerzitetna reforma odpirata perspektive visokemu šolstvu. Zveza komunistov si bo prizadevala za to, da se bodo fakultete in druge visokošolske ustanove razvijale kot samoupravne skupnosti študentov, učiteljev in drugih delavcev v njih.«

(Iz resolucije IX. kongresa ZKJ: o socialističnem razvoju v Jugoslaviji na temeljih samoupravljanja in naloge Zveze komunistov.)

Bolj ko razvijamo procese reforme visokošolskega sistema in bolj ko se po tej poti soočamo z bistvenimi vprašanji modernizacije študija, vse jasneje se oblikuje tudi prepričanje, da je razvoj samoupravljanja v svojem najglobljem bistvu odločilno pogojen s stanjem in spremembami v strukturi in kvaliteti visokošolskega študija. Vse dokler ne bomo bistveno spremenili celotne zgradbe študijskega procesa, vse dokler mu ne bomo dali popolnoma nove kvalitete, tudi s samoupravnega življenja in odnosov na šoli ne moremo revolucionarno spremeniti. Zato je boj za reformo visokega šolstva hkrati in predvsem tudi boj za bolj razvito, bolj popolno ter zlasti še za višjo kvaliteto humanizma v samoupravnih odnosih. Uveljavljati načela humanizma in razvijati višjo kvaliteto samoupravnih odnosov v vsebinskem jedru študijskega procesa pomeni po drugi plati tudi z enako intenziteto zagotavljati načela visokošolske reforme.

Za nadaljnji kvalitetni razvoj samoupravnih odnosov je pomembno spoznanje, da se za neko spremenjeno, višjo kvaliteto samouprave ni moč dogovoriti, ker je potrebno predvsem spremeniti primarne odnose med družbo in visokim šolstvom na eni in sam sistem zgradbe visokošolskega študija na drugi strani. Kajti razsežnost in globino samouprave ko stvarne prakse medčloveških odnosov v procesu skupnega ustvarjalnega visoko kakovostnega dela je mogoče razviti le do tiste stopnje, ki jo omogoča določen način pedagoškega dela, kakor tudi stopnje razvitosti družbene kohezije, izražene v enotnem interesu številnih subjektov.

Prav imajo tisti, ki trdijo, da samoupravnih izkušenj iz proizvodnje ni mogoče nekritično in mehanično prenašati v sfero vzgoje in izobraževanja. Tudi ni nobenega vzroka, da bi take izkušnje morali brez kritične presoje prevzemati. Ni pa nobenega dvoma o tem, da tako v proizvodnji kot na področju izobraževanja in vzgoje delujejo zelo močni objektivni vplivi med danim načinom dela in samoupravljanjem kakor tudi med samoupravnim interesom nacionalne skupnosti in samoupravnim hotenjem posameznih tvorcev nekega zaključenega delovnega procesa. Ker pa se tehnologija proizvodnje popolnoma razlikuje od tehnologije vzgoje in izobraževanja, ker so tvorci enega in drugega procesa strukturno popolnoma različni in ker je tudi družbena narava enega in drugega dela neprimerljiva, ker gre v enem primeru za družbeno bazo, v drugem primeru za njeno nadstavbo itd., je objektivni temelj, ki je predmet samoupravljanja, tudi popolnoma drugačen. Zato sta si samouprava v proizvodnji in samouprava v šolstvu lahko samo bolj ali manj podobni. Imata le tiste skupne težnje in načela, ki se oblikujejo kot objektivne zakonitosti na osi razvoja baza — nadstavba.

Tudi cilji samoupravljanja na področju vzgoje in izobraževanja niso popolnoma identični s cilji samouprave v gospodarstvu. Po vsej verjetnosti ne bomo zagrešili napake, če opredelimo cilj samoupravljanja na visokih šolah takole:

— osvobajanje človeka kot najbolj posplošen in temeljni idejni motiv njegove družbene esence;

— razvijanje racionalnega in učinkovitega pedagoškega in znanstvenoraziskovalnega dela in prevzemanja popolne odgovornosti za tak razvoj;

— usposabljanje študentov za samostojno samoupravno dejavnost zunaj šole.

Vsi trije vidki so očitno prisotni v naši samoupravni praksi, čeprav se kaj pogosto in tudi zelo rado »pozablja« na temeljni, to je, prvi vidik funkcije samouprave — osvobajanje človeka. Zdi se, da je ta vidik, pa čeprav sicer najpomembnejši, še vedno, upoštevajoč predvsem dano prakso in stopnjo razvitosti dela in samoupravljanja, dokaj abstrakten in zato tudi težje zaznaven. Samoupravni

subjekti in samoupravljaljski praktiki, pa tudi številni drugi, se s problemom človekove svobode, ki se uresničuje ali naj bi se uresničevala v samoupravljaljskem odnosu, samo izjemoma ukvarjajo. Toda ne glede na to, koliko smo v miselnem in akcijskem stiku s tem problemom, je vendarle popolnoma dokazljivo, da je vprašanje človekove svobode izredno aktualno, pravzaprav toliko bolj, kolikor večje množice se tega zavedajo in kolikor ugodnejši se zdijo (ali so) pogoji, da se ta zgodovinski interes človeka uresniči. Pa vendar bi od samouprave pričakovali več, kot »more dati« sama, če bi ji pripisali izključno moč človekove svobode. Primarnega pomena je stopnja razvitosti neke družbe in temu ustrezen produkcijski način, uveden ekonomski sistem, politični sistem, izobraževalni makrosistem . . . in ne nazadnje stopnja kulturne razvitosti ter stopnja samoupravljaljske družbene zavesti kot objektiviziran gibalni temelj, da bi se mogla sprostiti človekova moč svobode v samoupravljaljskem odnosu. Kajti človek se uresničuje kot svobodni individuum zlasti v procesu ustvarjalnega dela ter še na številnih drugih področjih svoje dejavnosti in ne samo v sferi odločanja, kar naj bi pomenilo samoupravljanje. Samoupravno odločanje je samo eden (čeprav bistven) izmed številnih vidikov samoupravnih odnosov in samoupravnega življenja. Zato mora biti temu ustrezno posebej prirejena vsa zgradba družbene organizacije, kakor tudi razvito zavestno in množično gibanje množic za samoupravni socializem, da bi ta odnos prevladoval na vseh stičiščih človeka z družbo.

Ekonomsko-socialni vidik samoupravne funkcije je usmerjen h konkretnemu delu, h gospodarjenju z delom. S tem je pravzaprav samoupravljanje vsebinsko »napolnjeno«. Kolikor večje breme samoupravne odgovornosti in pravic prevzemajo delavci in v kolikor odkritejši in neposrednejši stik stopajo z objektivnimi zakonitostmi ustvarjanja in delitve, toliko več je vsebine v določeni samoupravi. V tem primeru se svoboda upravljanja sorazmerno povečuje z bremenom odgovornosti, ki niti ni nujno, niti ni vselej potrebno, da bi bilo družbeno sankcionirano, ker je v bistvu že po vplivu objektivnih zakonitosti grožnja višje sile tako in tako stalno prisotna. Popolnoma drugotno je vprašanje, ali se tega kot samoupravljalci vselej tudi dovolj zavedamo in kako se v konkretni samoupravni praksi obnašamo. Zelo pogosto je prepričanje, da je cilj samoupravljanja večji delovni učinek — intenzifikacija in racionalizacija študijskega procesa ter izboljšava drugega dela na šoli. Gotovo je ta naloga samoupravljanja izrednega pomena, vendar ni edina, niti po vsej verjetnosti najpomembnejša funkcija. Če bi sprejeli trditev, da je poglativna funkcija samoupravljanja večji delovni učinek, bi hkrati brez pripombe lahko tudi dokazali, da samoupravljanje ni zgodovinska nujnost. Kajti stopnjevati učinek dela in racionalizirati neko dejavnost je možno tudi mimo samouprave. O tem priča pretekla in sedanja svetovna praksa Zahoda in Vzhoda, ki imata vsaj toliko učinkovit sistem visokošolskega izobraževanja (in tudi gospodarstva) kot

mi — toda brez samouprave. Dokazovati nujnost samouprave (zlasti še v produkcijski sferi) z raznimi psihologističnimi motivi, da bi se samo spodbujalo k večji delovni aktivnosti in da bi se na ta način zavaroval »socialni mir«, je dokaj prozaično politično špekuliranje z interesi delavskega razreda. Zgodovinska tendenca samoupravljanja ima svojo objektivno materialno osnovo in samo na tej podlagi se lahko uveljavi, vendar pa je materialna osnova le samo osnova, da bi se mogla na njej in z njeno pomočjo izraziti svoboda človeka, da se kolikor mogoče neodvisno in svobodno giblje (duhovno in fizično) v danem prostoru in času kot družbeno bitje.

Poseben vidik šolske samouprave je njena pedagoška funkcija. Ne gre torej samo zato, da bi študentje sami upravljali šolo in soustvarjali študijski proces, ampak tudi za to, da bi se učili upravljati. S tega stališča bi bilo opravičeno pričakovati, da bo samouprava na šoli vzorna, da ne rečemo idealna praksa, po svoji kvaliteti samoupravnega življenja in ustvarjenih odnosov za gospodarstvo in druge dejavnosti nedosegljiva. Samouprava na šoli naj bi zato bila znanstveni in eksperimentalni »laboratorij« samoupravnih dejavnosti, kjer se odkrivajo napake v sistemu in dosegajo nepogrešljivo natančni izsledki za široko prakso milijonov družbeno aktivnih občanov — ne samo študentov. Dejstvo pa je, da take kvalitete v samoupravnih dejavnosti na šolah še ni. Za to so kar precejšnji vzroki, vendar ne v naravi samouprave niti njenih tvorcev, pač pa v *realni osnovi* samoupravljanja. Ta pa je pogosto teže premakljiva kot samoupravna zavest, hotenje, mobilnost in tvornost.

Organiziranost visokošolskega študija, metode pedagoškega dela in samouprava

Proces osvobajanja človeka poteka v svobodnem ustvarjanju in neposrednem razpolaganju z rezultati svojega dela, v kolektivnem delu — v samoupravnem odnosu v vseh vprašanih dejavnosti in življenja visokega šolstva. Temelj samoupravnemu odnosu in skupnemu interesu je *kolektivno delo*. Kolektivno delo v visokem šolstvu pa je bolj navidezno kot resnično, čeprav je tako v pedagoškem procesu kot tudi drugod nujno. Po svojih organizacijskih oblikah in praksi je precej dezintegrirano. Učitelj in študent imata sicer skupno nalogo in skupni cilj: usposobiti študenta za produkcijsko ali kako drugo samostojno dejavnost. To je temeljna, pa vendar dokaj slabo funkcionirajoča kohezivna sila kolektivnega dela in skupnih interesov. Dokaz, da kolektivno delo kljub istemu cilju slabo uspeva, so med drugim tudi slabi študijski rezultati. Znano je, da komaj dobra tretjina na visokih šolah vpisanih študentov konča študij. Oblike visokošolske organiziranosti in metode pedagoškega dela so se — vsaj tako kaže — zgodovinsko izrodile. Samoupravno odločanje na njihovi podlagi je še možno, pristnih samoupravnih odnosov in celovitega samoupravnega življenja na šoli ob nespremenjeni organiza-

ciji in metodi dela pa — vsaj tako se zdi — ni mogoče razviti. Ker učitelj in študent v posameznih fazah pedagoškega procesa stojita vsaksebi in ker je med njima celo določena pregrada odpora (učitelj »prisiljuje« študenta k delu, študent prisilno odklanja), je tudi samoupravni odnos ali samoupravno ozračje razklano. Kar naenkrat se namreč pokaže, da interesi učitelja in študenta kljub enakemu končnemu cilju niso identični. Zdi se tudi, da je končni cilj zelo slabo uravnotežen s konkretnim vsakdanjim interesom učitelja in tudi študenta. V čem je diskontinuiteta in dezintegracija kolektivnega pedagoškega dela? Priprava dela (študija) je strokovno in oblastno izključno v posesti učitelja. Temeljna oblika študijskega procesa je predavanje velikemu številu študentov. Toda predava samo učitelj, študent je pasivno prisoten ali je celo odsoten. Nobene vezi, nobene kohezije, nobenega kolektivnega dela. Dela le učitelj, študent morda sledi njegovi misli. Študent prične delati šele po predavanju, brez učitelja, sam zase. To ni kolektivno delo, pač pa surogat kolektivnega dela. Študentovo delo je sicer programirano po delu učitelja in je tudi v popolni soodvisnosti od načrta, ki ga diktira učitelj, ni pa hkratnega, skupnega, tovariškega študijskega napora iz »oči v oči« in »z roko v roki«, ki je tako značilen za sodobno teamsko intelektualno delo. Tako pa učitelj vseh svojih študentov danes niti ne pozna, kaj šele, da bi skupno z njimi utiral pota novim znanstvenim spoznanjem. Nasprotno temu pa se samoupravna praksa more uresničevati samo v kolektivnem prizadevanju, v skupnem naporu in iskanju boljših rešitev »za isto mizo«. Zato je nujno spremeniti metode dela, da bi mogli spremeniti samoupravno prakso in s tem tudi kvaliteto celotnega življenja in bivanja v šoli. Kajti odtujenost v pedagoškem procesu nujno pogojuje tudi odtujenost v samoupravljanju tega procesa.

Pretirane in nerealne bi bile zahteve, če bi od sicer bistveno spremenjenih in prenovljenih metod pedagoškega dela in nove organizacije visokošolskega študija mogli pričakovati tudi samoupravni odnos, poln tovariške sloge in prijateljske idile. Tega ni mogoče pričakovati že zato, ker je samoupravljanje visokega šolstva specifikum, kjer sta tvorca (ali sta res oba tvorca?) delovnega procesa (študija) dva objektivno neenakopravna individua. Kaže, da glede na svoj družbeni položaj in vlogo v pedagoškem procesu učitelj in študent ne moreta biti nikoli popolnoma izenačena. Učitelj ima v velikem presežku tega, česar študentu najbolj primanjkuje — tj. *znanja*. Znanje pa je največji vir vsakršne, tudi družbene moči. Če se moč znanja kjerkoli uporabi kot najhujše in najučinkovitejše orožje v boju mnenj, da se neka volja ali odločitev sprejme ali vsili večini oziroma manjšini, potem ni nobenega dvoma, da se to čisto pričakovano dogaja v samoupravni dejavnosti. Drugače tudi biti ne more. Ne upravljamo kar tako za šalo, za poskus ali za dobro razpoloženje, ampak predvsem zato, da bi imeli vsi enake možnosti za uveljavljanje svojih in skupnih interesov. Ker pa imamo izenačene možnosti,

medtem ko se interesi, težnje, zlasti pa vidiki reševanja določenih vprašanj vedno ne skladajo (če bi se skladali, čemu potem dogovarjanje), uporabljamo v boju za uveljavitev svojih zamisli in hotenj ves legalni politični »arzenal«, ki nam je na voljo. V teh enakih možnostih za vstop v samoupravno dogovarjanje in ustvarjanje medsebojnih odnosov pa vstopata učitelj na eni in študent na drugi strani po obetih, da uveljavita svoj jaz, z zelo različnimi možnostmi za uspeh. Samo toliko je resnične enakosti v samoupravljanju, kolikor je enakosti v študijskem delu. Res je, da študentski entuziazem, borbena duh in moč enotnosti populacije dostikrat celo visoko presežejo učiteljski primat. S tem prihaja do neke vrste prirodnega ravnovesja v območju samoupravnega psihološkega merjenja političnih sil.

Realni ekonomski temelji samoupravljanja visokega šolstva

Čeprav je ekonomski interes tako pri nas kot tudi povsod v svetu še vedno najmočnejši pobudnik za sleherno človekovo temeljno dejavnost in aktivnost, je gospodarjenje s šolo po načelu ekonomskih koristi komaj še spodbudno, pa še to le za manjši del samoupravne skupnosti. Zavestno puščam ob strani načelo dohodka, ker resno dvomim, da bi ga sploh kdaj bilo mogoče smotrno v celoti in dosledno uveljaviti v visokem šolstvu. Toda enako trdno smo lahko prepričani, da je določen model stimulatívnega ekonomskega odnosa v visokem šolstvu potreben in neizogibno nujen, da bi se mogla ob njem in na njem kot na objektivnem temelju interesno integrirati samoupravna skupnost učiteljev in študentov.

Sredstva, ki jih daje gospodarstvo za šolstvo, so v taktičnem področju dajatev (prispevanja, odvzemanja) čiste fiskalne narave. Niti šolstvo, ki ta sredstva troši, niti gospodarstvo, ki ta sredstva daje, nimata nobene možnosti, da bi vplivali na višino in način oblikovanja potrebne denarne vsote za šolstvo. Stopnjo prispevka predpiše z zakonom država, potem ko je administracija ugotovila in presodila, koliko gospodarstvo »zmore« in koliko šolstvo »potrebuje«. Ni dvoma o tem, da sta si »zmore« in »potrebuje« v večnem in neprikitem konfliktu disharmonije. Pri tem pa je popolnoma postranskega pomena, koliko in kaj gospodarstvo v zameno od šolstva pričakuje in kaj šolstvo za dobljeno vsoto more in jamči dati. Ker se sredstva za šolstvo predpisujejo, zbirajo, oblikujejo in prehajajo v roke države, so v tej fazi njihovega obtoka zunaj sfere možnega vpliva obeh realnih lastnikov. So torej enako gospodarstvu kot tudi šolstvu odtujena. In tu se tudi objektivna vez enotnega interesa (gospodarstvo-šolstvo) in samoupravne soodvisnosti od danega kvantuma sredstev pretrga oziroma preide v območje abstraktnih interesov. Samoupravnemu vplivu gospodarstva so se sredstva za šolstvo izmaknila, toda tipalke šolske samouprave jih še niso dosegle. Na njih »sedi« družbena samouprava (izobraževalna skupnost), toda ali se

s tem ustvarja in postavlja nov neposredni in kvalitetnejši faktor integracije interesov med gospodarstvom in šolo? Iz zornega kota, kot je ta trenutek projiciran na dani problem (integracija neposrednega interesa gospodarstva in šolstva na bazi »dohodka«), prav gotovo ne! Konkretna samouprava neke visoke šole je brez možnosti, da bi odločilno vplivala na to da bi sredstva, ki so ta hip pri izobraževalni skupnosti namenjena zanj, povečala. Uvedeno imamo namreč lažno načelo, da šola ne ustvarja (posredno in z močnim vzratnim učinkom na kvantum dohodka v gospodarstvu) sredstev, ampak jih kratko malo *dobi*. Dobi pa jih ne glede na to, kakšen je rezultat njenega dela. Hkrati s tem se oblikuje v samoupravi izobraževalne skupnosti (posredni ali predstavnikiški družbeni samoupravni asociaciji) tudi neka kvalitativno popolnoma nova zavest z dokaj spremenjenim (deviiranim) izraznim interesom tako šole kot tudi gospodarstva. Zato je zavest o interesih gospodarstva in šole v družbeni samoupravi izobraževalne skupnosti lahko sicer po naključju ustrežna, nikoli pa ji ne more biti trajno in docela avtentična. Rešitev se ponuja sama po sebi. Posredniško funkcijo in odtujevanje sredstev je treba postopoma zmanjševati, hkrati pa krepiti materialne (»dohodkovne«) vezi neposrednega soustvarjanja samoupravnega odnosa na vzajemnih in avtentičnih interesih šole in gospodarstva.

Med učiteljevim delovnim uspehom in njegovim osebnim dohodkom, ki ima veliko prvin plače ali mezde, je le malo soodvisnosti in medsebojne pogojenosti. Bistveno merilo za velikost osebnega dohodka je čas, prebit pri pedagoškem delu. Koliko je v tem času *delovnega* časa več, ni toliko pomembno, kakor ni pomembna tudi intenziteta dela. Kvaliteta dela je merljiva posredno z znanstvenim in pedagoškim naslovom. Ni nujno, da bi si kvaliteta dela in neki naslov (doktor znanosti, docent, izredni profesor itd.) bila v soglasju. Poleg tega je kvaliteta dela iz najrazličnejših razlogov velikokrat zelo variabilna, medtem ko so naslovi nasprotno zelo konstantni. Za vsako, tudi intelektualno delo pa je edino stvarno merilo to, zaradi česar je organizirano, zaradi učinka. In gotovo je, da ne moremo sprejeti in se tudi ne zadovoljujemo s kakršnim koli učinkom, ampak želimo in zahtevamo čedalje večji učinek (večjo produktivnost). Dokazano je v teoriji in praksi, da je osebni dohodek (ki sicer zanesljivo ni edini) eden izmed najdoločilnejših agensov stimulacije tudi v intelektualnem delu. Tedaj ni razumljivo, zakaj ne bi moral biti realna in bistvena osnova samoupravnih odnosov v šoli. Tako funkcijo pa more imeti le s pogojem, da rezultat dela kot objektiviziran produkt *pretežno* odloča o vsoti osebnega dohodka.

Študent je *ekonomsko* izgubljen iz kombinacije dela in samouprave na šoli. Zato je za študenta popolnoma vseeno, kako se porablja sredstva, ki so šoli na voljo. Popolnoma vseeno je študentu, na kakšen način se oblikuje osebni dohodek učitelja, strokovnega sodelavca, administrativnega delavca in tako naprej, ker sam v proces delitve ni vključen in ker tudi njegov uspeh s porabo sredstev ni

vzročno povezan. *Učinek učiteljevega dela pa ni nič drugega kot študijski uspeh študenta.* To je bistveno vprašanje, v katerem se kar najbolj preprosto izraža enotnost študijskega procesa in enotnost samoupravnega izhodišča kot realne skupnosti učiteljev, študentov in drugih strokovnih delavcev na šoli. V tem primeru, ko študent nima možnosti biti kakorkoli soudeležen v ekonomskem odnosu šole in na ta odnos tudi vplivati skladno s svojimi interesi, je moč njegove samoupravne funkcije bistveno prikrajšana. V njegovih rokah je samo moč moralnega pritiska in političnega revolta, s tem razpolaga in ta sredstva uporablja pri uresničevanju svojih samoupravnih pravic.

Največkrat se zdi, da dela učitelj študentu neke vrste uslugo, na temelju katere nastaja med njima tudi določen ekonomski odnos, ki pa mu je odvzeta njegova realna osnova, ki ta odnos objektivizira. Toda ta realna osnova — sledeč prejšnji tezi — ne more biti nič drugega kot plačilo za opravljeno storitev. Lahko resno podvomimo, da bi na tej tako poenostavljeni logiki nastajal tudi kak pomemben samoupravni odnos. Saj bi nas to pripeljalo prej v neke vrste »civilno-pravni odnos«, v *nakup in prodajo znanja*. Bistvo problema je namreč v tem, da tako učitelj kot študent — pa naj je nujno sedanje delo še tako dezintegrirano — vendarle ustvarjata pedagoški proces v taki soodvisnosti eden od drugega, da mora vsak od njiju opraviti svoj del natanko določenega dela. V nasprotnem primeru se delovni tok pretrga in študijskega procesa ni več. To pa pomeni, da *realno obstaja delovna skupnost, katere tvorci so enako učitelji (in drugi delavci šole) kot tudi študenti*. Niti ni toliko važno, da je odnos študenta do šole kar precej drugačen kot odnos učitelja. Vemo, da je študent na šoli le »sezonec« in da se vnaprej ve čas njegovega dela na šoli, ker je ta družbeno normiran. Zato je njegov dolgoročni interes zunaj šole. Toda popolnoma jasno je, da se ta dolgoročni interes uresničuje samo z uspešno opravljenim delom na šoli. Ker je pedagoški proces glavna dejavnost šole (dejavnost, zaradi katere je šola ustanovljena), ki ga soustvarjata dva za obstoj in funkcijo tega procesa popolnoma enako potrebna tvorca s svojo umsko in fizično prisotnostjo in enakim trošenjem delovne sile (pri čemer se prav nič ne razlikujeta), sta tudi oba (učitelj in študent) — gledano s stališča organizacije in funkcioniranja šole — *enakovredna delavca!* Razlike med učiteljem in študentom kot delavcem ni, je samo razlika v njuni kvalifikaciji, usposobljenosti za delo in v delitvi dela. To pa je značilno za vsakršno kooperativno delo.

Po tem pravilu študent sodeluje pri ustvarjanju sredstev, s katerimi razpolaga šola, in zato tudi ima naravno pravico enakopravno sodelovati pri gospodarjenju s šolo. Študent bi lahko bil enakopraven član delovne skupnosti šole skladno svojemu položaju in funkciji v pedagoškem procesu in glede na moč svojega znanja edino ob pogoju, da se vsa sredstva, ki jih porabljata šola in študent, koncentrirajo na šoli. Če bi študent zagotavljal svoja materialna sredstva za preživljanje in druge osebne potrebe na enak način kot učitelj in

drugi stalni delavci šole na šoli, bi mu s tem bila zagotovljena enaka možnost samoupravnega odločanja.

Vsi, tako študent kot učitelj in drugi strokovni delavci šole, bi morali praktično zajemati sredstva zase (osebni dohodek) iz skupnega in enotnega vira — iz sredstev šole. Posledice so seveda daljnosežnejše od stvarnega soodločanja o materialnih sredstvih šole. S tem bi se bistveno spremenili celotni samoupravni odnosi in samoupravno življenje na šoli. Enoten ekonomski temelj in enoten materialni interes bi dosti bolj realno prispevala k skupni dejavnosti študenta in učitelja na vseh področjih dela in življenja, na pedagoškem in zlasti še raziskovalnem kakor tudi na drugih vzporednih področjih dejavnosti šole. Pri tem pa bi se tudi čedalje bolj krepila enotna delovna skupnost na realni kohezivni sili — na skupnih sredstvih.

Naša družba v očeh študentov

Študentska mladina ponavadi ni brez občutka za družbena dogajanja, živahno prisluhne notranjemu in zunanjemu utripu družbe, ki v njej živi. Še več: rada bi bila spremljevalka časa, a vedno z revolucionarno naravnostjo, nezadovoljna z rešitvami starejše generacije. Pričakujoči boljši svet starejši generaciji polzi iz rok, mlajša pa venomer terja z določeno nestrpnostjo uresničitev večkrat bolj odmaknjenih ciljev, obljubljenih, pa še ne doseženih. Med mlado in staro generacijo je zmeraj nekakšen dolgo pričakovani svet, obetajoč v spoznanjih prihodnosti, in stvarnost, samo delček predvidevanega, ki se izteka nekam v prihodnost jutrišnjega in novih pokolenj. Iz tega dolga izvirajo v veliki meri konflikti, ki jih spremljajo dostikrat hude pripombe o utrujenosti, o naveličanosti, krivdi, reakcionarnosti, samozadovoljni nasičenosti, zarjavelosti itd.

Vzgoja, usmerjena vedno in vselej iz sedanjosti v prihodnost, k obetajočim ciljem, razvitemu samoupravnemu socializmu, nujno trči ob dolg, je terjajoča z mladino in pomirljiva s starejšo generacijo, vendar neizbežno naprednostno kritična. Zdrava, v socializmu usmerjena družba drugačne kakor izrecno napredne vzgoje ne more imeti: taka pa nujno vsebuje izbrušeno ost revolucionarnosti, kritičnosti.

S študenti smo razmišljali o vlogi vzgoje v samoupravni družbi in se srečali z vprašanjem kritičnosti. To moramo posebej povedati, ker se je skoraj spontano ob tem sprožilo vprašanje o naši družbi. Med predavanjem smo se iznenada vprašali, kakšna je naša družba. Samo vprašanje; v trenutku nas je preblisnilo, odgovoriti smo hoteli nanj.

Sredi ure predavanja so torej študentje prvega letnika PA v Mariboru dobili predse prazen rumenkast list papirja z navodilom: skušajte hitro napisati odgovore na vprašanja, kaj vam v naši družbi ne ugaja in kaj vam je v naši družbi všeč. Na eno stran napišite odgovore na prvo, na drugo stran pa na drugo vprašanje. Slušatelji so se prvi trenutek malo vznemirili, v predavalnici je zašumelo, kmalu pa je bilo vse zelo tiho. Kazalo je, da je vprašanje premisleka

vredno, resnično in občutljivo. Vse skupaj je trajalo kakih 20 minut in 60 študentk in študentov mariborske pedagoške akademije je skušalo izpovedati, kakšna je naša družba v njihovih očeh in doživetjih.

Prav vsi so odgovorili na prvo vprašanje: *kaj mi v naši družbi ni všeč?*

Odgovori so privreli iz srca, bi lahko rekli, hitro, prizadeto, mladostno kritično in občutljivo, zdaj trezno, očitajoče, zdaj ostro, zahtevno. Našteli bomo nekaj izvirnih izjav:

Vedno le govorimo o socializmu, toda rezultati so majhni (60). Ni mi všeč, da ob marsikaterem primeru ne znamo realno gledati na stvari, pa tudi hvalisanje, da je naše najboljše, da največ vemo in podobno; skratka, pri nas se vse preveč govori, obljublja, naredi se pa malo (53). Kljub temu da govorimo o samoupravljanju, se v podjetjih dogaja, da si delavci na sestankih ne upajo omeniti svojih problemov, boje se nadrejenih (50). Marsikje se izgovarjajo na samoupravljanje potem, ko direktor in njegovi najožji sodelavci pripeljejo tovarno do krize, pa trdijo, da so krivi vsi delavci, čeprav ti niso imeli nikoli pravice izreči svojega mnenja (43). Biti član ZKJ je čast; in to za vsakega državljana: to pa ne pomeni, da je treba vzeti v zvezo komunistov tudi *nepoštene* ljudi. Po mojem bi naša partija imela mnogo več članov, če bi na to bolj pazili (40). V naši družbi je premalo samokritičnosti in odgovornosti — če že kritiziramo, nikoli ne pomislimo, da smo tudi sami taki (38). Zakaj imajo eni vsega preveč, drugi pa nimajo niti dovolj hrane (35)? Naše gospodarstvo je preveč stihijsko, premalo je družbene kontrole (34). V naši samoupravni družbi samo govorimo, veliko govorimo, toda malo planiranega opravimo (31). Ne ugajajo mi neprestana zasedanja, konference, kongresi, seje itd., ki nimajo vidnejšega uspeha v stvarnosti (30). Kljub temu da govorimo o socialistični družbi, vse preveč zametujemo delovnega človeka, na katerem temelji naš sistem (23). Ni mi všeč, da je naš denar čedalje manj vreden, da so očetovi prihranki, s katerimi bi pred leti kupil hišico, danes še komaj dovolj za pohištvo (22). Ni mi všeč, da probleme rešujemo šele takrat, ko smo na robu propada (13). Preveč nesposobnih in neizobraženih ljudi je na vodilnih mestih (1). Ni mi všeč izkoriščanje človeka po človeku, česar naj v naši družbi ne bi bilo, in nemoč izkoriščanih (5). Smo socialistična dežela, v kateri je še veliko kapitalističnih elementov (4). Ljudje preveč kritizirajo, pa niso dovolj samokritični (3). Naša družba je včasih premalo samokritična in premalo odgovorna za svoje napake (6). Opažam, da se pričjenja razvijati buržoazija, in preveč prihajamo pod vpliv Zahoda (9). Moti me, da ne kaznujemo tistih, ki neodgovorno delajo (57). O mali šoli in celodnevem bivanju otrok v šoli se veliko govori, a rezultati so vse premalo vidni (56). Moti me zanemarjanje kulture (57). Odločno premalo se napravi za šolstvo (58). Premalo je zanimanja za sposobne mlade ljudi, ki končajo šolanje (9). Družba premalo skrbi za sposobne učence na vasi, ki jim materialno stanje ne omogoča, da

pogledi, komentarji

bi doštudirali in tako zelo koristili naši družbi (6). Ni mi vseh naša PA — v smislu pogojev za študij (1). V srednji šoli mi ni bilo vseh omalovaževanje razrednih samoupravnih organov in to, da smo se preveč *dolgočasili pri urah moralnega pouka* (22). Preveč pozornosti se posveča nogometu, drugi športi pa so zapostavljeni (25). Tudi vprašanje varstva otrok pri nas ni ugodno rešeno in obsojam družbo, ki je mnogokrat kriva za mladinski kriminal (26). Naša družba bi morala bolje urediti štipendiranje oz. denarno pomoč, saj je mnogo takih, ki imajo morda še večje sposobnosti za nadaljnji študij, vendar največkrat zanj nimajo možnosti (27). Zakaj pri nas otroci z vasi nimajo več možnosti za študij in zakaj na višjih šolah ni več slovenskih učbenikov (38)? Mednarodni odnosi niso urejeni, določene republike so preveč favorizirane, posebno še Srbija. Eden bistvenih pogojev za samostojnost je lastna vojska in poveljniški kader, tega pa Slovenci nimamo. Edino med NOV smo ta cilj uresničili, ne vidim nobenega tehtnega razloga, zakaj še zdaj ne bi bilo tako, kajti danes smo glede tega skoraj na istem kot v stari Avstro-Ogrski (34). Niso mi vseh prevelike pravice tistih, ki so imeli v NOB zasluge in so danes zato na vodilnih položajih, in ni mi vseh podkupovanje vodilnih oseb (35). Nepoštenost nekaterih vodilnih v naših podjetjih in nepoštenost pri nas na splošno (39). Kmečki človek, posebno star in onemogel, nima urejenih življenjskih razmer. Še vedno mora plačevati davke, čeprav zemljo težko obdeluje in se sam komaj preživlja. Družba mu pa njegovih pridelkov tudi ne plača tako, kot bi morala (41). Kako je prišlo do inflacije, devalvacije? Tudi zato morajo biti neke vzroki in nekdo bi moral tudi za to odgovarjati (34). V podjetjih imamo delavce, ki delajo honorarno, mladina pa ne dobi zaposlitve (46). Iz dneva v dan se dvigajo cene, osebni dohodki delavcev pa ostanejo bolj ali manj na isti ravni (47). Ni mi vseh, da določene izdelke izvažamo v tujino, potem pa enako uvažamo za drag denar (48). Odhajanje strokovnjakov v tujino, pa tudi delavcev, in večkratna nenačrtnost v našem gospodarstvu, predvsem uvoz-izvoz (49). Nekateri tovariši na visokih položajih bi že zdavnaj morali biti upokojeni, pa se še vedno oklepajo delovnih mest, mlajši pa nimajo zaposlitve (50). Ni mi vseh, da imamo tako neustrezno urejena predavanja, tako malo kvalitetnih učiteljev, da se vsi tepejo samo za denar, da imamo tako slabe ceste in sploh prometne zveze, da premalo mislimo na zelenje v mestih, da premalo skrbijo za mlade, da je v delovnih organizacijah tako stanje, da je premalo zdravstvenih organizacij, da ni prepovedano uživanje alkohola in nikotina, da morajo hoditi naši ljudje v tujino delat (52). Ne ugaja mi nediscipliniranost in vedenje mnogih mladih ter premajhna skrb za naše naravne lepote (55). Ni prav, da tiskamo toliko »šund« literature in druge plaže (53). Težimo k večjemu napredku, a sami premalo storimo, premalo zaupamo mladini. Pomagamo drugim narodom, kar je humano, toda pri nas imamo ponekod »revno« (59). Pasivnost, premajhna zainteresiranost, preveč egoizma in želje po

lastnem udobju, čeprav v škodo družbe, bogatenje z goljufanjem drugih (8). Na eni strani dajemo milijone, npr. za prenos boksa, na drugi strani pa ni denarja, recimo, za gradnjo bolnice, stanovanj itd. (7). Socialno zavarovanje bi moralo biti bolje urejeno, vsak dan več plačujemo za zdravila (3). Načelo enakopravnosti se ne izvaja, saj skoraj vsa vodilna mesta zasedajo moški (3). Kazni za določene prekrške so večkrat premile (4).

Težko bi napisali vseh 600 in še nekaj izvirnih misli, ki so jih izpovedali študentje; zbral sem jih v značilne skupine.

KAJ MI V NAŠI DRUŽBI NI VŠEČ?

1. Slaba kadrovska politika zaradi odhajanja strokovnjakov	36	60,00 %
2. Deklarativen socializem, navidezno samoupravljanje	29	48,33 %
3. Pojavi negospodarnosti v družbi	28	46,66 %
4. Neusklajenost osebnih dohodkov	27	45,00 %
5. Neurejeno izobraževanje, usposabljanje	24	40,00 %
6. Nepoštenje, gospodarski kriminal	20	33,33 %
7. Neurejeno soc. varstveno zavarovanje	19	31,66 %
8. Diskriminacija kmetov	18	30,00 %
9. Neodgovornost, nesposobnost vodilnih	15	25,00 %
10. Pojavi VIP — zveze in znanstva	14	23,33 %
11. Socialne razlike v naši družbi	13	21,66 %
12. Slab odnos do kulture	13	21,66 %
13. Preveč kapitalističnih prvin v naši družbi	10	16,66 %
14. Preslabo vrednotenje pedagoškega dela	10	16,66 %
15. Neurejene ceste, turizem	9	15,00 %
16. Negospodarnost v uvozu in izvozu	8	13,33 %
17. Nesoglasje med narodi SFRJ	8	13,33 %
18. Idejna nedoslednost, nejasnost, preveliki vplivi Zahoda	7	11,66 %
19. Premalo smokritičnosti pri nas	5	8,33 %
20. Pojavi izkoriščanja	5	8,33 %
21. Premalo pomoči nerazvitim, nerazvitost nekatereh regij	5	8,33 %
22. Birokracija še vedno	5	8,33 %
23. Izjemnost članov ZKS	3	5,00 %
24. Vsiljevanje svetovnega nazora, morale	2	3,33 %

Odgovorili so vsi navzoči študentje. To so odprta vprašanja, zanje bi radi pojasnila, odkrili vzroke in dojeli jasno usmeritev družbe.

Veliko pa je stvari, ki so jim v naši družbi všeč. Mogoče je res, da smo za pomanjkljivosti bolj občutljivi, rajši usmerjamo pozornost

tja, kjer se nam zdi, da je kaj narobe, medtem ko smo z uspehi, z vrednimi stvarmi seveda zadovoljni, pa jih ne izpovemo s tako prizadetostjo in občutljivostjo. Morda je v časovni stiski tudi razlog, da polovica navzočih študentov na vprašanje, *kaj jim je v naši družbi všeč*, sploh ni odgovorila. Odgovorilo je torej ravno 30 slušateljev. Povrhu pa ne smemo prezreti dejstva, da je mladina rada kritična, naravnost naravnana v iskanje napak, ker bi hotela imeti lepši, vrednejši, zaupanja poln svet. Tudi o tem nekaj izvirnih stavkov iz spontaniziranih izpovedi:

Všeč mi je enakopravnost med narodi (60). Všeč mi je politika naše države do zatiranih dežel (53), trud za svetovni mir (55), naš voditelj tovariš Tito (54). Všeč mi je, da smo v civilizirani družbi in se lahko imamo radi (52). Da si ljudje ob raznih katastrofah pomagajo (51), svoboda tiska, možnost informiranja tudi iz drugih držav in kljub vsemu poprečno dober življenjski standard (50), razvijanje bratskih odnosov s sosednimi in drugimi državami (49), aktivnost našega predsednika Tita, ki pa je prevečkrat premalo upoštevana, ter humanost večine ljudi. Všeč mi je samoupravljanje delavcev, možnost izobrazbe na vseh stopnjah, če si le sposoben (48). V kritičnih situacijah naše vodstvo ravna največkrat tako, kakor je za nas vse najboljše, in lep je ugled Jugoslavije v svetu (45). Ugaja mi politika neuvrščeniosti (43), zamisel samoupravljanja (39). Naša zunanja politika in odnos do nacionalnega vprašanja (36). Všeč mi je, da moj oče lahko kritizira tudi v podjetju, ne le doma, pa da sem imel možnost šolanja (22). Odnosi med študenti in profesorji so resnično zadovoljivi, vsaj na PA (1). Naša družba upošteva mladino, česar še pred leti ni bilo (56). Všeč mi je demokratičnost, svoboda delovnega človeka, socializem, odpravljanje razredov, decentralizacija, svoboda govora in odločanja, enakopravnost med spoloma (57). Pomagamo ohranjati mir v svetu (59). Mislim, da ne bi ničesar spremenila, to se pravi, da ne bi zamenjala svoje domovine z drugo državo (9). Razvoj naj gre naprej, kakor smo si ga zastavili, mladi žele samo, da ne bi iztirili z začrtane poti.

Tudi tu smo odgovore razvrstili po skupinah KAJ MI JE VŠEČ V NAŠI DRUŽBI?

1. Titova zunanja politika	19	31,66 %
2. Samoupravni socializem, ideja	13	21,66 %
3. Možnost šolanja za vse	13	21,66 %
4. Enkost med narodi, neuvrščeniost	12	20,00 %
5. Solidarnost z nerazvitimi	9	15,00 %
6. Svoboda izražanja in tiska	6	10,00 %
7. Humanost, skrb za človeka	6	10,00 %
8. Pozornost turizmu	5	8,33 %
9. Demokratičnost, enakopravnost	4	6,66 %
10. Nacionalni ponos	2	3,33 %

11. Poprečno dober standard	2	3,33 %
12. Upoštevanje mladine	2	3,33 %
13. Nagrajevanje po učinku	1	1,66 %
14. Veliko novih gradenj	1	1,66 %
15. Boljše vrednotenje v prosveti	1	1,66 %

Mladina ima pravico in dolžnost kritično vrednotiti družbo, ima tudi dolžnost in pravico dobiti ustrezne informacije, razlage in pojasnila. Prav gotovo je treba pomagati mladini, ko išče sebe v sedanjosti in prihodnosti, da bo spoznala stvarnost in da jo bo pripravljena še razvijati in spreminjati, ko prihaja v življenje ne samo kot revolucionarni dej s kritiko prednikov, temveč v pomoč pri graditvi samoupravnih odnosov.

Morda je prav v tem, da so hitro, spontano izpovedali, kar se jim je nakopičilo ob doživetjih v družbi, iskreno, prizadeto, še večja vrednost odgovorov. Trezne, kritične, občutene so njihove misli, naravnane v boljše in z upanjem v socialistično družbo. Mladi ljudje, usmerjeni v vzgojo, z izrecno soodgovornostjo pri uveljavljanju razvoja, so torej taki, da jim lahko zaupamo. Njihova kritika razmer in hkrati vrednotenje samoupravne ideje sta velik kapital za stvarno življenjsko vzgojo, temelj za oblikovanje osebnosti in višje moralnosti. Manjka morda le nekaj: ob preveliki intelektualizaciji, ožji strokovni usmerjenosti šolanja se prevečkrat izmikamo priložnostim, da bi se resnično enakovredno in pošteno o problemih in kritičnih stiskah mladih ob njihovi živi prizadetosti pomenili, obsodili, kar je narobe, in pomagali iskati očitno dobro in uspešno. Prav žalostno je slišati izjavo, da so najbolj puste bile v srednji šoli ure moralnega pouka, ko bi vendar ob konkretnosti, iskrenosti bile lahko najbolj živahne, doživete in zanimive. Razumljivo, da samoupravni odnosi v šoli ne smejo biti papirnati: neposredna obveščenost in neposredno sodelovanje v ustvarjanju samoupravnih odnosov v vzgojno-izobraževalnih institucijah sta temelj za oblikovanje žive moralnosti. Večje zaupanje sodi tudi zmeraj med dolg v stikih starejše in mlajše generacije.

Dileme o vlogi subjektivnih sil v družbenem razvoju

Vprašanja o vlogi, funkcijah in nalogah subjektivnega faktorja v našem družbenem življenju so v središču mnogih razprav, pogledov in soočenj. Zato je uredniški odbor v pogovoru za »okroglo mizo« prav temu posvetil posebno pozornost. K pogovoru smo povabili tudi družbenopolitične delavce. Izhodišče za razgovor je bila posebna »skica za razpravo«, ki jo v nadaljevanju objavljamo. Razgovor za »okroglo mizo« dne 25. oktobra 1971 ni bil končan in ga bomo nadaljevali. Potemtakem v tej številki objavljamo prvi del razgovora, v katerem so sodelovali: ADOLF BIBIČ, izredni profesor FSPN, ZVONE DRAGAN, predsednik komisije CK ZKS za družbenoekonomske odnose in ekonomsko politiko, JOŽE KNEZ, direktor podjetja Novoles, BOŽO KOVAČ, sekretar IO republiške konference SZDL, STANE KRANJC, glavni urednik revije, ZDRAVKO MLINAR, izredni profesor FSPN, ZDENKO ROTER, odgovorni urednik revije, LOJZE SKOK, družbenopolitični delavec, IVO TAVČAR, podpredsednik republiškega sveta ZSS, NIKO TOŠ, predstojnik centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri FSPN, FRANC UREVC, direktor Gorenjske predilnice in FRANC VREG, višji predavatelj FSPN.

SKICA ZA RAZPRAVO

V zadnjem času je bila večkrat izražena želja, da je treba določeneje opredeliti vlogo in funkcijo subjektivnega faktorja v razmerah samoupravne socialistične demokracije. Razlogov za to je več. Večkrat je bila izražena teza o zaostajanju subjektivnega faktorja glede na družbene zahteve in potrebe.

Nekaj skupin vprašanj je aktualnih:

1. Kompleksnost vzrokov, ki zahtevajo natančnejšo opredelitev vlog in funkcij subjektivnega faktorja danes.

Med glavne lahko hipotetično uvrstimo predvsem naslednje:

a) vloga zavestnega dejavnika v razvoju vseh družb raste; ta vloga je še posebej poudarjena v pogojih idejno-politične vodilne vloge komunistične avantgarde;

b) soodvisnost med vlogo »organizirane zavesti« in razvojem socialistične samoupravne demokracije;

c) razmerje med objektivnim in zavestnim v družbi, odnos med organiziranim in spontanem v družbenem razvoju; poenostavljanje tega razmerja;

d) preseganje tendenc, ki bi objektivno težile bodisi k birokratskemu modelu enopartijskega sistema na eni strani ali k političnemu pluralizmu partijskega tipa na drugi strani;

e) zaostajanje v razvoju subjektivnega faktorja pri nas glede na njegovo proklamirano vlogo; pogosta razlika med deklarativnim in stvarnim v delu subjektivnega faktorja;

f) pluralizem in konfliktnost interesov v družbi ter vloga subjektivnega faktorja pri oblikovanju družbene sinteze;

g) elementi zaostajanja v demokratizaciji odnosov in družbeni učinkovitosti institucionaliziranih političnih subjektov (družbenopolitične organizacije, samoupravni organi, interesna združenja občanov, itd.)

2. Opredelitev subjektivnega dejavnika v samoupravni družbi.

Natančnejšo opredelitev lahko izvedemo le, če izhajamo iz relativno enotne opredelitve politike. Kot možno podlago za razgovor navajamo tole opredelitev: »Politika je družbena dejavnost, zasnovana na družbeni delitvi dela, na njej temelječi socialni strukturi — v razredni družbi predvsem razredov — v njihovem temeljnem produkcijskem odnosu in pri delu sploh, kakor tudi na odločanje o splošnih zadevah dane družbe ali mednarodne skupnosti. Kolikor se ta dejavnost (posredno ali neposredno) realizira ali skuša realizirati prek države, govorimo o politiki v ožjem pomenu besede: če pa so subjekti te dejavnosti poljubni, mislimo na politiko v širšem smislu.« (Dr. A. Bibič, »Kaj je politična znanost?« ČZP »Komunist«, Ljubljana 1969, str. 24.)

Možni sta dve glavni opredelitvi subjektivnega faktorja, širša in ožja:

a) **širša**: subjektivni faktor v družbi je vsak politični subjekt, ki želi zavestno vplivati na družbo, na politične odločitve, družbeni razvoj, na položaj človeka ali družbene skupine v družbi, posebno še na položaj človeka v družbenoekonomskih odnosih. Tudi znanost je subjektivni faktor.

b) **ožja**: subjektivni faktor v ožjem smislu so le organizirani, kolektivni subjekti v politiki, organizacije, ki imajo relativno izoblikovan in stalen značaj dejavnosti. Subjektivni faktor v ožjem smislu so prvenstveno družbeno politične organizacije.

Opredelitvi se medsebojno ne izključujeta, temveč dopolnjujeta. Kakšne so možne konsekvence, če izhajamo le iz določene opredelitve (širše ali ožje) subjektivnega faktorja?

3. Subjektivni faktor in samoupravna socialistična demokracija.

Subjektivni faktor je sestavni in neločljivi del samoupravne socialistične demokracije, njegova dejavnost naj bi bila zato posebno intenzivna v vseh oblikah bazične demokracije in samoupravljanja.

Kot zelo aktualno se zastavlja vprašanje socialnopolitične motiviranosti ljudi, samoupravljalcev za zavestno politično dejavnost danes.

In s tem v zvezi hipoteza, ki je prisotna v našem družbenopolitičnem prostoru. Dejavnost subjektivnega faktorja je pogosto podobna na glavo obrnjeni piramidi: najmanjša je v družbeni bazi, čim više pa gremo v vertikalni strukturi organizacij, tem večja je aktivnost. Vzroki takšnega stanja.

4. Vloga kulture — še posebno politične kulture — in napredne ideologije...

...kot sistema vrednot (socialnih, političnih, moralnih itd.), znanstvenih spoznanj ter družbenih smotrov kot nepogrešljiva sestavina in pogoji za učinkovito vlogo subjektivnega dejavnika danes. Ali je to spoznanje dovolj prisotno? Kako presegati pogosto zelo nevarne razsežnosti političnega pragmatizma v delu subjektivnih dejavnikov danes?

5. Kako v normativnih aktih in še posebno v ustavi opredeliti vlogo »organizirane zavesti«?

Kako daleč iti v normativnem opredeljevanju subjektivnega dejavnika v normativnih aktih nasploh (ustava, statuti občin, statuti delovnih organizacij itd.)? Katere so pozitivne in katere negativne izkušnje iz polpreteklega časa?

6. Socialistična zveza, družbenopolitične organizacije, interesna združenja, relacije.

— Kje smo v procesu preobrazbe SZDL iz klasične politične organizacije v organizacijo novega tipa, v kateri izražajo, uveljavljajo, soočajo in usklajujejo svoje interese?

— Posameznik kot nosilec samoupravnih in političnih pravic in dolžnosti, interesna združenja občanov, SZDL kot mehanizem za usklajevanje interesov — relacije.

— Socialistična zveza se v svojem dokumentu opredeljuje za zgodovinski interes delavskega razreda, kako to razumeti?

— Kako zagotoviti v SZDL demokratičnost vseh postopkov?

7. Idejno-politična vodilna vloga Zveze komunistov v pogojih pluralizma političnih subjektov in njihove relativne avtonomnosti.

— Sedanji trenutek v procesu družbene preobrazbe narekuje in terja tudi oceno razvoja Zveze komunistov po IX. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije.

— Katera temeljna vprašanja in spoznanja je nakazal in izostril razvoj po IX. kongresu ZKJ? Poleg nedvomnih uspehov v preteklem obdobju so za to obdobje značilne tudi mnoge konfliktna situacije, zaostritve in zaostajanje v razvoju samoupravnih odnosov.

— Dialektična enotnost med tremi glavnimi strukturnimi elementi, ki na poseben način sestavljajo in pogojujejo dejavnost revolucionarne organizacije. Gre za enotnost med a) **organizacijo kot institucijo** (demokratični odnosi v celotni strukturi njenih delov.), b) **ideologijo samoupravne družbe in avantgarde** (kot sistemom znanstvenih spoznanj,

socialnopolitičnih, moralnih in drugih vrednot, ciljev in smotrov gibanja) ter c) **položajem člana Zveze komunistov**. V novih razmerah dobiva soodvisnost teh med seboj povezanih in soodvisnih elementov nove razsežnosti. Če izločimo le en sam element, ga s tem absolutiziramo, kar nujno pelje na stransko pot.

— Razprave o sedanjem trenutku Zveze komunistov se pogosto ustavljajo ob vprašanju demokratičnosti ter učinkovitosti oziroma ne-učinkovitosti delovanja Zveze komunistov. Kako razumeti učinkovitost ZK in nadaljnji razvoj demokratičnih odnosov v ZK?

S. KRANJC: Na zadnji seji uredniškega odbora smo se dogovorili, da bi občasno na razširjenih sejah uredniškega odbora imeli tematske razprave o aktualnih temah. Prva tema je »Nekatere dileme o vlogi subjektivnih sil v našem družbenem razvoju«.

Na današnjo sejo smo poleg članov uredniškega odbora povabili več družbenopolitičnih delavcev. Žal je odziv slab.

Kot ponavadi smo tudi za današnjo razpravo pripravili kratke teze. Vprašanja smo zgolj skicirali. Nismo se želeli konkretno vnaprej opredeljevati.

Iz razmišljanj v zadnjem času je videti, da je tema iz različnih razlogov — nekateri so navedeni v skici — zelo aktualna. Mislim, da spornosti o aktualnosti teme ni. Potrebo občutimo na različne načine vsi. Bolj ali manj vsi zaznavamo razliko med proklamirano vlogo subjektivnih sil in dejanskim stanjem. Tema o subjektivnih dejavnikih je obenem zelo široka. Vključuje velik del vprašanj, tako o razvoju družbe nasploh, o razmerju med subjektivnim in objektivnim v družbenem razvoju, o razmerju med organiziranim in spontanim, o konceptu samoupravnega in demokratičnega socializma, o vlogi posameznih političnih subjektov v političnem sistemu, o medsebojnih odnosih političnih dejavnikov, itd.

Tema o subjektivnem faktorju ni dovolj raziskana, čeprav imamo vrsto izkušenj. Najpomembnejše vsekakor je, da jugoslovanske izkušnje v povojnem razdobju pomenijo v določenem smislu preseganje mnogih opredelitev, dilem in koncepcij tako meščanske družbe in njene koncepcije demokracije kot tudi preseganje birokratsko-stalinskega koncepta družbe in vloge subjektivnega faktorja. Kako daleč smo s temi izkušnjami, kaj te pomenijo dolgoročno in tudi konkretno? Kako daleč smo v preseganju dilem, ki jih poraja en ali drug sistem? Na ta vprašanja mora odgovoriti razprava oziroma raziskovanje.

Seveda bi ne bili marksisti, če bi menili, da je ves dosedanji razvoj v eni ali drugi smeri bil le zabloda in da se zgodovina začenja šele z nami. Marsikaj pozitivnega kot kritičnega moramo povzeti iz celotnega razvoja. Upoštevati, braniti kaže vse, kar je razvoj dal pozitivnega, hkrati pa podvreči objektivni, znanstveni in radikalni politični kritiki vse konservativne koncepte, norme, sisteme in prakso.

Pri tem stopa v ospredje odnos med objektivnim in subjektivnim v družbenem razvoju. To vprašanje je bilo stalno prisotno tako v zgodovinskem razvoju kakor tudi danes. Odgovor na to vprašanje je tudi že del opredelitve o vlogi subjektivnega faktorja tudi v današnjih razmerah. Tu se tudi začenjajo mnoga poenostavljanja, mnoga vprašanja, na katera še nismo zadovoljivo teoretično, pa tudi ne

praktično politično odgovorili. Zdi se mi, da se še nismo izognili tako v teoriji kot v praksi nekaterim poenostavljanjem, ki ne vidijo v družbenem gibanju tako elementov zavestne, organizirane akcije ljudi kakor elementov stihijskega, spontanega, ki se kaže na različne načine. V družbenem življenju in v politiki je mnogo stvari, ki so v določenem smislu neodvisne od konkretne volje posameznika ali določene družbene grupe. O tem so dosti pisali Marx, Engels in Lenin. Tega ne bi ponavljal.

Podcenjevanje objektivnega v družbenem razvoju lahko pripelje v določen subjektivizem. Na drugi strani pa bi nas podcenjevanje zavestnih sil, znanstvenega usmerjanja družbe, lahko pripeljalo v praktikizem ali v slepo stihijnost. Obe skrajni konsekvenci v eno ali drugo smer pomenita grobo poenostavljanje. Dialektika med tema dvema procesoma je pomembno vprašanje, ki na določen način pogojuje odgovor na vprašanje o vlogi subjektivnih sil. Ta odnos je zelo kompliciran in zapleten in bi kazalo o njem več reči.

Druga razsežnost, o kateri bi bilo treba več reči, je pogojenost zavesti od družbene baze, odnosov, delitve dela in drugih okoliščin. Kako družbeni odnosi, položaj v delitvi dela, socialni strukturi, posebno materialni položaj posameznikov in družbenih skupin vplivajo na oblikovanje zavesti, političnih, moralnih in drugih vrednot. Kakšna je obstoječa hierarhija vrednot, s čim je pogojena, kaj pogojuje in na kakšen način teče proces zanikovanja določenih vrednot, kako nastajajo nove vrednote in drugo? Kaj vpliva na procese socializacije? Kateri dejavniki so najpomembnejši v tem procesu? Odgovor na ta vprašanja bi v mnogočem opredelil tudi funkcije subjektivnega dejavnika, posebno še družbenopolitičnih organizacij.

Subjektivni dejavnik deluje v zelo protislovnih okoliščinah, konfliktih znotraj družbe. Ta protislovnost se izraža tudi v subjektivnem faktorju samem in tudi znotraj Zveze komunistov. Tudi ta odraža mnoga protislovja sedanjega časa. Tega se pogosto ne zavedamo dovolj. To se zelo plastično izraža npr. pri razpravi o socialni diferenciaciji.

Želel sem le opozoriti na zapletenost te teme, ki velja tudi pri iskanju odgovorov na konkretna vprašanja, ki se pojavljajo znotraj Socialistične zveze, sindikatov, Zveze komunistov, Zveze mladine itd. Nič bi ne bilo bolj nemarksistično kot misliti, da je vse jasno, da lahko odgovore iščemo le v zgodovini ali po deduktivni poti le v klasikih marksizma. Vloga subjektivnega dejavnika se spreminja, soodvisnost funkcij in vloge različnih subjektov je danes večja, kot je bila sploh kdaj doslej v zgodovini. Protislovja dobivajo nova obeležja. Človek prodira čedalje globlje v mikro in makro kozmos. Ali mu ta razvoj omogoča tudi hitrejše preseganje različnih oblik odtujitve, hitrejšo humanizacijo odnosov? V zgodovini imamo pogosto primere, da institucije, ki jih je človek zasnoval, da bi mu pomagale v procesu osvobajanja, postanejo sila nad njim, nova oblika družbene birokratizacije.

Vprašanje, ki zasluži, da o njem raspravljamo, je tudi, kako opredeliti subjektivni dejavnik. Odgovor ni preprost. V skici smo dali le nekaj elementov za opredelitev, bolj kot smer za razmišljanje. Termin »subjektivni faktor« se najpogosteje uporablja v publicistikii socialističnih držav in v marksističnih delih v smislu »organizirane

zavesti« zaradi potreb usmerjanja družbenega razvoja. Konkretnije rečeno, v najširšem smislu prištevamo k subjektivnemu dejavniku politične organizacije z avantgardo, državo, predvsem človeški substrat znotraj strukture države, različne interesne organizacije in združenja, samoupravne kolektive z njihovi organi in tudi znanost kot zbir idej in resnic, kot osmišljeno zavest. Koncept samoupravnega socializma pravzaprav v svojem temelju izhaja iz te opredelitve in vloge subjektivnega faktorja. Hkrati pa naš samoupravni sistem računa na intenzivno delovanje subjektivnega dejavnika v ožjem smislu, tj. družbenopolitičnih organizacij. O tem govorita tudi ustava in program Zveze komunistov.

Delitev na subjektivne sile v širšem in ožjem smislu je deloma shematična in zato navidezno le metodološko utemeljena. Vendar ima ta delitev svojo opravičilo toliko, kolikor do ločevanja prihaja tudi v družbenopolitični praksi in se na tem temelju delajo različna poenostavljanja. Kaj bi za samoupravni razvoj, prakso samoupravne demokracije pomenila teza, ki bi k socialističnim subjektivnim silam štela le družbenopolitične organizacije? Ali bi ne bilo to zoževanje socialistične samoupravne baze, ali bi to ne pomenilo nezaupanja do drugih subjektov samoupravne demokracije? In narobe, kaj bi na primer pomenilo ne videti in ne priznavati specifične idejno-politične vloge Zveze komunistov danes? Seveda splošne opredelitve ne povedo mnogo. Potrebna je analiza konkretnih razmer. Ni vse napredno, kar se za to razglaša.

Nekaj konkretnjših vprašanj, ki so dobila v tezah manj prostora:

Važno vprašanje je odnos subjektivnega faktorja v ožjem smislu (družbenopolitične organizacije) in samoupravna demokracija. Kakšen je odnos in interakcija med družbenopolitičnimi organizacijami in organi samoupravljanja. To ne sme biti odnos nadrejenega in podrejenega, pomembnega in manj pomembnega, ampak odnos enakopravnih subjektov, znotraj katerih posamezniki na različen način uresničujejo svoje in tudi družbene interese in opravljajo različne družbene vloge. Na kakšen način in kako se posameznik identificira s konkretno organizacijo in samoupravnimi organi? Kaj pospešuje in kaj zavira večjo participacijo posameznika v političnem odločanju?

V razmišljanju o subjektivnem faktorju danes, kako presegati nekatere dileme, ne moremo mimo potrebe razvijati t. i. pozitivno alternativo vseh subjektov. Kako razvijati in oblikovati programe socialne, politične in kulturne akcije? To poudarjam zato, ker iz zgodovine vemo, da je zmagala ponavadi tista socialnopolitična sila, organizacija, ki je znala oblikovati konkreten program socialne akcije, opredeliti, za kaj se bori in zoper kaj se bori in na tem temelju združiti različne socialne in druge interese. Tudi danes je pozitiven program temelj za diferenciacijo na eni strani, predvsem pa temelj za strnjevanje sil v nacionalnem in državnem okviru, združevanje v socialnem, generacijskem, profesionalnem, regionalnem in drugih smislih. Program, ki ga subjektivni dejavnik ima, je lahko bistveno merilo, ki naj pokaže vrednost ljudi in institucij, in je važen pogoj za angažiranje ljudi.

Važno vprašanje je tudi, kako v pogojih pluralizma zagotoviti in razvijati samostojnost posameznih socialnih in političnih subjektov

in njihovo medsebojno usklajevano delovanje. Srečujemo se z več tezami. Smo v obdobju, ko je treba poudariti potrebo, da se krepí samostojnost vseh subjektivnih dejavnikov. Samostojnost je treba opredeliti pozitivno. Za kakšno samostojnost smo? Treba je krepiti samostojnost subjektov, ki je grajena na avtentičnem interesu baze.

Pomembno vprašanje s tem v zvezi, ki se danes pogosto zastavlja, je politično dogovarjanje in pravila politične igre, pravila političnega postopka in procedure v političnih procesih, posebno še v volilnih procesih. Za kakšna politična pravila smo, v kateri smeri jih gre razvijati? Hkrati pa se moramo zavedati omejenosti tega prijema. Ne bi bilo prav videti demokratičnost le v pravilih igre. Problem procedure v političnem sistemu zato povezujem s problemom socialnopolitičnega programa, s problemom samoupravné ideologije, usmerjanja in le v tem kontekstu dobi svoje pravo mesto. Politično in znanstveno je zelo aktualno tudi vprašanje demokracije znotraj političnih subjektov. Le organizacije, ki so same demokratične, se lahko uspešno bore za uresničitev demokracije v vsej družbi.

N. TOŠ: Po malo bolj splošnem uvodu se bom problema lotil nesistematično, morda, pogojno rečeno, bolj udarniško. Ker lahko pri tem tudi »mimo udarim«, se vnaprej opravičujem. Spodbudila me je vrsta tez oziroma misli v skici, še bolj pa razglabljanja tovariša Kranjca o problemu.

Najprej postavljam tole vprašanje: kaj kaže v modernih okoliščinah sodobne slovenske in jugoslovanske družbe opredeliti kot subjektivne sile? Ali zgolj tisto, kar po tradiciji obravnavamo pod tem pojmom — torej v neki sistem vključene institucije, ali kaže opazovati družbene razmere in na temelju teh razmer poskušati identificirati tiste sile, ki se v danih politično-kulturnih razmerah dejansko uveljavljajo v družbenem prostoru, na neposreden način pogojujejo proces oblikovanja stališč in vrednostnih sistemov ter s tem pogojujejo celoto boja sodobnega jugoslovanskega človeka in občana pri nas.

Prav gotovo kaže v prijem vključiti širše opredelitve in iskati mimo sistema, ki je dan, še tiste aktivne dejavnike, ki se v proces oblikovanja sodobnega človeka neposredno vključujejo. Na primer — malo absurdno bom postavil trditev, da kaže mednje — to je med SZDL, ZK itd. — šteti tudi reklamne službe velikih industrijskih podjetij. To bom dalje razvil z nekaj absurdnimi parametri.

Dejstvo je, da srednje velika industrijska organizacija razpolaga s skladom za ekonomsko propagando, ki dva- do trikrat presega vsa sredstva, ki jih ima na voljo ZK za realiziranje idejne akcije, da ne govorimo o SZDL, o kateri je znano, da ni bogata in da se lepi na proračune družbenopolitičnih skupnosti. To je le en primer. Na tej podlagi kaže iskati drugi del »sistema subjektivnih sil« nepredvidene, neformulirane, pa dejansko prisotne subjektivne sile, ki bistveno pogojujejo sleherni proces, še posebno pa oblikovanje stališč, oblikovanje vrednot.

Še en moment: v uvodu je tovariš Kranjc dejal, da v našem razvoju opazamo elemente preseganja meščanskih in birokratskih dogem. Očitno pa je, da je to dvoje v naših razmerah le še in hkrati

prisotno, da se naša prizadevanja lomijo po eni strani z dogmatskimi in birokratskimi tendencami v razvoju, po drugi strani pa je vsakdanje življenje dokazalo obilico vplivov tega, kar je značilno za sodobno meščansko visoko razvito industrijsko družbeno in kulturno okolje, v katerem dominira element tržnosti, ki zelo odločno pogojuje celotno družbeno sfero.

Ta hip me zanima predvsem drugi vidik. Denimo: ta ali katera koli velika industrijska firma pri nas, v socialističnih proizvodnih pogojih, usmerjena neposredno na trg, se pojavlja približno s tako izkušnjo: za nas je popolnoma nepomembno opazovati izvirne razmere v našem družbenem prostoru, ker je dovolj, da vemo, kakšen je dohodek v dolarjih na glavo, da bi lahko sklepali o gibanju potrošnje. Ni pomembno, da raziskujemo pojave, ker vse, kar se je na določeni dohodkovni stopnji dogodilo v Zahodni Evropi ali se bo dogodilo glede na dano raven dejanskega dohodka prebivalstva, se izraža kot popolna pravilnost v naših razmerah in torej ni potrebe, da bi iskali nam lastne specifičnosti. To je ponazoritev, ki bi pravzaprav spodbudila k razmišljanju v različnih smereh: v kakšni meri je značilnost družbenega okolja, ki izvira iz bistva samoupravnih odnosov v družbenem življenju, prisotna v zavesti ljudi, v načinu njihovega ravnanja, v načinu oblikovanja njihovih potreb, tudi kulturnih, in v realizaciji teh njihovih potreb. Če je ta trditev, ki je hkrati prisotna oziroma kombinirana z veliko ekonomsko močjo, ki dominantno pogojuje vse programe, ki neposredno in množično komunicira z občani, v kakšni meri pravzaprav lahko sploh govorimo o primarnem vplivu tistega, kar deklariramo kot subjektivno? Očitno ne upoštevamo tega, da v prostor stopajo subjektivne sile, ki niso kot takšne registrirane, pa družbeni prostor dejansko najbistveneje presnavljajo in izpolnjujejo s sistemi prilagojenih informacij.

Da je tako, morda še eno opozorilo. Dejstvo je, da sodobna komerciala, ki deluje prek sistema reklame v množičnem mediju, razpolaga danes z visoko razvitim profesionalnim aparatom, s kakršnim danes naše družbenopolitične organizacije ne razpolagajo. Da angažira stotine — v jugoslovanski družbi lahko govorimo o tisočih profesionalcih z različnih področij, psihologi, ekonomisti, sociologi, pravniki, ki se dan za dnem sistematično ukvarjajo s tem, prevajajo svoje »intelektualne« potence v kontaktiranje z javnostjo in oblikovanje določene miselnosti, določenega vrednostnega sistema.

Na drugi strani — spet ponazorilo, vezano na enega zadnjih plenumov centralnega komiteja ZK Slovenije, majhen sklad za družbenopolitične raziskave in publicistiko je bil dan pod sekvester, ker ni jasno, ali slovenska Zveza komunistov zmore porabiti na leto 50 ali 150 milijonov dinarjev za aktiviranje raziskav in publicističnega delovanja na svojem področju idejnega, subjektivnega vplivanja.

Že prej sem dejal, da bom malo nedorečen. Hotel sem prispevati samo nekaj podložkov za raspravo.

A. BIBIČ: Zdi se mi, da pogosto pozabljamo, da subjektivne sile v ožjem pomenu — Zveza komunistov itd. — delujejo v določenem okolju in jih ne moremo razumeti, če ne razumemo sprememb v tem okolju. Rad bi omenil le nekaj takih sprememb.

Najprej so spremembe v socialni strukturi, v kateri je čedalje manjši delež ročnega dela. Delavski razred se širi, čeprav se v nekem smislu »klasični« delavski razred oži. Drugi delovni sloji s tem dobijo spremenjen pomen in jih moramo drugače vrednotiti, ker imajo drugačno družbeno težo kot v času, ko je bilo razmerje sil drugačno.

Drugič bi omenil element, ki ga je tovariš Toš zelo upravičeno zaostрил, to je tehnično-civilizacijski aspekt sodobne družbe. To vnaša veliko sprememb predvsem v sam delovni proces in v proces komuniciranja in postavlja družbenopolitičnim organizacijam nove naloge tako glede vsebine njihovega dela kakor glede metod vodenja družbe. Ta tehnološko-civilizacijski razvoj vpliva na način vsakdanjega življenja ljudi, na njihove potrebe, na razmerje med prostim in delovnim časom in tudi oblikuje motiviranost ljudi za politično aktivnost.

Dalje se mi zdi izredno pomembno, čeprav to mnogokrat podcenjujejo dejstvo, da ima naš politični sistem in posebno poudarjanje samostojnosti subjektov — vpliv na to, da se ljudje osveščajo, da začno resno jemati svoje interese in se zanje tudi čedalje bolj odkrito zavzemati. To vnaša nova razmerja, ustvarja nove težnje in nove perspektive v vlogi subjektivnega faktorja.

In še en vidik: mednarodno okolje. Za delovanje subjektivnega faktorja sta posebnega pomena, po mojem, dve dejstvi. Prvo je položaj Jugoslavije (in posebej Slovenije) v sodobnem svetu. Ta položaj je precej drugačen, kot je bil nekoč, ne samo po številu zvez, ki jih imajo državni organi, delovne organizacije in posamezniki s svetom, marveč tudi po kvaliteti razmerij. Načelo odprte družbe odpira vrata civilizacijskemu napredku, hkrati pa tudi vsem drugim vplivom, ki lahko pomenijo, s stališča humanistične vizije družbe, tendenco, ki zavira tak razvoj.

Še neki element mednarodnega okolja je: položaj v mednarodnem delavskem in socialističnem gibanju. Ne smemo spregledati okolišnic, da je mednarodno delavsko gibanje in napredno gibanje sploh po svoji strukturi zelo heterogeno, protislovno. V njem je velika razlika med ideologijo in stvarnostjo. To pomeni za subjektivne sile, ki temeljijo na marksistični svetovnonazorski orientaciji, nov položaj, ki se ga premalo zavedamo zlasti takrat, kadar govorimo o zavesti mlade generacije.

Res je, da so navedeni elementi po svoji naravi tudi plod delovanja subjektivnega faktorja, vendar se rezultat dosedanje zgodovine ni nikoli popolnoma skladal s postavljenimi cilji.

S. KRANJC: Glede vodenja razprave bi bilo dobro, če bi se najprej opredelili do temeljnih vprašanj, govorili o celotnem kompleksu, nato pa bi se dogovorili, katera konkretna vprašanja so najaktualnejša in bi o njih morali sistematično razpravljati.

Z. ROTER: K proceduri bi dejal, da je v skici in v uvodni besedi bilo nakazanih toliko stvari brez prioritete reda, da bi bil napredek že, če bi danes skupaj poskusili označiti tisto, kar je bistveno, kar ima prednost.

S. KRANJC: Mislim, da bi morali bistvo skupaj opredeliti, zato smo tu. Vsak ima možnost, da opredeli svoj odnos, bodisi kot kritiko skice ali pa kot svoje lastno razmišljanje.

F. VREG: Mislim, da je dejansko bistveno vprašanje vprašanje, ki ga je tovariš Kranjc načel v uvodni eksplikaciji, namreč problem razmerja med objektivnim in subjektivnim v družbenem razvoju. Zdi se mi, da je morda potrebno poudariti dejstvo, da sta ta dva pojava povezana. Čeprav je omenil to povezanost, bi hotel razčleniti, kako sta povezana. Lahko govorimo celo o neki dialektični enotnosti protislovja med objektivnim in subjektivnim v družbenem razvoju. To pa pomeni, da ne moremo preprosto enakovredno jemati objektivnega kot stihijsko, subjektivnega pa kot zavestno, ampak kot celoten, povezan kompleks. Zdi se mi, da je eno komponenta drugega, in narobe.

Tu bi se skliceval na nekatere avtorje, ki so o tem govorili in so poudarili to medsebojno odvisnost. Nekateri stihijnost enačijo s stvarnostjo, z objektivnim. Če bi to tezo prenesli na področje družbe, bi lahko rekli, da so vsi procesi, ki se v družbi odvijajo, stihijski. Vendar so ti procesi v nekem smislu realni, z njimi mora subjektivni faktor vsaj računati. Na drugi strani se zastavlja vprašanje, ali je subjektivni dejavnik vedno utelešenje vse modrosti, znanja in ali ima monopol na napredno misel, razvoj itd. Ta dilema se odraža najbrž tudi v celotnem zgodovinskem razvoju našega gibanja in socializma. Venomer imamo opraviti z nekim soočanjem dialektične enotnosti protislovja med objektivnim in subjektivnim.

Če bi to razmišljanje prenesel na področje političnih procesov, bi lahko ugotovil, da imamo tudi tu protislovno prepletanje političnih zavestnih sil, ki delujejo na eni strani, na drugi strani pa stihijskih. Vendar se v stihijskih silah pogosto kažejo tudi avtentični interesi družbe in posameznih slojev ali razredov. Če bi s tega vidika skušali ocenjevati nekatera gibanja ali pa tudi subjektivne sile, bi videli, da imamo v sami Zvezi komunistov opravka z značilnim procesom diferenciacije političnih mnenj znotraj organizacije. Ta proces se odvija tudi v drugih deželah socialistične demokracije, kjer poteka proces diferenciacije mnenj od homogenega mnenja do mnenjskega pluralizma. Gre za neko preseganje enopartijskega sistema in meščanskega pluralizma. Tudi pri nas opažamo teoretično in praktično iskanje nekega novega pluralizma, samoupravnega socialističnega pluralizma.

V našem gibanju, v bazi jugoslovanskega socialističnega gibanja, zasledimo politične mnenjske procese, ki niso samo odraz spontanosti, ampak tudi afirmacije različnih interesov kot odraza političnega pluralizma. Na drugi strani pa lahko vidimo, da so nekatere subjektivne sile v ožjem pomenu včasih podvržene nekemu oligarhičnemu zapiranju.

Če soočimo oba pojava, lahko ugotovimo: zapiranje subjektivnih sil pomeni dopuščanje procesa atomizacije človeka, hkrati pa se pojavlja gibanje integracije posameznikov v kritično razpravljajočo se javnost. Najbrž lahko tudi v tej kritični, razpravljajoči javnosti odkrivamo subjektivne sile v širšem pomenu. Mislim, da je izredno pomemben proces, ki se odvija pri nas in ki ga nekateri označujejo

kot samoupravno javnost. Na drugi strani pa vidimo proces interakcije subjektivnih sil s kritično javnostjo.

Poleg tega razvoj k policentrizmu v tem smislu, da imamo čedalje več opravlja z več centri politične moči, vnaša nove momente v celotno strukturo in v problem interakcije.

Tako se postavlja kot glavni postulat subjektivnih sil to, da preprečujejo povečevanje prepada med objektivnim in subjektivnim, med bazo in »subjektivnim« vrhom. Stalna naloga subjektivnih sil je, da preprečujejo prepad in da se vedno znova kot gibanje približujejo množicam. Tako lahko opravljajo funkcijo posrednika v interakciji med javnostjo in silami oblasti.

Zdi se mi, da je prav danes bistvena funkcija subjektivnih sil v tem ponovnem približevanju ali enačenju z interesi množic, kar vsebuje hkrati tudi osveščanje množic s cilji socializma. Zdi se mi, da je osnovna pozicija te, da gledamo subjektivne sile v dialektični enotnosti, v povezanosti s stvarnostjo, z množicami.

S. KRANJC: Rad bi pripomnil, da gre za zelo kompleksne teme, kjer vsaka eksplikacija zahteva določeno poenostavljanje, kjer je vsaka teza zase lahko znanstvena razprava. Nedvomno je mnogo tež v tem okviru, ki so zelo aktualne in na določen način zadevajo vse nas. Aktualne so tako dolgoročno, teoretično in tudi praktično politično. Posebno so te teme aktualne ob ustavnih razpravah na eni strani ter ne preveč zavidljivem ekonomskem položaju in hkrati precejšnji stopnji družbene dezintegracije na drugi strani.

I. TAVČAR: Pravimo, da vloga subjektivnega faktorja raste v sodobni družbi, v naših posebnih razmerah še posebej. Kaj hočemo s tem reči? Ali da imamo določena obdobja, ko se vloga subjektivnega faktorja zmanjšuje, in določena obdobja, ko njegova vloga raste? Od česa je odvisna ta krivulja upadanja ali rasti subjektivnega faktorja? Če se človek vpraša, kakšen bi bil odgovor na to vprašanje, očitno ugotovitev, da vloga subjektivnega faktorja raste, navaja k naslednjim razmišljanjem.

Meni se vsiljuje misel, da, čim bolj je družba bogata, čim bolj postajamo družba izobilja, čim bolj premagujemo neposredno odvisnost od narave, več možnosti se nam odpira za razvoj. Čim več možnosti se nam odpira za razvoj, tem pomembnejši je, zgodovinsko gledano, za vse družbe subjektivne sile, problem vrednotenja.

Tu bi navedel misel, ki jo je zadnjič v »Mladini« zapisal Viljem Merhar v zvezi z vprašanji ekonomike, namreč da ekonomska znanost ne more dati odgovora na določena vprašanja brez vrednostnih opredelitev. S tega vidika je resnična misel, da vloga subjektivnega faktorja raste, seveda s stališča razmišljanja, ki ga je povedal tovariš Toš, kakšna je moč posameznih faktorjev, v zvezi s tem, da je nekdo bil faktor, pa ni več, da se razmerje sil med posameznimi faktorji spreminja... Mislim, da je tu pri nas danes nekoliko krize ali da prepočasno spoznavamo to spreminjanje razmerij, vpliva in moči. V tem smislu se ne prilagajamo in ne znamo zagotavljati vpliva na drug način; izgubljammo vajeti iz rok oziroma se ne ve, kdo je še na njih. Včasih se na tak način še uveljavlja neka sila, moč ali skupina na posameznih mestih, ker delujejo

nekateri samogibni vzgoni ... Očitno pa je, da se ljudje obnašajo glede na interese in položaj, ki ga v družbeni delitvi imajo, in da se tudi tako opredeljujejo in da ideologija, ki naj bi bila temelj za odločitve, ostaja nekaj namišljenega, malo delujočega in prisotnega. Mogoče se oglašja sem in tja kot nekakšna slaba vest, glede na neke cilje, ki si jih je kdo kdaj zastavil. Najbrž bi se bilo treba v tem smislu sporazumeti, kaj je objektivno in kaj subjektivno. Če bi pretiravali z »zavestnim«, pridemo, kot smo morda bili zdaj, hitro v neke konstrukcije o svetu in razmerah, ki v njih živimo, v subjektivizem, o katerem govorimo kot o nečem, s čimer je bil obremenjen naš razvoj in razvoj v svetu, in tudi komunističnih partij, z voluntarizmom, s tem, da je mogoče na mah, v temeljnih spremeniti svet in ga preobraziti, čeprav vsak tak poskus doživlja trdo soočanje z zakonitostmi, ki jih ni mogoče kar tako spremeniti.

Mislím, da tudi pri nas obstaja marsikak nesporazum ali spopad, ko ne gre le za to, kot pravi Stane Kranjc, ali imamo pozitiven program, ampak ko gre tudi za vprašanje, kaj je v tem trenutku uresničljivo, kaj zdaj spreminja razmere, ali so cilji ki si jih zastavljamo kot neposredne tudi res taki; sicer se lahko zgodi prav nasprotno od tega, kar bi želeli, onemogočili bi izvedbo tudi tistega, kar bi lahko v danih razmerah dosegli, ljudi pasivizirali in demobilizirali tudi za tiste cilje, ki bi bili uresničljivi, ne da bi ljudje izgubili vsakršen cilj pred seboj. Tudi s tega vidika je vprašanje, kako zastaviti program. Najbrž ni naključje, da danes nekateri spričo neuresničenih programov izgubljajo vero v marsikaj pri nas in se odrekaajo vsakemu programu in privoljujejo v to, kar je. Ta ideologija je danes vse bolj prisotna, bojím se, da ne bi postala prevladujoča.

S takega vidika bi bilo zlasti treba več razmišljati o subjektivnih silah. Mislím, da danes preveč razmišljamo z nestrpnostjo, iz nekega občutka nemoči, iz občutka, da nas čas prehiteva, da izgubljamó tla pod nogami. S tem ko se zaganjamo na vse strani, se le še globlje potapljamo. Tako ne bomo našli izhoda. Nimamo dokaza, da bi vloga subjektivnih sil v naših razmerah v tem trenutku dejansko rasla. Resnično pa bi bilo treba, da bi rastla.

N. TOŠ: Spodbudil me je prispevek tovariša Tavčarja, ki gradi svojo misel oziroma tezo o rasti subjektivnega faktorja v sodobnih razmerah na prepričanju, da je človekovo obvladovanje razmer izraz in dokaz njegovega samoosvobajanja. Takoj lahko postavimo vprašanje, ali ni nápak in zgolj enostransko ocenjevan proces osvobajanja le z vidika razmerja družba : narava, ker je očitno, da hkrati z vse uspešnejšim obvladovanjem naravnih pogojev človek sam sebi v drugih pogledih postavlja nove primarne družbene ovire, ki ga kot subjekta, ki je sposoben opredeljevati svoj lastni razvoj in cilje, na neki način vedno znova postavljajo bolj nazaj, kot se nam dozdeva.

In še en moment je, ki v tej raspravi ni bil izrecno prisoten. Govorili ste o političnem subjektivizmu ali voluntarizmu, ki se izraža v tendenci preobračanja na mah, v težnji po hitrih spremembah, ki pogosto nimajo opore v dejanskih razmerah. Morda moja lastna opredelitev ni dovolj izdelana in je v marsičem kontradiktorna, pa vendarle trdim, da pogosto ocenjujemo kot izrecen politični

voluntarizem take družbene akcije in hotenja ter gibanja, ki pomenijo tendenco k prevrednotenju ciljev, takrat, ko bi morali prevrednotenje ciljev konsekventno izvesti tudi v prevrednotenje njihovih nosilcev. To je prisotno v našem prostoru. Prevrednotenje ciljev ima nujno posledico: naravne izmenjave nosilcev, ki skrbijo za realizacijo prenovljenih družbenih ciljev — in ti se le tako lahko uresničujejo.

Potegnil bom še eno paralelo iz prejšnje razprave: lahko govorimo o Zvezi komunistov kot nosilki oblasti in kot nosilki nove samoupravne ideologije. Skozi posamezna obdobja razvoja sta očitno ta dva elementa jasno prisotna. Smo pa nekje v razpotju, ko se ZK zaradi vloge, ki jo je odigrala kot nosilka oblasti, deklarativno in dejansko odreka, ko pa ji še vedno ni uspelo prevrednotiti svojih ciljev tudi z vidika njihovih nosilcev, zato da bi se dejansko preoblikovala v nosilko samoupravne ideologije. Zdi se mi, da je to eden izmed perečih problemov vloge subjektivnih sil v našem družbenem prostoru.

Z. DRAGAN: Svoje razmišljanje bi oprl na predpostavko, ki je bila že omenjena, da namreč že danes skiciramo, kolikor se da, tudi temeljna vsebinska izhodišča.

Smisel te razprave vidim v tem, da vodimo dialog med samim seboj kot avtonomnimi miselnimi subjekti brez kakršnegakoli ozadja »uradnega monopola«. To je prvi pogoj, da se razvije ustvarjalen dialog. Ne smemo biti ujetniki trenutnega razmerja sil in problemov, ki pritiskajo subjektivni faktor na takem ali drugačem terenu dnevne politične bitke. To je predpostavka, ki jo štejem za bistveno v našem razmišljanju.

Soglašam s tezo, ki je bila postavljena, da bi morali čim bolj jasno opredeliti objektivna in subjektivna gibalna družbenega razvoja. Gre za očitno razliko med objektivnimi in subjektivnimi gibalni nenehne reprodukcije samoupravnega modela družbene ureditve. Tu vidim tudi soodvisnost in hkrati veliko nevarnost fetišiziranja enega ali drugega. Temeljna determinanta, ki jo mora tudi tako ali drugače definirani subjektivni dejavnik vzeti v poštev pri reprodukciji samoupravnega modela družbe, je celotna družbena zgradba mora temeljiti na človeku kot samoupravnem subjektu. Zame je bistveno, da se uveljavlja delovni človek kot subjekt v vseh sferah materialne in nematerialne reprodukcije ter v celotni strukturi socialističnih samoupravnih odnosov. V procesu emancipacije potrebuje človek kot subjekt zavestno organizirane dejavnike v ožjem in širšem pomenu besede. Potemtakem je logično, da je vsak subjektivni dejavnik vnaprej diskvalificiran v svojem družbenem položaju, če njegova ravnanja potiskajo človeka v kak proces podrejanja. Nasprotno, subjektivni dejavnik mu je potreben kot instrument, da se izrazi in usposobi kot subjekt. Zato absolutno podpiram tezo o širšem pogledu na vlogo subjektivnega dejavnika. Sem sodi tudi neposredno znanost, znanstvene institucije, znanstvene organizacije, vse, kar človeka ne le politično usposablja in organizira, marveč mu tudi pomaga, da je zavesten in napreden subjekt samoupravnega sistema. Subjektivni dejavniki naj mu pri tem omogočajo konfrontacijo interesov in pogledov in, kar je po mojem mnenju zelo pomembno, usmerjajo proces združevanja, organiziranja, z jasnimi in razčiščenimi cilji graditve socialistične samoupravne družbe.

Mislim, da mora biti tak subjektivni dejavnik tako organiziran in naravnano, da krepí s svojo vsebinsko koncepcijo in konkretno akcijo socialistično demokracijo, temelječo na samoupravnih prvinah. In če želi to funkcijo uspešno opravljati, mora biti sam podvržen permanentni notranji transformaciji, da bi mu uspelo vplivati na permanentno transformacijo celotne družbe, na čedalje višji ravni njenega samoupravnega socialističnega razvoja.

Prav tako mislim, da sta teorija in praksa spontanitete v razvoju nevzdržni za družbo kot celoto in za kateri koli subjektivni dejavnik, vštevši Zvezo komunistov. Tako ali še bolj sta nevarni kot dominacija birokratske dogmatske strukture, njena koncepcija in nosilci itd. Če gremo po tej logiki dalje, je nesporno, da je potrebna čedalje bolj organizirana in uspešna akcija subjektivnih sil na tehle bojiščih:

Prvič — pri uresničevanju temeljnih ciljev socialistične samoupravne družbe. To je eno izmed izhodišč, ki ga moramo razčistiti, kaj so današnji in jutrišnji cilji razvoja socialistične samoupravne družbe, v graditvi njene materialne osnove, kulture, socialističnih samoupravnih odnosov, socialistične solidarnosti itd.

Drugo je naprednost in realnost programov, koncepcij, stališč, usmeritve za doseganje in postopno uresničevanje temeljnih ciljev.

Tretje je uresničevanje zgodovinskih interesov delavskega razreda v modernem smislu, ki dela s čedalje bolj modernimi proizvodnimi sredstvi, s čedalje višjo intelektualno potenco, pri čemer gre za realnost politike, ki mora razčistiti iluzijo o tem, da je lahko delovanje subjektivnega dejavnika premočrtno. Mislim, da pluralizem in protislovnost trenutnih interesov vodi tudi v neogibne kompromise, velike ali majhne, od osnovne reprodukcijske celice pa do sistema kot celote. Večkrat smo bili potisnjeni ob zid ravno zaradi iluzije, da bo razvoj tekkel premočrtno, od federacije, republike, občine, delovne organizacije, družine, razvoj pa teče v spopadu različnih interesov, ki pripeljejo tudi v nepremočrtne odločitve, kar se je po mojem mnenju pogosto neopravičeno identificiralo s pragmatizmom, ki ga je treba zato realno odmeriti.

Četrto izhodišče: metode demokratičnega delovanja subjektivnega dejavnika, organizacija delovanja in kriteriji družbene prakse. Če ni dvoma glede temeljnih ciljev, potem je zame družbena praksa na posameznih etapah socialističnega razvoja bistveno merilo ocenjevanju, ali se večja ali pojema vloga subjektivnega dejavnika, bistveno merilo za ocenjevanje prepada med besedami in dejanji in glavni kriterij resnične avantgardnosti Zveze komunistov.

Ob sklepu teh razmišljanj le še tole: kako razumeti učinkovitost ZK danes? To je resnično eno izmed osrednjih vprašanj, in to zelo kompleksno. Uporabil bom poenostavljen prijem in opozoril na dve razsežnosti tega vprašanja: notranjo in zunanjo.

Notranje razsežnosti — mislim na uveljavljanje sodobnega mehanizma, sistema in metod delovanja ZK, akcijskega organiziranja komunistov, na t. i. idejno in akcijsko enotnost. Upal bi si trditi in zagotavljati tezo, da smo pred leti, ko smo začeli reorganizacijo ZK, fetišizirali vlogo posameznega pripadnika avantgarde, češ da naj bo kot individuum aktiven tam, kjer živi in dela. Pri tem smo pozabili na to da ima slej ko prej vsaka stranka na svetu svoj natančno oblikovani

mehanizem, kako bo uveljavljala svojo politiko. Če je na oblasti, je njen mehanizem tak, če je pa v opoziciji, je drugačen. Vsekakor pa je jasno tole: če je organiziranemu političnemu dejavniku v ustavnem sistemu legalno priznано kot neogibno avantgardno mesto in to kot sestavni del samoupravnega političnega sistema, bi le-ta moral po mojem mnenju imeti zgrajen mehanizem, koncepcijo, tehnologijo moderne politične bitke v pogojih samoupravne demokracije, kar je mnogo bolj zapleteno kot v pogojih birokratsko-etatistične monopolne oblastniške vloge Zveze komunistov. Če tega ne razčistimo, je po mojem mnenju bolje, da črtamo iz družbeno-političnega sistema legalno avantgardno pozicijo Zveze komunistov. Danes pa celotni sistem računa z realno in ne fiktivno prisotnostjo ZK, ki mora svojo napredno vodilo idejno politično vlogo v družbi potrjevati v dnevni družbeni praksi, z učinkovito in moderno organizirano politično akcijo komunistov.

Zunanja razsežnost — to pa so vse strukture, v katerih delajo komunisti organizirano z močjo argumentov in demokratičnih metod. Za oceno te razsežnosti je glavno merilo uveljavljanje napredne družbene prakse. Ljudje, komunisti in nekomunisti, govorijo o neki resnici: na večini trenutno odločujočih mest v družbeni zgradbi, od podjetja do federacije, so v vseh strukturah komunisti, stvari pa se ne razvijajo dovolj uspešno. Ne spuščajo se v dlakocepsko opisovanje objektivnih in subjektivnih vzrokov. Preprosto o tem vsak dan razmišljajo in to povezujejo tudi z učinkovitostjo avantgarde, Zveze komunistov in komunistov. Ali celo več, postavljajo vprašanje — s takimi vprašanji se pri delu tudi sam srečujem — ne le o učinkovitosti avantgarde, ampak tudi o učinkovitosti in pravilnosti sistema, za katerega se ta avantgarda zavzema, od koncepta, stališč, politike do ustavnega sistema, ki ga tudi ta avantgarda po realni distribuciji politične moči zagotavlja, če upoštevamo realnost, ne pa namišljenih dejstev, ki niso več dejstva.

B. KOVAČ: V tej razpravi bi rad zastavil samo nekaj vprašanj in s tem prispeval k nadaljni razpravi.

Prvič: Nagib subjektivnega faktorja vidim v njegovi težnji, da spreminja svoj položaj in družbene odnose. Najbrž pa ni nujno, da je to dvoje vselej neposredno povezano, saj želimo ljudje kot družbena bitja urejati tudi tiste skupne zadeve, pri katerih nimamo vselej neposredne materialne koristi.

Ob tem se postavlja vrsta problemov in konkretnih vprašanj. Nekdo, ki je vnet zagovornik samoupravne demokracije, zaseda na primer mesto z birokratsko pozicijo. Kako bo ravnal? Ali bo ostal, če se okoliščine ne spremenijo, pri istem kot njegov predhodnik in bo ravnal birokratsko, ali pa bo skušal spreminjati tudi pozicijo? Če jo bo spreminjal, pod kakšnimi pogoji? Ali drugače zastavljeno vprašanje: kakšna naj bo, recimo, Zveza komunistov, da bo učinkoviteje vplivala na spreminjanje odnosov, ker posameznik ne more storiti veliko, če je prepuščen sam sebi; biti mora del trdnega organizma ideoloških somišljenikov, da lahko spreminja stvari; čutiti se mora varnega, vedeti mora, da ga bodo podprli, če bo ravnal tako, kot se je dogovoril s somišljeniki. Zastavlja se vprašanje, v kakšnih pogojih, okoliščinah, do kolikšnega osebnega naj gre takšna organiziranost

somišljenikov, da bi stvari lahko spreminjali in da bi hkrati subjektov ne potiskati v položaj objektov ter s tem ukinili pravi smisel organiziranosti.

Drugič: V naši družbi priznavamo interesni pluralizem in ker ga priznavamo, smo seveda za to, da se interesi razkrivajo, ne pa zakrivajo. Ali pa to zadošča? V zahodnih in vzhodnih deželah skrbi država za to, da en interes prevlada nad drugim. Smo za to, da država počasi umira, vprašanje pa je, ali smo našli za to državo vselej ustrezno nadomestilo. Če imajo nekateri faktorji predvsem funkcijo razkrivanja in uveljavljanja interesov, kdo pa je potem tisti subjektivni faktor, ki ima funkcijo usklajevanja. Recimo da jih imamo — SZDL, skupščina — ali pa so ta razmerja pri nas pravilno postavljena, se pravi, razmerje med tistimi ožjimi subjektivnimi faktorji, ki bolj razkrivajo interese in jih skušajo uveljavljati, in tistimi, ki naj bi te interese usklajevali, povezovali? Dalje: kod naj sili te subjektivne faktorje k usklajevanju, ali lahko to prepustimo spontanosti? Ali naj bo ZK tisti faktor, ki lahko sili posamezne avtonomne faktorje k usklajevanju interesov? Je to lahko vodstvo SZDL, je to lahko skupščinski organ.

Če nosilci posameznih ožjih interesov teh ne uskladijo, kdo bo tisti, ki bo odločal: država, ZK? Kdo drugi? Mislim, da pri nas to ni v vseh primerih do konca dognano.

Z. ROTER: Eden izmed pglavitnih poudarkov v pismenem gradivu je tudi, da t.i. subjektivni faktor zaostaja za potrebami družbenega razvoja.

Ena izmed manifestacij tega zaostajanja, ki bi o njem govoril, je politični jezik, ki ga uporablja Zveza komunistov. Po mojem trdnem prepričanju ta politični jezik ne ustreza spremenjenim družbenim razmeram, o čemer sta deloma govorila A. Bibič in N. Toš. Za ta politični jezik, ki ga uporablja ZK v govorih, referatih itd., v resolucijah in podobnem, je tipičen paternalizem, patriarhalizem, tradicionalizem, lahko bi rekli celo konservativizem, neka mističnost, nekaj, kar posluhu modernega človeka ne ustreza. Ta jezik je nerazumljiv, je precej nedoločen, ker je kompliciran, abstrakten, obremenjen s številnimi ohlapnimi izrazi in je zato tudi neučinkovit. To je moja hipoteza. Zdi se mi, da je reprezentativen primer tradicionalizma ali dogmatizma političnega jezika izraz »zvestne sile«, in sprožam vprašanje, kaj naj bi pomenilo to, če rečemo »zvestne sile«. Ali so nasprotni pol le-teh nezavedajoče se sile?

Ta pojem »zvestne sile« a priori predstavlja v modernem svetu sedemdesetih let nekaj ljudi, neko skupino intelektualcev ali političnih voditeljev, ki je edina osveščena, in pa le deloma ali popolnoma neovedene množice, skupine, ki jih je treba pač voditi. Če je to vodenje še tako ljubeznivo, demokratično, v načelu je to vendarle vodenje. S tem primerom sem samo poskušal pokazati na obremenjenost političnega jezika današnjih političnih subjektov, posebej Zveze komunistov. Mislim, da je politični jezik Socialistične zveze postal bolj prožen. Jezik ZK pa je zelo trd, tog, in zato tudi precej neodmeven. To je, poudarjam, podmena, ki bi jo bilo koristno tudi raziskovalno preizkusiti.

Od tega prehajam k vprašanju glede katerega si je bila večina današnjih razpravljalcev enotna, namreč, da imamo opraviti s spremenjeno strukturo sveta ali rajši bi rekel, s spremenjeno strukturo

družbenega prostora v sociološkem pomenu te besede. Če bi uporabil izraz v smislu sociologije religije, bi rekel, da je to zdaj sekulariziran (posvetovljen) prostor v nasprotju od sakralnega (posvečenega) prostora prejšnjih časov. Ta posvetovljeni prostor ve sam za sebe, se zaveda in zato ogorčeno odklanja vsako obliko tutorstva.

S to tezo je povezana druga teza, da se politika v modernem svetu dedogmatizira in demitologizira. Dogmatično verovanje iz politike izginja, moderni človek to odklanja, ne glede na to, ali ima to dogmatično verovanje v vrhu boga zunaj sveta ali v tem svetu. Moderna politika, politično gibanje in politične stranke ne prenesejo več konfesionalnosti.

Iz tega izvajam nadaljnji sklep o tem, da je spremenjena podoba družbenega prostora tudi v tem, da je človek, v imenu katerega toliko govorimo, v bistvu samostojen človek, ki se samega sebe zaveda, zaveda se možnosti, da je gospodar, če še nima izkušenj glede na svoj socialni status, pa toliko sliši o možnosti, da sam deluje, da je to sestavni del njegove zavesti, da je gospodar sveta. Zato bi po mojem mnenju temu spremenjenemu okolju, posvetovljenemu družbenemu prostoru, morala biti prilagojena tudi ZK, ki v tej situaciji ni prilagojena. Zato nisem istega mnenja z Draganom, ki pravi, da je eden izmed razlogov krize v obliki neučinkovitosti ZK to, da smo ob vstopu v reformo ZK preveč fetišizirali človeka kot posameznika.

Z. DRAGAN: Člane Zveze komunistov!

Z. ROTER: to ni točno. Postavljam drugo hipotezo, da smo šli v reformo ZK z neustrezno strukturo ZK, v bistvu s staro strukturo, z vsemi tistimi sloji komunistov, ki so bili navajeni prejšnjega dela, diriganja od zgoraj. Naj povem čisto preprost primer. V debati nedolgo od tega, ali naj bi pri kandidiranju za člane predsedstva SFRJ dopustiti pluralizem kandidatov, je nekdo rekel, »da je nemogoč položaj, da bi mi spodaj razpravljali o več vrstah kandidatov, o tistih, ki jih predlaga forum SZDL, in hkrati o dodatkih, ker ne moremo vedeti, koga naj podpremo«. Tako je reagiral zelo ugleden človek, človek, ki ima po mojem pred seboj še vedno podobo starih časov, ko so bili v političnem gibanju ljudje upravljani od zgoraj. Moja hipoteza je, da ne zato, ker je bila dana članu-pripadniku prevelika svoboda, ampak zato, ker se je poskus nove, bolj demokratične prakse razvil z neustrezno strukturo članov, se naša pričakovanja niso uresničila. Možna je tudi kakšna druga razlaga. Menim pa, da moje hipoteze ne kaže zanemariti. To bi bilo treba ugotoviti tudi zato, ker v danem položaju zahtev po večji strogosti v ZK, v smislu idejne in akcijske enotnosti, obstaja realna nevarnost, da preidemo spet k staremu tipu odnosov v ZK; ni izključeno, da bo oblastniški element v ZK v nasprotju z nosilci samoupravljanja spet stopil v ospredje.

Sicer pa je problem **pripadnosti** k neki organizaciji problem, ki ga moderna politična znanost in sociologija zelo intenzivno obravnava in realno ugotavlja, da je v vsaki organizaciji od nominalnih članov veliko članov neaktivnih, in se ukvarja z vprašanjem, zakaj tako. Znanost je zavrnila tezo, da bi v neki relativno številni organizaciji mogli doseči popolno »strumnost« oziroma optimalno angažiranost vseh

članov. Ugotavljajo, da je v političnih organizacijah vedno del članov zelo aktiven, drug del bolj ali manj aktiven. V zvezi s tem se postavlja problem proučitve tistih sociopsiholoških vezi, ki bi člane ZK napravila bolj pripadnike organizacije, da bi se bolj identificirali z vrednotami in cilji te organizacije.

Če začnemo reševati ta problem, bomo lažje odgovorili na vprašanje, zakaj v spremenjenih razmerah ta organizacija ni učinkovita.

Še nekaj v zvezi z vprašanjem organizacije in spontanosti. Soglašam in mislim, da je bilo danes enotno mnenje o tem, da spontanosti ne gre niti zavračati niti fetišizirati. Postavil bi tole tezo: ali bi bilo možno reči, da je spontanost v političnem in socialnem procesu tudi korektiv institucionaliziranosti?

L. SKOK: V vsakem primeru je pokazatelj nezadostnosti institucij.

Z. ROTER: Nobena institucija ne bo nikdar zadostna, ta nezadostnost se kaže med drugim tudi v spontanosti. Zato bi moral izraz »spontanost« izgubiti predznak slabega in bi ga moral politični subjekt gledati predvsem kot korektiv, znak nečesa v družbenem prostoru, kar je vsaj premisleka vredno. Mislim, da je to izredno pomembno. Spontano je tisto, kar nastaja zunaj formalnega dogajanja v institucijah. Običajno nosilci spontanosti člani SZDL ali ZK, nekaj, kar izhaja zunaj formalno organiziranih akcij v političnem subjektu. Primeri, ki smo jim priča, kažejo, da je pri nas pretirana negativna občutljivost na pobude, ki nastajajo zunaj formalno organiziranega političnega procesa, namesto, da bi bilo prvo vprašanje ob kakem pojavu vprašanje o tem, kaj to pomeni v odnosu na institucijo, ali pa da bi bilo prvo vprašanje samokritične narave in šele potem vse drugo, ne pa da je položaj obrnjen, da je prvo vprašanje, »kaj je zadaj«.

S. KRANJC: Tu ni nespornosti. Spontanost moramo vedno jemati kot korektiv. V praksi se sicer dostikrat obnašamo drugače. In tu nastaja vrsta poenostavljanj in tudi konfliktov.

Z. MLINAR: Mislim, da bi morali v prihodnje za vse take teme angažirati ljudi, ki se strokovno, dolgoročneje ukvarjajo (oziroma naj bi se ukvarjali) s tako pomembnimi vprašanji, kot se jih dotika današnja tema. Ne zavedamo se zadosti, koliko je v tem strokovnih vidikov in koliko stvari razlagamo po zdravem razumu, ne da bi upoštevali, kar nam ponuja družboslovje. Jaz, žal, obravnavane teme nisem sistematično študiral, zato bom improviziral v svoji razpravi.

Glede samih tez mislim, da bi bilo bolj koristno, če bi bile nekoliko bolj konkretno postavljene, če bi bolj postavile v ospredje določene dileme, medsebojno izključujoče se alternative. Preveč se gibljemo na ravni abstraktnosti in vnaprej podpiramo tisto odmaknjenost, o kateri je govoril Z. Roter.

Še bežna pripomba. Tudi v samem gradivu že premalo zaostrejemo dvoje splošnih vprašanj, ki se ob tem postavljata. Prvo je analiza sprememb v stvarnosti, kakor se pojavljajo in dogajajo in zakaj; drugo pa je naše vrednotenje tega procesa, kaj hočemo, programiramo itd. To se preveč prepleta, kar se kaže na raznih mestih, tako da ni jasno, ali je to, o čemer govorimo, »naj-stveno« ali »kaj-stveno«. Ko je govor o subjektivnem faktorju, ali gre za

konstatacijo dejanskega stanja ali za stališče programatskega značaja? Podobno vprašanje se zastavlja glede negativnega obravnavanja konfliktov, itd.

Poskušal bom povedati nekaj o tem, kaj mislim z vidika analize tistih **procesov, ki pri nas objektivno opredeljujejo vlogo subjektivnih sil**. Napisal sem si osem točk, poskušal bom napraviti povzetek.

Ne glede na to, kaj hočemo in želimo, vpliva na vlogo tistega, kar označujemo s »subjektivne sile«, naslednje:

1. Mislim, da se pojavlja postopno oddaljevanje od relativno koherentne vrednostne, programske orientacije, ki je bila prisotna neposredno v sami revoluciji in takoj po njej in ki je v svoji »čistosti« pritegovala celotno prebivalstvo oziroma bila temelj za mobilizacijo vseh, ki jih pozneje označujemo z — delovno ljudstvo. Konfrontacija tega vrednostnega programatskega sindroma s problemi, ki so se pojavljali v praksi, je začela vnašati nejasnosti o tem, kaj je bolj primerno, pojavila se je določena zameglelost glede prioritete in hierarhije vrednot. S tem pa se je posredno zmanjševala »udarna« vloga vodilnih subjektivnih sil.

2. Ivo Tavčar je že govoril o tem, da programatska odmaknjenost in vizionarstvo pri nas sprožata pogosto bumerang efekte. Velika časovna odmaknjenost določenih vizij, ki jih niti radikalne spremembe po vojni niso uresničile, pelje v nekakšno ravnodušnost; torej do nasprotnega učinka, kot bi ga hoteli doseči. Pri tem je bistveno vprašanje, da tu nismo zagotovili sredstev, ki bi te vizije približali konkretnim razmeram in s tem povečali vlogo subjektivnih sil. Nasprotni učinek pa je v tem, da zapadamo v pragmatizem. Obe skrajnosti se medsebojno pogojujeta. Manjka pa tistega, kar bi morala biti akcijska orientacija za delovanje subjektivnih sil; izhajati iz temeljitega poznavanja in upoštevanja konkretnih razmer in na tem temelju vzpostavljati realistične programe za njihovo spreminjanje.

3. Vprašanje znanosti. Mislim, da smo priče nekemu protislovju glede vloge znanosti. Po eni strani jo deklarativno postavljamo v ospredje, dejansko pa bodisi zaradi nerazvitosti, bodisi zaradi drugih razlogov — oportunitizma, dogmatizma — ne pride do dejanske vloge znanosti, znanstvenega raziskovanja tako, kot je to deklarativno nakazano. To je bil pomemben vidik, da se je vloga subjektivnih sil zmanjšala. Čim večja je razlika med stopnjo politične intervencije in vlogo znanosti v razvojnem procesu, tem več problemov in nestabilnosti se v družbi pojavlja.

4. Vodilne subjektivne sile so nekako začele delovati pri nas kot reprezentanti splošnih, družbenih interesov. Ti interesi so bili opredeljeni od zgoraj in a priori. V bistveno drugačnem položaju se pojavljajo v sistemu samoupravljanja, ko ni več tako jasno, na koga naj se oprejo pri tem, ker ne gre več za nediferencirano družbeno celoto. To je nova zameglelost, novo vprašanje, ki vnaša določeno omahovanje: v čigavem imenu nastopamo? Sklicujemo se na delavski razred, obenem pa znotraj njega odkrijemo velikokrat popolnoma nasprotne interese. Odmaknjenost, ki jo kaže tudi terminologija, ni slučajna. Čim bolj se odmikamo od diferenciranosti baze, tem bolj uniformirana, spekulativna, odtujena in brez vpliva je programsko normativna sfera političnega življenja.

5. Sam proces demokratizacije, povečanje števila subjektov v našem političnem sistemu, vpliva nazaj na vlogo centra, ki izgublja v določeni meri svojo moč; sam proces demokratizacije, decentralizacije itd., o čemer je govoril N. Toš, avtonomnost delovanja gospodarskih subjektov, sama ekonomska reforma, pojavljanje samostojnih podjetij, bank itd. v gospodarskem prostoru, to nujno zmanjšuje vlogo oziroma vpliv z vrha.

6. Mislim, da je eden izmed vidikov, ki zmanjšujejo vlogo subjektivnih sil, tudi prehod od radikalnih revolucionarnih sprememb k reformam, k manjšim korekturam (socialna diferenciacija). Ti manjši popravki in kompromisi omejujejo vlogo subjektivnih sil v primerjavi s stanjem v fazi revolucionarnega etatizma.

7. D. Bibič je govoril o odpiranju sistema navzven. Tu je očitna določena potencialna nevarnost »tujih vplivov« ipd. Vendar mislim, da je odprtost sistema znamenje demokratičnosti sistema, svobode uveljavljanja posameznika, ki s tem povečuje število alternativ, ki jih ima v življenju, povečuje svobodo izbire. V tem smislu pa je seveda okrnjena monopolna vloga enega samega centra. Odpiranje sistema torej — vsaj posredno — nujno utesnjuje vlogo vodilnih subjektivnih sil znotraj tega sistema.

8. Dolgoročni trend spreminjanja družbe se kaže kot splošna tendenca povečevanja vloge subjektivnih sil. Vprašanje pa je, kako to razumemo, kdo so te subjektivne sile? Nekateri izkušnje, ki sem jih dobil v nekaterih azijskih deželah v izrazito zaostalih območjih, so mi dale snov za razmišljanje o vprašanju, kako nerazvita ali razvita socio-ekonomska baza opredeljuje vpliv »političnega vrha«. Ko govorimo o demokraciji, redko mislimo na to, kakšno je življenje gradbenega delavca, šoferja itd. Kakšne možnosti ima za to, da bi vplival na družbene procese? Podatki kažejo, da je tam, kjer je največ sezonske delovne sile, vloga samoupravljanja najbolj omejena. Raziskava, ki jo je omenil J. Jerovšek v Sloveniji, kaže tendenco: čim razvitejša je občina, širši je krog vodilnih subjektivnih sil, ki imajo vpliv na družbeno dogajanje. Spet gre za določene objektivne zakonitosti.

Koliko naj bodo subjektivne sile vezane na bazo? Na koga so ali naj bi bile vezane, če računamo, da je baza diferencirana, da gre dostikrat za protislovne interese? Gre torej za protislovno situacijo, ko so vodilne sile tiste, ki naj bi usmerjale tako, da bi čimmanj usmerjale.

Samo še neko splošno vprašanje. Pri presojanju o vlogi subjektivnih sil bi bilo treba upoštevati tudi učinek njihovega delovanja v določenem razdobju in ga ugotavljati, tako kot podjetje ugotavlja učinkovitost direktorjevega delovanja. Na političnem področju je sicer tako ugotavljanje težje. Komu daje občan mandat in za kaj? Kdo preverja, kakšen je učinek? Kakšne so sankcije za delovanje teh istih sil, enkrat v eni smeri, drugič spet v drugi smeri?

F. UREVC: O učinkovitosti, vplivnosti in dejanski usmerjevalnosti subjektivnih sil so nekateri tovariši že govorili. Zdi pa se mi, da o tem vprašanju ni bilo rečeno vse, kar bi bilo mogoče povedati. Bistveno vprašanje, na katero moramo odgovoriti, je, ali je naš tako imenovani subjektivni faktor zadosti učinkovit ali ne. V mislih imam učinkovitost

v demokratičnem in samoupravnem smislu in ne učinkovitosti v administrativnem, birokratskem smislu, katero zlasti na videz lahko zelo hitro dosežemo.

Na učinkovitost oziroma vplivnost ali neučinkovitost določene politike vplivajo zelo različni vzroki. Mnenja sem, da so pri nas nekateri vzroki neučinkovitosti že dalj časa prisotni in je zato dejanska vplivnost in učinkovitost organiziranih subjektivnih sil bistveno manjša, kot ponavadi mislimo.

Važnejši vzroki, zaradi katerih je določena politika učinkovita ali ne, so po mojem tile:

1. ali ima politično gibanje tako vizijo, ki ustreza večini prebivalstva ali vsaj tistim razredom in slojem, ki jih predstavlja ali želi predstavljati;

2. ali politična telesa in vodilni posamezniki realno ocenjujejo objektivne razmere, to je, realno ocenjujejo tisto, kar so danes nekateri tovariši imenovali objektivni, stihijski razvoj, ali ne;

3. ali politika realno ocenjuje posamične interese in jih zna pravilno sumirati ali selekcionirati. V tej zvezi pa mora znati ugotoviti, kateri posamezni interesi *via facti* delujejo v smeri želenega splošnega razvoja in jih mora politika podpirati, kateri posamični in posebni interesi pa se razlikujejo od začrtanih ciljev in jih je treba zavirati.

Čim bolj jasne cilje ima subjektivni faktor pred seboj in čim bolj realno oceni razmere in interese, toliko bolj lahko s političnimi sredstvi obvlada družbeni razvoj. Če pa izhaja v svojem delovanju iz napačnih predpostavk, se mora pogosto zatekati k administrativnim političnim ukrepom in k dušenju iniciative in svobodnega mišljenja tudi v svojem lastnem socialističnem krogu. S tem pa seveda izgublja dejanski vpliv v svojih vrstah in pri širokih slojih prebivalstva.

Ali je določena politika resnično učinkovita in usmerjevalna, je zelo odvisno od tega, ali je sposobna deklarirana načela uresničevati tudi v praksi ali ne. Politika se, vsaj po moje, bistveno razlikuje od filozofije po tem, da mora biti akcijska, da ima vedno pred seboj določen cilj to je lahko oblast v ožjem pomenu ali pa cilj, kakršnega ima naša politika, da usposobi široke kroge za upravljanje, toda cilj in akcija sta vedno prisotna. Če subjektivne sile nimajo jasno določenih ciljev in akcij in če jih tudi dosledno ne izvajajo, se mnogi ljudje od njih odvrtaajo. Ljudje ne marajo mlačnosti in prevelikih razlik med besedami in dejanji.

To, ali je politika učinkovita ali ne, po praviloma ocenjuje sama. V večstranskarskem sistemu, če gre za resnično demokratične odnose, določeno funkcijo ocenjevanja opravljajo tudi volivci. Glede na različne finančne in propagandne možnosti posameznih udeležencev v političnem življenju pa tudi tega elementa ocenjevanja v buržoaznem svetu ne moremo šteti za objektivnega. Pri nas je tako, da kljub konkretni kritiki posameznih pojavov politika sama sebe v splošnem le vedno oceni za uspešno in taka ocena potem velja na vseh področjih, kjer ni objektivnih pokazateljev.

Nekatera področja pa so taka, da subjektivne ocene lahko le malo časa držijo, če niso v skladu z objektivnim gibanjem. Tako je zlasti področje ekonomske politike. Če bi uspešnosti ekonomske politike ne bilo mogoče statistično ugotavljati, bi imeli veliko takih,

ki bi razlagali, kako zelo uspešna je naša ekonomska politika, tako kot jih imamo za tista področja, kjer dosežkov ni moč meriti. Ugotavljamo, da naša politika na tem področju že dalj časa ne dosega zaželenih rezultatov. Zveza komunistov je tista sila, ki ne glede na to, ali neposredno odloča o ekonomskih problemih ali ne, vendar predstavlja vodilno politično silo, njeni člani zasedajo najodgovornejše položaje in je zato za razvoj (tudi ekonomski) v celoti odgovorna. Vidimo, da vse subjektivne sile, kar jih imamo, niso sposobne bistveno vplivati na ekonomski razvoj, tako da je v veliki meri spontan in na nekaterih bistvenih točkah diametralno nasproten deklarirani politiki. Praksa kaže, da ekonomski položaj celo manj obvladujemo kot večina buržoaznih strank na oblasti. Ljudje seveda politike ne ocenjujejo po besedah, ampak po njeni dejanski vplivnosti in učinkovitosti. Zato nezaželeni ekonomski in socialni trendi zbuja nezaupanje v subjektivni faktor kot celoto. Delavci v tovarnah pa se pogosto sprašujejo, češ kako naj mi uspešno vodimo tovarne, ko smo manj usposobljeni kot tisti, ki so poklicani in plačani za to, da usmerjajo ekonomsko življenje države, pa tega ne znajo.

Po mojem mnenju so za tako stanje številni vzroki, med njimi tudi ta, da ne izhajamo iz realnih razmer, da nenehno prehajamo iz ene utvare v drugo, da politika ne rešuje stvarnih ekonomsko-socialnih problemov, temveč si pogosto sama izmišlja probleme ali pa iz zelo imaginarnih problemov dela velike in jih nato rešuje. Ena takih utvar je ta, da predpostavljamo, da so interesi delavskega razreda povsod identični, v resnici pa imajo posamezni deli delavskega razreda zelo različne interese. Mnoge stvari, ki so imanentne ekonomskemu sistemu države, poskuša politika na vsak način reševati brez države. Določene korekture spontanega razvoja zdaj lahko uspešno opravi samo država. Kadarkoli smo take funkcije poskušali reševati zunaj državne sfere, se je pokazalo, da ni bilo nobenih rezultatov, ali pa so jih zunaj državne strukture reševali prav na tak način, kot jih sicer rešuje država, samo manj kvalificirano, ker ni bilo na razpolago spremljajočih služb, ki jih država ima. Da imajo delovni ljudje vse samoupravne pravice, razume politika marsikdaj dobesedno in premalo upošteva, da se samoupravne pravice posameznih ožjih skupin lahko izvajajo v škodo drugih ali v škodo celote. Tako pojmovanje samoupravnih pravic mora nujno roditi nezaželene posledice. Šolski primer takega pojmovanja samoupravljanja so vse težave in homatije okoli elektrogospodarstva. Najprej dati ogromna sredstva in pravice peščici ljudi in jim dovoliti, da svoje »samoupravne pravice« uresničujejo v škodo vse družbe, nato pa jih na kolenih prositi, naj vendar vsaj malo upoštevajo tudi interese tistih tisočev in tisočev delavcev, ki so ta sredstva ustvarili — je neodpušljiva napaka in je morala pripeljati do poloma. Takih primerov seveda ni malo. Bojim se, da ustavne spremembe večine teh vprašanj ne bodo razrešile. Veliko vprašanje je, kako bo funkcioniral sistem, v katerem je pravica »veta« uzakonjena kot eno najvišjih načel.

To so po mojem nekatere stvari, zaradi katerih so naše subjektivne sile premalo učinkovite in zaradi katerih se moramo potem sporadično zatekati k administriranju. Vsaj na ekonomskem

področju bi morali potegniti določene konsekvence iz tega, da imamo med deklariranim in realiziranim tako velik razpon.

Mislim, da bi se že morali tudi kritičneje pogovoriti o tezi, da pri nas lahko skoraj vse urejamo po poti neposredne demokracije. Neposredno so lahko urejali stvari v stari atenski državi, ki je bila majhna, svobodni Atenci pa so imeli zadosti časa za razprave in zasedanja, ker so zanje delali tisoči in tisoči sužnjev. Tako razvejana in komplicirana družba, kakršna je danes, pa o večini stvari lahko odloča le posredno. Neposredno odločanje je možno samo na najnižjih ravneh. Ali od tod naprej funkcionira delegatski sistem ali kakšno drugo predstavništvo, je drugo vprašanje. V prvem in drugem primeru pa gre za posredniško funkcijo. Zato je govoriti, da je moč vse urejati neposredno, v današnjem času iluzija.

L. SKOK: Največ govorimo o uveljavljanju neposrednega odločanja prav v razmerah, ko se neposrednost v marsičem ukinja.

J. KNEZ: V izvajanjih nekaterih razpravljalcev se mi je zazdelo, da pripisujejo pojmu stihija nek poseben pomen. Če je moje zapažanje netočno, naj mi bo odpuščeno.

Razlaga, ki jo dajem pod vprašaj, je tista, ki razlaga za stihijo vse, kar se dogaja ali snuje izven odločitve oziroma predvidevanja nekaterih priznanih pomembnih družbenih institucij.

Res pa je, da se v vsaki netotalitarni družbi (a tudi v tej ilegalno) dogajajo številni procesi, ki niso naročeni, ter se sprejemajo nepovezane odločitve kolektivnih in individualnih družbenih subjektov na raznih področjih in ravneh. Kolikor bolj svobodna je družba in tako omogoča večjo širino iniciative ter idej, toliko več je povezanih procesov in dogajanj, ki dajejo nepoučenemu in nerazgledanemu opazovalcu vtis neurejenosti oziroma, če ponovim prejšnji termin, stihije.

Ob takem razmišljanju se vedno spomnim na besede B. Russela, ki je dejal: »Svoboda je kot razgibano morje in tisti, ki se ga bojijo, imajo rajši diktaturo.«

Vendar je tudi v tako na videz neurejeni situaciji določen red, tako v gospodarskih kakor v socialnih procesih. Ta red ustvarja vpliv objektivnih zakonov družbenega razvoja in ljudskega razvoja in ljudskega ravnanja. Čeprav lahko v končni konsekvenci tudi te zakone reduciramo na odnose med ljudmi, je vendar neko ravnanje stalno, ponavljajoče se. Lahko se razvija, dopolnjuje in spreminja, vendar vedno v realnih, materialnih okvirih in na temelju spoznavanj, ki imajo svoje korenine v preteklosti.

Na to sicer znano resnico sem opozoril zato, ker so stvari, ki se v času lahko spreminjajo, druge, katerih ne moremo, in tretje, za katere ni racionalno, da jih spreminjamo. Ali drugače — razvoj je nujen in nastopa ne glede na racionalnost ali na neprednost dane družbene ureditve. V primerih, ko je ta ureditev racionalna, je razvoj v odprtem boju s tem redom, a v razmerah, ko je ureditev napredna, se pač razvoj in ureditev dopolnjujeta.

Nisem pa vam vzel časa samo zato, da bi dokazal, kako je lahko neka odločitev ali razvoj logičen in morda nujen, tudi če nima uradne naklonjenosti, temveč zaradi nekega drugega motiva.

Mi smo namreč družba večnih spreminjanj. Nekateri temu pridajajo revolucionaren pridevnik. Mislim pa, da bi bilo potrebno zamisliti se nad racionalnostjo takega obnašanja. Mi izvajamo ta spreminjanja z razlago, da je pri nas vse specifično in da moremo za vse najti našo originalno pot. Ravno v tej iluziji, da moramo in lahko vse spreminjamo, je naša velika zmota. Spomnil bi vas, da je v eni letošnjih številčk »Teorije in prakse« prof. Lavrač zelo nazorno prikazal, v čem se naše gospodarstvo razlikuje od kapitalističnega in kje veljajo za nas enake zakonitosti kot v zahodnem svetu. To pa so številne in usodno prisotne v naši realnosti. Tudi na drugih področjih je podobno in marsikje smo zaradi naše zgodovinske dediščine ali zaradi danih materialnih možnosti zaprti v določene okvire.

Verjetno je poglobljena modrost pri vodenju in usmerjanju družbe ta, da spreminja to, kar je potrebno in mogoče z najmanjšimi človeškimi napor, ter dopušča delovanje tistih dejavnikov, katerih spreminjanje je nepotrebno, neracionalno ali tvegano. Seveda delajo družbe to zaradi svojih temeljnih ciljev razvoja, kar pa je lahko le povečanje blaginje družbe in v socializmu še pravičnejša porazdelitev.

Ko opazujem naša dejanja in namene, pa se mi večkrat zazdi, da tega načela ne poznamo. Zdi se mi, da mi negiramo zaradi negacije same. V zadnjem času so dokaj pogostne in stereotipne odklonitve tistih opozoril, ki se sklicujejo na izkušnje drugih, češ da posnemamo kapitalistične prijeme v vodenju gospodarstva ali prenašamo prakso buržoazne demokracije v našo družbo. Skratka, priznava se le to, česar ne pozna ne Vzhod ne Zahod.

Sámo iskanje novega ni nič tragičnega, če bi se ideje z vso odgovornostjo preverjale in preizkušene vnašale v našo družbeno ureditev. Zaskrbljujoče je to, da imamo ljudi, ki vsiljujejo z močjo avtoritete svojih položajev družbi določene modele, ki sicer odražajo neke želje, katere pa niso preizkušene v praksi in usklajene s kompleksnostjo družbenega življenja. Spomnil bi vas samo na dejstvo, da smo v ustavo napisali načelo o pravici delavca do minulega dela, kar pa zdaj po sprejetju ustave zelo različno razlagamo.

Nič se torej ni treba čuditi našim blodnjam in nasprotjem v besedah in dejanjih, saj nimamo urejenih vodil in vrednosti v družbi, tako da bi izhajali od pomembnejših k manj pomembnim. Za nas je vse zelo važno, vsaka naša odločitev je najmanj zgodovinska in vsak preblisk neke ideje že revolucionarna nujnost. Kako torej lahko pričakujemo neko enotnost, ko tekmujejo med seboj v različnostih in ko oviramo drug drugega v učinkovitosti. Namerno smo napravili vse vrednote relativne in odpravili vsa skupna ter trajna vodila. Zato moli pač vsak svoje malo hišno božanstvo.

V tem pa je vzrok in dilema današnje nemoči družbeno konstruktivnih sil, če tako preimenujem »subjektivne sile«.

S. KRANJC: Pogosto se srečujemo z vprašanji učinkovitosti političnih organizacij, posebej še Zveze komunistov. Kako to meriti?

V večpartijskem sistemu se to zelo učinkovito meri tudi na volitvah, število oddanih glasov, število poslancev itd. Pri nas ne moremo v celoti uporabiti enakih meril. Na različnih ravneh, v podjetjih se to pogosto kaže v različnih konfliktih. Ta problem je bolje razviden na mikroravni. Problem učinkovitosti in odgovornosti na makroravni,

kako urediti, da bo tisti, ki ne ustreza, odstopil ali na drug način odstranjen s položaja.

F. UREVC: Zelo bistvena v zvezi z obravnavanim vprašanjem se mi zdi vloga osebnosti. Za vsako politiko je nadvse dragoceno, če se na temelju uspešnega dela formirajo ugledne osebnosti, v katere ljudje verjamejo in vedo, da njihova beseda nekaj zaleže. Taka osebnost je v Jugoslaviji Maršal. Zdi se mi, da je zdaj na Slovenskem tako politično ozračje, da je vsako, tudi pozitivno politično uveljavljanje osebnosti lahko nezaželeno. To se mi zdi velika škoda, ker smo majhen narod in bi bili zato še bolj potrebni veliki voditelji. Mislim, da nam ugledne politične osebnosti, zlasti če je njihov ugled posledica sposobnosti in dela, lahko veliko pripomorejo k hitrejši samoupravni afirmaciji naše nacije. Mislim, da zasluženi ugled ljudi ni v nasprotju s samoupravljanjem. Take politične osebnosti so lahko izreden stabilizacijski faktor na vsaki ravni, od podjetja in ustanove do republike. Slovenija se mora po novih ustavnih amandmajih oblikovati kot država, dobra država pa mora imeti ugledne državnike. Mislim, da je treba to vprašanje postaviti kot eno bistvenih vprašanj, ki jih je treba prediskutirati, če se bo današnja diskusija nadaljevala.

Gospodarski sistem, gospodarsko ravnanje in nelikvidnost

Prispevek »Gospodarski sistem in gospodarsko ravnanje« avtorja Franca Urevca v 10. številki »Teorije in prakse« me je navedel, da sem napisal ta sestavek. To ni odgovor ali kritika omenjenega prispevka, opozoriti želim le na nekatera dejstva, ker si brez njih ne znam zamišljati, kako ustvariti gospodarski sistem, ki bi bolj ustrezal našim razmeram.

Mnenja sem, da je za to, da se ustvari konsistenten gospodarski sistem, treba poznati motivacijo in interese gospodarskih subjektov, ki odločilno vplivajo na njihovo ravnanje. Ravnanje gospodarskih subjektov je prilagojeno uresničevanju njihovih temeljnih interesov.

1. Profitni motiv, ki je temeljni interes nosilcev gospodarskih procesov v kapitalističnem tržnem sistemu, v naših konkretnih razmerah ni niti temeljni motiv niti ni, zaradi družbene lastnine proizvodnih sredstev, individualiziran. Ukrepi gospodarske politike pri nas so ponavadi namenjeni tistim gospodarskim subjektom, ki gospodarijo slabše, kot bi smeli na doseženi stopnji razvoja tržnega gospodarstva. Ukrepi, ki so preneseni iz prakse tržnih gospodarstev razvitega dela sveta, pa temeljijo na predpostavki, da bodo gospodarski subjekti reagirali takoj, ko bo ogrožena normalna profitna stopnja. Ti reagirajo bodisi z zmanjševanjem proizvodnje, z omejevanjem investicij in v skrajnem primeru tudi s prenehanjem proizvodnje. Zato ukrepi, ki jih vlade sprejemajo pravočasno, pomenijo za vodstva gospodarskih organizacij signal, da je porušeno ravnotežje gospodarskih tokov in da je zato potrebno določeno omejevanje, sicer bo ogrožen normalni profit. Poučeni z izkušnjami iz zgodovine kapitalističnega tržnega sistema, gospodarski subjekti tako tudi ravnaajo.

V naših razmerah pa je ravnanje gospodarskih subjektov drugačno. Prvič je temeljni motiv vodstev naših gospodarskih organizacij v tem, da vsem zaposlenim zagotovijo normalno delo. Ob mnogih doslej sprejetih ukrepih gospodarske politike se je pokazalo (tudi zaradi izkušenj v preteklosti), da se vodstva v takih primerih usmerijo ne k zmanjševanju proizvodnje, zniževanju investicij ipd., ampak

odmevi

v akcijo, kako zagotoviti najprej kritični reprodukcijski material, drugi material in ne nazadnje spreminjajo ukrepe prodajne politike, da se ne povečajo zaloge, vse z namenom, da bi nemoteno proizvajali naprej, pa četudi za ceno manjšega dohodka in s tem zmanjšanja ostanka dohodka. Zaradi takega ravnanja gospodarskih subjektov so učinki gospodarskih ukrepov, katerih namen je bil vzpostaviti ravnovesje med posameznimi gospodarskimi tokovi, nasprotni in neravnovesje le še povečujejo.

To nenormalno ravnanje gospodarskih subjektov je pogojeno z motivacijo, ki je v naši gospodarski praksi prisotna in ima korenine tudi v teoriji socialističnega blagovnega sistema, ki temelji na načelu, da v socializmu ne bo proizvodnja le zaradi ustvarjanja vrednosti, ampak zaradi uporabne vrednosti in šele potem zaradi vrednosti. Od teh načel in primerjav se z uveljavljanjem trga vse bolj odmikamo, vendar pa je to pogost argument tistih, katerih proizvodnja ne ustreza tržnim pogojem; zato postavljajo družbi vprašanje; je ta proizvodnja za družbo potrebna ali ne?

Motiv redne proizvodnje je pogojen še v tem, da je vsaka drugačna rešitev kolektiva, pa tudi družbe, ocenjena kot najbolj jasen dokaz o nesposobnosti vodstva podjetja in so naenkrat vsi družbeni dejavniki proti takim ukrepom (npr.: odpuščanje v MTT-Maribor). Naša gospodarska praksa pozna redke primer doslednosti, pa čeprav je šlo za objekt, ki je bil še v gradnji, namreč razrešitev problema EKK Velenje.

V drugih primerih pa ukrepi, ki temeljijo na ravnanju gospodarskih subjektov, zaradi pričakovanih sprememb dobička niso učinkoviti. Gospodarske organizacije ne reagirajo, ko se začne dobiček zmanjševati, pogosto vztrajajo pri proizvodnem programu tudi še potem, ko je rentabilnost le še računovodsko ugotovljena. Celo večje gospodarske organizacije zavračajo zahteve po sanacijskih programih, ker menijo, da bi to škodilo njihovim komercialnim odnosom s poslovnimi partnerji.

Drugi pomembni motiv vodstev naših gospodarskih organizacij je povezan z modernizacijo in razvojem podjetja.

Četudi je to v bistvu pozitiven motiv, pa ima to pomanjkljivost, da ne temelji na lastnih osnovah, ampak želijo doseči razvoj z vsemi mogočimi sredstvi in do maksimalne meje.

V razmerah, ko še ni na razpolago objektivnejših (študije o razvoju SRS šele končujejo) medsektorsko usklajenih razvojnih ciljev gospodarstva republike, je angažiranje kreditov za razvoj vrste podjetij pomembnejši dejavnik kot podjetniški dobiček in podjetniška rentabilnost. Ker pa podobno kot v vsakem tržnem gospodarstvu le deluje konkurenca, druga podjetja ne morejo mirno gledati na razvoj konkurenčnih podjetij. Uveljavlja se težnja po maksimizaciji razvojnih ciljev, in v razmerah, ko vsi želijo maksimizirati svoje razvojne programe, se nam dogaja, da se število problemov povečuje,

namesto da bi se z alokacijo razpoložljivega družbenega bogastva njihovo število zmanjševalo.

Ravnanje gospodarskih subjektov, ki temelji na interesih delovnih organizacij, postaja zato neproučeno temeljno vprašanje ustvarjanja učinkovitega gospodarskega sistema. Če predpostavljam, da so prisotni v razvoju gospodarskih subjektov drugačni motivi (ta dva omenjam zato, ker menim, da sta resnična), potem moramo poleg razvojnih možnosti gospodarstva proučiti še motive in interese, po katerih se ti ravnaajo. Ti interesi so rezultat naše gospodarske prakse, so tisti specifični dejavnik, zaradi katerega preizkušeni ukrepi ekonomske politike razvitih držav ne učinkujejo, kot pričakujemo. Zato bo za učinkovitost gospodarskega sistema treba obstoječe ravnanje gospodarskih subjektov spoznati in ga tudi normirati.

Gospodarsko ravnanje mora biti sistem dogovorjenih norm vedenja gospodarskih subjektov in poznati mora tudi sankcije. V tem primeru delovni kolektiv, ki ravna nenormalno, ne bo več očital družbi, da je krivična do njega, ampak bo na temelju norm gospodarskega ravnanja sankcija pomenila kritiko in kazen preostalih proizvajalcev, namenjeno tistim, ki družbene norme kršijo.

V tem smislu je nelikvidnost le ena pojavnih oblik, čeprav izredno kritična in boleča, neurejenost v gospodarskem ravnanju in gospodarskem sistemu ter nepoznavanju motivov in interesov, ko se sprejemajo ukrepi ekonomske politike.

Strinjam se z vzroki nelikvidnosti, ki jih navaja Franc Urevc. Mislim celo, da so v konkretnih razmerah naložbe v osnovna sredstva stimulirane v enakem odstotku, kot so destimulirane naložbe v obratna sredstva. Vprašanje pa je, po kakšni poti problem nelikvidnosti rešiti. V tem pogledu pa se mi zdijo predlogi F. Urevca preveč drastični. Zakaj?

Dejstvo je, da je neredno plačevanje dolgov postalo oblika zbiranja sredstev za lastne investicije. Drugo dejstvo je v tem, da je bil blagovni promet že opravljen, ne glede na to, da mu ni sledil v nasprotni smeri tok plačil. To pa pomeni, da so se kljub nelikvidnosti že uveljavili vsi negativni učinki anticipirane potrošnje, kot bi se tudi sicer pojavili, če bi toku blaga sledil tok denarja. Poslovni uspehi so na podlagi fakturirane realizacije že izkazani in dohodek je že razdeljen. Na račun nelikvidnosti so zgrajene nove kapacitete za novo proizvodnjo in v teh razmerah bi bilo vztrajanje na poravnavanju dolgov iz naslova dohodkov podjetja pot k resni gospodarski stagnaciji, saj bi bilo problem možno rešiti le tako, da bi v naslednjih letih delovne organizacije v enakem obsegu vlagale sredstva v obratna sredstva, kot so jih doslej v osnovna sredstva. Na ta način bi se likvidnost postopoma povečevala in v določenem času dosegla normalno stanje. To pa bi pomenilo, da bi zaradi negativne dosedanje prakse, ki pa ni v celoti negativna (zgrajene so nove kapacitete), onemogočili izkoriščanje obstoječih proizvodjalnih sredstev.

Taka rešitev bi bila predraga, posebno ker so negativni učinki nelikvidnosti že nastopili.

V sedanjem trenutku je vprašanje nelikvidnosti problem obratnih sredstev. Dosežena raven cen in dosežena raven letnega družbenega proizvoda SFRJ zahtevata za normalno obratovanje ustrezno višino obratnih sredstev. Zagotoviti pa je treba tako gospodarsko ravnanje vseh udeležencev v blagovno denarnih odnosih, da bo dodatna denarna masa resnično funkcionirala zgolj kot cirkulacijski kapital ter da se ne bo (na temelju sedanjega ravnanja) ponovno prelivala v investicijsko (fiksne naložbe) ali osebno potrošnjo. Potrebni so torej ukrepi, ki bodo urejali področje cirkulacije obratnih sredstev, bodisi da se osnovna in obratna sredstva ponovno ločijo ali pa da so obratna sredstva dana gospodarstvu kot kredit za nekoliko daljše razdobje in je potem kreditna sposobnost podjetja dejavnik, ki onemogoča pretirano investiranje v osnovna sredstva. Sedanja praksa kratkoročnih kreditov za obratna sredstva, ki so jih podaljševali, deluje tako, da so krediti za obratna sredstva obremenjevali podjetje le z obrestmi, ki se vračunajo med materialne stroške, zato je tovrstna kreditna sposobnost podjetij skorajda neomejena, saj je možna do višine, ki jo lahko podjetje pokriva kot stroške za obresti v strukturi cene. Ločitev osnovnih in obratnih sredstev ali pa omejitev na kreditno sposobnost podjetja je pogoj, da se lahko začne nelikvidnost reševati z dodatno denarno maso. Vendar pa bo treba tudi v tem primeru vezati delitev dohodkov na investicije v osnovna in obratna sredstva po ZR na neke kriterije; npr. v istem razmerju, kot so v preteklem letu uporabljali osnovna in obratna sredstva v podjetju.

Šele z normiranjem gospodarskega ravnanja v odnosu do obratnih sredstev smemo pričakovati, da bi npr. emisija v višini 10 % vseh terjatev — razdeljeno proporcionalno tako, da bi vsak dolžnik dobil 10-odstotni znesek dodatnih obratnih sredstev za plačilo 10 % dela dolgov vsem upnikom, pospešila tok denarja na račun že opravljenih blagovnih transakcij.

Taka rešitev bi pomenila hkrati kvalitativno spremembo v monetarni politiki, saj bi prevladalo spoznanje, da emisija, iz katere se predvsem pokrivajo investicije v fiksni kapital, le še pospešuje nelikvidnost. Če z ravnanjem gospodarskih subjektov ni zagotovljeno ravnovesje med potrebnim fiksnim in cirkulirajočim kapitalom, je to ravnovesje treba zagotoviti s politiko vključevanja dodatne denarne mase v ekonomske tokove.

Trdim pa, da je reševanje likvidnosti z dodatno denarno maso upravičeno le za področje gospodarstva, kjer je dejanska potreba po obratnih sredstvih. Če bi na dodatni denarni masi participirali tudi končni potroški (proračuni), bi to seveda pomenilo, da se je povečala njihova kupna moč in s tem možnost večje potrošnje.

Interesi samoupravljalcev za odločanje

Uvod

V organizaciji, posebno v pogojih samoupravljanja, je sodelovanje proizvajalcev pri odločanju bistvenega pomena. Lahko bi rekli, da je stopnja, koliko odločajo, temelj za merjenje dejavnosti samoupravljanja. Seveda je sodelovanje pri odločanju lahko zelo različno. Po eni strani razlikujemo bolj ali manj sestavljene dejavnosti, naloge; po drugi strani pa možne oblike sodelovanja, kot so: dobi- vanje informacij, dajanje predlogov, kontrola in samo sprejemanje odločitev. Sedanja stopnja tega sodelovanja je prav gotovo drugačna od stopnje, ki si je želimo in najbrž tudi ni vseeno, kdo sodeluje, pri kakšnih nalogah in s kakšnimi interesi. Od tega je v precejšnji meri odvisno zadovoljstvo, pa tudi učinkovitost posameznika in orga- nizacije.

Torej bi dejali, da je problematika odločanja v delovni organi- zaciji lahko enostaven proces ali pa precej zapleteno in postopno sprejemanje odločitev ter nato njih preverjanje. Če se vrnemo k iz- hodiščnim mislim, bi lahko vprašali: katere dejavnosti so vključene v odločanje v organizaciji, ali s tujim izrazom: »decision-marking«? Preprosto bi odgovorili: odločanje je izbiranje med alternativami. Na primer: organom upravljanja postavimo vprašanje o treh raz- ličnih vrstah investicij za izboljšanje proizvodnje in člani izberejo alternativo, ki bo v okviru razpoložljivih sredstev dala v predvidenem času najboljše sadove.

Toda Cyert¹ pravi: »Odločanje vključuje velikokrat nekaj več in je bolj zamotano in ni preprosto izbiranje med alternativami. Pogostokrat sprejmemo zelo pomembne odločitve, ki imajo potem posledice, ki se jih nismo prav zavedali.« Največkrat se tudi ne zavedamo, da imamo na razpolago alternative in možnosti izbiranja; včasih pa tudi ne želimo odločati in se ne zmenimo za dane alter-

¹ R. Cyert, H. Simon, D. Throw: »Observation in Business Decisions«, »Journal of Business«, XXIX, str. 237, 1956.

native. Ko sklenemo, da ne bomo »odločali«, v bistvu naredimo pomembno odločitev. Odločanje je v resnici redkokdaj tako jasno, da lahko govorimo samo o izbiri med alternativami. Največje število odločitev sestoji iz vrste izbiranja in privolitev oziroma dajanja postopnega soglasja od pričetka reševanja problema do tedaj, ko dosežemo cilj.

Faze v odločanju, kakor jih navaja Dill², ki vsaka po svoje prispeva h končni odločitvi, se nanašajo na tele postavke:

1. načrt ter definiranje ciljev in nalog ter njihova prioriteta pri reševanju;

2. iskanje, to je, proučevanje in iskanje alternativnih rešitev ter ustreznih informacij, ki bi bile primerne za ocenjevanje;

3. privolitev, to je izbira ustrezne alternative, ki bi bila najbolj primerna za uresničitev postavljenega cilja ali naloge;

4. izvajanje, to je, elaboracija in izvajanje odločitev ter motivacija članov za akcijo;

5. ocena, to je, preverjanje rezultatov in akcij, dobivanje novih nalog in pridobivanje novih izkušenj.

Navedene faze so opisane, kakor jih zahteva preprost potek odločanja. Največkrat pa nastopijo, in sicer zaradi ovir, večjega števila ciljev, različnega prispevka članov pri odločanju in podobnega, razne modifikacije. Na splošno bi dejali, da ločimo dve vrsti odločanja. Na primer po Livingstonu³: (1) rutinsko, vsakdanje preprosto odločanje, pri katerem ni zamotanih problemov, in (2) občasno odločanje, ki je v zvezi z zapletenejšimi problemi. Namesto drugega izraza, to je občasnega odločanja predlaga Selznick⁴ izraz »kritične odločitve«, zlasti kadar gre za temeljne organizacijske spremembe. Temu ustrezen izraz pa bi po Marchu in Simonu bil »planirane odločitve«. To pride zlasti v poštev takrat, kadar rutinsko odločanje zamenja inovativna, planska dejavnost. Če je rutinsko odločanje povezano s trajanjem obstoječega stanja, to je, ohranja se nemoteni potek delovnega procesa, pa se kritično, planirano odločanje nanaša na spremembe, ki jih je treba sčasoma napraviti v organizaciji.

V naših raziskavah, iz katerih v nadaljevanju črpamo podatke, nismo ločili odločanja v rutinsko in občasno odločanje, ker smo menili, da vse obravnavane dejavnosti spadajo bolj v občasno odločanje in da je rutinsko odločanje predvideno že z obstoječimi predpisi in pravilniki. Vsekakor pa v bolj zapletenih procesih odločanja nastopajo posamezne stopnje, ki smo jih skušali upoštevati; zato smo upo-

² W. Dill, S. Mailick, E. Van Ness: »Englewoodcliffs«, New York 1962, in v »Readings in Managerial Psychology«, H. Leavitt in L. Pondy, Chicago 1964, str. 457, z naslovom: »Varieties of Administrative Decisionse«.

³ R. T. Livingston: »The Engineering of Organization and Management«, str. 97, New York 1949.

⁴ P. Selznick: »Leadership in Administration«, Evanston 1957.

rabili navedene 4 modalitete (informiranje, predlaganje, odločanje, ocenjevanje,) ki ustrezajo zgoraj naštetim fazam (po Dillu). Samega izvajanja, tj. izvrševanja odločitev, nismo vzeli v poštev, ker spada v delovno problematiko.

Pri realizaciji modalitet, posameznih faz v odločanju, pridejo od izraza različne komponente. Omenili bi predvsem dve: moč in interes. Brez aktualizacije moči ni vplivanja na odločitve; o tem obširno govori v svoji knjigi Županov.⁵ Za učinkovito vplivanje je potrebna ustrezna količina in distribucija moči. — Interesi, ki jih imajo samoupravljalci, pa so v teku življenja izoblikovane dinamične poteze osebnosti, ki v precejšnji meri določajo človekov odnos do materialne in duhovne stvarnosti. Ugotavljanje interesne usmerjenosti zavzema pomembno mesto v okviru nadaljnjega angažiranja samoupravljalcev.

Ker pa imamo različne faze sprejemanja odločitev, tj. od informiranja, predlaganja, odločanja do kontrole, potem je po našem mnenju najbrž tudi različen interes za sodelovanje v posameznih fazah in se tudi socialna moč različno pojavlja in porazdeli. Ali drugače povedano: kdo lahko vpliva na sprejetje določenega sklepa že v fazi priprave, tj., ko zbira ali daje ustrezne podatke, ko jih predlaga, ko jih ustrezno zagovarja in priporoča. Kdo drug pa morda rajši izvaja svojo moč in vpliv v fazi kontrole, ker morda ne more toliko presoditi o »strokovnosti«⁶ gradiva, pač pa bi rad videl rezultat in v skladu s tem izrekel priznanje, oceno, zaupnico ali nezaupnico predlagateljem oziroma izvajalcem. Možnosti za izvajanje vpliva so različne, in bolj realna je sodba, da imajo samoupravljalci precejšnje želje po vplivanju na raznih področjih, na raznih ravneh in v različnih smereh, kot pa reči, da nekatere skupine imajo željo po vplivanju oziroma odločanju, druge pa je nimajo.

Rezultati raziskav

Namen izvedenih raziskav, ki so bile empirične narave, je bil: prvič, ugotoviti, kakšna je stopnja sodelovanja pri posameznih dejavnostih in pri posameznih vrstah respondentov zdaj in kakšni so cilji po odločanju v prihodnje; drugič, ugotoviti, kakšni so interesi za odločanje pri posameznih postavkah glede na opisane — bolj ali manj aktivne modalitete, tj. informiranje, predlaganje, odločanje, ocenjevanje.

V poštev smo vzeli 17 postavk, dejavnosti, ki smo jih najpogostejše našli napisane v statutih in samoupravnih aktih. Pri ugotavljanju sedanje in zaželenene stopnje sodelovanja pri odločanju smo zajeli med osnovnimi organizacijskimi skupinami 400 respondentov iz delovnih organizacij v industriji Slovenije. Pri ugotavljanju interesne usmerjenosti pa je bilo zajetih v vzorec 2.114 zaposlenih v podjetjih

⁵ J. Županov: »Samoupravljanje i društvena moč«, Zagreb 1969.

po vsej SFRJ. Podatki so bili s pomočjo ustreznega vprašalnika zbrani pretežno v letu 1969/70. Zgoraj omenjene dejavnosti, oblikovane v smislu vprašanj in odgovorov, so bile razporejene tako, kot kažejo naslednje razpredelnice.

Pilotno proučevanje 400 respondentov v industriji v Sloveniji o sedanji in zaželeni stopnji sodelovanja pri odločanju je dalo takšne rezultate (navajamo sumarne podatke za vse respondente, in sicer aritmetične sredine na 10-stopenjski lestvici):

Razpredelnica 1: Odgovori glede odločanja danes in želje za prihodnje

Dejavnosti	Odločanje	
	danes	v prihodnje
a) Zunanja problematika podjetja	2,2	4,0
b) Razdelitev dohodka v sklade	2,8	5,6
c) Delitev osebnih dohodkov	3,4	7,0
d) Pravilniki in predpisi v podj.	3,0	5,3
e) Imenovanje neposrednega vodilnega uslužbenca	2,0	5,5
f) Kadrovska politika in izobraževanje	2,8	5,1
g) Družbenopolitični problemi	2,5	3,9
h) Poslovna politika in rezultati	2,8	5,2
i) Prodaja, trg in določanje cen	2,2	4,1
j) Investicije, modernizacija	2,9	5,2
k) Organizacija dela, racionalizacija	2,8	5,5
l) Delitev stanovanj	2,5	5,2
lj) Sprejemanje in odpuščanje v delovni enoti	3,0	5,8
m) Proizvodni plan	2,9	5,1
n) Razporeditev delovnega časa in izmen	3,1	6,2
nj) Problemi dela na delovnem mestu	3,2	7,1
o) Disciplina in odnosi do dela	3,0	6,8

t — test = 9,45

N = 400

Razlike med sedanjo in zaželeno stopnjo sodelovanja pri navedenih dejavnostih so statistično pomembne. Seveda je distribucija podatkov drugačna, če vzamemo v poštev posamezne kategorije delavcev. Najmanjša stopnja sodelovanja je pri NK delavcih, največja pa pri vodilnih delavcih, v skladu s tem so tudi želje. Toda kakorkoli že pregledujemo, sedanja stopnja sodelovanja je sorazmerno nizka, če sodimo po izjavah respondentov. Želje so precej večje (v poprečju vzeto za 2 stopnji na opisani lestvici). Najbolj so poudarjene želje pri postavkah: delitev osebnega in celotnega dohodka ter odnosi in problematika dela na delovnem mestu. Najmanj želja po od-

	Da bi bil samo ob- veščen o odločit- vah	Da bi da- jal samo predloge za rešev.	Da bi de- jansko so- deloval pri odloč.	Da bi oce- njeval, ka- ko je bilo rešeno	Brez odgo- vora
a) Zunanja proble- matika podjetja	47,5	12,6	21,3	8,5	10,1
b) Razdelitev dohodka v sklade	27,8	18,2	37,7	6,7	9,6
c) Delitev osebnih dohodkov	20,2	16,8	48,7	6,6	7,7
d) Pravilniki in predpisi v podj.	29,7	19,6	32,8	7,4	10,5
e) Imenovanje nepo- srednega vodilnega uslužbenca	27,4	21,4	34,0	5,4	11,8
f) Kadrovska politika in izobraževanje	37,4	18,2	25,7	7,0	11,7
g) Družbenopolitični problemi	38,2	14,9	26,1	7,8	13,0
h) Poslovna politika in rezultati	41,8	12,6	24,9	7,5	13,2
i) Prodaja, trg in določanje cen	52,2	13,4	17,2	6,5	10,7
j) Investicije, modernizacija	34,7	18,1	28,6	6,7	11,9
k) Organizacija dela, racionalizacija	28,4	18,8	34,3	5,6	12,9
l) Delitev stanovanj	27,2	18,4	32,3	9,4	12,7
lj) Sprejemanje in odpuščanje v delovni enoti	21,9	15,6	40,7	9,1	12,7
m) Proizvodni plan	29,0	13,9	37,9	6,7	12,5
n) Razporeditev delov- nega časa in izmen	26,3	20,3	36,3	4,7	12,4
nj) Problemi dela na delovnem mestu	14,8	16,1	50,9	6,7	11,5
o) Disciplina in odnosi do dela	15,8	15,3	48,8	9,0	11,1
Poprečje	31,0	16,5	34,0	7,0	11,5

ločanju je za družbenopolitične probleme in vprašanja v zvezi z zunanjo problematiko podjetja. Manj želja po odločanju je izraženih tudi za dejavnosti, ki so v zvezi s proizvodnim planom in poslovno politiko podjetja. Tu najbrž del članov nima ustreznih informacij in znanja. Ugotovili pa smo, da imajo nekatere skupine za te probleme več želja. To so predvsem vodilni delavci. Sklenili bi, da je sedanja stopnja sodelovanja pri odločanju nizka, da obstoje želje po višji stopnji odločanja, da niso te želje enake za vse dejavnosti in da bi se spleščalo proučiti: pri katerih dejavnostih in v kakšni obliki bi zaposleni (samoupravljalci) želeli v večji meri soodločati.

V ta namen smo zajeli iz 15 podjetij 2.114 respondentov (v SFRJ) in jih povprašali o navedenih dejavnostih z vidika poprež navedenih oblik (modalitet) sodelovanja, tj.:

- ali želi biti kdo samo obvešččen o odločitvah,
- ali želi dajati samo predloge za reševanje,
- ali želi dejansko sodelovati pri odločitvah,
- ali želi, da bi samo ocenjeval, kako je bilo kaj rešeno.

Dobljene podatke smo primerjali s starostjo, s spolom, izobrazbo, dohodkom respondentov, članstvom v ZK in samoupravnih organih ter članstvom v socioprofesionalnih skupinah v podjetju.

Najprej bi navedli spet sumarne podatke, potem pa bi razložili podatke po zgoraj omenjenih oznakah. Navedli bomo razmerja v odstotkih.

Iz razpredelnice je videti, da se anketirani, na splošno vzeto, različno obnašajo do tega, da bi sodelovali pri odločanju. Če menimo, da je tretja modaliteta, tj.: želim dejansko odločati — najbolj aktivne narave, medtem ko so druge tri bolj pasivne oblike sodelovanja, potem lahko rečemo, da je samoupravljalcem največ do tega, da bi odločali v tehle dejavnostih: problemi dela na delovnem mestu (50,9 %), disciplina in odnosi do dela (48,8 %), delitev osebnih dohodkov (48,7 %), sprejemanje in odpuščanje v delovni enoti (40,7 %), nato razdelitev celotnega dohodka, proizvodni plan, organizacija dela in drugo.

Bolj pasivni, tj. tisti, ki žele biti le obveščeni o odločitvah, pa so samoupravljalci za tele dejavnosti: prodaja, trg in določanje cen (52,2 %), zunanja problematika podjetja (47,5 %), poslovna politika in rezultati (41,8 %), nato slede: družbenopolitični problemi, kadrovska politika in izobraževanje, investicije in drugo. Modaliteti »dajanje predlogov in ocenjevanje odločitev« se v odstotnih razmerjih ne razlikujeta bistveno pri posameznih dejavnostih. Lahko pa poudarimo, da je samoupravljalcem več do tega, da bi dajali predloge kot pa da bi ocenjevali rezultate. Če pogledamo posamezna razmerja v odstotkih, potem nam računi pokažejo, da ni toliko statistično pomembnih razlik pri dajanju predlogov in ocenjevanju glede na posamezne dejavnosti, pač pa pri modalitetah, ki se tičejo interesa po obvešččenosti in dejanskem soodločanju (glej razmerja v odstotkih, ki smo jih zgoraj navedli in v razpredelnici podčrtali).

Na splošno vzeto, lahko rečemo, da so anketirani največkrat izbirali za svoj interes prvo in tretjo modaliteto, vendar tretjo v nekoliko večji meri, in sicer: želim soodločati v 34,0 biti obveščen v 31,0, dajati predloge v 16,5 % in ocenjevati odločitve v 7,0. Brez odgovora je bilo preostalih 11,5 % anketiranih.

Zdaj bi opisali dobljene podatke z vidika nekaterih pomembnejših oznak anketiranih. Razpredelnic ne bomo navajali, pač pa bomo navedli samo pomembnejša razmerja v odstotkih ali kvalitativne razlike, ki so statistično pomembne.

Spol in interesi za odločanje

Če pregledamo vse dejavnosti po vrsti, lahko opazimo konstantne razlike med spoloma. Pri ženskah-respondentkah vidimo, da se kopičijo odgovori v prvi modaliteti, tj. biti obveščena o odločitvah. Za to modaliteto smo dejali, da spada med manj aktivne oblike sodelovanja v procesu odločanja. Moški respondenti sicer tudi izražajo odgovore v tej modaliteti, vendar v manjši meri. Razlika, ki nastane, je vidna pri odgovorih v tretji modaliteti, tj.: dejansko sodelovanje pri odločitvah. Moški v vseh dejavnostih brez izjeme v večji meri (razlike so večji del statistično pomembne) izjavljajo, da so zainteresirani za dejansko sodelovanje pri odločitvah. Naj navedemo nekaj primerov:

a) Glede reševanja zunanje problematike podjetja so ženske v 55,4 % navedle, da žele biti zgolj obveščene o rešitvah, moški so to navedli le v 45,5 %. Nasprotno pa so za isto dejavnost moški navedli, da žele aktivno sodelovati pri reševanju in odločanju takih problemov v 23,4 %, ženske pa le v 13,0 %.

b) Še bolj je to vidno pri dejavnosti, ki se tiče: modernizacije v podjetju. Ženske žele biti v 45,8 % obveščene, sodelovati pa le v 14,0 %. Moški žele biti obveščeni v 32 %, sodelovati pa v 32,2 %.

c) Manj je ta razlika vidna pri problematiki: razporeditev delovnega časa. Ženske žele biti obveščene v 28,9 % (moški 25,7), sodelovati pri odločanju o delovnem času pa žele v 30,8 % (moški 37,6 %).

Pri drugih dveh modalitetah, tj. pri dajanju predlogov ali ocenjevanju odločitev, ni bistvenih razlik med moškimi in ženskami, čeprav bi morda lahko rekli, da je moškim nekoliko več do tega, da bi dajali predloge, kot ženskam. Torej bi lahko sklenili, da so ženske manj zainteresirane za aktivni vidik odločanja v primerjavi z moškimi. Menimo, da je temu vzrok nižja izobrazbena raven zaposlenih žensk, pa tudi to, da imajo manj želja in interesov zaradi preobremenjenosti doma (gospodinjstva opravila, delo z družino itd.).

Starost in interesi za odločanje

V raziskavi smo podatke o modalitetah sodelovanja pri odločanju razdelili po ustreznih starostnih razredih respondentov. Razredi

so bili tile: mlajši delavci do 29 let, srednje stari od 30—49 let in starejši delavci po 50. letu.

Iz pregleda številčnih podatkov bi lahko rekli, da na splošno obstoji težnja po bolj aktivnem sodelovanju pri mlajših članih delovnega kolektiva, vendar razlike največkrat niso statistično pomembne. Tako starejši velikokrat raje izberejo prvo modaliteto (biti obveščen), mlajši pa tretjo (sodelovanje pri odločitvah). Za zgornje tri starostne razrede navajamo primer, in sicer za dejavnost: sodelovanje pri delitvi celotnega dohodka podjetja. Glede prve modalitete (biti obveščen) opazimo tele odgovore: mlajši (do 29 let) 28,5 %, srednji (od 30—49 let) 28,1 %, starejši (po 50. letu) pa 33,3 %.

Glede tretje modalitete (sodelovati pri odločitvah) pa so za isto dejavnost takale razmerja: mlajši 35,2 %, srednje stari 36,5 %, starejši delavci 31,9 %. Do statistično pomembnih razlik pride le pri dejavnostih: kadrovska politika in delitev stanovanj, kjer so mlajši precej bolj zainteresirani kot starejši, kar je razumljivo, saj imajo najbrž večje potrebe in jim ne more biti vseeno, kakšen bo njihov osebni razvoj. — Starejši delavci dajejo nekoliko bolj kot mlajši prednost aktivnemu sodelovanju pri sestavljanju pravilnikov in predpisov v podjetju ter pri prodaji, trgu in določanju cen izdelkov.

Izobrazba in interesi za odločanje

Podatke o interesih za odločanje smo primerjali s stopnjami formalne izobrazbe. Respondente smo razdelili v šest izobrazbenih razredov, in sicer:

- 1) brez končane osnovne šole,
- 2) s končano osemletko,
- 3) obrtna ali nižja strokovna šola,
- 4) srednja šola,
- 5) višja šola,
- 6) fakultetna izobrazba.

Poleg izobrazbenih razredov smo primerjali odgovore respondentov glede interesov za odločanje tudi s stopnjami formalne kvalifikacije. Ker smo dobili podobno razporeditev kot pri izobrazbi, smo se odločili za en sam pregled, tj. za formalno izobrazbo.

Iz številčnih podatkov v razpredelnicah je videti, da obstoji nekakšna zakonitost. Namreč, čim višji je izobrazbeni razred, tem več je odgovorov, ki so usmerjeni k aktivnim modalitetam sodelovanja, in nasprotno, manj je odgovorov, ki označujejo manj aktivne modalitete sodelovanja. Posebno jasno je to opaziti pri prvi in tretji modaliteti, ki sta pravzaprav inverzne narave. To se pravi, če se odstotki odgovorov v prvi modaliteti (biti obveščen) zmanjšujejo od izobrazbenega razreda, »nedokončana osnovna šola« k razredu »fakultetna izobrazba«, se potem zanesljivo povečujejo v tretji modaliteti »sodelovanje pri odločitvah«. Naj navedemo nekaj primerov. Če vzamemo v poštev dejavnost »problemi dela na delovnem mestu«,

vidimo, da jih želi biti o tem obveščenih 24,8 % z nedokončano osnovno šolo, 21,7 % z osemletko, 13,5 % z nižjo strokovno, 9,9 % s srednjo šolo, 2,9 % z višjo in 3,3 % z visoko šolo. Aktivno pa želi sodelovati pri teh problemih 35,5 % z nedokončano osnovno šolo, 35,3 % z osemletko, 51,1 % z nižjo strokovno, 62,6 % s srednjo šolo, 71,4 % z višjo šolo in 74,3 % z visoko šolo.

Glede druge modalitete »dajati predloge« moramo reči, da ni diskriminativna in so velikokrat enaki odgovori (odstotki) tako pri visoko izobraženih kot pri tistih z zelo nizko izobrazbo. Zanimiva je rahla tendenca v odgovorih, da imajo željo dajati več predlogov tako tisti, ki imajo najvišjo izobrazbo, kot tisti, ki imajo najnižjo. Manj želja, da bi dajali predloge, pa opazimo pri ljudeh z nižjo strokovno in morda tudi s srednjo izobrazbo. Četrta modaliteta ne igra tu bistvene vloge, večidel je bolj zastopana pri nižjih izobrazbenih razredih. Z drugimi besedami, ti bi rajši ocenjevali kot neposredno sodelovali pri odločanju. Pristaviti moramo, da je iz razpredelnic videti, da je največ abstinence pravzaprav nastalo v nižjih izobrazbenih razredih in ne v višjih. — Torej bi lahko iz teh podatkov naredili preliminarne sklep, da je stopnja izobrazbe v precejšnji meri povezana z interesi po aktivnem odločanju. Posebno je to opaziti v dejavnostih: delitev dohodka, problemi dela, proizvodni plan, organizacija dela in drugo.

Za faktor stopnje izobrazbe bi dejali, da po eni strani daje več informacij respondentov za aktivno vključevanje v proces odločanja, po drugi strani pa jih večje znanje samo po sebi tudi sili k večji dejavnosti. Vendar moramo reči, da večja stopnja izobrazbe ne vpliva v vseh naštetih dejavnostih enako, v nekaterih zelo poveča interese po odločanju (npr. problemi dela, organizacija, dohodek), v drugih pa manj (npr. družbenopolitični problemi, trg itd.). To se pravi, da na stopnjo interesa za odločanje vplivajo še drugi dejavniki.

Delovna doba v podjetju in interesi za odločanje

Interese za odločanje smo primerjali z delavčevo delovno dobo v podjetju. Pričakovali smo, da bodo nastale pomembne razlike med tistimi, ki so dalj časa v podjetju, ki so bolj obveščeni in imajo več izkušenj in s tem več možnosti za odločanje, in drugimi, ki so krajši čas v podjetju oz. so komaj prišli. Dolgost delovne dobe smo razdelili v tele razrede: 1) manj kot 1 leto v podjetju, 2) od 1—3 let, 3) od 4—6 let, 4) Od 7—9 let, 5) od 10—15 let in 6) več kot 15 let v podjetju.

Iz ustreznih razpredelnic, ki jih zaradi preobilice kvantitativnih podatkov tu ne navajamo, smo ugotovili, da ni bistvenih razlik med dolgostjo delovne dobe in modalitetami v odločanju. Morda bi lahko rekli, da obstaja pri teh, ki so že dalj časa v podjetju (15 in več let), rahla tendenca pojemanja interesa glede aktivnega sodelovanja pri odločanju in da je pri tistih, ki so krajši čas v podjetju, ta

interes nekoliko večji. Vendar razlike, kot smo dejali, niso statistično pomembne. Variacij tudi ni med posameznimi zgoraj naštetimi razredi dolgosti delovne dobe. Torej bi lahko iz tega sklepali, da dejavnik dolgost delovne dobe ne igra kake bistvene vloge pri določanju stopnje interesa ali modalitete pri odločanju samoupravljalcev v delovnih organizacijah.

Podobno tudi nismo dobili bistvenih razlik med stopnjo in modalitetami odločanja, ko smo odgovore primerjali s podatki o socialnem poreklu. Morda bi lahko rekli edino za tiste, ki so po poreklu iz družin uslužbencev, da so v odgovorih nakazali večjo stopnjo interesa za aktivne modalitete odločanja.

Osební dohodek in interesi za odločanje

Odgovore o interesih sodelovanja smo primerjali z višino osebnega dohodka. Le-tega smo definirali v 10 razredih, od 500 Ndin do 2.500 Ndin in več. Menili smo, da bodo nastale pomembne razlike med posameznimi razredi. In res lahko v ustreznih razpredelnicah opazimo stalno ponavljajoče se razlike, ki so v prid tistim, ki imajo višji osebni dohodek. To se pravi, za aktivni vidik odločanja je več tistim, ki imajo večji osebni dohodek, kot onim z nižjim osebnim dohodkom. Nekaj primerov: *organizacija dela*; tisti, ki imajo nizek osebni dohodek, izjavljajo, da so zainteresirani sodelovati (odločati) v tej dejavnosti le z okoli 22 %, biti obveščen pa z okoli 36 %; oni, ki imajo visok dohodek, pa sodijo, da so pripravljeni aktivno sodelovati v 55 %, biti samo obveščeni pa v 15 %. Ali v dejavnosti *sprejem in odpust*; tisti, ki so na spodnjem koncu dohodkovne lestvice, so zainteresirani dejansko sodelovati v 32 %; oni, ki so na zgornjem koncu lestvice, pa so za aktivno sodelovanje v 54 %. Tu opazimo podobne zakonitosti kot pri izobrazbi: čim več prednosti daje modaliteti »dejansko odločanje«, tem manj si želi, da bi bil samo obveščen. Druga modaliteta, »dajanja predlogov«, je bolj zastopana pri respondentih z višjimi dohodki kot pri respondentih z nižjimi dohodki. Nasprotno pa dajejo četrti modaliteti »ocenjevanju odločitev«, več prednosti respondenti z nižjimi osebnimi dohodki. Skratka, lahko bi posplošili: čim višji osebni dohodki, tem več je interesov za aktivni vidik odločanja.

Vprašanje je zdaj, ali na odgovore respondentov, da navajajo takšno razporeditev, resnično vpliva osebni dohodek ali kak drug dejavnik. Dejali bi, da je ta porazdelitev verjetno bolj rezultat izobrazbe in aktivnosti subjektov kot samega osebnega dohodka. Povedati moramo, da je med stopnjo izobrazbe in višino dohodka precejšnja stopnja povezanosti. Ta povezanost ni popolna, je pa velika. Že prej smo dejali, da je izobrazba izrazito povezana z aktivno stopnjo odločanja. Toda pri tem moramo poudariti, da je najbrž navzoča pri tistih, ki imajo velik osebni dohodek (ali znanja), tudi precejšnja mera aktivnosti. Ta *aktivnost* je po vsej verjetnosti osred-

njega pomena za vzbujanje interesa po večji angažiranosti v odločanju. Vendar ta aktivnost ne nastaja zgolj sama po sebi, ampak je v interakcijskem odnosu z znanjem, delom, okoljem in drugim.

Članstvo v ZK in interesi za odločanje

Primerjava med odgovori in članstvom v ZK oz. nečlanstvom je pokazala, da dejansko obstoje razlike glede večje angažiranosti v odločanju, in sicer v prid tistim, ki so člani ZK, posebno pa še članom ZK, ki imajo funkcije. Razlike niso vedno statistično pomembne, so pa značilne in vedno obrnjene v zgoraj imenovano zaporedje, tj., manj zainteresirani za dejansko sodelovanje v odločanju so nečlani, bolj zainteresirani pa člani ZK in še bolj člani ZK s funkcijami.

Vsekakor moramo razlike pripisati večji aktivnosti, ki jo imajo člani, posebno še člani s funkcijami, manj najbrž večji izobrazbi članov in pa tudi morda samemu položaju, saj precejšnje število članov ZK opravlja razne vodstvene oziroma delovno odgovorne naloge. Tudi abstenenca v odgovorih je precej manjša pri članih ZK kot pa pri nečlanih, posebno je to opaziti pri dejavnosti »sodelovanje pri družbenopolitičnih problemih«. Podobno opazimo v dejavnostih »kadrovska politika in organizacija dela«, za katere ne navajamo razpredelnic. — Vseeno pa je le še precejšen odstotek članov ZK, ki niso aktivni in ki se zatekajo k pasivnim modalitetam pri odločanju.

Članstvo v organih samoupravljanja in interesi za odločanje

Nadaljnja primerjava se tiče interesov za odločanje in članstva v samoupravnih organih. Tu smo ločili tiste, ki so zdaj člani, tiste, ki so bili poprej (voljeni) člani, in one, ki niso bili še nikdar voljeni v organe samoupravljanja. Spet ne navajamo dejavnosti in razpredelnic, ker je razporeditev podatkov povsod približno enaka, in sicer v korist tistih, ki so bili ali pa so zdaj člani samoupravnih organov.

Iz razpredelnic je videti, da so tisti, ki niso bili nikdar voljeni v organe samoupravljanja, manj zainteresirani za aktivne oblike sodelovanja pri odločanju kot pa oni, ki so bili že voljeni ali pa so člani zdaj. V dobri polovici vseh dejavnosti so sedanji člani dosegli najvišji odstotek glede dejanskega (aktivnega) odločanja v organizaciji. V slabi polovici primerov pa so najvišji odstotek dosegli člani, ki so bili že prej voljeni. To se pravi, da ni bistvene razlike glede stopnje aktivnega interesa med sedanjimi in prejšnjimi člani samoupravnih organov. Sedanji člani izražajo večji interes za odločanje v dejavnostih, kot so: delitev dohodka, zunanja problematika, poslovna politika in drugo. Prejšnji člani pa izražajo večji interes za: sprejem in odpuščanje delavcev, problemi dela na delovnem mestu,

disciplinski odnosi in drugo. Te razlike lahko najbrž pripišemo dostopnosti virom informacij in oz. izkušnjam. Člani (sedanji kot prejšnji) so največji odstotek za aktivno odločanje dosegli v dejavnostih »delitev osebnega dohodka« (58 %), »problemi dela« (58 %), »disciplina in odnosi« (55 %), »delitev celotnega dohodka« (48 %), najmanj angažiranosti pa so pokazali za prodajo, trg (21 %), zunanjo problematiko (28 %) ter kadrovsko politiko (28 %). Nečlani pa so, glede na odstotek odgovorov, še najbolj zainteresirani za aktivno sodelovanje pri delitvi osebnega dohodka (41 %), problemih dela na delovnem mestu (41 %), disciplini in odnosih (41 %) ter sprejemu in odpustih (35 %), pri drugih dejavnostih pa žele biti večidel samo obveščeni.

Razlike med člani in nečlani so statistično pomembne. Vsekakor bi lahko napravili sklep, da članstvo v organih samoupravljanja prav gotovo vpliva na večjo aktivnost in zainteresiranost za popolnejše angažiranje v procesu odločanja.

Socioprofesionalne skupine in interesi za odločanje

Zaposlene v podjetju smo razredelili v 4 skupine, ki so zanimive glede interesov za odločanje, in sicer:

- a) člani delavskega sveta,
- b) člani kolegija — vodilni delavci,
- c) strokovne službe — strokovni delavci
- d) proizvodne enote — proizvodni delavci,
- e) in še skupno (pregled) za celotno populacijo.

Številčnih podatkov ne navajamo. Razlike med posameznimi skupinami so za večino dejavnosti statistično pomembne.

Navedimo nekaj značilnosti za posamezne skupine. Za člane DS je temeljna razporeditev podatkov podobna, kot smo jo navedli v skupnem pregledu, z nekaterimi izjemami. Npr.: člani DS izražajo večje zanimanje za poslovno politiko in rezultate, za pravilnike in predpise v podjetju, za delitev dohodka na sklade in podobno. Skratka, poudarjajo dejavnosti, ki so najbrž osrednjega pomena za samoupravljanje v podjetju. Žal so pri kadrovski politiki razmeroma pasivni (tako kot na splošno vsi), in tudi glede problemov, ki se tičejo odnosa do okolja. Z drugimi besedami, bolj se zanimajo za notranje probleme kot pa za zunanje probleme ali pa za dejavnosti v zvezi s trgom.

Pri vodilnih delavcih (članih kolegija) vidimo precej heterogeno stanje. V večini dejavnostih so aktivno zainteresirani za odločanje, posebno še o problemih v zvezi z delom, proizvodnim planom, poslovno politiko in rezultati. Vsekakor v dejavnostih, ki spadajo v delovno torišče vodenja v podjetju. Manj se zanimajo za odločanje pri delitvi stanovanj, družbenopolitičnih problemov in pa, kar je po svoje zanimivo, za odločanje pri vprašanih prodaje, trga in cen. Tej zadnji dejavnosti ne daje prednosti nobena izmed obravnavanih

skupin, nihče ne izraža kakih posebnih interesov za odločanje. Radi bi bili o tem le obveščeni. Kaže, da je ta dejavnost še vedno bolj »sistemske« narave in da še ni prodrla v dejavnost podjetja.

Strokovni delavci, zaposleni v strokovnih službah, nimajo posebno izraženih interesov za aktivno odločanje. Povečini poudarjajo dejavnosti, ki so povezane s problemi (strokovnega) dela ter delitvijo dohodka, in pa sprejem in odpust, kamor bi prišteli še imenovanje nadrejenega.

Podobno kot strokovni delavci se glede interesov izražajo tudi proizvodni delavci, s to razliko, da interesov po aktivnem odločanju ne poudarjajo toliko. Z drugimi besedami, v večji meri žele biti pri vseh dejavnostih rajši obveščeni, kot pa da bi aktivno sodelovali pri odločanju.

Sklenili bi, da se skupine med seboj razlikujejo, posebno visoko stopnjo interesa po aktivnem odločanju kažejo vodilni delavci, dalje, člani DS, ki izražajo precejšen interes pri večini dejavnostih, strokovni delavci manj, še manj pa proizvodni delavci. Omenili bi, da je temeljna shema preference glede odločanja pri navedenih skupinah ista, z izjemo članov kolegija.

Sklepne misli

Ugotovili smo, da med skupinami (respondenti) obstoje podobni interesi, toda tudi različni. Torej ne moremo govoriti o popolnoma identičnih interesih med samoupravljavci.

Lahko bi rekli, da so izraženi interesi pogojeni z več dejavniki: vsekakor predvsem s funkcijo (položajem), ki ga ima respondent, drugič s stopnjo izobrazbe in količino dostopnih informacij, tretjič s specifičnimi faktorji, ki so demografske ali osebnostne narave zaposlenih. S tega vidika si tudi razlagamo razlike, ki so nastale med posameznimi socioprofesionalnimi skupinami.

Na splošno bi dejali, da imajo nekatere dejavnosti prednosti. Največ odgovorov v prid aktivnemu sodelovanju smo dobili v dejavnostih: problemi dela na delovnem mestu, delitev osebnega dohodka ter sprejemi in odpusti z dela. Najbolj zapostavljene dejavnosti pa so:

sodelovanje pri prodaji in določanju cen izdelkov, zunanja problematika podjetja in kadrovska politika. To najbrž kaže na to, da so nekatere dejavnosti bolj specifične, strokovnega značaja, druge pa manj specifične in bolj znane ter dostopne vsakomur.

Iz navedenih podatkov in rezultatov izhaja, da je precej možnosti za široko in specifično sodelovanje samoupravljavcev pri odločanju v organizaciji. Glede nadaljnega razširjanja in uspešnega sodelovanja bi predlagali tole:

1. omogočiti več splošne in strokovne izobrazbe vsem samoupravljavcem, posebno še v proizvodnih enotah, da bi dobili osnovne informacije in pobude za aktivnejše oblike odločanja;

2. spodbujati vse vrste dejavnosti (delovne, kulturne, športne, družbenopolitične), ki spodbujajo aktivnost tudi pri odločanju;

3. ločiti moramo dejavnosti, ki so široko razprostrte in dostopne, od dejavnosti, ki so specifične in dostopne za sodelovanje samo manjšemu številu ljudi. Pri nekaterih dejavnostih samoupravljalci že danes v precejšnji meri sodelujejo, npr. problemi dela, pri drugih šele začenjajo ali jih prepuščajo v obravnavo strokovnjakom, kot npr. prodaja, trg;

4. socioprofesionalne skupine se po interesih v odločanju ločijo med seboj — predvsem po svojem delovnem (funkcijskem) področju. V poštev je treba vzeti, da nimajo vsi enakih interesov in da dajejo eni prednost eni dejavnosti, npr. kolegij o proizvodnem planu in poslovni politiki, člani proizvodnih enot pa problemom dela in osebnemu dohodku, itd.;

5. poudariti moramo tole: če samoupravljalci niso zainteresirani za aktivno odločanje, so pa zato zainteresirani za manj aktivne oblike (obveščanje, dajanje predlogov, ocenjevanje). Le malo je takih, ki sploh nimajo interesa za odločanje. S tem v zvezi bi morali dati priložnost tudi za te modalitete odločanja.

Lahko sklenemo, da imajo samoupravljalci široko paleto pričakovanj po neposrednem in posrednem sodelovanju pri odločanju in nikakor niso s sedanjim načinom in oblikami dela te možnosti izkoriščene. Pristaviti pa moramo, da bi bilo treba za to, da pritegnemo večje število članov organizacije k odločanju pri naštetih dejavnostih, razmisliti tudi o sprejemanju ustrezne odgovornosti. To je vedno aktualno in še predvsem danes; tisti, ki imajo večjo možnost za izvajanje vpliva, naj v ustrezni meri prevzamejo tudi odgovornost za sprejete odločitve.

Ob začetku priprav na nove ustave

(Nekaj misli na pragu druge faze ustavnih sprememb)

O poteh do nove zvezne in republiške ustave

Zlasti v drugi fazi sprememb republiške in zvezne ustave bi bilo popolnoma napak, če bi ožja izvršilna telesa — državna, ZK, SZDL — prehitro sprejela podrobna in obvezna stališča o novem političnem sistemu, na primer, če bi se takoj odločila za še bolj posredne volitve, za absolutno imperativni in absolutno fleksibilni mandat.

Take vnaprej sprejete in avtoritativne teze lahko škodljivo zacementirajo širšo razpravo. Če bi se po takih avtoritativnih tezah pojavile drugačne, bi se zdelo, da je to organizirana opozicija in podobno.

Razpravo o spremembah celega političnega sistema v drugi fazi je seveda treba začeti čimprej. Nujno pa jo je demokratično voditi in solidno pripraviti, še posebno, ker imamo dovolj časa in ugodnejše pogoje.

V prvi fazi ustavnih sprememb — ki gre zdaj h koncu s sprejemanjem zveznih in republiških amandmajev — je bilo do neke mere upravičeno, da so vsaj del stališč najprej razčistili v ožjem zveznem krogu. Saj je šlo predvsem za nesporazume med republiškimi vodstvi in, na tej podlagi, za nerešene mednacionalne odnose. Ta vprašanja je bilo nujno kar najhitreje razrešiti tudi zaradi mednarodnih nejasnosti, v katerih se je Jugoslavija takrat znašla.

Prav zdaj pa se je mednarodni položaj Jugoslavije precej ustalil in izboljšal. Tudi vprašanja političnega sistema v drugi fazi — čeprav bolj kompleksna kot v prvi — niso politično tako eksplozivna, kot so bili mednacionalni odnosi v prejšnji fazi.¹

Zato zdaj, v drugi fazi, ni prav nobenega, niti najmanjšega razloga, da bi razprave o spremembah političnega sistema vnaprej zaprli z zelo podrobnimi in obveznimi dogovori ozkih izvršnih organov v federaciji in republiki in da ne bi teh sprememb oblikovali v široki in svobodni javni diskusiji. Seveda širina in svoboda razprave ne izključujeta, pač pa vključujeta tako njeno organiziranost in predvsem temeljitost, da bodo morebitni površni ali demagoški nastopi ostali zaradi kvalitetne ravni razprave čisto ob njenem robu, osamljeni.

¹ Vendar moremo ugotoviti, da so še iz prve faze ostala, zlasti na ekonomskem področju, nerazčiščena pomembna vprašanja — revizna, bančna, zunanjetrgovinska — ki so tudi mednacionalna in ki jih je nujno kar najhitreje razrešiti, da ne bi nastala nepopravljiva politična škoda.

Razprava bo demokratična in plodna le, če bodo v njej razne variante političnega sistema in njegovih delov dobile enakopravno mesto, brez posebnih prednosti za eno tezo in v škodo drugi. To velja seveda le za stališča in variante, ki izhajajo iz temeljnih načel samoupravne socialistične družbe.

Da bi dobili pregled teh različnih stališč in variant — in ugotovili, v čem jih je moči uskladiti in spojiti in v čem so zares različne — bi bilo koristno, da organi SZDL, ZK ali znanstvene institucije organizirajo pred široko javno razpravo posebne strokovno-politične razprave. V teh razpravah naj bi sodelovali, ne glede na svoj družbeni položaj in funkcijo, vsi tisti znanstveni in družbeni delavci, ki so se doslej najbolj udeleževali razprav o političnem sistemu.

Zaradi razlik in posebnosti v vsaki republiki bi bilo verjetno najbolje strokovno-politične razprave organizirati najprej v republikah, na koncu pa na zvezni ravni.

Take strokovno-politične razprave — njihove rezultate bi morali takoj sporočiti javnosti — bi odmaknile nevarnost, da bi prišlo v zadnjem trenutku, prav pred sprejetjem in v uresničevanju novih ustav, do nepotrebnih političnih trenj zaradi medsebojne neobveščenosti. Seveda ne gre za kake nenačelne kompromise med politiki in znanstveniki brez prisotnosti ljudstva, ampak le za to, da se odpravijo nepotrebni predsodki med najaktivnejšimi delavci glede drugačnih tez, za boljše spoznavanje nasprotnih dokazov — dokler razprava še ne doseže take temperature, da je že težko prisluhniti pravi vsebini drugačnih tez — in za obogatitev ter preciziranje različnih tez na temelju pripomb v razpravi.

Tako bi najširša javnost lahko razpravljala o resnih in preiščenih različnih variantah, to pa bi omogočilo, da bi tudi v javni razpravi lahko nastale še nove variante in podvarianete na podobni kvalitetni ravni.

Za solidno pripravo strokovno-političnih razprav bi bilo dovolj, da bi ožji politični ali znanstveni centri objavili pregled najvažnejših vprašanj za razpravo in vnaprej samo poudarili in precizirali nekatera temeljna načela (na primer, da je na vseh ravneh političnega sistema nujno krepiti samoupravljanje, omejevati birokratizem, da je bistvo delegatstva v čimbolj avtentičnem izražanju interesov delovnih ljudi ipd.). Nápak pa bi bilo, če bi organizatorji razprav že takoj na začetku zavzeli stališče glede nekaterih podrobnih oblik, na primer, če bi mimogrede, pa vendar zelo obvezno sklenili, da je temelj skupščinskega, volilnega in delegatskega sistema samo delavski svet in da naj se uvedejo posebna republiška predsedstva, saj bi lahko iz tega sledila zelo nedemokratična in nesamoupravna posrednost in globok dualizem v političnem sistemu.

Zvezna ustava bi morala določiti samo najsplošnejše glede političnega, skupščinskega, delegatskega in volilnega sistema, saj so razmere zelo različne ne samo v Jugoslaviji, ampak tudi v vsaki republiki.

V nadaljnjem navajam nekaj misli samo o nekaterih temeljnih vidikih našega političnega sistema, ki so jih zastavili dosednji politični razvoj in dosedanje razprave.²

² V članku se ne dotikam podrobneje zelo pomembnih vidikov delegatskega in volilnega sistema, ker sem o tem deloma že pisal (*»Teorija in praksa«, 1971, št. 4, str. 589—595.*)

Trajnejši in temeljitejši izhod iz sedanje družbene krize v Jugoslaviji je nadaljnji razvoj samoupravne socialistične demokracije.

Osrednja družbena vsebina tega procesa je:

— oblikovanje samoupravnih subjektov, kakršni so možni na temelju sodobne delitve in integracije dela v Sloveniji in Jugoslaviji;

— zoževanje družbenih sil, ki ovirajo tako vsebinsko demokratizacijo, predvsem pa zoževanje birokracije.

Taka demokratizacija je tisti glavni člen, ki pelje k večji družbeni učinkovitosti in odgovornosti, k temeljitejšemu izkoreninjenju gospodarskih in mednarodnih težav in k močnejšemu mednarodnemu položaju Jugoslavije.

Prakticistična stihija — za katero se največkrat skriva birokratična miselnost — išče izhode iz sedanje krize vse preveč v formalnopравnih spremembah skupščinske strukture, občine, poslanskega mandata, volitev in podobnega.

Res lahko nekatere nove politične oblike olajšajo dejavnost novih, pozitivnih družbenih sil. Nove politične oblike so celo *bistven* del boljšega političnega in gospodarskega sistema, toda samo *del*. *Nove oblike niso niti edina niti glavna demokratska vsebina, kot tudi stare oblike niso glavna ovira te vsebine.*

V Jugoslaviji in v Sloveniji so nastale v zadnjih 25 letih z industrializacijo in urbanizacijo, s širšimi izobrazbenimi in političnimi možnostmi nove družbene sile, zlasti s hitro rastjo modernega delavskega razreda, kateremu pripada tudi pretežni del inteligence. Te nove družbene sile lahko dajo novo vsebino in nov polet socialistični demokraciji, če se bodo našli dejavniki, ki bodo tak proces združili in usmerili.

Nove družbene sile pa še niso v zadostni meri politični subjekti samoupravne demokracije, kar velja za vse, zlasti pa za »višje« ravni družbe.

Da državnopravne in podobne oblike niso edini dejavnik razvoja in dejavnosti samoupravnih subjektov, kažejo že dolgotrajne izkušnje. Že dolgo imamo celo kopico oblik — občine, delegatski sistem, skupšine, družbenopolitične organizacije — ki so že zdavnaj izrecno določene kot posebne oblike samoupravljanja. Vendar je v teh oblikah samoupravnega življenja kaj malo in marsikje v zadnjih letih vse manj, čeprav bi se nove družbene sile mogle gibati na samoupraven način tudi v dosedanjih oblikah. Samo formalno-pravno širjenje novih oblik torej še ne prinaša novih vsebin, včasih pa celo dosedanje cepi in dezorientira. Na primer interesne skupnosti, ki so bile nedavno ustanovljene kot razširitev samoupravljanja, imajo večkrat, ker so povečini postavljene samo od forumov, manj samoupravne vsebine kakor skupščine in družbenopolitične organizacije, čeprav so pričakovali, da bodo nove oblike bolj demokratske.

Zato naj bi demokratične, revolucionarne sile tenko prisluhnile, kdaj gre za *nujne* nove oblike skupščin, volitev, ZK in SZDL, da bi jih lahko ostro razlikovale od tistih oblik, ki so le *surogat* vsebinskih družbenih sprememb, ki so le videz sprememb namesto dejansko nujnih novih oblik. Take navidezne rešitve bi bile verjetno ponovno ustanavljanje okrajev ali okrožij, uvajanje vsakdanjega spreminjanja delegatov v skupščinah in podobno.

Ko govorim o novih subjektih, ne mislim torej predvsem na nove oblike — še manj pa na oblike buržoaznega parlamentarizma — ampak predvsem na to, da bi dosedanje samoupravne in njim podobno izpopolnjene oblike dobile predvsem še več *nove vsebine*, več socialističnodemokratske in manj birokratske in podobne vsebine.

Da bi se mnogi že obstoječi potencialni samoupravni subjekti spremenili v dejanske subjekte, bi bilo nujno tole: doslednejša graditev samoupravnih subjektov *od spodaj navzgor*, se pravi, vključevanje širšega kroga ljudi v odločanje na širših in višjih ravneh; sistematično znanstveno-revolucionarno *kultiviranje* samoupravnih subjektov, da bi bili bolj sposobni za samostojno in učinkovito politično funkcijo; bistveno *zoževanje* birokracije v vseh njenih oblikah, zoževanje neokapitalističnih teženj in podobno.

Vse te smeri revolucionarne dejavnosti so med seboj kar se da tesno pogojene.

Birokracija v Jugoslaviji je — v nasprotju s stalinistično in državno-kapitalistično birokracijo — zelo anonimna, amorfna, disperzna in gibljiva: vendar pa je v celotnem rezultatu in v celi družbi še zelo močna sila.

Samoupravne težnje pri nas so specifične po tem, da so se že precej ustalile v javnem mnenju in idejno-politično — čeprav je zaradi sedanje krize samoupravljanja čutiti tudi določeno nezaupanje vanje — in da imamo zanje dosti pogojev, ker se iz zgodovinskih vzrokov birokratizem in kapitalizem pri nas ne moreta tako piramidalno zgraditi in monolitno stabilizirati kot v večini drugih dežel.

Toda kot vsebina političnega sistema so samoupravne težnje še močno neizoblikovane in niso združeno usmerjane k bistvenim družbenim spremembam.

Zaradi take posebne narave birokracije in samoupravnih teženj pri nas se le-te spopadajo v *vsaki* organizaciji, organu in instituciji — bodisi *znotraj* skupščin, bodisi *znotraj* ZK, bodisi *znotraj* SZDL — in navsezadnje v vsakem posamezniku, ne glede na to, ali je na višji ali nižji ravni družbenega upravljanja. Zato je črta tega spopada zelo spremenljiva in valovita. Največkrat je protislovna ista oseba, institucija ali organ: v nekem primeru in trenutku je izrazito birokratična, v drugem vsebinsko demokratična.

V teh posebnih razmerah birokratizem redko nastopa s tezo o odrešilni močni roki. Večinoma le pod revolucionarnim in demokratičnim videzom razkraja potencialne napredne subjekte in sile. Trudi se in večkrat mu tudi uspe, da potencialnega *samoupravljalca* in delovnega človeka spremeni v politično demobiliziranega *potrošnika*. Pod videzom demokratičnosti in enakosti pridiga *poprečnost* in *enakšnost* in se s tem naslanja *znotraj* vsakega delovnega sloja na manj sposobne, zato pa politično bolj oportunistične in pasivne dele teh slojev.

To kaže, kako nujna je še bolj precizna analiza družbenih sil, ki vplivajo na gradnjo in smer političnega sistema. Taka analiza je seveda nujna tudi za ustrezno taktiko revolucionarnih sil v prizadevanjih za spremembe v političnem sistemu.

Delitev delovni ljudje — birokratizem — ostanki starih razredov je seveda temeljna. Če pa bi ostali samo pri njej, bi bila dosti preveč poenostavljena kot izhodišče za spremembe v političnem sistemu in v njegovi vsebini. Poleg te in *znotraj* te delitve je v svetu in pri nas še dosti drugih

delitev, prehodov in povezav. Birokratizem pri nas ni omejen — kot večkrat poskušajo sugerirati — samo na etatizem in tehnokratizem, ampak se lahko pojavlja tudi znotraj družbenopolitičnih organizacij. Vsaka pomembna in nujna družbena funkcija je po svoji naravi lahko vir birokratizma, saj vsaka funkcija pomeni določena pooblastila za upravljanje, ki ne morejo biti nikoli — sicer ne bi bila pooblastila — popolnoma nadzorovana po večini delovnih ljudi. Zato je v funkciji venomer prisotna možnost ozke in enostranske izrabe — birokratizem. To ne pomeni, da so funkcije absolutno zlo, ampak zastavlja nalogo tako oblikovati politični sistem, da bo izrabe funkcij, se pravi, birokratizma, čimmanj.

Ozko in zastarelo je iskati razrednega nasprotnika samoupravljanja samo zunaj birokratizma, čeprav seveda obstaja tudi tam v obliki neokleikalizma, podjetniško-kapitalističnih teženj in podobnega. Ena tipičnih oblik razrednih ostankov pa je tudi vsak birokratizem, ali v obliki etatizma ali tehnokratizma ali partikratizma. Birokratizem ni niti pri nas niti drugje razred, je pa vendar razredni element. V tem pogledu ni birokratizem pri nas nikakršna izjema: v vsem sodobnem svetu so očitne težnje klasičnih vladajočih razredov, da bi si podaljšale življenje v povezovanju z birokratizmom; ta je povsod oblika in element tistega nekontroliranega »ukazovalnega dela«, ki je zgodovinski temelj za nastanek razredne družbe.

Če hočemo torej odpraviti napačni razredni vpliv na politični sistem, moramo bistveno zmanjšati tudi vpliv vsakršnega birokratizma.

Za naš samoupravni politični sistem ima pogubne posledice zlasti zveza birokratizma s posameznimi težnjami *znotraj skoraj vseh delovnih slojev*. Zato je absolutna delitev birokratizem-delovni ljudje preveč poenostavljena. V vseh slojih so precej številni posamezniki in podskupine, ki težijo v delitvi doseči in porabljati več, kot proizvajajo, in to tudi uresničujejo na političnem prizorišču. Take težnje so v *vseh delovnih slojih* in družbenih skupinah, od nekvalificiranih do visoko izobraženih delavcev, od šolstva in znanosti do gospodarstva, v nerazvitih in razvitih republikah.

Te težnje so — skupaj s slabšimi deli birokratizma — socialna opora in privrženci daleč prenapihnjene inflacije, obče nelikvidnosti, velikega izvozno-uvoznega debalansa, prevelikega zadolževanja v tujini, ker vse to vsaj v tem trenutku — za nami je lahko tudi potop — zagotavlja ali porabo, večjo od proizvodnje, ali pa porabo neučinkovitih na račun učinkovitih.

Vse to pa seveda *neposredno minira samoupravni politični sistem in demobilizira njegove družbene nosilce*. Skupščine so zaradi zunanega in notranjega pritiska omenjenih socialnih sil nemočne v svojih težnjah proti pretirani inflaciji, debalansu, nelikvidnosti in v težnjah k samoupravljanju in učinkovitosti. Zaradi nelikvidnosti in inflacije se delovni kolektivi — tudi učinkoviti — ne morejo ukvarjati z resnim samoupravljanjem, saj morajo njihova vodstva vse sile usmerjati predvsem v boj za obstoj v džungli, za zbiranje minimalnih sredstev za plače in v iskanju raznih lukenj, skozi katere lahko izplavajo v stalni negotovosti. Tako se ves samoupravni politični sistem votli, zgublja vsebino.

Prevelika inflacija je torej plod določenih socialnih sil in inflatorna politika podaljšuje njihovo življenje. Te sile razjedajo obenem samoupravni politični sistem in družbeno učinkovitost.

Samo *organiziran revolucionarni boj* — ne krvav, ne histeričen, ne površen, toda odločen, dosleden in premišljen, ki sicer daje neučinkovitim skupinam možnost postati učinkovite, ki pa jim prav nič ne popušča, ampak jih neprestano sili v kvalitetne spremembe, tako da jih postavlja stalno v situacijo brez vrnitve — samo taka akcija vseh združenih revolucionarnih sil lahko premakne našo družbo iz krize samoupravljanja in iz krize gospodarske in druge neučinkovitosti.

V tem spopadu revolucionarne sile lahko računajo na podporo večine delavskega razreda in delovnih ljudi, skupaj s tistimi deli, ki so nezadostno produktivni. Saj tudi ti deli delavskega razreda s stalno inflacijo in razkrojem v bistvu ničesar ne pridobe, veliko več in neposredno pa lahko dobe s hitrim in bolj zdravim gospodarskim in družbenim razvojem.

Boljši mednarodni položaj omogoča tudi odločnejše notranje družbene spremembe v Jugoslaviji in Sloveniji in so zato omahovanja postala čisto neupravičena. Toda birokratizem in njegovi zavezniki lahko prav to ugodnejšo situacijo, kar kažejo že pogoste izkušnje, izrabijo po svoje, češ kaj se bomo pehali za »nevarnimi« spremembami, ko pa tudi tako lepo živimo; konservirajmo torej obstoječe.

V nasprotju s to željo po počitku na sedanjih pozicijah pa kriza v mednarodnih odnosih, kriza v gospodarstvu, kriza v samoupravljanju in kriza v mednarodnih gospodarskih odnosih jasno kažejo, da s starim subjektivističnim upravljanjem, z dualizmom birokratizem-samoupravljanje in z združeno vladavino neproduktivnih elementov lahko samo propademo in da je premišljena, nekrvava in odločna revolucija edini realizem tega trenutka.

Zaradi pomešanosti birokratičnih in samoupravnih teženj v vseh organizacijah sistematsko združevanje in oblikovanje demokratičnih subjektov ni možno, če ne zasekajo ostre ločnice med seboj in birokratizmom, ne samo z njegovimi odkritimi, ampak posebno prikritimi oblikami.

V tem trenutku je to zbiranje kaj težko, saj ni zadosti organiziranih in dovolj izrazitih subjektivnih sil, ki bi ga spodbudile. Zveza komunistov je imela tako vlogo še dolgo po 1948. letu, ta pa je v zadnjem času precej oslABLJENA. S tem je zavrtta taka diferenciacija med samoupravljanjem in birokratizmom, kakršno zahtevajo sodobne razmere.

Zato je težko prerokovati, kje se bodo začeli preboji zapletene in vijugaste črte, ki jo zdaj obvladuje birokratizem. Verjetno bo prišlo do teh prebojev na raznih točkah.

Kaj naj bo temelj političnega sistema: delovni človek, delovna organizacija ali komuna?

V razmišljanjih o prihodnjem političnem sistemu se seveda spet preverjajo njegovi temelji.

Med take temelje prištevajo nekateri *osnovne delovne organizacije in komune*.

Pri tem pozabljajo — čeprav smo še včeraj govorili o konkretnem delovnem človeku — na *delovnega človeka*, kakršen objektivno je na sedanji stopnji. Ali pa pojem *konkretnega* delovnega človeka ni zadosti pojasnjen, saj ga večkrat reducirajo samo na posameznika v delovni organizaciji in komuni.

Če ne bi prav *delovnega človeka*^{*} postavili za izhodišče in če ne bi razjasnili pojma konkretnega delovnega človeka, bi lahko nastale občutne negativnosti v graditvi prihodnjega političnega sistema.

Stališča, ki zožujejo temelj političnega sistema samo na delovno organizacijo ali komuno, lahko še bolj odtuje politično oblast od delovnega človeka in delavskega razreda. V okviru takih stališč se je že pojavila varianta, naj bo temelj političnega sistema delavski svet, kar bi lahko pomenilo, da občinski, republiški delegati ne bi bili neposredno odgovorni vsem delavcem in da bi jih ne izvolili le-ti, ampak da bi bili odgovorni le takemu bistveno ožjemu krogu, kot je delavski svet. Ko jasno postavljamo, da bodi temelj sistema delovni človek, se upiramo nepotrebnim političnim posrednostim in zahtevamo, naj bodo vsi organi in delegati političnega sistema čimbolj neposredno odgovorni vsakemu delovnemu človeku, se pravi, vsem delovnim ljudem, celemu delavskemu razredu (seveda je absolutna neposrednost nemogoča).

Delovni človek ni kak vseveden absolut. Toda že danes je lahko več kot vijak. Je pa lahko enostransko podrejen bodisi osnovni delovni, bodisi širši organizaciji, če je le-ta sistemsko postavljena kot sila nad njim. Politični sistem je možno in nujno zgraditi tako, da delovni človek kot oseba postane v čim večji in zgodovinsko možni meri njegov aktivni graditelj.

S tem ne oporekam, da je temeljna organizacija združenega dela tudi *osnovna* organizacija političnega sistema in da ima komuna *posebno mesto v njem*. Vendar osnovna organizacija in komuna nista tako pomembna temelja političnega sistema, kot je delovni človek.

Dileme o vlogi delovnega človeka se skrivajo tudi v najnovejših razpravah o odnosih med *delegatom* in *delegacijo*.

Ker v zadnjem času večkrat omenjajo izraz »delegacija«, bi bilo nujno razjasniti teoretične, posebno pa praktične posledice tega pojma. Če bi pojem »delegacija« vseboval zahtevo, naj se delegat predvsem in neposredno podreja delegaciji, ne pa delovnim ljudem, bi izničili temeljno stališče, da bodi delegat avtentični izraz interesov delovnih ljudi. Podrejanje delegata delegaciji bi objektivno pomenilo odtujevanje delegata bazi, vsem delovnim ljudem, ki jim mora biti vsak delegat predvsem osebno odgovoren. *Te osebe in neposredne odgovornosti delegata ne more zamenjati nekakšna neosebna, kolektivna odgovornost delegacije*, za katero se kaj lahko skrijejo ozke težnje.

Seveda je lahko koristno vse delegate iste volilne enote vključiti v delegacijo, toda le tedaj, če je delegacija pojmovana kot ena izmed metod dela. Da ne bi bilo nejasnosti, bi morali jasno določiti, da je delegacija vse do ravni republike in pokrajine *samo posvetovalno telo*. To telo nikakor ne more obvezovati delegatov s takimi svojimi odločitvami, ki bi zamenjale individualno odgovornost delegata delovnemu človeku. Nekakšna izjema — popolnoma utemeljena v družbenih odnosih sodobne epohe, zlasti pa v dejstvu, da je nacija ali republika najbolj integrirano družbeno delo — je način glasovanja po republiških in pokrajinskih delegacijah v skupščini SFRJ, in to samo v določenih vprašanjih.

^{*} Temu bi lahko dodali tudi »in državljan« ali »in občan«, saj je delovni človek tudi temeljni in najbolj številni nosilec tistih obćih političnih funkcij in pravic, ki se ne zože samo na ožje funkcije dela.

Zato bi bilo nedemokratično, če bi delovni ljudje neke skupnosti ali več skupnosti izvolili samo »delegacijo v celoti« in če bi šele kasneje iz te delegacije delavski sveti ali krajevne skupnosti ali občinske skupščine izvolili občinske in republiške delegate. Ti delegati bi se na ta način — ker jih ne bi izvolili vsi delovni ljudje — močno odtujili svoji bazi.

Mesto delovne organizacije, komune in republike v političnem sistemu

Sedanja višja stopnja gospodarskega in družbenega razvoja Slovenije in Jugoslavije zahteva temeljit preskus teze, po kateri višja stopnja samoupravljanja zahteva, da (skoraj) vse interese delovnega človeka, (skoraj) vse samoupravljanje in (skoraj) ves dohodek prenesemo v podjetje in komun⁴.

Zdi se mi, da je na sodobni stopnji Jugoslavije, Evrope in velikega dela sodobnega sveta že precej zastarelo trditi, da so edine pomembne samoupravne organizacije podjetja, ustanove in komune in da so nacije, republike, velika mesta in podobno samo nekakšni slučajni konglomerati teh osnovnih celic. Nacije in republike v Jugoslaviji in v svetu so v tem trenutku celo bolj intenzivne in bolj vsestranske integracije družbenega dela kot posamezne tovarne, šole ali komune, so torej realne družbene kvalitete, ki jih ničakor ni mogoče zožiti na vsoto tovarn, šol in komun.⁵ Vsak realni samoupravni politični sistem mora upoštevati tudi tako posebno družbeno kvaliteto, kot je nacija ali republika.

Absolutizacijo komune in podjetja utemeljujejo včasih s posebnimi oblikami pariške komune, ki so nastale v drugi dobi in v drugačnih razmerah. Pri tem ne upoštevajo, da veljajo samo nekatere zelo splošne izkušnje komune, da pa so tudi v njej nastali problemi (nacija-komuna in podobni), ki tedaj niso bili razrešeni.

Absolutna stališča glede podjetja in komune ne smemo pomešati z nekaterimi utemeljenimi zahtevami v našem trenutnem položaju, ker gre za različne stvari. Zaradi pretirane koncentracije v federaciji je bilo res nujno razbremeniti *proizvodna* podjetja in jim dati večjo veljavo. Verjetno je tudi bolj naravno lokalni politični center prenesti iz zborov volivcev na *krajevne* skupnosti, okrepiti funkcionalni, pravilneje specializirani princip družbenega odločanja, ker je bil zapostavljen, in *obogatiti delo občin*, ki večkrat ne delajo vsega, kar bi mogle in morale.

Toda nobene omenjenih konkretnih sprememb ne bi bilo ustrezno opravljati s končnim ciljem, da bi se v podjetju, krajevni skupnosti in komuni koncentriral (skoraj) ves dohodek, (skoraj) vsa vsebina delovnega človeka in samoupravljanja. Te absolutizacije so na današnji stopnji že kar anahronizem.

Zaradi vse širše integracije družbenega dela v sodobnem svetu, v Jugoslaviji in Sloveniji je položaj vsakega posameznika, vsakega podjetja in lokalne skupnosti vse bolj odvisen od nacionalnega in mednarodnega

⁴ Nekateri gredo še naprej: zahtevajo tako stalno povečanje *osebnih dohodkov*, da bi postali vir financiranja vseh družbenih potreb, s čimer bi spremenili delovnega človeka v potrošnika meščansko-liberalistične družbe. Te ni nikjer več v taki meri in obliki.

⁵ Seveda tudi nacije in republike niso popolna in končna integracija družbenega dela. Le na današnji stopnji se na primer še vedno po nacionalnem jeziku, šolstvu, literaturi, tisku in radioteleviziji vključuje v duhovno kulturo največji del ekonomsko-materialnih proizvajalcev.

usmerjanja gospodarstva in od tega, kako se »postavi« v tem širšem upravljanju, v skupnem dohodku in skupnem gospodarstvu.

Konkretnega delovnega človeka danes ne gradijo več samo njegovi odnosi v podjetju in komuni, ampak vse bolj tudi gospodarski in drugi odnosi v regiji, republiki, federaciji in v mednarodni skupnosti.

Zato se sodobni politični sistem samoupravljanja nikakor ne more ustaviti na pragu podjetja, na koncu ulice in na meji komune ali gospodarske panoge. Zato je nujno in možno, da vse širši krog ljudi vse bolj neposredno vpliva tudi na tiste »višje« organe, ki odločajo o odnosih združenega dela, se pravi, na organe, ki bi jih lahko imenovali *obči, sintetični in integrativni organi* (ne glede na to, ali jih bomo v prihodnje imenovali skupščine ali drugače), in na širše organe ZK, SZDL v republiki in zvezi, ki imajo lahko tudi integrativno vlogo.

Danes, ko upravičeno prenašamo mnoge pristojnosti iz federacije navzdol, bi absolutizacija podjetja, komune in trga imela škodljive posledice, če bi zmagala težnja: (skoraj) vse prenesimo na ravni, ki so »nižje« od republiške, na republiški ravni naj bodo samo specializirani organi.

Že precej jasne izkušnje pričajo, da brez intenzivnega usmerjanja na *republiški ravni* drsimo v vse večje človeške, družbene in gospodarske enostranskosti. Te izkušnje kažejo, da *krepitev družbenega, skupščinskega usmerjanja na ravni republike ne moremo enačiti z etatizmom*, še posebno zato ne, ker se tako usmerjanje lahko opravlja na bolj samoupraven način kot doslej.

Na ravni federacije je bilo družbeno usmerjanje delitve vse od 1945. leta bolj intenzivno kot na ravni republike. Federacija je na primer stalno in sistematično izločevala posebna sredstva za manj razvita področja v Jugoslaviji in bo to še dolgo delala. Takega in podobnega usmerjanja pa v republikah ni bilo, verjetno, zaradi pojmovanja, naj se vse prepusti trgu, podjetju, komuni in individualnemu potrošniku. Zato je tudi v razvitih republikah delež izobrazbe med najslabšimi v Jugoslaviji, nastala je neustrezna socialna in regionalna sestava študentov in srednješolcev, velik prepad med bolj in manj razvitimi področji in občinami znotraj republike, močno zaostaja družbena skrb za otroke in podobno.

Če ne bo stalnega usmerjanja na ravni republike — kar nikakor ne pomeni, da je treba oblikovati poseben republiški kapital — bodo objektivno privilegirane gospodarske veje, občine in podjetja imele velike dohodke, ki ne bodo plod njihovih delovnih prispevkov. Če bi republika dodeljevala manj razvitim občinam — kot mislijo privrženci teze »vse v podjetje in komuno« — samo minimalne prispevke za družbeni standard in če bi njegov največji del financirale samo podjetja in občine, bi se neustrezne socialne razlike še poglobljale, družbeni in gospodarski razvoj pa bi bil še bolj izobličen.

Družbena izkušnja torej dokazuje: kombinirane absolutizacije trga in vloge podjetja in komune nikakor ne ustvarjajo optimalne ljudske vsebine in niso izraz objektivnih interesov »konkretnega« delovnega človeka.

Zoževanje delovnega človeka in samoupravljanja na podjetje, občino in trg hitro pripelje do zelo težkih družbenih »abstrakcij«, ustvarja zelo enostranskega, abstraktnega človeka, ki je predvsem potrošnik, nedružben individuum, član atomiziranega podjetja in podobno.

Reformo skupščinskega »sistema« poskuša usmeriti tudi ocena, da so se skupščine pri nas zgubile »na pot parlamentarizma«, da so poslanci postali preveč »privatniki« in da so zato skupščine preveč posredniške.

Ta napačna ocena nas lahko pripelje do močno napačnih koncepcij.

V stvarnem življenju vseh skupščin v Jugoslaviji se spopadata samo dve realni politični sili in težnji: birokratična in samoupravno-demokratska. Buržoazno-parlamentarne težnje in sile, ki jih nosijo, obstoje danes samo zunaj skupščin.

Skupščinski birokratizem je v tem, da ozki krogi — največkrat zunaj skupščine — ustvarjajo nepremišljene odločitve, ki koristijo birokratizmu in njegovim zaveznikom znotraj različnih drugih skupin. Te odločitve pa del poslancev »disciplinirano« izvaja. Taki ozki krogi želijo vnaprej določiti, kdo bo poslanec in skupščinski funkcionar.

Krizo skupščinskega »sistema« je povzročil prav ta birokratizem. Ozki krogi so večkrat v skupščinah izsiljevali stališča, ki so imela videz ali »občinskih« ali »republiških« ali »jugoslovanskih« interesov. V resnici pa je šlo le za ozke interese, ki so bili v neskladu z vsemi republiškimi interesi in z interesi Jugoslavije kot celote. Nacionalni birokratizmi v Jugoslaviji niso delovali v korist svojih narodov in republik in unitarizem ni deloval v korist Jugoslavije. Posebna oblika skupščinskega birokratizma je lokalistična demagogija, igra za afirmacijo lokalne birokracije.

Toda v mnogih skupščinah se postopno krepe elementi samoupravno-socialističnega in delegatskega delovanja. Vse večje število poslancev izraža resnične in temeljne probleme svojega »terena« in opravičene zahteve volivcev in kolektivov, vse več jih nastopa na ravni občin interesov in usmerja utemeljeno kritiko in koristne iniciative na izvršilne in »višje« organe. Samo kdor ne želi ali ne zna gledati, se ne more veseliti tega napredka samoupravljanja v skupščinah.

Tudi glede drugih svojih značilnosti nimajo naše skupščine nič skupnega z buržoaznoparlamentarnim in predstavniškim sistemom. Domovi naših skupščin izražajo temeljno delitev in integracijo združenega dela, ne pa socialnega in razrednega kompromisa kot večkrat domovi v drugih deželah. Naše skupščine niso razdeljene v stalne skupine poslancev, po strankarskem načelu.

Plodna je lahko samo taka reforma volilnega, skupščinskega in delegatskega »sistema«, ki bo ohranila in poglobila samoupravne elemente v njih, bistveno pa omejila birokratske elemente. Nastala bi velika škoda za naš samoupravni razvoj, če bi samoupravne težnje v skupščinah poskušali odpraviti s pojasnilom, da gre za »meščanski parlamentarizem«.

Jedro problema ne zadevajo ocene, da so skupščine organi »teritorialnih« ali »družbenopolitičnih« skupnosti in da je edina rešitev dati v političnem sistemu temeljno vlogo »funkcionalni« liniji.

Sodobna družba v svoji notranji logiki ne uresničuje samo vse večjo delitev, ampak hkrati tudi vse večjo integracijo družbenega dela. Temeljna in trajna vloga skuščin (kot občin in sintetičnih organov) v našem političnem sistemu bi bila samoupravna sinteza in koordinacija med osnovnimi področji družbenega dela, med gospodarstvom, šolstvom, znanostjo in drugo kulturo; dalje, koordinacija vseh teh področij s klasičnimi

»državnimi« zadevami; in na koncu koordinacija cele te sinteze s sintezami paralelnih, višjih in nižjih sintetičnih organov.

Taka sinteza se na določenem področju — na primer v kakem geografsko-ekonomskem bazenu — dogaja stalno, toda stihijsko in zato nezadostno. Skupščine so samo usmerjevalni organ te stihijsko-naravne integracije.

Verjetno je pri nas koristno iz skupščin prenesti kake specifične zadeve v interesne in podobne skupnosti in zato dati specializiranemu samoupravnemu principu ustrezno vlogo. Toda s tem obča sinteza, obča koordinacija in obče usmerjanje sploh še ni zagotovljeno. Te zadeve so v moderni in dinamični družbi tako številne, pomembne, zapletene in precizne, da jih lahko opravlja samo poseben obči in stalen organ, kakršen so pri nas skupščine.

Obči in sintetični organi so torej nenadomestljiv člen v enostavni in v razširjeni »reprodukciji« stvarnega in konkretnega delovnega človeka, se pravi, vsestranskega človeka, kot ga je projektiral marksizem in kakršen je mogoč v naših razmerah.

Brez sintetičnega delovanja skupščin bi bila naša družba in naš človek vse bolj razdrobljena. Poudarjanje sintetičnega delovanja občin organov, kot so skupščine, ne izvira iz neкакšne abstrakcionistično-humanistične težnje po ljudski totalnosti, ampak iz realnih slabih izkušenj sodobne, pa tudi naše družbe. Nezadostna sinteza med gospodarstvom, šolstvom, znanostjo in kulturo resno ovira razvoj družbe v celoti, razvoj vsakega teh področij in razvoj vsakega posameznika.

Še nekatera pereča vprašanja političnega sistema

Naj pod »razno« omenim še nekatere vidike, ki so dovolj pereči in vsebinski.

Razvoj samoupravljanja pri nas zavirajo tudi težnje, da bi njegove oblike čimbolj *uniformirali*. Popolnoma nápak je videti v tem enotnost samoupravnega sistema. Še slabše je, če jemljejo mero za to enotno uniformo pri zaostalih občinah in če poskušajo bolj razvite stlačiti v zaostale modele.

Najbolj trdna enotnost samoupravnega sistema so njegovi *enotni in dosledno uresničevani načelni temelji*, še posebno pa prevladovanje naprednih *družbenih sil* v tem sistemu. Enotne oblike so nujne le tam, kjer je to neizogibno za povezovanje sistema od baze do tega ali drugega centra. Očitno je na primer, da morajo imeti po pravilu volilne enote iste stopnje enako število predstavnikov v skupnem organu.

Optimalno mero samoupravljanja bomo uresničili, če bomo njegove *oblike prilagajali posebnim družbenim razmeram*. To je še posebno pomembno zaradi precejšnje razvojne heterogenosti pri nas, zlasti v Jugoslaviji kot celoti. Oblike samoupravnega političnega sistema bodo optimalne, če se bodo razlikovale v skladu z razmerami ne samo od republike do republike, ampak tudi po občinah v republikah in pokrajinah. Zaradi različnih nalog se morajo precej razlikovati oblike republiških skupščin in federalne skupščine, saj je posebna trajna naloga zadnje usklajevanje mednacionalnih in medrepubliških odnosov.

Sestavni del poglobljanja samoupravnega sistema je seveda večje podrejanje strokovnih, izvršnih in upravnih organov izvoljenim telesom. Spet pa je treba poudariti, da je tudi od kvalitete dela upravnih in izvrš-

nih organov odvisen uspeh celega sistema samoupravljanja, od delovne organizacije do zvezne skupščine.

Samoupravni sistem se je močno kompromitiral in prišel v krizo tudi zato, ker večkrat zgublja čas v *praznem sestankarstvu* in frazarjenju okrog drobnih vprašanj. To pa je tudi ena izmed oblik prikrite birokratske vladavine, saj ozki krogi toliko lažje izsilijo svoje, če široka telesa uspešno zgubljajo čas in energijo okrog drobnarij in v praznih deklaracijah.

Zdravljenje je možno v tej smeri, da se širša izvoljena in samoupravna telesa pravočasno in dosledno usmerjajo k *bistvenim* vprašanjem in da jim zanje pripravljajo izvršilna, upravna in strokovna telesa čimbolj kvalitetne predloge, variante in informacije.

Zato bistva odnosa med delegatom in bazo ne zadevajo — če so sploh resno mišljene — zahteve, naj se delegati po večkrat konsultirajo s svojo volilno bazo o *vsaki* zadevi. V vsaki skupščini se pojavi toliko nepričakovanih podrobnosti, na primer, razni predlogi in stališča drugih delegatov in potrebe po podrobnejših predpisih, da se je nemogoče o vsaki podrobnosti konsultirati z vsemi volivci in jih odbijati s praznimi razgovori okrog njih. Dosti več pa bi dosegli, če bi se delegati *redno konsultirali z bazo o bistvenih zadevah* in tudi o tistih podrobnostih, ki močneje zadevajo prav in le njihovo bazo.

Samoupravna vsebina širših teles pa ne bo okrnjena, ampak poglobljena, če bodo izvršilni, upravni in strokovni organi pripravljali pravočasno temeljite predloge, če bodo pripravili za razne tipe delovnih organizacij, interesnih skupnosti in občin različne modele in variante statuten, pravilnikov o sistematizaciji, o delitvi dohodkov in podobno. Pri tem je bistveno, da najširša telesa o takih predlogih svobodno razpravljajo in jih zavestno preoblikujejo po svojih posebnih pogojih.

Izkušnje kažejo vse znova in znova, da samoupravljanja nad osnovnimi celicami ne bo mogoče razviti brez *podružbljanja sredstev za informiranje*: tiska, televizije in radia. Širšo javnost je možno vključiti v procese odločanja na višjih ravneh le s pomočjo hitrega in natančnega obveščanja o novih in seveda dovolj zrelih predlogih, posebno pa o kritikah, usmerjenih k višjim izvršilnim organom in posameznikom. Toda sredstva za obveščanje so večkrat ovira samoupravljanju, ker v njih ne dobe prostora iniciative in kritike, ki niso »uradno« odobrene in ki teže, da se s socialističnih stališč spoprimejo z najtežavnejšimi problemi.

Subjektivni dejavniki političnega sistema

Usmerjanje oblik socialistične demokracije je tudi nujno za njihov vsebinski napredek. Vendar pri nas še ni dovolj jasno — ne toliko v teoriji, pač pa v stvarnosti — *kakšno* naj bo to usmerjanje, posebno ko zahtevajo, da so njegovi glavni nosilci ZK in morda tudi SZDL. Še vedno obstojita in še dolgo bosta obstajali dve nasprotni možnosti in težnji; ali da tako usmerjanje *spodbuja* k razvoju samoupravljanja ali da ga birokratsko *omejuje*.

Vse izkušnje socializma, tudi našega, jasno kažejo, da je tako usmerjanje v razvitejši družbi plodno le, če je *avantgardno v idejnomoralnem smislu*, ne pa *oblastniško*, ne usmerjanje s pozicije »stranke na oblasti«. Ker v vsaki družbi, zatorej tudi v naši, žive ljudje, ki so družbeno naprednejši — nobeden ni to niti stalno niti popolnoma — je njihov orga-

nizirani vpliv nujen za optimalni razvoj samoupravne demokracije. Tako vlogo pa bi ZK in SZDL lahko dobili samo z nekaterimi pogoji, ki pa še vedno pomenijo ne dosti manj kot vsebinsko revolucioniranje teh organizacij:

Prvič. Če bi člani ZK, posebno vodilni, hodili pred drugimi v idejno-moralnem pogledu. Ker je teoretsko-strokovna in moralna raven v ZK v zadnjih letih stagnirala ali zdrknila — bolj ali manj številne izjeme samo potrjujejo to pravilo — bi samo *izredni* napor za premagovanje te slabosti mogli ZK usposobiti za tako vodilno vlogo. Od sprememb v ZK pa so odvisne tudi spremembe v vsebini Socialistične zveze in drugih organizacij.

Drugič. Tudi če bi bila uresničena taka *vsebinska* reforma v ZK, bi se *način* uresničevanja vodilne idejno-politične vloge ZK moral v marsičem spremeniti. V precej razviti družbi, kakršna je naša, izvršilni organi ZK ne morejo biti, ne glede na svojo osebno sestavo, edini ustvarjalci naprednih idej in analiz. Rast naprednih sil zahteva, da vodilni organi ZK postanejo ne samo ustvarjalci, ampak tudi nosilci *koordinacije* in *sinteze* idejno-političnih iniciativ v raznih delih družbe zunaj vodilnih organov ZK. Organi ZKJ so napravili pozitiven korak k taki odprtosti, ko so v smernicah sprejeli pozitivne pobude gibanja na beograjski uni-verzi v 1968. letu. Toda tak način dela se v ZK še ni ustalil.

Tretjič. Ker je članstvo ZK vse bolj zrelo, bi morali tudi sami organi ZK spodbujati idejno-politične tokove iz nižjih organizacij in šir-ših voljenih teles k izvršilnim organom ZK.

Izrazitejša idejno-politično delovanje ZK ne bi pomenilo neorgani-ziranosti in ločenosti od tekočih in perečih problemov celotne družbe. Toda v tej *operativni* smeri je pri nas neprestano odprta in zaostrena že stara dilema: ali so organi ZK *nad* celotno družbo, tako da sami spreje-majo splošne družbene odločitve in jih prenašajo navzdol prek formal-nega, izpraznjenega sistema »samoupravljanja«; ali pa se člani ZK borijo za napredne obče družbene odločitve dosledno *samo znotraj* organov samoupravljanja, brez kakršnihkoli privilegijev in monopolov in *podre-jajoč* se enakopravnim (za vse občane) poslovníkom samoupravnih organov.

Skoraj očitno le zadnja alternativa pelje h krepitvi samoupravljanja. Ne izključuje pravice in dolžnosti družbenopolitičnih organizacij, da se, kadar je potrebno, *tudi organizirano pripravljajo za političen nastop* v samoupravnih organih, vendar le pod enakopravnimi pogoji za vse člane teh organov, za komuniste in za nekomuniste.

Odsotnost takega *posebnega* usmerjanja samoupravnega razvoja po družbenopolitičnih organizacijah — ki teži h *krepitvi* samoupravnih orga-nov, ne k njihovem *zamenjevanju* — pomeni večkrat pomembno vsebin-sko praznino političnega sistema pri nas.

To je važen vzrok, da so dosedanje oblike samoupravne demokracije premalo vsebinske, da je v krizi zlasti samoupravljanje na višjih ravneh in da se le-to večkrat spreminja v stihijski »liberalizem«: v poljubno de-lovanje parcialnih, birokratskih, nacionalističnih, unitarističnih, lokalistič-nih, anarhističnih, privatno-kapitalističnih, enačarskih in podobnih teženj. Zaradi takih pojavov pod streho samoupravljanja se vse večkrat pojavlja nezaupanje vanj in nastajajo predlogi, naj bi poiskali izhod v močni roki

birokratizma, etatizma in partikratizma (partija »kot oblast«, kar je le posebna oblika birokratizma).

V teh idejnih in moralnih pomanjkljivostih *subjektivnih* sil je glavni vzrok negotovosti v boju med birokratizmom in demokracijo prav v zadnjih letih, čeprav *družbeni napredek in boljši mednarodni položaj v Jugoslaviji omogočata nov korak v demokracijo*. Ves naš razvoj, zlasti pa v zadnjih desetih letih, kaže, kakšne posledice grozijo, ker niso bila upoštevana opozorila, da ni možno iti v demokracijo brez *vzporednega* teoretskega, strokovnega in moralnega napredovanja subjektivnih sil, posebno Zveze komunistov.

Brez takega napredka je res dvomljiv napredek samoupravne demokracije, kakršnega zahteva sedanja družbena stopnja: oblikovanje samoupravnih subjektov, spreminjanje volitev v najpomembnejši samoupravni dogovor, doslednejši delegatski odnos, doslednejša neposrednost pri volitvah in »več« kandidator, nastopanje kandidator z osebnimi koncepti znotraj občega volilnega programa SZDL, bolj svobodna in stalna javna kritika funkcionarjev in podružbljanje informativnih sredstev. Te napredne oblike bi težko dobile socialistično vsebino, če bi ne bilo *vzporednega kvalitetejšega* dela ZK in SZDL, in bi lahko odprle vrata negativnim, pa tudi reakcionarnim težnjam. Demokratizacija volitev bi na primer morala imeti kot utež na drugi strani bolj kvaliteto delo SZDL, usmerjeno tako proti birokratizmu kot proti buržoaznemu liberalizmu. Organizacije SZDL bi se morale — kot pravičen in neodvisen arbiter — aktivno boriti tako proti vsem *monopolnim kandidatom*, ki jih vsiljujejo ozke birokratske skupine, kot proti vsem kandidatom, ki ne sprejemajo »*minimalnega*« programa SZDL, ustavnih načel in ki uporabljajo demagogijo.

Družbenopolitične organizacije bi mogle kolikor toliko uspešno usmerjati in krepiti samoupravljanje, če bi se bolj *distancirale od »oblasti«*, od izvršilnih in upravnih organov samoupravljanja. Ta večja distanca ne pomeni odpovedi aktivni politični vlogi ZK in SZDL, ampak le *trganje ozkih oblastniških vezi in spopadov* med družbenopolitičnimi in samoupravnimi funkcionarji.

Plodnejša distanca bi nastala, če bi se dosledneje uresničevala *delitev vlog*, ki je že zapisana: ZK — idejno-politično vodenje; SZDL sindikati in mladinske organizacije — vključevanje najširšega kroga v politično odločanje; skupščine — sprejemanje obče družbenih odločitev.

Če bi se uresničevala te vloge, bi zginevalo tako mešanje vlog znotraj profesionalnega političnega sloja, ki pomeni ali konkurenco ob isti nalogi ali skupen odpor tega sloja proti samoupravni iniciativi. Pri taki delitvi vlog in distanci bi bilo na primer čisto neumestno, da bi organi ZK ali SZDL stalno zavzemali stališče glede rutinskih zadev samoupravljanja, na primer, glede tekoče delitve dohodka, glede letnih proračunov in podobnega, ki jih po naravi stvari lahko poskušajo rešiti sami samoupravni organizmi. Če pa se pojavijo tudi v tem rutinskem delu samoupravnih organov kaki neresljivi spori in resnejši politični problemi, če prihajajo na dan bistvenejši socialni problemi — tedaj je popolnoma ustrezen poskus ZK, SZDL, sindikatov in mladinske organizacije, da na načelen in učinkovit način prispevajo k temu, da se premagajo.

Kot smo dejali, pogoj take plodne kritične distance in medsebojnega vplivanja je predvsem *idejno-moralna* moč vodilnih funkcionarjev. Oblikovali pa so se že pomembni *socialni vzroki* za neučinkovito mešanje vlog med organi samoupravljanja, države, SZDL in ZK.

Natanko bi morali pretehtati, kako deluje na ZK, SZDL in druge organizacije njihova socialna sestava.

Dejstvo, da ima velik del članov ZK večje dohodka od povprečnih in temu ustrezen družbeni status, gotovo omejuje tako družbeno kritičnost, ki nam je danes potrebna. Vendar ta razmerja v dohodkih in podobna klasična merila slojev niso zadosti razčlenjen kazalnik, saj je stanje v ZK ali SZDL lahko v nekaterih pogledih še slabše ali pa tudi boljše.

Gre tudi za vprašanje: kakšni so komunisti znotraj tistih delovnih slojev, ki jim pripadajo. Ali so tisti del posameznih slojev, ki je bolj usposobljen, ki mu gre tudi za delovni uspeh, ne samo za dohodek in položaj; če so taki, bodo bolj revolucionarno delovali. Kakšen delež pa imajo komunisti in formalni aktivisti v slabšem delu posameznih kvalifikacijskih skupin in delovnih slojev, se pravi, v tistih delih posameznih slojev, ki so manj učinkoviti in zato verjetno na svojem družbenem področju še bolj konservativni. Gre torej tudi za to, ali komunisti za dohodek, ki ga dobijo, naredijo več ali manj kot povprečni člani ustrezne kvalifikacijske skupine.

Delitev na sloje v neki meri preraščajo — in lahko deloma delujejo kot dragocena integrativna vez — take posebne skupine, kot so prostovoljni družbeni aktivisti, ki jih lahko najdemo v vseh delovnih slojih. Kakšen delež imajo taki dejanski aktivisti med formalnimi komunisti in člani SZDL?

Velik del članstva ZK, zlasti pa SZDL, ne zaseda najvažnejših družbenih mest in zato družbeni vpliv tega dela ni dosti večji od vpliva drugih občanov. Zato je posebno važno, kaj socialno pomenijo tisti komunisti, ki imajo najbolj odločilna družbena mesta.

Že dvajset let in več — vse od spopada s stalinizmom — ugotavljamo nevarnost, da se profesionalni politiki in funkcionarji katerekoli dežele spremenijo v zaprt, odtujen sloj. Poznamo tudi nekatera sredstva za preprečevanje te nevarnosti, kot so demokratske volitve, deakumulacija funkcij, rotacija in podobno. Vendar se vrtimo na tem področju preveč v krogu. Zaprtost sloja profesionalnih politikov je verjetno tudi eden izmed vzrokov za stagnacijo političnega sistema. Kako naj se samoupravna, revolucionarna kritika in iniciativa prebija do družbenih učinkov, če povečini naleti na precej enoten sloj, s precej enotnim slojevnim delovanjem. Tudi v tem sloju se pojavljajo posamezniki, ki so v določeni smeri in trenutku nosilci in podporniki demokratično-revolucionarnih teženj. Toda ti posamezni pojavi — ki jih je včasih že več — niso nikakršna sistemska politična in socialna zagotovitev, da bodo kanali za kritiko od spodaj navzgor bolj odprti.

Na sedanji stopnji ni mogoče odpraviti vsakršnega političnega profesionalizma. Zato je danes realen revolucionarni cilj doseči v tem sloju take spremembe, ki ga bodo preobrazile iz zaprtega v bolj dovzetnega za demokratične pobude in učinkovitost.

Take spremembe bi bile:

— odločna ločitev najizrazitejših izvršilnih funkcij v ZK, SZDL, v samoupravnih in državnih organizmih. Možne so le redke izjeme, če gre za nosilce revolucionarne kontinuitete (kar velja tudi za kasnejše predloge). Centralni komiteji, republiški izvršni sveti, izvršni biro in predsedstvo ZKJ, predsedstva in izvršni odbori SZDL po pravilu ne bi smeli

biti zborna mesta izvršnih funkcionarjev drugih teles, je pa seveda lahko koristno, da jih povezujejo v posvetovalni obliki.

— Zlasti je škodljiva doživljenjska rotacija samo na ravni najodgovornejših izvršnih funkcij v občini, republiki ali zvezi. Rotacija mora po pravilu voditi zlasti proč od funkcij, ki koncentrirajo največjo družbeno moč, voditi od tod k funkcijam, ki so lahko pomembne in odgovorne, ki pa imajo manj koncentrirane moči.

— Nujna je sistematična skrb vseh vodilnih organov, da se njihovi profesionalni člani intenzivno, disciplinirano in sistematično strokovno izpolnjujejo kot ekonomisti, pravniki, sociologi, filozofi in podobno. Tu ne more biti nobenega izgovora in nobene izjeme. Če je kdo toliko oslabel, da se ne more strokovno in teoretsko izpopolnjevati, ne more opravljati funkcije. Če pa ima preveč funkcij, da bi se mogel izpopolnjevati, mora zmanjšati njihovo število, ne pa odlagati izpopolnjevanje.

— Vodilni organi, zlasti pa ZK, morajo prav pri svojih najvplivnejših članih najbolj zaostri kritiko tistih moralnih deformacij, ki imajo najhujše družbene posledice: karierizem, ozka solidarnost, nekritičnost in oportunističnost znotraj profesionalno-političnega sloja in podobno.

— Vodilni organi ZK in SZDL morajo naposled še sprejeti kot potrebo našega razvoja stalno javno kritiko prav vseh najvplivnejših funkcij in funkcionarjev — brez izjeme.

— V sestavi vodilnih organov družbenopolitičnih in samoupravnih organizacij mora biti več neprofesionalcev.

Nobena teh zahtev ni nova. To je le seznam skoraj dvajset let starih neizvršenih sklepov.

— — — — —

Pretirana moč birokratizma, njegova elastična oblika in njegov dualizem s samoupravljanjem so *glavni vzroki* pojavov družbene nemoči, neodgovornosti in neučinkovitosti v Jugoslaviji in v vseh njenih delih, gospodarske nestabilnosti, omahovanja glede družbene in gospodarske reforme, so glavni vzrok nacionalnih spopadov in centralizma.

Izhoda nočemo in tudi politično ne moremo iskati v stalinističnem birokratizmu ali v možnem razsulu meščanske demokracije.

Zato sta ključ k nadaljnjemu razvoju samo doslednejša samoupravna demokracija in omejevanje vseh oblik birokratizma, njihovih zaveznikov in vseh drugih nazadnjaških sil.

Zato niso nosilci napredka niti zagovorniki močne roke niti levo centristični »realisti« in »pragmatisti«, ki koketirajo s tehnokratizmom in socialistično demokracijo.

Revolucionarne politične spremembe — kot so bile opisane — se mi zde edina konstruktivnost, so edini realizem pri nas, ker le one lahko razrešijo težavne realne probleme in konstruktivno grade trdne temelje samoupravljanja in učinkovitosti.

Konstruktivnost ni niti droben reformizem niti konservativizem ne čvrsta roka ne vsestranski oportunizem. Nobeden le-teh ni sposoben izvesti tistih sprememb, ki so dozorele in ki so življenjskega pomena za vso deželo, saj se vsak vrtil le v krogu obstoječih negativnosti in jih poglablja.

Sociologija regionalnega razvoja*

(Nekateri metodološki problemi)

SOCIOLOŠKI VIDIKI REGIONALNEGA RAZVOJA

Dolgo smo priznavali in zagovarjali stališče, da ni razvoja brez planiranja. Mišljenje v obzoru planiranja, ki temelji na težnji, da bi zavestno usmerjali socialnoekonomske procese, in prepričanje, da je mogoče obvladovati pojave, če poznamo zakone, ki jim vladajo, sta postala bistveni del znanja sodobnega človeka.

Ker je temu tako, v tem članku regionalni razvoj enačimo s planiranim razvojem regije. To ni popolnoma isto, a prav to je pomembno. Zato bomo v razglabljanjih, ki sledijo, raziskovali družbene dejavnike regionalnega razvoja, kakor delujejo na treh ravneh (stopnjah) načrtovalnega procesa: (1) oblikovanje plana (da bi ne bil predolg, sem združil postavitev cilja in oris plana); (2) izvršitev plana; (3) ocena plana.

I. DRUŽBENI DEJAVNIKI, KI DELUJEJO NA RAVNI OBLIKOVANJA PLANA

1. Družbene okoliščine regionalnega planiranja

Vsaka študija o socioloških vidikih planiranja za razvoj mora začeti z analizo družbenih okoliščin, ki določajo izbor planiranih ciljev, sredstev in metod uresničevanja ali na ta izbor vplivajo. Ti dejavniki seveda niso enaki po vsem svetu, in tudi če bi bili, ne bi povsod delovali z enako močjo. Vsaka dežela je na neki način enkratna, zato moramo vedno upoštevati zgodovinske izkušnje ali zgodovinski kontekst vsake posamezne dežele. To pa še ni vse. Predvsem ne posvečajo vedno ustrezne pozornosti regionalni diferenciaciji v deželi. Precej smo nagnjeni k temu (in ta težnja je tem močnejša, čim starejša je suverenost države in čim višja je raven modernizacije posamezne države), da v državi vidimo celoto. In vendar lahko medregionalne razlike, ki izvirajo iz različnih vzrokov, zlahka opazimo celo v naprednih in očitno homogenih državah. In prav če se planiranja za razvoj lotimo z regionalnega vidika imamo možnost, da upoštevamo socialnokulturno diferenciacijo v deželi, diferenciacijo, ki morda nehoti uide načrtovalčevi pozornosti, če je preveč zavzet z deželo kot celoto. Ko to priznavamo, se moramo zavedati dejstva, da se pri analiziranju družbenih okoliščin planiranja pogosto delno pokrivajo in pomešajo državne in regionalne razsežnosti.

* Opomba ur.: Ker je študija Janusza Ziolkowskega precej obširna, smo v prevodu izpustili uvodno poglavje »Temeljne zasnove in definicije« ter skrajšali opombo št. 27.

»Za koncept družbenih dejavnikov (kot determinant razvoja — J. Z.) je najpomembnejši pojem socialne strukture — da ima vsaka družba svoj okvir splošnih načel delovanja, ki ga sestavljajo družinske in sorodstvene vezi, statusna razmerja, politične vezi, moralne norme... Družbeni dejavniki vključujejo sisteme vrednot, naravo institucij in politiko, za katere uporabo so se odločili, in njihovo operacionalno integriranje v sistem rasti.«¹

»Zahteve« socialne strukture posamezne družbe so prva okoliščina, ki mora odsevani iz sestave plana. Včasih plan meri na najbolj temeljne spremembe v »strukturi« družbe. Toda lestvica vrednot, ki so podlaga za izbiro planiranih ciljev, se ne more preveč razlikovati od družbene lestvice, če nočemo tvegati, da uničimo tako plan kot družbeno življenje. Prav v tem smislu govorimo o socialni strukturi kot determinanti razvoja. Tu ni nobene metafizike. Obstoječa socialna struktura je preprosto sila, s katero je treba računati; to je neizogibno izhodišče plana. Realistično planiranje ne more prezreti surovih dejstev življenja. Podrobna ocena socialnega položaja v neki deželi in v njenih posebnih regijah, ocena, do katere moramo priti, še preden izoblikujemo plan, je jasna posledica takega stališča. »Determinizem« socialne strukture lahko do neke mere premagamo v načrtovalnem procesu tudi s pomočjo sistematične sociološke raziskave življenja v skupnosti, obstoječih socialnih skupin, norm, institucij in vrednot. »Svoboda volje ima pravo vrednost le,« pravi B. Russell², »če se združuje z najpopolnejšo vrednostjo.«

Drugi določujoči dejavnik je raven in razdelitev socialne infrastrukture (raven izobrazbe in kvalificiranosti, sposobnost organizirane kooperacije, disciplina pri delu, učinkovitost dela, kvaliteta proizvodnje, itd.). Jasno je, da je to odvisno od modernizacije, ki jo je dosegla posamezna dežela.³ Ironija je, da dandanes vemo npr. več o geološkem položaju in porazdelitvi zemljišč kot o socialni infrastrukturi skupnosti, za katero in v korist katere smo plan naredili in uresničili. In vendar ima obstoječa socialna struktura precejšen pomen za oblikovanje plana (videli bomo, da vpliva tudi na izhodišče plana). Ta vpliv čutimo — ali bi ga vsaj morali čutiti — v izbiri sredstev in metod, ki so najbolj ustrezne, da uresničimo nekatere cilje plana (na primer vpeljava zahtevne industrijske panoge potrebuje visoko stopnjo tehnične sposobnosti).

Iz tega jasno izhaja zahteva, da moramo sistematično raziskati socialno-psihološko infrastrukturo posamezne dežele v njeni regionalni razdelitvi (tu je pravo mesto za metode človeške ekologije, ki obravnavajo prostorsko razdelitev družbenih pojavov in procesov, povezanih z oblikovanjem vzorcev te razdelitve). Pri tem moramo upoštevati ne le najbolj tipična demografska dejstva (velikost prebivalstva, starostno in spolno strukturo, naravni prirastek, notranjo migracijo, napovedi o prebivalstvu), ki so običajna podlaga za podatke pri politiki investiranja in naselitve, ampak moramo tudi ugotoviti, kakšne so značilnosti, kakšna so stališča in način obnašanja, ki se nanašajo na družbeno delo in širše družbeno

¹ UNESCO (Social Prerequisites to Economic Growth, Report of an Expert Working Group); (Kyrenia, Ciper, 17.—26. april 1963), str. 2 (šapirografirano).

² On Notion of Cause, with Applications to the Free-Will Problem, V: H. Feigl in M. Brodbeck (eds.), Readings in the Philosophy of Science, New York: Appleton-Century-Crofts, 1953, str. 406.

³ Položaj nerazvitih območij je v tem pogledu mnogo bolj odvisen od okoliščin. Nerazvito (razvijajoče se) deželo označuje po ekonomski in socialni strani vrsta značilnosti (glej poročilo UNESCO, Socialni pogoji ekonomske rasti, str. 5—6), ki ustvarjajo komaj primerno ozračje za razvoj (čeprav bi bilo ravno tu najbolj potrebno). Zato morajo voditelji dežel v razvoju dvakrat premisliti, preden se lotijo preveč ambicioznega programa. »Determinizem« nerazvitosti je, kakor v gornjem primeru, omejen.

življenje, kot so raven izobrazbe, poklicne kvalifikacije, kvaliteta proizvodnje, učinkovitost dela, izostajanje z dela, spoštovanje skupne lastnine, družbena mobilnost, kulturna poraba, pojavi socialne patologije in socialne dezorganizacije.

Končno — kar pa ni najmanj pomembno — moramo omeniti še lestvico vrednot, ki izhaja iz obstoječega političnega sistema in njegove ideologije. Ne mislimo se spuščati v razpravo o razvrstitvi političnih sistemov. To je pomembna in — kot je pokazala izkušnja — velikanska naloga za politologe. V skladu z njihovimi odkritji moramo samo poudariti, da se razlike ne izražajo vedno jasno, da se posamezen sistem zmerom uvršča nekam v dolgo nepretrgano črto med dvema poloma, od katerih je vsak »čist« konstrukcijski tip s stališča oblike vladavine, ekonomske organizacije ali stopnje politične sodobnosti.⁴

Ne da bi pozabljali na razlike, pa bi bila prav tako pomembna naloga, da poiščemo tiste vrednote, ki jih v večji ali manjši meri deli večina političnih sistemov in ki prežemajo njihova prizadevanja, da razvijejo posamezne regije in celotno državno gospodarstvo. Ena teh je družbena demokratizacija. »Ideja enakosti je ... prevladujoča ideja v našem svetu.«⁵ Zaradi napredujoče družbene demokratizacije imajo vse plasti družbe — ali pa: naj bi imele — svojo besedo in igrajo vlogo v družbenih procesih, kar velja celo za tiste skupine, ki so bile poprej, če se tako izrazimo, na meji družbenega življenja in so bile navadno najbolj številne. Ta dolgoročna in po vsem svetu razširjena »temeljna demokratizacija«⁶ se med drugim izraža v rastočih družbenih pričakovanjih in v zahtevah po vedno večjem sistemu socialnih olajšav, ki zanje pričakujejo, da jih bo zagotovila prav vsaka država. Te zahteve izrekajo vedno večje skupine ljudi in vedno številnejše regije, celo tisti značilni zaostali predeli, ki imajo le malo naravnih virov. Ne glede na to, kako velika je vrzel med družbenimi željami in možnostjo, da jih zadovoljimo, so družbena pričakovanja dejstvo, ki temelji na isti podlagi kot socialna struktura in infrastruktura. To pomeni, da se mora regionalni planer soočiti in spoprijeti z njimi.

2. Družbeni cilji regionalnega planiranja

Regionalno planiranje ni enodimenzionalni koncept. Teoretično lahko govorimo o dveh skrajnih verzijah. V prvem pomenu je neki regionalni plan sestavni del državnega plana, ki ga sestavi osrednji planski organ, za katerega je regija zgolj operacijska enota, podložna nadzoru centralne vlade. Regionalni planski organ je potem samo oddajnik centralne agencije in regionalno planiranje le metoda oblikovanja plana na državni ravni. To verzijo najdemo v bolj ali manj prirejeni obliki v deželah, za katere je značilna centralna ureditev ekonomske in politične moči. V drugem pomenu je regionalno planiranje do precejšnje mere avtonomno, čeprav deluje v okviru državnega plana. Prevladujoči del planiranja se začne in poteka na regionalni ravni; regija je skoraj neodvisna planska enota in centralna agencija prevzame bolj koordinativne in posredovalne vloge. Ta verzija teži k temu, da se poveže z decentralizirano politično sestavo. V federacijah, kot so Sovjetska zveza, Kanada, Indija ali Združene države, je regija hkrati »celota« in »del«. Njeno »dvojno osebnost«⁷

⁴ Osnovy marksizma-leninizma, Moskva 1959; G. A. Almond in J. S. Coleman (eds.), Princeton University Press, 1960; J. Djordjević, Socijalizam i demokratija, Beograd 1962.

⁵ Barbara Ward (Imagination in Development in: Restless Nations: A Study of World Tensions and Development, New York: Dodd, Mead, 1962, str. 182.

⁶ Izraz, ki ga je uporabil K. Mannheim v svojih spisih (Man and Society in an Age of Reconstruction itd.).

⁷ I. Narain, State Politics in India, Meerut: Meenakshi Prakashan, 1967, str. XVIII. Glej tudi: S. S. Harrison, India: The Most Dangerous Decades, Madras:

še bolj poudari, če ekonomski potencial države poveča kapaciteto njenega trgovanja z zvezo ali tudi obseg trgovanja med samimi zveznimi državami.

Vendar se v praksi regionalni plani praviloma oblikujejo kot kompromis med hkrati delujočimi zahtevami, cilji in prioriteta, ki prihajajo z obeh strani, od centralne vlade in regionalne skupnosti.

Celo najbolj avtokratični centralni organ ne more kar naprej zavračati upravičenih zahtev regije (pravzaprav razhajanja v mnenjih in interesih zadevajo bolj določitev nekaterih prioritet in čas, ko naj bi jih uresničili, kot pa vsebino samo). In celo najbolj avtonomna regija ne more — razen če se ne odcepi — planirati in izvrševati planov, ki so v grobem nasprotju s cilji centralnega plana; proces planiranja je že po naravi sredotežen in v najvišji položaj centralne oblasti končno ne moremo dvomiti.

Naj ponovimo še enkrat: ni nujno, da se državni in regionalni interesi razlikujejo; pravzaprav so splošni nameni državnih in regionalnih planov popolnoma isti. Glavni cilj planiranega razvoja, naj je državni ali regionalni, je — jedrnat povedano — modernizacija družbe, in ta nujno vsebuje tudi socialno izenačenje. To so socialni cilji *par excellence*.⁸ Najbolj učinkovito sredstvo, da dosežemo ta namen, je, kakor nas uči naše zdajšnje znanje — industrializacija, ki je v načelu tehničen in ekonomski proces; zato konkretne državne razvojne plane večinoma izražajo v ekonomskem jeziku (celo najbolj »socialen« program, kot je izboljšanje življenjskih razmer ali pospeševanje socialne pravičnosti s širokim sistemom izobrazbe, obravnavajo kot pomagalo za ustvarjanje človekovih bogastev). In prav na ekonomski ravni se največkrat razhajajo zahteve posameznih regij in centralne oblasti.

Ključni problem, ki povzroča veliko zaskrbljenosti med planerji, ki se zavedajo temeljne socialne narave svoje dejavnosti, lahko povzamemo v vprašanju: ali naj plan pokrije vsa območja ali naj se ravna po kriteriju izbire? »V večini ... dežel državni plan še ni popolnoma izdelan v obliki sklenjene serije regionalnih planov. Planiranje se bolj osredotoča na nekatere regije, katerih rast je posebno pomembna za deželo kot celoto.«⁹ Ta področja — včasih jih imenujejo »ključne regije«¹⁰ — so navadno regije z glavnimi mesti, ki se najhitreje razvijajo, ali regije, katerih naravno bogastvo je za ekonomske načrte dežele bistveno razvijati. Seveda je največja blaginja za kar največje število ljudi cilj, ki ga priznavajo praktično vse ekonomije v sodobnem svetu. Pomembna pa je možnost, da te plane uresničijo. Čisti ekonomski račun, ki ga določata pomanjkanje sredstev in načelo do skrajnosti povečanih dobičkov, prihaja v konflikt s potrebo, da upoštevamo širše socialne razsežnosti, in jih potiska v ospredje.¹¹

Oxford University Press, 1960; J. Bondurant, *Regionalism versus Provincialism*, Berkeley in Los Angeles: University of California Press, 1958.

⁸ Socialno perspektivo razvojnega planiranja je čudovito pokazal pokojni Jawaharlal Nehru: »V preteklih analizah je bil ekonomski razvoj samo povod za namen — zgraditi, s trudom in žrtvami, ki jih vsi prenašajo, družbo brez kaste, razreda ali privilegij, ki bo dajala vsakemu delu skupnosti in vsem delom dežele najboljšo priložnost, da rastejo in prispevajo k državni blaginji.« Citiram po P. D. Kulkarni, *Social Policy in India*, Bombay, Tata Institute of Social Sciences, 1965, str. 5.

⁹ *The Contribution of Physical Planning to Social and Economic Development*, str. 5.

¹⁰ J. Friedman, *The Strategy of Deliberate Urbanization*, Universidad de Chile. Comité Interdisciplinario de Desarrollo Urbano.

¹¹ Ta zadnji ni nujno »neekonomičen«. »Nekatere socialne investicije se povrnejo hitreje kot ekonomski projekti — na primer, javno zdravje in nekateri tipi investicij v vzgojo, če jih primerjamo z namakalnimi shemami. Celo tam, kjer so sprejeli skupno odločitev, da bodo osnovali poseben sektor ekonomije in podprli neuravnotežen razvoj raje kot poskusni splošni napredek na vseh področjih, zahteva vsaka

To je seveda odvisno od tega, ali gre za razvito ali nerazvito deželo, za tržno gospodarstvo ali za deželo, kjer je večina investicij neposredno v rokah državnih organov. Toda razlike so nemara manjše, kot bi si mislili. Povsod namreč lahko ugotovimo, kako velikanski vpliv imajo obstoječi centri ekonomskih in socialnih dejavnosti, ki — po sami inerciji — preprečujejo in včasih uničijo poskuse, da bi dosegli državno nepristranost. Tu se srečamo z vplivom procesa metropolizacije. Kopičenje prebivalstva, industrijska proizvodnja in usluge, zelo razvito transportno in komunikacijsko omrežje, visoke kvalifikacije ljudi, zelo diferencirano tržišče in izrazita socialna in poklicna raznovrstnost praviloma povzročajo nadaljnjo koncentracijo fizične in socialne infrastrukture (»zakaj kdor ima, se mu bo dalo, in kdor nima, se mu bo še to vzelo, kar misli, da ima«). Zato so le deloma uspevali vztrajni in nenehni napor, da zmanjšajo prepad med »dvema narodoma« v Britaniji — med jugom (z Londonom in okolico kot središčem) in severom, ter trud, da obnovijo podrti ravnotežje med Parizom in »francosko puščavo«. ¹²

V zvezi s tem se poraja metodološki problem — postavljanje socialnih stroškov proti ekonomskim dobičkom. Ta primerjava je nujna, če hočemo oceniti dejanski porast blaginje, ne pa le grobo materialno rast. Ni treba poudarjati, da teh socialnih stroškov pogosto ne moremo točno izmeriti. »Mnoge zveze«, ugotavlja UNESCO-vo poročilo o nujnih socialnih pogojih za ekonomsko rast, ¹³ »ki imajo v očeh družboslovcev osrednji pomen pri oblikovanju odziva družb na ekonomske priložnosti, se same na sebi upirajo natančnemu merjenju ali vsaj merjenju v denarnih izrazih, ki bi jih lahko primerjali s tistimi, ki jih na splošno uporabljajo ekonomisti in planerji.« Vendar je to zboljšava, ki jo je treba upoštevati in obširno raziskati.

Ne moremo trditi, da samo centralni organi mislijo na ekonomijo in da centralni organi mislijo le v ekonomskem obzorju. Toda nobenega dvoma ni, da je centralno plansko telo, posebno v prehodni in razvijajoči se deželi, bolj ekonomsko usmerjeno, bolj nagnjeno k temu, da spregleda posebne človeške potrebe v interesu celote, kakor jo vidi to telo. Regionalna planska agencija je bližje zadevam navadnega državljana; konkretnih problemov, ki jih je treba obravnavati, ne zasenčujejo razmišljanja »visoke politike«. Regionalni plani v večini dežel ohranjajo vrednote in postavljajo cilje, ki so v bistvu »socialni«. Celo če se njihova poročila znajdejo na mizi centralnega planerja kot »suh« statistični material — je njihova vloga izpolnjena. Planiranje po regijah je lahko — in bi moralo biti — orodje socialnega izenačevanja in pospeševanja pravičnosti v okviru zlorabe skupnosti. Seveda od državnega plana prvenstveno zahtevajo prav to. Toda regionalno planiranje poskrbi, da se izenačenja pospešujejo ne le vertikalno, ampak tudi horizontalno. Oskrbi most med lokalno ravniyo, kjer ljudje izražajo konkretne potrebe, ki naj bi se vključile v plane, in državno ravniyo, ki nakazuje glavne prioritete. Regionalno planiranje je primerna vmesna stopnja, kjer se lahko srečajo lokalne pobude in potrebe ter državni cilji in viri.

Natančen pretres socialnih namenov regionalnega planiranja, kakor nam se odkrivajo v planih različnih dežel, je privlačen — in zelo potreben predmet raziskovanja. Tega velikega problema pa v kratkem članku ne

večja investicija v ekonomski sektor izenačeno vlaganje socialne narave, da zagotovi uspeh. Na primer, če izberejo težko industrijo za strateški sektor za investicije, bo to zahtevalo politiko dopolnilnih socialnih investicij v tehnično šolanje, ustvarjanje novih mest, stanovanj, itd.« (UNESCO, Socialni pogoji ekonomske rasti, str. 8.)

¹² To je naslov slavne knjige J. F. Gravierja, *Parit et la désert français*, Paris 1947.

¹³ V citiranem delu, str. 7.

bi mogli obravnavati. Tu je le poskus, da naštejemo nekaj socialnih namenov regionalnega planiranja:

1. Ukrepi za socialno blaginjo, kot so izboljšanje življenjskih razmer, povečevanje možnosti za izobrazbo, zdravstveni ukrepi, starostne pokojnine, nizke cene stanovanj itd.

2. Urbanizacija kot nosilec modernizacije:

a) preprečevanje kopičenja prebivalstva na enem samem velemestnem področju in razširjanje urbanizma bolj enakomerno po celi deželi;

b) ustvarjanje regionalnih središč kot tečajev socialnega razvoja.

3. Državna integracija:

a) na eni strani povečevati čustva regionalne pripadnosti in zavezanosti (»regionalni patriotizem«) z namenom, da se izpolnijo cilji regionalnega plana in se določeno področje razvije v okviru državnega razvojnega plana, na drugi strani pa z zadovoljevanjem regionalnih teženj v pluralni družbi premagovati ali vsaj kar najbolj zmanjšati etnične, jezikovne in kulturne razlike ter utrditi državno enotnost;

b) kolikor mogoče zmanjšati razlike med podeželjem in mesti ter med odročnimi in osrednjimi predeli.

Sam se bom držal le enega vprašanja, namreč socialnega izenačenja, ki se povezuje z vsemi drugimi socialnimi cilji regionalnega planiranja. To načelo le redko naravnost navajajo in ga je treba najpogosteje izvesti iz ekonomskih ciljev. Predvsem ga lahko vidimo v povečevanju maksimalne možne zaposlenosti. To je glavni socialni cilj vseh regionalnih razvojnih planov. Štejemo ga med socialne cilje, zakaj samo ekonomski račun bi prej zahteval mehanizacijo, avtomatizacijo, ekonomijo merila itd.

Drugič, lahko ga odkrijemo v poskusih, da bi rešili probleme življenjskega standarda, ko se neenakomerno koncentrirajo na »zatiranih« ali »nerazvitih« območjih. V mnogih deželah so se lotili različnih domiselnih programov, katerih namen je odpraviti revščino in ustvariti možnosti za razvoj regij, ki jim ni uspelo obdržati korak s splošnim razvojem in si ne morejo opomoči s svojimi prizadevanji. Nerazvita območja, s problemi katerih se spoprijema regionalno planiranje, lahko vidimo celo v bolj industrializiranih in naprednih deželah. Tako Danska¹⁴ od 1950 dalje (regionalni razvojni plan 1958) podpira industrijske projekte, transport in stanovanja zunaj širšega območja Kopenhagna, posebno v tako imenovanih »zatiranih« območjih. Zvezna republika Nemčija je začrtala več programov, katerih cilj je bil odpraviti pomanjkljivosti v nekaterih regijah (Sever in mejni predeli). Francija se je lotila ambicioznega programa za razvoj zapostavljenih območij južno od Lorraine, Gaskonje, Armagnaca in Pay-Basque. Najbolj vidne spremembe so uvedli v obupno revno, razseljeno in pogosto poplavljeno dolino reke Durance severno od riviere. Namakalni projekti, ponovna pogozditev, nove ceste, industrijski razvoj, povečana kmetijska produktivnost, zdravje ljudi in turistične priložnosti so to pokrajino spremenili v »Tennessee« Francije (samo TVA, ki tudi pripada tej kategoriji, je preveč znana, da bi jo tu omenjali — velik ameriški državni projekt v dolini Tennesseeja — op. prev.).

Zahteva po pospeševanju razvoja revnih območij je tesno povezana s splošnim ciljem, ki ga izražajo nekateri državni plani, namreč, da bi dosegli uravnovešen razvoj posameznih regij znotraj dane dežele in da bi odpravili ali vsaj zmanjšali razlike med regijami — ekonomske in socialne. To načelo je na primer jasno določeno v poljskih dolgoročnih planih, ki jih po vrsti spreminjajo v razvojne plane, obravnavajoče po-

¹⁴ Ti primeri so vzeti iz splošnega poročila na temo I: The Contribution of Physical Planning to Economic and Social Development, World Planning and Housing Congress., 28. maj—3. junij, 1960, San Juan Puerto Rico. Primerjaj tudi: J. F. Worobiew, Vyravnivanje urovnij ekonomičestogo razvitja sojunznych respublik, Moskva 1964.

samezne regije¹⁵, kot je regionalni plan za zgornješlezski industrijski predel, ki je naravnani k deglomeraciji območja, kjer je zgoščenih približno 25 odstotkov celotne vrednosti industrijske proizvodnje in zaposlitve v industriji. To politiko je spremljala razmestitev novih velikih industrijskih del in cela vrsta drugih investicij v manj aktivnih regijah. Res je, da se popolna redukcija nesorazmerij v industrijski proizvodnji morda ne da doseči, toda čisti rezultat je bil, da je raslo izenačevanje v življenjskem standardu celotnega prebivalstva, posebno na področju potrošnje in storitev.

Tretjič, načelo socialnega izenačenja lahko opazimo v naporih zagotoviti, da ne bi bila posledica procesa čedalje večjega kopičenja bogastva v rokah nekaj ljudi v splošno škodo. Dovolj dokazov je, da, medtem ko celotni produkt narašča, ostaja njegova relativna distribucija — tako vertikalno kot horizontalno — ista ali se celo zmanjša. Spoznanje te tendence je pripeljalo do planov — na državni in regionalni ravni — da se sprejmejo različni ukrepi, ki bi neposredno pripomogli, da bi se povečal delež državnega produkta, namenjen slojem prebivalstva z nižjimi dohodki. Med najbolj pomembnimi ukrepi so agrarne reforme, nadaljnje namakanje pustih območij, širjenje poučevanja na podeželju, posebna pomoč zaostalim razredom, javno ali državno subvencionirana stanovanja, večje zdravstvene in rekreacijske olajšave, programi za razvoj lokalnih skupnosti in organizacija javnih del, da bi se zaposlitev še povečala.

Četrtič, načelo socialnega izenačenja lahko opazimo v regionalni izobrazbeni politiki. »Po vsem svetu lahko opazimo razvojno težnjo, vsaj kar zadeva izražene namene, v smeri demokratizacije izobrazbe.«¹⁶ Na ravni države uresničujejo to načelo z obveznim šolanjem, razširitev izobrazbe druge stopnje, tako splošne kot poklicne, s tendenco, da bi omogočili kolikor mogoče širok dostop do visoke izobrazbe, gradnjo šol, šolanjem učiteljev, s sistemom štipendiranja za otroke iz revnejših družin. V večini državnih razvojnih planov opazimo nekaj, kar je podobno frontalnemu napadu na izobrazbo; investicije v izobrazbo zajemajo precejšen del državnega proračuna. Toda največkrat to ni zgolj vprašanje zakonodaje in bolj ali manj pravično razdeljevanje denarja med regije v dani deželi v skladu s številom oseb šolske starosti. »Regionalna dimenzija« se priplazi v izobrazbene plane, če smemo tako reči, skozi stranska vrata. Med konferenco organizacije za ekonomsko kooperacijo in razvoj (Organization for Economic Cooperation and Development on Ability and Educational Opportunity in Europe, Kungälv, Švedska, 1961) so s poudarkom izjavili, »da je problem regionalnih (kurziva moja — J. Z.) neenakosti in posebno izobrazbene zaostalosti podeželskih območij na splošno glavna ovira za mobilizacijo človeških moči.«¹⁷

To se odraža predvsem v nasprotju podeželje—mesto: vrsta šol, ki so na razpolago, fizični dostop do izobrazbenih ustanov, oprema šol z osebjem in kabineti — vse to se lahko res zelo razlikuje. Poleg tega obstajajo tudi razlike v izobrazbi glede na kraj bivališča. V mnogih raziskavah so odkrili, da je število otrok, ki zapustijo šolo pred koncem uradne obvezne šolske dobe, tem manjše, čim večja je skupnost. In po tem obdobju je toliko bolj verjetno, kolikor večja je skupnost, da bodo otroci nadaljevali

¹⁵ Glej J. Zaremba, *Regional Planning in Poland: Theory, Methods and Results*, V: J. C. Pisher, ed., Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1966; K. Dziewonski, *Evolution in Concept and Methods of Regional Planning in Poland*, Proceedings of the First Scandinavian-Polish Regional Science Seminar, Committee for Space Economy and Regional Planning of the Polish Academy of Sciences), Varšava 1967.

¹⁶ A. Sauvy: *Social Factors in Education Plans*, V: *Economic and Social Aspects of Educational Planning*, Paris, UNESCO, 1964, str. 105.

¹⁷ A. H. Halsey, *A Review of the Conference in: Ability and Educational Planning*, Paris, O: E. C. D. 1961, str. 31.

študij na višjih šolah, in tem manj verjetno, da bodo šli delat. Socialno-geografsko okolje ima velikanski vpliv na to, kako posameznik dojema in se zaveda poklicne kariere. Priložnost, da to doseže, dajejo bolj velike in »izkušene« skupnosti. Sociološke raziskave¹⁹ so jasno odkrile, da so glavni faktorji, ki odločajo, ali si bodo mladi ljudje skromnega rodu izbrali rajši intelektualno kot ročno delo, stopnja urbanizacije, bližina izobrazbenih centrov in raznovrstnost poklicev. Da povemo na kratko, velemestne in zelo industrializirane regije imajo veliko prednost pred podeželskimi regijami.

Narava »problema podeželja« v izobrazbi se od dežele do dežele razlikuje. V redko naseljeni Islandiji je težava v tem, da preskrbijo prevoz v šolo v podeželskih območjih, v Švedski imajo težave, da zagotovijo potrebno sodelovanje med sosednimi podeželskimi skupnostmi; v Švici je večno pomanjkanje primerno kvalificiranih učiteljev v podeželskih predelih. Vsi ti faktorji, posamič ali kombinirani, ki se včasih okrepijo z dodatnimi faktorji, lahko ustvarijo položaj, kakršen je bil v Norveški, ko je sprejemni izpit za univerzo naredilo štirideset odstotkov kandidatov iz regije Osla, pa samo trije odstotki iz nekaterih podeželskih območij. Če to velja za Evropo, koliko bolj mora veljati za manj razvite dežele, kjer so posamezne regije včasih neznansko oddaljene.

Če obravnavamo izobrazbo kot instrument socialne demokracije, je prikladen primer problema, ki ga ni mogoče rešiti na ravni centralne vlade, kljub vsem njenim možnostim, da izdaja zakone in dodeljuje sklade. Zdi se, da je regionalno obravnavanje edini način, da se doseže horizontalno socialno izenačenje na tem bistvenem področju.

3. Sociologija planerja

Ko analiziramo človeško plat planiranja, je pozornost navadno osredotočena na človeka, ki izvaja plan, ki izkusi pozitivne ali včasih negativne učinke planiranja. Toda tu je tudi problem človeka — subjekta planiranja, ustvarjalca plana, ki vrednoti, izbira cilje in sredstva za izvedbo. Ta skupina ljudi nikakor ni majhna. To ni le trust najboljših možganov in centralnih teles za planiranje, ampak so v njej zajete tudi desetine regionalnih in lokalnih enot, ki izpolnjujejo vlogo prenašalcev in dajo planu njegovo konkretno obliko.

Sociološki problemi, ki so povezani s kategorijo ljudi, imenovanih »planerji«²⁰, in z njihovim poklicem, so resnično zelo raznovrstni. Študija, ki se s tem ukvarja, mora na primer upoštevati delitev te velike in precej heterogene skupine na manjše in bolj homogene kategorije (politiki, administratorji, strokovnjaki), katerih vsota ima različna pooblastila; raziskati mora njihovo številčno moč, sestavo, socialno poreklo, izobrazbo, družbeni ugled, ki je vezan na njihovo dejavnost. Seznam lahko razširimo. Toda morda je najbolj zanimiv problem ocena planerjeve »sociološke domišljije« (ali pomanjkanja le-te) in njegovega »zvestnega« tipa obnašanja. Človeška bitja in njihova zavest so neločljivi. Prodor v motivacije za dejavnostjo planiranja, v vse vrednostne sodbe, posebna nagnjenja in predsodke, je precejšnjega pomena, če naj razumemo naravo in potek procesov, ki jih sproža planiranje.

¹⁹ Med drugim v državnem pregledu Francije. — Glej A. Cirard, *Enquête nationale sur l'orientation et la selection des enfants d'âge scolaire*, »Populations«, št. 9, 1954.

²⁰ M. N. Routkevitch, *Enseignement — comme facteur de la mobilité sociale en URSS*, Rapport au VI Congrès Sociologique International, Moskva 1966; P. Minon, *Choix d'une profession en mobilité sociale*. Transakcije drugega svetovnega kongresa za sociologijo, Amsterdam 1956.

²¹ Te pripombe se nanašajo na vse vrste planerjev — na državni, regionalni in lokalni ravni. Njihovi medsebojni odnosi bi lahko bili poseben predmet raziskovanja.

Kaže, da obstajajo štirje elementi v planerjevi sociološki zavesti:²¹ 1. da se zaveda, da opravlja socialno funkcijo, ki je velikanskega pomena, da je planiranje v jedru »socialno«; 2. da se zaveda nujnosti, da se sistematično seznanja s socialno realnostjo, da zbere vse podatke v zvezi z ožjo skupnostjo in družbo kot celoto, zato da bo odkril tendence razvoja socialnih skupin in institucij, in da se pouči o človeških vrednotah in posebnih nagnjenih; to znanje mu daje sociolog; 3. da se zaveda, da ima njegovo delo globoke socialne posledice, ki pospešujejo ali ovirajo izpolnitev človeških želja, doseganje človekovih ciljev in rešitev njihovih problemov; 4. da se zaveda, da na njegove dejavnosti, stališča, ideje in vrednote vpliva njegovo socialno in kulturno poreklo. Kot vsako obliko intelektualne dejavnosti določajo tudi planiranje socialne razmere (ta ideja je gotovo marksističnega izvora; stališče, da človeško misel pogojuje socialna eksistenca, je povzročilo rast nove veje sociologije — sociologije znanja). Na planerja vpliva civilizacija, katere del je, vplivajo način življenja njegovega naroda, narodna tradicija in družbenopolitični sistem, njegova razredna pripadnost in njegovi poklicni interesi. Ta problem se še bolj zapleta, če se planer, rojen v neki deželi, izobražuje v tujini, kakor se zelo pogosto dogaja v deželah v razvoju, ali če pride od zunaj, na primer kot strokovnjak mednarodne organizacije, in prinese s seboj, po vseh pravilih etnocentrizma, celo armado predsodkov. Planerjeva »ideologija« se izoblikuje pod vplivom vseh teh faktorjev in razkriva se na mnoge načine. Planer se lahko zaveda ideološkega priokusa svojih stališč ali pa morda ravna ne glede na te nagibe, kar se dogaja bolj pogosto. Toda če ne odkrije, da imajo njegove sodbe ideološke korenine v družbi, se njegova strokovnost ne more dvigniti na raven višje metodološke zrelosti. To je edini način, kako mu lahko postanejo meje njegovih stališč jasne in kako se lahko izogne deformacijam v prihodnje.

Mnogo lažje je odkriti to, da so planerjevo miselnost oblikovali določeni socialni pogoji, zasledovati socialne izvore njegove »ideologije«, odkriti, kako se izraža v regionalnem ali državnem planiranju, kot pa dognati, ali se planer sam zaveda vseh teh faktorjev. Tu bi potrebovali podrobno, metodično raziskavo planerjeve zavesti. Toda to je — kot tudi mnogi drugi raziskovalni problemi sociologije planiranja — še vedno *pium desiderium* (pobožna želja, op. prev.).

Planiranje lahko gledamo tudi kot socialno interakcijo in socialni proces, ne glede na dejstvo, da ga določajo različni socialni faktorji in da je to socialna dejavnost, ki jo opravlja skupina psihično refleksnih akterjev, katerih stališča so proizvod socialne vzgoje. Plan, to »kooperativno poročilo deskriptivnih perspektiv, projekcij, ciljev in postopkov«,²² je rezultat vzajemnega delovanja vladnih agencij, lokalnih teles, tako javnih kot privatnih, in različnih sektorjev skupnosti, hkrati pa je rezultat sodelovanja med strokovnjaki z različnih področij. Tu so pomembni vsi zakoni, ki vladajo naravi socialnega občevarja. Plan je socialni proizvod. Je izraz akcij, interesov in konceptov različnih človeških skupin in celo posameznikov. Za vsakim elementom plana obstaja nekaj socialnih sil, ki so vključene v neusmiljeno vojno tekmovanje ali, če hočete, v nenehne kompromise.

²¹ Ta del študije je osnovan na avtorjevem delu *Sociological Implications of Urban Planning* v: J. C. Fisher, ed. *Mesto in regionalno planiranje v Poljski*, Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1966. — Planerji imajo »sociološko domišljijo« v različnih količinah. Sociologi, kulturni antropologi in socialni psihologi, ki so včasih člani planskih delovnih skupin, naj bi je seveda imeli, kolikor je mogoče. Toda čeprav iščejo njihov nasvet, imajo le redko dostop do sprejemanja odločitev. Pomemben je razvoj »socialne zavesti« med tistimi kategorijami planerjev, katerih glasovi res štejejo, to je med politiki in ekonomisti.

²² Prispevek fizičnega planiranja k socialnemu in ekonomskemu razvoju, str. II.

Toda plan ni sveta formula. Neprestano ga oblikujejo in preoblikujejo. Dogajanja v družbi, izkušnja, ki jo dobijo s pomočjo akcij in kontrole akcij, ki jih naznačuje plan, nepretrgano »vzvrtno vplivajo« na agencijo, ki dela plan. Skratka, planiranje je nepretrgan proces. Ker je to prizadevanje, da bi zavestno usmerili socialnoekonomski razvoj, mora odsevati inherentne poteze družbe kot trajnega nastajanja — pojme gibanja, spremembe, pretakanja.²³

II. SOCIALNI FAKTORJI, KI DELUJEJO NA RAVNI IZVEDBE PLANA

1. »Zaviralni« in »pospeševalni« socialni faktorji v regionalnem razvoju

Glavni problem v sociologiji regionalnega razvoja je, da prepoznamo tiste socialne faktorje, ki vplivajo na izvedbo plana. Na splošno jih lahko razdelimo na socialne značilnosti, za katere se zdi, da ovirajo regionalni razvoj, in na socialne elemente, za katere se nasprotno zdi, da olajšujejo ta proces. Vprašanje, ali različni socialni faktorji delujejo kot »zaviralne« ali »pospeševalne« sile, ni stvar teoretične dedukcije. Res obstaja nekaj človeških stališč, vrednot in načinov delovanja, ki so značilni za modernega človeka in po katerih se razlikuje od bolj tradicionalnega ter jih imamo lahko za temeljne pogoje razvoja. Mednje spadajo med drugimi:²⁴ pripravljenost za nove izkušnje in odprtost za inovacije in spremembo, usmerjenost v sedanost ali prihodnost bolj kot v preteklost, zaupanje v distributivno pravičnost in uspešnost bolj kot v to, da je pripisovanje temelj za nalaganje socialnoekonomskih vlog; vera v znanost in tehnologijo ter zaupanje v razumno zakonit svet pod človeško kontrolo. Toda v celoti moramo vsako domnevo o »zaviralnih« in »pospeševalnih« faktorjih vstaviti v perspektivo konkretnega socialnega okvira in poti razvoja.

Predvsem moramo upoštevati kulturno (v širokem, antropološkem smislu) neenakost sveta. Način, kako se družbe odzivajo na identične spodbude, je funkcija številnih spremenljivk, med katerimi sta predvsem socialna struktura in vrednostni sistem določene družbe. In nasprotno — iste socialne institucije lahko igrajo različne vloge v razvoju v različnih socialnih kontekstih. Kakor so pogosto poudarjali,²⁵ je glavni vir napak — na hevristični in pragmatični ravni — to, da domnevamo, da so institucije, motivacije in priložnosti za razvoj, ki so opazne v posebnih zgodovinskih razmerah, recimo, v zelo industrializiranih in urbaniziranih deželah, neizogibno prisotne v drugačnem okolju, kot na primer v nerazvitih deželah.

Izkušnje iz območij v razvoju so posebno primerne za obravnavano snov. Medtem ko v razvitih deželah lahko končno pridobitev planiranih ciljev izrazijo v odnosu socialnoekonomskih »naložb« in »proizvodnje« in ni verjetno, da bi izzvali temeljne preobrazbe obstoječega socialnega okvira, je v deželah v razvoju regionalno planiranje postavljeno v mnogo širši kontekst — v modernizacijo družbe. Tu je regionalni plan, naj hočejo ali ne, plan nove regionalne skupnosti. V deželah v razvoju plan bolj kot kjerkoli druge opisuje, »v katero smer bi morali obstoječe socialne institucije v določeni regiji spremeniti, katere teh institucij bi morali odpraviti kot ovire za razvoj in katere nove institucije bi morali ustvariti, da bi

²³ M. Lerner, *Social Process*, Encyclopaedia of the Social Sciences, New York: MacMillan, 1948, zvez. XIII, str. 149.

²⁴ Ti primeri so vzeti, z nekaterimi modifikacijami, iz: A. Inkeles, *Modernization of Man*, v: M. Weiner, ed., *Modernization: Dynamics of Growth*, New York: Basic Books, 1966.

²⁵ Glej za primer UNESCO. Socialni pogoji ekonomske rasti, str. 7.

pospešili napredek«. ²⁶ Tako je izvedba regionalnega plana v resnici enakovredna spopadu med modernizirajočimi silami (vpliv izobrazbe, moderni množični mediji, nove ideologije, nove elite kot nosilci in pospeševalci razvoja, itd.) in konservativnimi silami (uveljavljen socialni red, ki teži, da bi ohranil *status quo*, utrjene pravice, tradicionalni sistem vrednot in norm, itd.). Samo po sebi je razumljivo, da te tekmujoče ali spopadajoče se socialne sile morejo zadrževati, preoblikovati ali celo popolnoma uničiti izvedbo regionalnega plana kot integralne, logične celote.

Ko raziskujemo socialne faktorje, ki so odgovorni za izvedbo regionalnih planov, je treba posebno poudariti socialno-kulturno diferenciacijo določene dežele (tega problema sem se že dotaknil v prejšnjih poglavjih). Da obstajajo v deželi socialno-kulturne regije — bolj ali manj jasno orisane in homogene glede na eno ali več značilnih lastnosti — to more utemeljevati in tudi utemeljuje razlike v izvedbi regionalnih planov. Zdi se, da ima teza, da obstaja korelacija med specifičnim socialno-kulturnim značajem posebnih regij v dani deželi in načinom, kako izvedejo plan, velik metodološki in praktičen pomen in bi jo bilo zato treba temeljito preizkusiti v različnih delih sveta in v različnih socialnoekonomskih kontekstih. ²⁷

2. Motivacije in sodelovanje ljudstva v regionalnem razvoju

Nemogoče je preveč poudariti pomen motivacije kot možne razlage in faktorja v razvoju. Motivacijo so definirali kot »stanje organizma, ki vzbuja dejavnost«. ²⁸ In mnoge dežele, ki se ukvarjajo s hibami v izvedbi razvojnih planov, skušajo doseči prav to potrebo po širokem javnem sodelovanju v državnem in regionalnem razvoju. Raven motivacije se zelo razlikuje glede na skupine, celo znotraj istega prebivalstva ali obravnavanega programa. Med nekaterimi ljudmi in za določene programe je motivacija velika, medtem ko je v drugih primerih majhna. Pravzaprav ne obravnavamo enotnega pojava, ampak mnoge raznolike vzorce. Če bi jih prepoznali, bi bilo isto, kot če bi dobili dragocen instrument za uresničitev zaželenih sprememb.

Nezadostno motivacijo in sodelovanje lahko deloma pripišemo nevednosti; ljudje se le nejasno zavedajo obstoja plana ali njegovih delov. Pogosteje pa je to stvar brezbriznosti: ne vedo, kako jim koristi, in zato se ne zanimajo zanj. Naposled, ljudje se lahko naveličajo nenehnih pozivov, da bi se osebno angažirali in žrtvovali za socialne ideale razvoja. Človeška motivacija je na temelju svoje definicije usmerjena proti določenim ciljem; aktivnost, ki jo vzbudi, je »selektivna glede na okolje«. ²⁹ Mnogo tistega, kar so označili kot »apatijo« in »upiranje sprememb«, se da razložiti kot mehanizem samoobrambe pred razmerami, ki so pogosto pokazale, da niso zmožne ustreči resničnim človeškim potrebam, ali preprosto pred dolgotrajnim stanjem psihične mobilizacije. Zato problem, da vzpodbudimo večje sodelovanje in pospešimo izvedbo, dejansko ni toliko problem premagati pomanjkanje človeških motivacij, ki so priznane kot prve determinante takšnega sodelovanja, ampak bolj problem, kako poiskati načine, da se okoristimo z motivacijo, ki je že prisotna. Poenostavljeni nazor — če naj bo trden — da je treba človeško snov oblikovati, da bo ustrezala zahtevam razvojnih planov, moramo opustiti v korist tega, da odkrijemo, kaj ljudje hočejo in pričakujejo od razvoja, ali če

²⁶ A. R. Kuklinski, *The Sociology of Regional Development: Some Remarks for discussion*, UNRISD, 1968, str. 3 (šapirografirano).

²⁷ Naj navedem poljske izkušnje kot delno potrditev te hipoteze (glej avtorjevo *Urbanization and Social Change*, »Polish Perspectives«, zvez. VIII, št. 7/8, 1965).

²⁸ T. M. Newcombe, *Motivation*, *A Dictionary of the Social Sciences*, str. 448.

²⁹ T. M. Newcombe, *Motivacija*, v citiranem delu, str. 448.

povemo drugače, kaj moramo storiti, da napravimo iz njih voljne in učinkovite sodelavce v razvoju.

Dovolj očitno je, da je motivacija potreben, vendar ne zadosten pogoj za razvoj. Zdi se, da je resničen problem v tem, da dosežemo učinkovito motivacijo, tj. želje, ki jih podpirajo sredstva. Za neuspeh, da bi realizirali cilje in namene razvojnih planov, zelo pogosto ni krivo pomanjkanje motivacije. V zelo številnih primerih manjka institucijski okvir, ki bi pospeševal razvoj — potrebni viri, pripomočki, metode in instrumenti — ne pa motivacija kot taka. Tako so po mnenju nekaterih institucionalne spremembe in reforme ter tudi gradnja institucij nujno potrebne za to, da poskrbijo za potrebno spodbudo in zagotovijo javno sodelovanje.

Seveda bi bilo nemogoče podrobno raziskati vse socialne faktorje, ki prispevajo k vzbujanju motivacij in doseganju javnega sodelovanja. Nekatere teh je nedavno identificirala skupina strokovnjakov za metode izzivanja socialnih sprememb za splošni razvoj Azije.³⁰ Na motivacijski strani so pretehtali nekatere prvobitne pogoje za razvoj učinkovite motivacije. Med drugim je odvisna od primerne socialne in fizične infrastrukture, znanstvenih in tehničnih novosti, obetov za prihodnji napredek, sprememb v določenih vrednostnih sistemih, pravilnega razumevanja namenov razvoja in podpiranja ciljev državnega in regionalnega razvoja, od ozračja javnega zaupanja v uradno politiko in vodstvo, od zavesti, kako bi mogel razvoj koristiti posamezniku in njegovim primarnim socialnim skupinam, od obstoja razvojnega plana, ki bi mogel rabiti za geslo, in od prisotnosti manjših lokalnih komponent v večjih razvojnih projektih, s katerimi bi se moglo lokalno prebivalstvo brez težav poistovetiti.

Kar zadeva sodelovanje, so med drugimi omenili: socialne spodbude, ki se ne raztezajo samo na cilje razvoja, ampak tudi na posredovalce spremembe, izkoriščanje in ponovno aktiviranje tradicionalnih vrednot in institucij namesto gradnje novih, obstoj lokalnih političnih organizacij, ki slonijo bolj na moralnih in etničnih načelih kot na politiki kot taki, sodelovanje v prostovoljnih in neformalnih združenjih (s poudarkom na pomembnosti sodelovanja žensk in mladine), pozitivno reakcijo na razvojni plan ključnih segmentov »kritične skupine« skupnosti (dominantna skupina; bolje izobražene in trenirane skupine, napredni delavci, šolski učitelji, vaški vodje, tradicionalni voditelji, bivši administratorji).

Medtem ko preiskujemo motivacijo — usmerjeno sodelovanje prebivalstva pri uresničanju razvojnih planov — ne smemo prezreti ene njenih najbolj pomembnih plodnih sil — lokalnega patriotizma. Motivacija, ki prihaja iz tega vira, se lahko pojavi na različnih ravneh teritorialne skupnosti. Najpogosteje se vzdržuje s tekmovanjem z eno ali več analognimi enotami — vas z vasjo, okraj z okrajem, mesto z mestom, regija z regijo. To je zelo emocionalna motivacija, ki temelji na močnem občutku osebne odgovornosti in ki je zmožna prisiliti ljudi, da dolgotrajno vztrajajo v naporih. Vendar je to lahko dvorezno orožje. Lahko poglobi partikularizem in šovinizem (posebno še, če podležejo takšnim čustvom planerji in druge osebe, ki so odgovorne za izvedbo plana na dani ravni) in na ta način preprečuje izpolnitev najosnovnejšega cilja plana, ki naj bi ga uresničil, tj. pravičnost v okviru države. Negativni vplivi motivacije takšne vrste se lahko krepijo, če ima obravnavana skupnost izrazito kulturno in etnično osebnost, kot je pri regijah v večjezičnih državah Južne Azije. V teh »jezikovnih regijah« (primer je Indija) pogosto obstaja strastna vdanost partikularističnim simbolom in močna podpora sredobežnim političnim težnjam.

³⁰ United Nations Economic Commission for Asia and Far East, Preparatory Working Group of Experts on Methods of Inducing Social Change for Overall Development, 10.—14. januarja 1966, Bangkok, Tajska, Končno poročilo (šapirografirano).

Seveda to ne more biti opravičilo, da bi popolnoma opustili regionalno planiranje in možnost, da za njegovo uresničitev izkoristimo človeška čustva. Če partikularizem obstaja, bo živel naprej, naj planiramo ali ne. Nasprotno — zdi se, da je regionalno planiranje, ki predvideva podrobne študije o socialni strukturi in vedenju regionalne skupnosti, dober način, da privlečemo na svetlo prve simptome te partikularistične tendence, in kdor je prej posvarjen, je vnaprej oborožen. Povrh je čustvena angažiranost prebivalstva pri uresničevanju ciljev regionalnega razvoja lahko odlična šola državljanstva in omogoča ljudem gladek in udoben prehod iz ozkih, lokalnih interesov in vdanosti v poistovetenje z državnimi cilji in samim narodom kot skladno celoto. Ni treba poudarjati, da je za to potreben tok informacij v dveh smereh, ki zagotavlja, da odločitve, sprejete na vrhu, ustrezno razložijo množici prebivalstva, vtem ko dajejo tudi tej množici prebivalstva dostop do tistih, ki odločajo.

III. SOCIALNE POSLEDICE PLANIRANEGA REGIONALNEGA RAZVOJA

Na splošno obstajata dve vrsti socialnih posledic planiranja, »učinki, ki jih povzroča doseganje plana, in učinki institucioniranja planiranja samega: učinki procesa planiranja in izvajanja planov. Učinki te druge kategorije so seveda odvisni od tipa družbenega reda, ki je povezan s planiranjem, od različnih možnih sistemov planiranja samega in od metod izvajanja.«³¹

Druga razlika, ki jo lahko naredimo in se deloma pokriva s prejšnjo, je različnost predvidenih (pričakovanih) in nepredvidenih (nepričakovanih) socialnih posledic planiranja. Planiranje zavestno meri na doseganje določenih ciljev. Učinki, ki iz tega sledijo, so resnično nameravani in pričakovani. Toda zelo pogosto lahko uresničitev planiranih ciljev povzroči nekaj nepredvidenih učinkov. To ima lahko opraviti s samim ciljem, včasih mora biti povezano z izbiro sredstev, ki jih uporabijo za to, da bi cilj dosegli. Še drug faktor je lahko proces planiranja in izvajanja planov, ki ga določa tip družbenega reda in sistem planiranja samega. Te nepričakovane posledice so morda najbolj zanimive za sociologijo planiranja, ker vzbujajo manj pozornosti. Na žalost so empirične raziskave na tem področju zelo redke.³²

Posploševati socialne posledice planiranja ni lahka naloga. Prvič, ker se sami plani zelo razlikujejo po področjih dela — od funkcionalnih planov (fasetni plani), ki se ukvarjajo z enim problemom, vse do vsestranskih (integriranih) planov; drugič, ker se različni učinki uresničenja določenega plana ne pokažejo ob istem času, tako da jih je na hitro težko oceniti (zdravilo bi bilo poiskati analogne situacije v preteklosti). Vendar nekaj zanesljivo drži. Naj je narava plana kakršnakoli, povzroči korenita sprememba, ki jo uvedemo v enem, celo ozkem sektorju socialne ekonomije, spremembe, ki sežejo daleč čeznjo, zelo pogosto, ne da bi to pričakovali in imeli tak namen. Klasičen in precej drastičen zgled so javne kampanje proti epidemijam v tretjem svetu — tipičen enofasetni plan. Kot vemo, dosegajo presenetljiv in hiter uspeh. Nalezljive bolezni so kot vzrok smrtnosti zdrknile na najnižje mesto v statistiki smrtnosti. In zdaj stranski učinki, ki so prišli na površje šele čez nekaj časa: demografski razpon (padec smrtnosti in nespremenjena rodnost), kar je povzročilo

³¹ Ossowski, *Social Conditions and Consequences of Social Planning*, str. 212.

³² Ena teh redkih je raziskava Jane Hauser in P. F. Lazarsfeld, *Sociological Aspects of Planning: A Progress Report on a Case-Study*, »Social Sciences Information», zvez. II — 1, 1963; glej tudi A. Agenbeglan, *Sociologičeskie issledovanija i planirovanije*, Sociologičeskie issledovanije, Novosibirsk 1966.

demografsko eksplozijo, zaostrene probleme lakote, nezadostne hranjenosti in ekonomske prenaseljenosti. Od tod — ogromen demografski pritisk na praktično vse socialne institucije in sfere življenja, tj. na izobrazbo, borzo dela, na mesta in na ves socialnopolitični sistem.

Kaže, da se nezaželeni in nepričakovani učinki enostranskega planiranja pokažejo toliko bolj jasno, kolikor manj je razvita dana družba in kolikor manj se to planiranje ukvarja z osrednjim problemom vsakega planiranja za razvoj. In to je, jedrnato povedano, problem zagotoviti ljudem spodobno življenje, ko jim preskrbijo zaposlitev po njihovih sposobnostih in kvalifikacijah (raven kvalifikacij tako kot raven življenjskega standarda se nenehno večata v skladu z ideali moderne civilizacije). Zato je kritičen »tehnični« problem odprava ekonomske prenaseljenosti, izkoriščenje nezaposlenosti in izboljšanje kvalitete zaposlitve. Plan, ki doseže ta cilj, je *res* plan.

Seveda, vsakdanja modrost je reči, da je svet slojevit. V zelo razvitih deželah je najbolj pogosta oblika, ko obravnavajo ta problem, razvoj kmetijskega sektorja, v manj razvitih deželah — industrializacija v svoji »surovi« obliki. Vendar je industrializacija neizogibna stopnja vsake družbe v razvoju. »Raziskovanje ekonomskega razvoja tistih narodov, ki imajo danes najvišjo proizvodnjo na človeka, kapitalističnih ali nekapitalističnih, je pravzaprav raziskovanje njihove industrializacije, procesa, s katerim se večajo znanost in tehnologija ter plodnost in produktivnost človeškega dela.«³³ To postaja res za narode v razvoju; delajo vse, kar morejo, da bi se pridružili vrstam naprednih, kar pomeni industrializiranih in urbaniziranih dežel.

Torej, kakšne so socialne posledice, ki se vežejo na proces industrializacije?

Industrializacija izpolni dve temeljni nalogi planiranega razvoja; ko povečuje priložnosti za zaposlitev, rešuje problem ekonomske prenaseljenosti, in ko dviguje narodni dohodek, povečuje življenjski standard. Obenem pa je sila, ki povzroča socialno spremembo. Povzroča transformacijo celotne socialne strukture, modela družine, stališč in posebnih nagnjenj ljudi.³⁴ Skratka, je enakovredna modernizaciji družbe.

Modernizirajoči vpliv industrije se čuti na veliko načinov. S sociološkega stališča je posebno pomembna vloga delovnega kraja kot žarišča novih socialnih odnosov. V tovarni se nov delavec, novinec iz vasi, nauči prilagajati se mestnim življenjskim razmeram; prav tovarna poskrbi za priložnosti za poklicno napredovanje in za, kot posledico tega, socialno napredovanje; v tovarni so bolj kot kjerkoli delavcu na razpolago ugodnosti medicine, higiene in množične kulture; tu se znotraj tako imenovanih formalnih skupin porajajo prijateljstva; novi sistemi vrednot se oblikujejo glede na delo, oblast in glede na splošno dobro; končno, tovarna tudi organizira dejavnosti v prostem času.

Vpliv industrije se kaže tudi v zunanjem razvoju danega kraja. Raščejo novi deli mesta, ti imajo vse elemente modernizacije, ki jih stari po pravilu nimajo. Hkrati tudi stare predele modernizirajo, tj., goste skupine zgradb »očistijo«, razširijo ceste, pročelja in notranjost trgovin znova

³³ Social Development, simpozij, ki sta ga vodila R. Aron in B. F. Hoselitz, Pariz, UNESCO, 1965, str. 13—14.

³⁴ To stališče, ki obravnava industrializacijo kot neodvisno spremenljivko in različne socialno-kulturne pojave, procese kot odvisne spremljevalke, je povzročilo nastanek mnogih študij »o socialnih posledicah industrializacije«. Združeni narodi so največ prispevali k organiziranju in izvajanju teh raziskav. Glej na primer: Processes and Problems of Industrialization in Underdeveloped Countries, New York, Združeni narodi, 1955; Social Implications of Industrialization and Urbanization South of the Sahara, Pariz: UNESCO, 1956; Industrialization and Society, Pariz, UNESCO, 1963.

prepleskajo in na novo opremijo, skupne storitve in kulturne zabave zasnujejo po vzorcu modernih četrti.

Na splošno je za industrializacijo značilen dvig življenjske ravni, ki prevlada v skupnosti. Celoten kraj doživlja globoke spremembe, ki so predvsem presenetljive, če jih primerjamo z nazadovanjem kraja, ki se ga industrija izogne. Podrobnosti so lahko v raznih kontekstih različne, toda splošni vzorec ostane isti.

Regionalna razsežnost modernizacije ni vedno izrecno omenjena. A ni potrebno govoriti, da je moč prav na regionalni ravni opaziti socialne posledice industrializacije. Najbolj tipično okolje za lokacijo nove industrije so središča, ki že obstajajo iz drugih razlogov, navadno trgovska ali administrativna središča. To so lahko mesta, mesteca srednje velikosti ali celo čisto majhna, tipična glavna mesta majhnih poljedelskih regij. Pomembnost lociranja velikega industrijskega podjetja (kot so jeklarna, tekstilna tovarna, papirnica, tovarna umetnih gnojil, tovarna gume, tovarna sladkorja ali oljarna) se razteza daleč čez njegove meje, čeprav je postavljeno v določen kraj. Sproži socialne procese v celem bližnjem območju. Posledica je predvsem migracija v mestu.³⁵ Ljudje, ki prihajajo iz podeželskih območij, se podvržejo med mestnimi zidovi procesu socialne adaptacije in akulturacije; oprimejo se mestnega načina življenja. To je način, kako se urbanizem prenaša in kako se posameznik prilagodi industrijskemu sistemu in mestnemu načinu obnašanja. Prišleki sodelujejo pri novih socialnih organizacijah in institucijah, naučijo se novih strok in razvijejo nove vrednote.

Ko tu govorimo o industrializaciji, pa seveda ne smemo pozabiti na druga področja regionalnega planiranja, tj. na regulacijo rek, namakanje, najboljše možno izkoriščanje zemlje, povečanje poljedelske produktivnosti, komunikacijsko in energetsko oskrbo, izboljšanje izobrazbe, zdravstvenih in stanovanjskih razmer. Kot je znano, je regionalno planiranje zelo pogosto omejeno na eno ali dve teh področij. Vsestransko regionalno planiranje je še vedno redkost. V omenjenih primerih se socialne posledice regionalnega planiranja omejijo na nekaj sfer življenja. Značilno za industrializacijo je, da ne pusti nobenega področja življenja nedotaknjenega. In v tem je opravičilo, da smo se osredotočili na socialne posledice, ki se pojavljajo v zvezi z industrijskim razvojem neke regije. Poleg tega moramo pri regionalnem razvoju, ki temelji na industrializaciji kot vodilni sili, slediti razvijanju na področjih, ki sem jih omenil zgoraj.

³⁵ Tu so izrednega pomena motivi, ki povzročajo, da se ljudje selijo v mesta. V večini primerov je to ekonomska nuja, ali bolj pravilno povedano, ekonomska priložnost, ki jo daje revnemu in prenaseljenemu podeželju industrializacija, ki se je lotijo v dani deželi. Ta motiv še vedno prevladuje v deželah, kjer se je proces industrializacije začel nedavno. Toda v bolj industrializiranih deželah ne deluje tako močno. Tam lahko podeželje včasih ponudi boljše pogoje kot mesto. V odločitvi, da zapustijo kmečki kraj, vse bolj in bolj prevladuje socialno-psihološka svoboda, ki jo dobijo v mestih. Problemu motivacije — naj so osnove migracije v mesta kakršnekoli — niso posvetili pozornosti, ki jo zasluži. In vendar ima glaven pomen za razumen regionalni razvoj. Na primer, na Poljskem je znano, da obdelujejo kmetije v precejšnji meri stari ljudje. Mladi bežijo v mesta, pogosto v nasprotju s svojimi in socialnimi interesi. V mnogih regijah je migracija začela dobivati značaj socialno škodljivega množičnega odhoda, kar bi bilo treba ustaviti. Isto velja, čeprav iz drugačnih razlogov, za dežele v razvoju. Na primer, v Aziji so planerji zaskrbljeni zaradi pojava, ki ga imenujejo »čezmerna urbanizacija«. Označujejo jo naslednje poteze: urbanizacija prehiteva industrializacijo in razvoj terciarnega sektorja; ne morejo poskrbeti za spodobne priložnosti za mestne prebivalce; migracija je manj posledica »prednosti«, bolj »nuje« podeželja, tj., vedno težje preživetje tam (glej Urbanizacija v Aziji in na Daljnem Vzhodu, ur. P. M. Hauser, Kalkuta: UNESCO, 1957).

Mestni in industrijski način življenja se ne omejuje na mesta. Mestni vpliv pronica tudi na podeželje.³⁶ Industrializacija, povezana z »demografsko eksplozijo«, je izredno razširila območja mest, ker je vsrkala sosednje vasi. Industrio so prinesli tudi na mnoga nemestna območja. Odveč je reči, da so kasneje, v procesu urbanizacije, postale te »industrijske vasi« popolnoma zrela mestna naselja, jedra socialne preobrazbe za celo območje. Končno tudi mnoge vasi, ki so oddaljene le toliko, da se ljudje vsak dan vozijo na delo v mesto, postanejo kratko malo podeželske rezidence, kjer kmetujejo le del časa — če sploh kmetujejo. Pojav kategorije ljudi, ki imajo stalne ne-poljedelske zaposlitve, čeprav živijo na podeželju in so le rahlo povezani s kmetovanjem, je značilen za dinamično industrializacijo predominantno podeželskih regij. V Jugoslaviji in Poljski jih imenujejo »kmetje-delavci«.³⁷ Ta pojav je znan v mnogih deželah v razvoju. Dnevni stik »kmeta-delavca« z mestom mora imeti za posledico nove, »mestne« želje in težnje. To seveda prispeva k povečanju splošnega ekonomskega in kulturnega standarda na vasi, ki jo naseljujejo »kmetje-delavci«, in k njihovi postopni urbanizaciji.

Modernizacija pod vplivom urbanizacije dosega tudi »čista« podeželska območja. Poleg tega, da se množe ne-poljedelski poklici, opazamo proces profesionalizacije dela v poljedelstvu. To pomeni specializacijo v poljedelstvu, ki temelji na kvalifikacijah, pridobljenih z izobrazbo, na mehanizaciji poljedelske proizvodnje, uvajanju elementov ekonomske bilance in na splošno na poslovnem obravnavanju kmetovanja. S tem je povezana uvedba višjega standarda udobnosti in storitev (elektrifikacija, kanalizacija, tlakovanje, popraviljanje cest, odpiranje poštnega urada, zdravstveni center, časopisni kioski, klub, ena ali dve trgovini).

Skratka, zaradi industrializacije smo priče čedalje večjemu izginjanju razlik med mestom in podeželjem v dani regiji. V mnogih deželah je modernizacija podeželskih področij spontan proces. Toda regionalno planiranje ga lahko zelo pospeši. Najbolj verjetno je, da se bo to zgodilo v tistih deželah, kjer jemljejo planiranje kot temelj socialnega razvoja in kjer je izenačevanje razlik med mesti in podeželskimi področji del državnega programa za preoblikovanje družbe (npr. Sovjetska zveza).³⁸

Do zdaj sem večidel omenjal »pozitivne« socialne posledice regionalnega razvoja, ki ga označuje industrializacija kot prvotni vzrok spremembe. Toda jasno je, da ima to tudi »negativno« plat. Pravzaprav je sociološko raziskovanje procesov industrializacije in urbanizacije odkrilo tendenco, da se osredotoči na socialno dezorganizacijo in socialno patologijo. Med temi lahko omenimo: porušenje tradicionalne skupnosti z ustaljenimi vzorci socialne kontrole in oblasti, rast socialne *anomalije*, razrahljanje družinskih vezi, povečano število zločinov in mladoletniške delinkvence, medregionalne napetosti zaradi lokacije investicij v eno regijo »na račun« druge.

Vendar bi bilo napak, če bi pripisovali prevelik pomen tem pojavom. Pokažejo se hitro kot spremljajoč — in dramtizirajoč — proces industrializacije. Privlačijo pozornost kot nekaj nenavadnega, čudnega in kot vsi udarci se močneje vtisnejo v spomin. Toda v tej podobi ne prevladujejo. Ni naključje, da so pogosto kot predmet sociologije omenjali

³⁶ Glej avtorjevo delo *Aspects sociologiques de l'urbanisation en Europe*, »Social Sciences Information«, zvez. II — 1, 1963.

³⁷ C. Kostić, *Chłopi a uprzemysłowienie w Jugosławii*, »Przegląd Socjologiczny«, zvez. XIII/2, 1959; M. Dziewicka, *Chłopi-robotnicy*, Varšava 1963.

³⁸ K. Kurylew, *K voprosu o preodolenii suščestvennogo različija meždu gorodom i derevnej*, *Voprosy Filologii*, 13/4, 1959; J. P. Bočarow, W. J. Rabinovič, *Principi porazdelitve in rasti sovjetskih mest*, *Sociologija v SSSR*, ki je bilo napisano pod pokroviteljstvom Sovjetskega sociološkega združenja, Varšava 1966, prevedeno iz ruščine.

»socialni red«. V obdobjih intenzivnih sprememb je ta »red« zmeden, toda ravnotežje je treba obnoviti, kajti drugače socialno življenje ne bi bilo možno. Delujejo sile, ki združujejo, prav tako kot sile, ki ločujejo. Manifestacije socialne dezorganizacije in patologije so cena, ki jo je treba plačati za večjo hitrost industrializacije in modernizacije v deželah, ki jih bremenijo dediščina nerazvitosti in prenaseljenosti podeželja. Toda prilagoditev novemu načinu življenja napreduje celo v najbolj neugodnih razmerah. Odločilen faktor je, da ljudje iz celo najbolj primitivnih podeželskih področij prispejo z nekaterimi idejami o mestnem načinu življenja, ker so nanje vplivale množične informacije in kultura. Na splošno določajo hitrost združevalnih procesov razlike med urbanizacijo in industrializacijo 19. in 20. stoletja. V našem stoletju, ki ga označujejo izredno hitre spremembe na vseh področjih življenja, poteka modernizacija neprimerno hitreje.

Jože Šter

Problemi razvoja slovenske znanosti

Slovenci nimamo znanstvene tradicije, kar pa seveda ne pomeni, da nismo imeli svetovno znanih znanstvenikov. Večina jih je seveda ustvarjala na tujem, ker doma v polkolonialni agrarni predvojni Jugoslaviji za to niso imeli možnosti.

Pravi razmah znanosti se začne v Sloveniji šele po letu 1945, ko se začno formirati raziskovalni inštituti (od današnjih 47 sta le dva obstajala pred vojno) in fakultete. Žal točneje rasti znanstvenega delovanja ne moremo spremljati vse tja do leta 1964, ker smo pri nas — kot pravi prof. S. Dedijer — zelo natančno popisovali število oslov, števila znanstvenikov pa ne. Danes sicer delamo vsakoletne statistične popise raziskovalne dejavnosti, toda v statističnem letopisu se stvari niso kaj bistveno spremenile (od vseh podatkov iz znanstvene sfere je objavljen le povsem nepomemben podatek o številu raziskovalnih organizacij in še to le za Jugoslavijo kot celoto. Ta podatek začno objavljati šele z letom 1968, medtem ko v letopisu ne manjka podatkov o samomarih, o nastopih folklorno-plesnih skupin, številu obiskovalcev, številu pevcev v teh skupinah, dalje podatkov o številu sedežev v gostiščih, količini alkohola, ki so ga prodali itd.).

A. Motivi razvoja

V razvitih deželah sveta so glavni motivi razvoja po vrstnem redu tile trije:

- vojni
- ekonomski
- prestižni.

1. *Vojni motiv* je tudi v razvoju naše znanosti igral pomembno vlogo. To dokazuje zlasti ustanovitev treh velikih nuklearnih inštitutov, ki so za naše razmere še danes pravi giganti. Tudi financiranje to potrjuje. Še ob koncu petdesetih let je bilo 80 % družbenih sredstev za raziskovalno delo porabljenih za atomska raziskovanja,¹ ki prav gotovo niso bila zgolj miroljubnega namena. Današnji položaj je precej drugačen.

Seveda pa se glede tega ne moremo primerjati z velikimi silami (SZ, ZDA, Kitajsko in tudi Francijo), ki dajejo tri četrtine državnih sredstev za predvsem vojno motivirana raziskovanja. Pri tem ne smemo pozabiti, da imajo ta vojno motivirana raziskovanja pogosto tudi revolucionarne ekonomske posledice in učinke.

2. *Ekonomski motiv*. V času administrativnega socializma nedvomno ni bilo ekonomskih motivov za razmah znanosti. V tem obdobju je bilo bistveno kvantitativno izpolnjevanje planskih zahtev ne glede na materialne stroške in tehnologijo. Tudi v kasnejši fazi je gospodarstvo napredovalo predvsem v ekstenzivno smer. Poskusi intenziviranja so se začeli šele v zadnjem desetletju, vendar brez vidnejših uspehov.

Danes je mnogo uspešnejši vpliv na ekonomsko politiko in sprotne ekonomske ukrepe kot pa na investicije v znanost.

Brez dvoma je znanost pri nas še premalo organsko povezana z gospodarstvom. To se kaže že v nekaterih organizacijskih rešitvah. Republiški upravni organ za področje znanosti deluje v okviru sekretariata za prosveto in kulturo. Organi za znanost v republiki se ukvarjajo skoraj izključno s problematiko temeljnega raziskovanja² in z družbenimi sredstvi za znanost. Če pogledamo družbeni plan razvoja katerekoli gospodarske veje, bomo lahko ugotovili, da praktično ne vsebuje ničesar o znanosti.

Poleg tega obstaja še cela vrsta ovir in nasprotovanj med gospodarstvom in znanostjo.²

3. *Prestíž* je močan motiv razvoja v majhnih deželah in ne le pri velikih silah. Mali narodi so že od nekdaj zadovoljevali svoje komplekse tako, da so iskali v svojem narodu velike osebnosti (umetnike, znanstvenike, vojskovodje idr.). Kako močno je ta motiv navzoč danes, vidimo lahko že po tem, da imajo nerazvite dežele zelo visok odstotek temeljnih raziskav. Seveda te dežele tudi morebitnih velikih odkritij ne morejo ekonomsko realizirati, lahko pa taka temeljna odkritja dvignejo ugled posameznika in dežele.

Pri nas se večkrat postavlja trditev, da ne smemo postati znanstveno-tehnološka kolonija razvitejšega sveta. Gotovo ta teza zdrži resne kritike, kaže pa na močno navzočnost prestižnega motiva, čeprav jo utemeljujejo predvsem z ekonomskimi razlogi.

B. Sedanja razmerja v slovenski znanosti

1. *Kadri*. Leta 1969 smo v Sloveniji imeli 1.201 raziskovalca (brez visokošolskih učiteljev in asistentov), kar pomeni 7,0 raziskovalca na 10.000 prebivalcev.

¹ Prof. S. Dedijer, intervju v Delu 5. 6. 1971.

² TiP 8/9—1970, str. 1225

Če pogledamo mednarodne primerjave³ (za leto 1967), lahko ugotovimo, da smo s svojimi 6,4 raziskovalca na 10.000 prebivalcev nekje na repu lestvice in da zaostajajo za nami samo še dežele, kot so Španija, Avstrija, Grčija in Italija. Vendar glede na našo ekonomsko razvitost *ne moremo trditi, da je število raziskovalcev pri nas premajhno*, prej bi lahko trdili nasprotno, da je preveliko, saj jih imamo skoraj še enkrat toliko kot v Italiji in Avstriji.

Nekoliko nas preseneti rast števila raziskovalcev pri nas in v drugih deželah. V letih 1963—1964 je le malo dežel imelo več kot 6 (v Sloveniji 6,2) raziskovalcev na 10.000 prebivalcev, toda do leta 1967 so razvite evropske dežele močno povečale število raziskovalcev, tako da so dosegle v glavnem številko 10 in več raziskovalcev na 10.000 prebivalcev. Tako se je npr. v Franciji v letih 1958—1967 število raziskovalcev potrojilo, v Nemčiji se v letih 1964—1967 skoraj podvojilo, na Japonskem pa se je od 1955 do 1965 število raziskovalcev povečalo kar za sedemkrat. V nasprotju pa v nerazvitih evropskih deželah v obdobju 1963—1967 praktično ni nikakršne rasti. To velja tudi za Slovenijo, saj je bila v letih 1964—1969 letna stopnja rasti števila raziskovalcev le 4 %, kar pomeni, da bi bilo treba čakati več kot dvajset let na podvojitev števila raziskovalcev.

Iz teh ugotovitev lahko naredimo dva važna sklepa:

1. da na formiranje slovenskega znanstvenega kadra niso plivali ekonomski motivi, ampak verjetno predvsem prestižni motiv (ker sicer ne bi bilo že leta 1964 tako veliko število raziskovalcev, pa tudi njihovo naraščanje bi bilo znatno hitrejše, kot je bilo);

2. v naslednjem obdobju lahko tudi za Slovenijo predvidevamo zelo hitro naraščanje raziskovalcev.

In kakšna je starostna struktura raziskovalcev? Če bi sodili po starostni strukturi univerzitetnih učiteljev (tretjina profesorjev je starejših od 60 let, 65 % pa je preseglo starost 50 let) potem bi morali biti nadvse zaskrbljeni. O starostni strukturi za raziskovalne organizacije so podatki le za leto 1965, ko smo imeli 40—50 % raziskovalcev starih 30—40 let, kar je gotovo pozitivno.

Naslednje vprašanje je racionalna izkoriščenost raziskovalcev.

V letu 1968 je bilo v Sloveniji v raziskovalnih organizacijah na enega raziskovalca zaposleno 1,7 strokovno-tehničnih delavcev in 3,8 vseh neraziskovalnih delavcev. Kakšna so ta razmerja v drugih deželah? V letu 1967 je bilo v evropskih deželah na enega raziskovalca od 0,5 do 1,5 strokovno-tehničnih delavcev in od 1,2 do 2,8 vsega neraziskovalnega osebja. Lahko bi sodili, da so torej raziskovalci najbolj racionalno izkoriščeni prav v Sloveniji. Toda če pogledamo razmerje med raziskovalci in neraziskovalnim osebjem v nekaterih evropskih deželah v letih 1963 in 1967 (za razmerje med raziskovalci in strokovno-tehničnim osebjem, ni zadostnega števila podatkov), bomo prišli do nasprotnega sklepa. Vse dežele, v katerih je bilo leta 1963—1964 to razmerje večje od 1:3 (Slo-

³ Večino podatkov, ki jih omenjamo v članku, povzemamo predvsem iz dveh virov: Statistical Tables and notes, 2, OECD, Paris 1968; in Statistiques sur les activités de recherche et de développement expérimental, 1967, UNESCO, Paris 1970. Podatki za Slovenijo pa so povzeti iz letnih statističnih popisov raziskovalnih organizacij.

venija 1:4,6), so izrazito znižale ta razmerja. V letu 1967 se to razmerje giblje med 1:2,2 do 1:2,8, medtem ko je v Sloveniji v letu 1968 to razmerje še vedno 1:3,8, kar je za celega človeka več kot najvišje razmerje v drugih deželah). Iz teh gibanj lahko sklepamo, da obstaja neko optimalno razmerje med raziskovalnim in neraziskovalnim osebjem, ki se giblje nekje okoli 1:2,5.

V Sloveniji zaposlujejo torej v raziskovalnih organizacijah preveč neraziskovalnega osebja, in to tako strokovno-tehničnega kot drugega osebja. V Sloveniji je bila 1968 leta struktura zaposlenega osebja takale: 21 % raziskovalcev, 36 % strokovno tehničnega kadra in 42 % drugega osebja. Če primerjamo to strukturo z drugimi deželami (1967. leta), lahko ugotovimo, da je odstotek raziskovalcev pri nas najmanjši (drugod se giblje okoli 30 %), zelo visok je odstotek drugega osebja (drugod se giblje praviloma med 31—36 %), pa tudi strokovno-tehničnega kadra imamo preveč glede na tako nizek odstotek raziskovalcev.

Glede na to, da je pri nas razmeroma malo raziskovalcev zaposlenih v gospodarstvu (kjer je število neraziskovalnega osebja znatno večje kot v samostojnih, državnih in visokošolskih inštitutih) sta to razmerje in struktura za nas še toliko bolj negativna.

Mednarodne primerjave po mestih zaposlitve raziskovalcev so realne le za zaposlene v gospodarskih organizacijah (pri drugih kategorijah: državni, samostojni in visokošolski inštituti je struktura zelo odvisna od organizacijskih rešitev). Slovenija je zaposlovala 32 % raziskovalcev v gospodarstvu. Pri razvitih deželah je ta odstotek višji od 40 (do največ 74 %), medtem ko je pri nerazvitih nižji od 30. Če skušamo ta problem dojeti časovno, lahko samo ugotovimo, da so gibanja protislovna. V nekaterih deželah ta odstotek narašča, v drugih pa pada.

2. *Financiranje.* V letu 1967 so celotni izdatki za raziskovalno delo v Sloveniji znašali 0,89 % BND. Manjši odstotek so dajale le še Avstrija, Grčija, Italija in Španija, razvite dežele (Francija, Nemčija, Anglija, Japonska, Nizozemska idr.) pa so dajale okoli 2 % BND.

Pri analizi financiranja raziskovalnega dela lahko sledimo istim značilnostim kot pri številu raziskovalcev. Slovenija torej daje v primerjavi z drugimi deželami in glede na svojo razvitost *zadostna sredstva za raziskovalno delo*. V deželah, v katerih je v letih 1963—1967 število raziskovalcev zelo hitro naraščalo, je opaziti tudi hiter dvig sredstev, medtem ko pri nerazvitih deželah (kjer tudi število raziskovalcev skoraj ni naraščalo) izdatki za raziskovalno delo sploh ne naraščajo ali pa le minimalno.

Precej drugačno podobo pa dobimo, če pogledamo letne izdatke za raziskovalno delo na enega raziskovalca. Razvite dežele dajejo (1967. leta) od 30.000 do 50.000 dolarjev na raziskovalca, nerazvite evropske dežele med 18.000 in 25.000 dolarji, Grčija 9.000, Jugoslavija 5.100 in Slovenija 13.300 dolarjev (1968. leta). Pri tem se moramo zavedati, da so dejansko ti izdatki še nižji, ker imamo najbolj neugodno strukturo osebja v raziskovalni dejavnosti. *Izdatki na raziskovalca so torej v Sloveniji daleč pod vsemi evropskimi razmerji.* Tako po številu raziskovalcev kot % BND, namenjenega znanosti, smo bili pred nerazvitimi evropskimi deželami, po izdatkih na raziskovalca pa smo za njimi. *Ti izdatki bi morali biti v Sloveniji najmanj za polovico večji.*

Toda sam podatek o izdatkih na raziskovalca nam ne pove zadosti. Vprašati se moramo, kaj to pomeni. Lahko sklepamo, da to pomeni slabo

opremljenost naših institutov ali nizke osebne dohodke raziskovalcev ali pa oboje hkrati. Za osebne dohodke komparativnih podatkov ni, zato pogledjmo investicije (v celoti, ne samo v opremo). Večina evropskih dežel je v letu 1967 izločala za investicije okoli 20 % celotnih izdatkov za raziskovalno delo, Slovenija pa 14,3 %, tako da sta manj dali le še Belgija in Švedska (Jugoslavija 19,8 % leta 1966).

Ta podatek jasno govori o tem, da je *opremljenost naših institutov slaba*.

Tako stanje je — poleg drugega seveda — prav gotovo močan motiv, da naši znanstveniki odhajajo v tujino.

Drugi pomemben podatek, ki kaže politiko neke dežele do znanosti in stanje v raziskovalni dejavnosti, je vir sredstev za raziskovalno delo. V Sloveniji so leta 1969. družbena sredstva obsegala 13,3 % celotnih izdatkov za raziskovalno delo. Leta 1967 pa je v evropskih deželah (razen Italije in Belgije) prek 40 % celotnih sredstev za raziskovalno delo prihajalo iz državnega, oziroma vladnega vira.

Zaradi tega podatka je pri nas razširjena trditev, da dajemo odločno premalo družbenih sredstev za raziskovalno delo. O točnosti take teze se lahko prepričamo, če pogledamo, za kakšne namene so bila ta državna sredstva razporejena. Res je, da daje Slovenija od vseh dežel najmanj družbenih sredstev. Toda, če pri teh deželah odbijemo sredstva, namenjena za vesoljske raziskave, za atomske in vojne raziskave, se odstotek državnih sredstev ustali nekje okoli 20 % (leta 1963—1964). S tem pa lahko ugotovimo, da Slovenija ni več v tako izjemnem položaju (1964. leta so družbena sredstva obsegala 17 % vseh sredstev za raziskovalno delo) in da *nekateri dežele dajejo celo manj družbenih sredstev kot Slovenija*.

Ob tem se kažeta še dve značilnosti. Odstotek državnih sredstev je visok pri nerazvitih deželah. Visok odstotek državnih sredstev, ki so ekonomsko motivirana, opazimo tudi pri deželah z izrednim ekonomskim vzponom (kot sta Nemčija in Japonska).

Glede na ti okoliščini lahko rečemo, *da bi bilo treba v Sloveniji povečati delež družbenih sredstev za raziskovalno delo*, toda še zdaleč ne na 40—50 %, kot nekateri zahtevajo.

Druga netočna, a splošno razširjena trditev pri nas je teza, da delež družbenih sredstev v drugih deželah raste, pri nas pa ne. Če pogledamo *delež državnih sredstev* v letih 1963—1964 in 1967, vidimo, da dejansko ta delež *pada* (razen v Nemčiji, Norveški in Nizozemski). Pada torej tudi v nerazvitih deželah in tudi v Sloveniji.

Zelo pomembno je tudi mesto, kjer poteka raziskovalno delo. Mednarodna primerjava (za leto 1967), kaže, da v razvitih deželah okoli 60 % raziskovalnega dela poteka v gospodarstvu in le okoli 40 % v visokošolskih, državnih in samostojnih institutih. V nerazvitih deželah (z izjemo Italije) gospodarstvo realizira le okoli 27 % raziskovalnega dela, v Sloveniji pa 33 %. V nekaterih deželah se tudi precejšen odstotek državnih sredstev realizira v gospodarstvu.

Delež raziskav, ki jih opravi gospodarstvo, je v glavnem stalen, kar pomeni, da bo z našim ekonomskim razvojem tudi v Sloveniji moral porasti odstotek raziskav, ki jih opravi gospodarstvo.

Pri financiranju raziskovalnega dela je gotovo eno bistvenih vprašanj vrsta raziskav. Znana je trditev, da so temeljne raziskave luksuz

nerazvitih dežel. To potrjujejo tudi številke. Razvite dežele dajejo manj kot 20 % za temeljne raziskave, Anglija in ZDA okoli 12 %, nerazvite (skupaj z Jugoslavijo) pa dajejo prek 20 %. Slovenija je sicer dajala (1967) le 13 % vseh sredstev za temeljne raziskave, vendar je glede na našo razvitost in majhnost brez dvoma še to preveč. Drugačna je seveda slika pri razvojnih raziskavah, ki zajemajo v razvitih deželah več kot 40 % vsega raziskovalnega dela (v Angliji in ZDA celo več kot 60 %), v nerazvitih okoli 30 %, v Sloveniji pa 36 %. Omeniti je treba še, da ima Slovenija najvišji odstotek (51) aplikativnih raziskav. Časovno se ta razmerja ne spreminjajo veliko, razen seveda v nerazvitih deželah, kjer naraščajo razvojne raziskave.

Za uspešen nadaljnji razvoj bomo morali v Sloveniji zmanjšati obseg aplikativnih raziskav, povečati pa obseg razvojnih.

Pri tem je važno tudi, da v razvitih deželah precej temeljnih raziskav opravijo v gospodarstvu. To je pomembno, saj skrajša inovacijski cikel. Za Slovenijo tega ni moč trditi.

V razvitih deželah država daje svoja sredstva tudi za razvojne raziskave (v ZDA je npr. 1964. leta od 63 % razvojnih raziskav polovico financirala država, v Franciji pa tretjino.) V Sloveniji pa se iz družbenih sredstev za razvojne raziskave dobi kvečjemu posojilo, čeprav bi zaradi zakrnelosti našega gospodarstva in družbenih služb morali tudi družbena sredstva vlagati v razvojne raziskave.

Poseben vidik problema je tudi institucionalna organizacija. Razdrobljenost raziskovalnih kapacitet ni samo naša značilnost, saj je tudi v drugih deželah organizacij, ki imajo manj kot 25 zaposlenih raziskovalcev, okrog 90 % vseh raziskovalnih organizacij. Razdrobljenost je značilna za nerazvite dežele, saj imata Grčija in Španija poprečno le 7 oz. 8 raziskovalcev. V enem inštitutu, Slovenija 10, npr. Francija pa 37, Italija 42 itd.

Seveda je ta mreža raziskovalnih organizacij lahko zelo varljiva. O tem se lahko prepričamo že, če nekoliko razčlenimo le slovensko mrežo. Na en raziskovalni zavod pride poprečno 19 raziskovalcev, na eno enoto pa 4,4 raziskovalca.

Toda štirje zavodi (Inštitut Jožefa Stefana. Zavod za avtomatizacijo, Geološki zavod in Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij) imajo prek 45 % vseh zaposlenih v zavodih, njihov celotni dohodek pa obsega prek 60 % celotnega dohodka vseh zavodov. Več zavodov pa je tudi, ki imajo le približno 10 % celotnega dohodka od raziskovalnega dela.

3. *Produktivnost znanosti.* Če je znanost danes proizvajalna sila in ne le sama sebi namen, potem je bistveno vprašanje njena produktivnost in njen ekonomski učinek.

Pri nas žal nimamo nobenih podatkov oziroma analiz o produktivnosti in uspešnosti temeljnih raziskav, zato si oglejmo produktivnost ekonomsko motiviranih raziskav.

Kvantitativni kazalci produktivnosti ekonomsko motiviranih raziskav so za nas porazni. V zadnjih letih se število prijavljenih patentov v razvitih deželah giblje nad 350 na milijon prebivalcev. V Sloveniji pa ne pride niti 50 prijavljenih patentov na milijon prebivalcev. Od borih 130 prijavljenih patentov (1969) v Sloveniji jih skoraj polovico prijavijo posamezniki.

Leta 1969 je bilo iz Slovenije registriranih le 45 patentov (31 % od posameznikov, 11 % od raziskovalnih inštitutov in 57 % od delovnih organizacij), kar pomeni 26,5 na milijon prebivalcev (v Avstriji pa leta

1968 kar 180 patentov na milijon prebivalcev), kar predstavlja približno le desetino produkcije v razvitih deželah. Če ob tem omenimo, da imamo v Sloveniji več kot 100 raziskovalnih organizacij in da so leta 1969 tehnične raziskave predstavljale 78 % vseh raziskav, potem so ti rezultati zelo borni. V razvitih deželah pride letno en registriran patent na dva do tri raziskovalce, v Sloveniji pa na 10 raziskovalcev.

Skratka, naša znanstvena produktivnost (merjena s patenti) je vsaj tri do štirikrat manjša od produktivnosti v drugih deželah.

Čeprav kvantiteta še ne izraža ekonomskega učinka znanosti, vendarle že iz navedenih podatkov lahko sklepamo, da je ekonomski učinek naše znanosti zelo majhen, medtem ko nekateri izračuni kažejo, da je v razvitih deželah prav raziskovalno delo bistveni dejavnik gospodarske rasti.

C. Dileme prihodnjega razvoja

Čeprav nam za argumentirane odločitve o naši prihodnji politiki znanosti manjkajo še prenekateri analize in podatki, vendarle že iz obstoječega materiala lahko sklepamo na nekatere nujne in nekatere verjetne rešitve ter ukrepe.

Nedvomno je glavni problem naše znanosti njen ekonomski učinek in produktivnost sploh.

Bistveno vprašanje ob tem pa je vprašanje o vzrokih tega nezavidljivega stanja. Ocene so različne. Verjetno pa se lahko vsi strinjamo s tem, da je vzrokov več. Razdelili bi jih lahko na tiste znotraj raziskovalne sfere in one zunaj raziskovalne sfere same.

1. Tudi razlogi za nizko produktivnost in učinkovitost v sami raziskovalni sferi so številni, zato so tudi dileme o rešitvah številne.

Bistveno je treba povečati izdatke na enega raziskovalca ali, z drugega vidika, zmanjšati število neraziskovalnega kadra, zboljšati raziskovalno opremo in tudi zvečati osebne dohodke raziskovalcev.⁴

Ni sprejemljiva trditev, da naj čimveč raziskav financirajo neposredno interesenti, ampak bi morali nasprotno težiti, da se nekoliko povečajo prav družbena vlaganja v raziskovalno delo. Pri tem ne smemo pozabiti, da v kapitalističnem svetu (!) dajejo državna sredstva tudi za razvojne raziskave.

Vprašljiva je tudi programska politika raziskovalnih organizacij. Brez potrebnih analiz pa bi bilo tu težko dajati dokončne sodbe. Treba bi bilo zmanjšati aplikativne raziskave in povečati razvojne.

Za uspeh raziskovalnega dela je bistvena tudi povezanost in ustrezna struktura inovacijskega procesa. Razpor med temeljnimi in razvojnimi raziskavami je danes prevelik (saj večina raziskav, ki jih financira Sklad »Borisa Kidriča«, ne pride dlje kot do arhiva).

Zagotoviti moramo večjo mobilnost raziskovalnega kadra, tj. prehanje raziskovalcev z enega sektorja na drugi in tudi fleksibilno povezovanje v interdisciplinarne teame.

⁴ Nekateri raziskovalci imajo sicer milijonske mesečne dohodke, toda ti so bolj plod njihove komercialne sposobnosti kot kvalitete dela, tj. plod njihove sposobnosti, da isto delo prodajo več interesentom, oz. da za isto nalogo dobijo sredstva iz različnih virov.

Gotovo je premalo interdisciplinarnega dela in teamskih raziskav, kar pa bo nemogoče, če bo v eni raziskovalni enoti le pet raziskovalcev (kot je danes v raziskovalnih enotah pri gospodarstvu) in če še teh ne bomo mogli ob konkretni raziskovalni nalogi združiti v eno delovno enoto (team).

Uveljaviti bi morali tudi javno strokovno kritiko raziskovalnega dela, čeprav nekateri temu nasprotujejo.

2. Tudi v neraziskovalnem sektorju so vzroki, ki povzročajo nizko ekonomsko učinkovitost znanosti, številni.

Temeljni razlog (in bistveni vzrok za nizki ekonomski učinek naše znanosti sploh) je neustrezno finančno, kadrovsko, organizacijsko in motivacijsko stanje našega gospodarstva.

Glede finančnega stanja ni treba zgubljati besed.

Tudi s kadrovskega vidika je znano, da v Sloveniji gospodarstvo svoje strokovnjake z visoko izobrazbo izkorišča časovno le 65 %, da ti le 30 % časa porabijo za naloge na ravni svojega znanja, da jih 31 % dela na delovnih mestih, kjer ni potrebna visoka izobrazba, da je kar 62 % strokovnjakov z višjo in visoko izobrazbo na delovnem mestu podrejenih osebam z nižjo izobrazbo itd. Ob vsem tem pa stalno dokazujemo, koliko inženirjev primanjkuje našemu gospodarstvu.

Večina gospodarskih organizacij v Sloveniji je majhnih, a ne specializiranih, kar jim gotovo že v načelu onemogoča uporabo znanosti.

Gotovo pa je bistveno, da gospodarska politika in stanje gospodarstva, delovnih organizacij ne motivira za dolgoročna vlaganja. Vlaganja v znanost so dolgoročneje narave in povezana s precejšnjim tveganjem. Lažje in uspešneje je danes priti do ekonomskega uspeha z »inflacijskimi dobički« in dobički na račun sistemskih ukrepov. *Razumljivo je torej, da se gospodarske organizacije bolj zanimajo za sistemske rešitve kot pa za znanost, saj jim to prinaša večje in bolj zanesljive ekonomske uspehe kot pa raziskovalno delo.*

Razširiti bomo morali sistemske olajšave za raziskovalne organizacije in za uvajanje znanstvenih rezultatov v proizvodnjo.

Strokovni organi bi se morali ukvarjati ne le s tisto šestino raziskav, ki jih financiramo iz družbenih sredstev, ampak z raziskovalno sfero kot celoto. Možnosti vplivanja tudi na ostalih pet šestin so velike. Morali bi onemogočiti pojave, da gospodarske organizacije in banke investirajo milijarde, potem pa na Sklad Borisa Kidriča pride prošnja za financiranje raziskav, ki bi omogočile nadaljnji ekonomski obstoj teh investicij.

V takem položaju se mi zdi, da ni sprejemljiva rešitev, da naj bi se usmerili k povečevanju raziskovalnega kadra, s katerim naj bi zasitili gospodarstvo in tako vnesli »pamet v gospodarstvo«. Bistveni pogoj za ekonomsko uspešnost naše znanosti je sprememba ekonomske motivacije našega gospodarstva (ta pa je seveda odvisna od konkretne ekonomske politike), ustvarjanje ustreznih razmerij med posameznimi elementi inovacijske verige ter odprava tistih določil v normativnih aktih delovnih organizacij, ki stimulirajo predvsem le amatersko novatorstvo.

Čimprej bi morali organizirati racionalno mrežo dokumentacijske službe, ki jo zdaj praktično nimamo.

V programski politiki je potrebno uveljaviti načelo selektivnosti, tj. naše raziskovalne sile je treba usmeriti predvsem na tista znanstvena področja, na katerih imamo komparativne ekonomske prednosti pred drugimi deželami, na tista znanstvena področja, na katerih imamo materi-

alne in kadrovske možnosti za izvirnosti na svetovni ravni, pa tudi na tista področja, kjer to zahtevajo naše nacionalne posebnosti; na vseh ostalih področjih raziskovalne dejavnosti pa bi se morali omejiti le na tak obseg raziskav, ki je nujen za stik s svetovno znanostjo.

Taka programska usmeritev in naša majhnost pa nujno zahteva povezovanje in sodelovanje z jugoslovanskimi in mednarodnimi raziskovalnimi organizacijami in raziskovalci ter skupno delo na določenih projektih.

Taka koncepcija zahteva tudi aktivno kadrovsko politiko specializacij v tujini.

Ob vsem tem pa se moramo zelo jasno zavedati, da je z decentralizacijo na področju raziskovalne dejavnosti dobila republika znatno večjo samostojnost in odgovornost za kreiranje finančne, programske, organizacijske in kadrovske raziskovalne politike.

Dileme

V svoji, po letih razmeroma kratki, zato pa dokaj živahni novinarski karieri sem se že nekajkrat srečala z relativnostjo političnih in mednarodnih pravnih pojmov. Tudi z relativnostjo načel, s katerimi opredeljujemo svoj pogled na svet. Nasilje ali nenasilje, revolucija ali evolucija, pravica narodov do samoodločbe — toda katerih in kaj je narod, nevmešavanje v notranje zadeve drugih — kje je merilo, ki pove, kdaj kak problem preneha biti samo notranja zadeva neke državne tvorbe. Vedno pogostejše se pojavljajo ta vprašanja, kajti svet je pravzaprav šele zdaj postal v resnici velik: kljub temu, da so velike sile vedno močnejše in ga skušajo obvladati, je čedalje več živahnih družbenih gibanj, ki so zajela tudi celine, kjer je bila večina prebivalstva doslej negibna. Pravzaprav so najpomembnejša načela nastala zaradi dejavnosti teh gibanj in zanje, zato je razumljivo, da so vplivala nazaj, na svojo bazo. Zato je navsezadnje tako težko poiskati pravo razmerje med tistim, kar naj bi bilo dobro in napredno, ter tistim, kar se v slabi nameri opira na ista načela mednarodnega prava in mednarodnih odnosov. Da bi bilo jasneje, naj misel podkrepim s primerom iz pravne nadgradnje Združenih narodov: pravica do samoodločbe je iz političnega načela, skromno omenjenega v pripravljalnem gradivu za ustavno listino, postala v težkem boju med naprednimi in nazadnjaškimi silami eno izmed najpomembnejših pravnih načel sploh. Ni šlo samo za kolonialne narode, v začetku Združenih narodov celo sploh ni šlo za kolonialne narode, ko so omenjali pravico narodovo do samoodločbe. Za koga torej gre, kaj je narod, ki mu mednarodna skupnost prizna pravico razpolagati s svojo prihodnostjo? Komu je namenjena slovita deklaracija pravnih načel, ki zadevajo sodelovanje med državami v skladu z ustanovno listino, ki je bila sprejeta komaj lani in je pomenila krono dolgoletnega pravnega dela, kjer je še posebno dejavno sodelovala Jugoslavija? Gre res samo za Vietnamce, ki še niso izkoristili pravice naroda do samoodločbe? Če ne, kako je mogoče, da ob sijajnih primerih nastajanja naroda z večino prvin evropskega pojmovanja naroda (bengalskega) ugotovimo, da se tu ne da nič storiti, ker je pač prihodnost tega naroda stvar tiste države, v kateri živi. Eno izmed najbolj veličastnih pravnih načel sodobnega mednarodnega prava se torej skromno ustavi za drugimi, sicer zelo pomembnimi načeli mednarodnih odnosov in mednarodnega prava.

Ne poznam nobenega večno veljavnega kriterija, ki bi lahko za vse prihodnje konfliktnje situacije določil najboljšo in najbolj primerno pot. Če bi vedela, kje je meja med »notranjo zadevo« in »zadevo mednarodnega pomena« v najbolj splošnem smislu, potem bi za to mejo gošovo vedeli tudi drugi. Očitno te meje ni mogoče postaviti, ker se tudi načela mednarodnih odnosov spreminjajo, dopolnjujejo ali dobivajo nove poudarke. Vsaj to zato lahko ugotovim, da je ob vsakem posameznem primeru nujno sklepati na temelju vrste elementov, med katerimi spoštovanje človekovih pravic in načela enakosti ljudi, ljudstev in narodov ne more biti na zadnjem mestu.

Naj bo to premišljevanje o relativnosti načel za uvod v eno izmed najhujših dilem, s katerimi sem se spoprijela v zadnjem času. Voja revnih na indijski podcelini, ki pa so bili dovolj bogati, da so se opremili z najmodernejšim orožjem, in ki so jih velike sile hitele v zadnjih mesecih kar najbolj navezati nase s pošiljkami orožja, namesto s pošiljkami hrane in zdravil, ni nikogar presenetila. Tistega, ki je začel vojno, ni težko poiskati — poročevalci se strinjajo, da je prve večje ofenzivne korake naredila Indija. Ena izmed držav torej, ki je doslej zelo odločno zagovarjala načela miroljubne koeksistence, se je spremenila v agresorja. In vendar ni bilo tako preprosto obdolžiti Indije za agresijo in se postaviti na stran Pakistana kot nedolžne žrtve, ki naj bi menda vse doslej storil za mir v tem delu sveta mnogo več kot Indija. Ne samo zato, ker je bila naša država v glavnem z obema v dokaj dobrih odnosih, preprosto ločiti belo od črnega tudi ni bilo mogoče zato, ker sta obe državi že dalj časa gojili vsaj enako močno željo z vojno rešiti mnogovrstne medsebojne probleme. Čeprav je torej izbruhnila vojna, se ni bilo mogoče nepogojno postaviti na stran ene od njiju.

Zavedam se absurdnosti položaja in hkrati težavnosti svoje naloge, ko naj opredelim trditev o enaki volji z vojno rešiti nakopičene probleme, čeprav je vojaško močnejša država hkrati napadalka v ožjem spopadu. Poleg tega Indija ni takoj sprejela poziva generalne skupščine o ustavitvi sovražnosti, Pakistan pa je to storil. V Združenih narodih je večina delegacij podprla Pakistan v stališču, da se je Indija grobo vmešavala v notranje zadeve Pakistana, ko je priznala neodvisno državo Bangla Deš in jo tudi vojaško podprla. Sodeč po ozračju v svetovni organizaciji, je to pot načelo »nevmešavanja v notranje zadeve« sijajno zmagalo nad načelom »pravice narodov do samoodločbe in enakosti«. Politični pragmatizem iz strahu pred daljnosežnimi posledicami razbitja Pakistana ali začetek uradnega stopnjevanja najpomembnejših načel?

Zdi se mi, da je vredno še enkrat ponoviti nekaj dejstev o dogajanju na indijski podcelini v letošnjem letu. Resnica je, da je pakistanska vlada, ali nekoliko poenostavljeno, vodilna struktura zahodnega dela Pakistana, z vojaško represijo brez primere skušala obdržati vzhodni del dežele v položaju polkolonialne odvisnosti in da je v krvi dušila odpor ljudstva, ki se je skoraj v celoti oprijelo rešilne bilke, zakonito izvoljenih poslancev lige Awami, ki so se zavzemali za **avtonomijo** Vzhodnega Pakistana in enakost Bengalcev v **enotnem** Pakistanu. Pod hudim pritiskom podatkov o uspešnem prodiranju indijskih sil na ozemlje Bengalije smo nekoliko pozabili tudi na dejstvo, da so bili pakistanski vojaki praktično v sovražnem okolju (čeprav v formalno enotnem Pakistanu) in da bi tudi pred začetkom indijskega neposrednega vojaškega angažiranja težko sodili,

da je pakistanska vojska še nadzorovala velikanski vzhodni del dežele. Morda smo pozabili tudi na to, da je pred nasiljem zbežalo na indijsko ozemlje 10 milijonov Pakistancev, kar je navsezadnje tudi neka oblika agresije na sosednjo državo. Polovica beguncev je bila povrh še muslimanov, ki so bili kot pripadniki bengalskega dela Pakistana deležni prav takega izkoriščanja in poniževanja kot Hindujski. Lahko je biti pameten od daleč; zanima me pa, katera evropska država bi se neprizadeto smehljala, ko bi pribežalo na njeno ozemlje kak milijon ljudi iz sosednje države, kjer bi divjala državljanska vojna. Indira Gandhi je navsezadnje tik pred vojno potovala po vseh vplivnejših evropskih državah in prosila pomoči za ureditev problema beguncev, toda Evropa ji je svetovala samo — strpnost in izogibanje nasilju. Ali gre torej za to, da eno nasilje (ker je pač najbolje, da ostane notranja zadeva) preslišimo, drugo, ki je s prvim v najtesnejši vzročni zvezi, pa obsodimo?

Če se je že treba opredeliti, je najbolje, da se vsak zase na temelju teh dejstev odloči, o kom sodi, da je kriv za vojno. Sama sodim, da so stvari preveč zapletene, da bi lahko preprosto premetavali načela sem in tja. Zdi se mi, da odločilni kriterij v neverjetni zmešnjavi zgodovinskih in modernih, etničnih, verskih in gospodarskih nasprotij, povezanih z neposrednimi interesi velikih sil, ostaja le pravica bengalskega naroda do samoodločbe. En vidik te samoodločbe je bilo nedvomno prepričljivo glasovanje Bengalcev za avtonomistični program lige Awami decembra lani. 98 % glasov za ta program na zakonitih in prvih volitvah, odkar je nastala država Pakistan, je menda že dokaz o **pripadnosti narodu** (za ta program so torej glasovali muslimani in Hindujski v Vzhodnem Pakistanu). Zelo verjetno bi se pravica do samoodločbe izpolnila tudi še mnogo pozneje v obliki avtonomije, če bi pakistanska osrednja vlada delovala vsaj malo politično modro in tako miroljubno, kot se je poskušala prikazati mednarodni javnosti pozneje. Zadnji čas, ko bi lahko še kaj ukrenila za enotnost Pakistana kot moderne in ne samo z besedami napredne države, je bil tedaj, ko je postalo jasno, da vzhodnega dela (skoraj 70 milijonov ljudi) vojska 70.000 vojakov ne more obvladati niti krajši čas, kaj šele zagotoviti nadaljnje življenje Pakistana po včerajšnjih osovraženih rasiističnih pravilih. Še dosti časa je bilo, da bi Jahja Kan segel po diplomatskih, namesto po vojaških sredstvih za enotnost Pakistana na prostovoljnih in sporazumnih temeljih. Resnici na ljubo je treba še povedati, da je vse dolge mesece Indija zagovarjala avtonomijo Bengalije in ne njene države, ki bi privlačila bengalsko prebivalstvo iz tistega dela, ki je ob delitvi pripadel Indiji. Indija je torej podprla Bangla Deš tudi s posebnimi pobudami, med katerimi je gotovo strah pred notranjo družbeno revolucijo, če bi se gospodarske razmere zaradi pritiska beguncev še naprej slabšale. Prav gotovo pa je del odločitve za vojaško intervencijo pripisati vojaškemu krogom, ki so hoteli enkrat za vselej obračunati s starimi sovražniki. V tem delu bi bilo morda upravičeno govoriti tudi o klasični napadalni vojni, toda to je vendarle manjši delež v končni odločitvi.

Bolj ko premišlujem, bolj sem prepričana, da je ne glede na vse strahove v zvezi z razpadanjem držav, nastalih v kolonialnih mejah, osrednji problem vendarle položaj 70 milijonov ljudi, ki so se najprej posredno, potem pa popolnoma jasno uprli dotedanji državi. Vsaj o tem ni nobenega dvoma, da je bil upor proti včerajšnjemu Pakistanu množič-

žen in obupno odločen, mnogo bolj odločen med neukimi kmeti kot med mestnim srednjim razredom.

Vsa ta dejstva, ki so zapletena že sama na sebi, še bolj zapletajo velike sile, ki so dosegle čuden položaj. Zaradi vzvodov, ki jih imajo v rokah Sovjetska zveza, ZDA in Kitajska, je pomenilo za večino držav določiti stališče do vojne pravzaprav opredeliti se do velikih sil. Vzemimo nas: pomoč Sovjetske zveze Indiji je vse prej kot dobronamerna in kitajski predstavnik v Združenih narodih je imel seveda prav, ko je obtožil Sovjetsko zvezo neznačajnosti, ker se zdaj zavzema za samoodločbo naroda, sama pa jo je odvzela Čehom in Slovakom. Toda naj bo sovjetska pomoč še tako skrbno premišljena in usmerjena v širjenje političnega vpliva v Aziji, v tem primeru se je v resnici postavila na stran samo-odločbe naroda. Seveda pa je drugo vprašanje, kaj bo z indijsko neuvrščenostjo po vojni in s politiko neuvrščenosti v celoti, torej tudi z nami. Sovjetska zveza ima v rokah mogočno orožje pritiska na vso politiko neuvrščenosti, logično je zato, da nam novo zavezništvo nikakor ni v korist. Kitajska se je opredelila pač tako, da je na nasprotni strani kot Sovjetska zveza, ZDA pa branijo svoje neposredne vojaške interese v Pakistanu, ki je član zahodne vojaške zveze.

Vsakdo, skratka, gleda na vojno iz svojega posebnega zornega kota. Prepričana sem, da tudi Indiji ne diši kaka velika odvisnost od Sovjetske zveze, le da je v tem trenutku edina, ki je Indiji pripravljena pomagati. Logika v sili ni najboljša logika, toda vsi se v kritičnih trenutkih opredelujemo natanko po njej in ne merimo dolgoročnih posledic odločitev. Navsezadnje se lahko obrnemo kar vase in se spomnimo svojih stisk. Ko nam je šlo za Koroško in za Trst, bi še kako z obema rokama pograbili pomoč, od katere koli strani bi že bila prišla. Naša nesreča je pač bila, da se zaradi nas nihče ni preveč vznemirjal. Ne vem, ali imamo pravico soditi o drugih, ker pač branijo svoje nacionalne interese na tak način, ki nam dolgoročno ne ustreza. Če bi v resnici storili vse, da bi mobilizirali tretji svet ali svet neuvrščenih za moralno ali kako drugo pomoč Indiji pred izbruhom vojne, potem morda. S ponavljanjem načela, da gre pri bengalskem uporju samo za notranjo zadevo Pakistana, Indija pa bi morala dostojanstveno trpeti posledice in čakati, pa pred vojno nismo storili vsega, da bi Indijo zdaj upravičeno obsodili, da je razbila tabor neuvrščenih in izdala politiko neuvrščenih.

Ljubljana, 10. decembra 1971

M. D. MURKO

Kriza družbene zavesti?

V vseh demokratičnih političnih sistemih je spoštovanje ustavnosti in zakonitosti, v veliki meri odvisno od družbene zavesti. Zavest, da je spoštovanje ustave in zakonov nujno, mora biti navzoča tako pri vodilnih političnih strukturah kot pri posameznikih. Takšna demokratična zavest je v veliki meri odvisna od dolgotrajne tradicije demokratičnih in-

stitucij. Prof. Lukić¹ meni, da morata ustavnost in zakonitost biti del kolektivne družbene zavesti kot važna družbena vrednota, ki je njeno uresničevanje zelo pomembno za družbo. Skratka, v ljudeh se mora ustaliti prepričanje, da jim je spoštovanje ustavnosti in zakonitosti v korist.

Seveda pa vsaka demokratična tradicija še ni napredna. V zgodovini političnih sistemov poznamo primere, ko je imela tradicija negativno vlogo. Tako je npr. dolgoletna tradicija neposredne demokracije v Švici pogosto bila v službi konservativnih političnih sil (npr. uvajanje ženske volilne pravice). Rečemo lahko, da je šele razvita družbena zavest eden najvažnejših integracijskih dejavnikov nekega političnega sistema. Prav zato je zelo pomembno, da se večina aktivno in intenzivno strinja z družbenim sistemom. Tako aktivno soglasje večine imenujemo tudi družbeni konsenz. Nobena disciplina, nobena sankcija ne moreta nadomestiti tega konsenza in postati temeljni dejavnik integracije nekega političnega sistema. Zato je razvita družbena zavest izreden moralni dejavnik v uresničevanju ustavnosti in zakonitosti. Kadar takšne družbene zavesti ni, lahko vidimo, kako množično kršijo ustavnost in zakonitost. Tedaj lahko govorimo, da gre za globoko krizo političnega sistema. Takšno kršenje ustavnosti in zakonitosti vodi k spodbujanju ekonomske in politične ureditve. Ljudje začenjajo zgubljati zaupanje v politični sistem in pravni sistem. Predpisi se pogosto menjavajo, ustava in zakoni v takšnem sistemu ne izražajo več stvarnosti.

Tudi v socialističnih političnih sistemih je spoštovanje ustavnosti in zakonitosti eden temeljnih pogojev, da politična ureditev učinkovito deluje. Toda ustavnost in zakonitost v socializmu ne moreta biti »vlada paragrafov« in abstraktnih pravil, ki bi bila sama sebi namen, v ustavnosti in zakonitosti je namreč treba videti funkcijo demokratičnega političnega sistema. Ta se izraža v spoštovanju tistih družbenih in osebnih vrednot, ki so bistvo socialistične demokracije. To še zlasti velja za samoupravno družbo. Brez veljave in spoštovanja načela ustavnosti in zakonitosti ne more učinkovito funkcionirati sistem samoupravljanja. Tudi pri nas predpise kršimo na veliko.² Kot nam kaže praksa, postaja kršenje ustavnosti in zakonitosti vsakdanja stvar. Takšno kršenje predpisov pogosto utemeljujemo s tem, da poudarjamo predvsem samo družbena razmerja. Takšno gledanje v bistvu zanika družbeno vlogo ustavnosti in zakonitosti ter je negacija družbene zavesti pri uresničevanju ustavnosti in zakonitosti. Če merimo učinkovitost nekega političnega sistema po tem, v kolikšni meri ljudje uresničujejo predpise, lahko rečemo, da je naš politični sistem v veliki meri neučinkovit, in to prav zaradi tega, ker ustavnosti in zakonitosti ne spoštujemo. Kajti neki politični sistem se izraža in varuje ravno z ustavo in zakoni. Kršenje predpisov na veliko pa lahko daje demokratičnemu političnemu sistemu elemente avtokracije.

Spoštovanje ustavnosti in zakonitosti je zato dolžnost tako državnih organov kot posameznikov. Prof. Lukić³ v zvezi s tem pravi, da kršitev ustavnosti in zakonitosti ni samo kršitev nekega abstraktnega pravila, ampak je to kršenje danih družbenoekonomskih odnosov. Zato je kršitev ustavnosti in zakonitosti predvsem politično in šele nato pravno vprašanje, še posebej če se ustavo in zakone krši kar naprej. V tem primeru go-

¹ Radomir Lukić: »Ustavnost i zakonitost«, Beograd 1966, str. 72

² »Množica nezakonitosti«, Delo, 15. december 1970. Takšni in podobni članki se nenehno pojavljajo v našem dnevnem tisku.

³ Radomir Lukić: prej navedeno delo, str. 42.

vorimo tudi o razkoraku med normativnostjo in stvarnostjo. Izigravanje ustave in zakonov je zato težko dokazovati, saj se kršilci navzven navadno strinjajo in celo poudarjajo pomen ustavnosti in zakonitosti, v praksi pa ravna drugače. Pri tem ne gre toliko za neposredno kršenje ustavnosti in zakonitosti, ampak bolj za prakso, ki ignorira ustavno razglašena načela in jih maliči. To pa je med drugim tudi izraz pomanjkanja družbene zavesti. Poleg tega skušamo predpise uporabljati samo v formalno-pravnem pomenu besede. Naglašamo formalno-pravno skladnost zakonov in drugih predpisov z ustavo, zanemarjamo pa družbeni interes.

V naši ustavi iz leta 1963 je v IX. točki temeljnih načel lepo zapisano, da so uvedne določbe podlaga za tolmačenje ustave (in zakonov) pri njeni uporabi. Že »stara« ustava ni z ničimer ovirala najnaprednejših družbenih sil, da bi lahko napredno razlagale ustavo. Zato menim, da bi lahko prilagajali ustavo danim družbenim in ekonomskim potrebam, ne da bi se zatekali k nenehnim spremembam ustave in zakonov. To lahko v našem sistemu povzroča razvrednotenje same ustave in zakonov. Hiperτροφija predpisov povzroča nadaljnjo neučinkovitost političnega sistema, ki pa se kaže v nenehnem spreminjanju predpisov. Spremembe predpisov pa navadno še spremlja uradni optimizem, češ te spremembe so samo posledica burnega družbenega razvoja. Poleg tega se misli, da bodo »novi« predpisi omogočili sami od sebe razvoj družbenih odnosov. Če ni danih temeljnih socialnih, ekonomskih in drugih pogojev, zlasti pa če ni razvite družbene zavesti, je misel, da bodo ustava in zakoni lahko omogočali ali celo ustvarili »nove« družbene odnose, le naivna utvara. V realnih družbenih odnosih lahko optimizem temelji samo na dejstvih, ne pa na intuiciji ali kakšnem drugem pričakovanju. Isto zablodo opažamo že pri naravno-pravni šoli, ki je menila, da bo ustava ustvarila boljšo družbo, pri tem pa so pozabljali na družbene pogoje in na družbeno zavest, ki so potrebni za uresničevanje ustave in zakonov.

Takšno nekritično pojmovanje vloge ustave in zakonov ima lahko, če ni ustreznih družbenih pogojev in družbene zavesti, ravno nasprotno posledice. Vsekakor so lahko institucionalne spremembe izraz nekih teženj, toda nobena ustava ali zakon ne moreta nadomestiti družbene zavesti (tradicije). Ravno ob množičnih kršitvah predpisov, ob njihovem izigravanju itn. se upravičeno postavlja vprašanje, katere družbene sile stojijo pri nas za takšnimi nenehnimi spremembami. Zaradi neučinkovitosti političnega sistema se v ljudeh vedno bolj utrjuje občutek nemoči, odrinjenosti in manipuliranja. Fetiš ustavnosti in zakonitosti, s katerim naj bi se rešili vsi problemi, pa se izraža tudi v postavljanju neuresničljivih ciljev. Zato množična kršitev ustavnosti in zakonitosti na poseben način izraža neskladnost med ustavnostjo, zakonitostjo in realnimi družbenimi odnosi.

Ne more biti torej dvoma, da poroštvo za spoštovanje političnega sistema ne more biti samo v pravnih normah, ampak je tudi v realno postavljenih ciljih in ustreznih družbeni zavesti. Ker je ustava takó politični kot pravni akt, je jasno, da je njeno uresničenje odvisno od razmerja družbenih sil, to se pravi, od tistih družbenih sil, ki skušajo ustavo uresničiti ali so proti njeni uresničitvi. Zato lahko govorimo, da je samó ustrezna politična odgovornost tisti dejavnik, ki nam omogoča, da ugotavljamo, koliko si kdo prizadeva uresničiti ustavnost in zakonitost. Najbolj očiten dokaz pomanjkanja družbene zavesti je dolgoletno razpravljanje o (politični) odgovornosti. Po IV. plenumu I. 1966 je Krste Crven-

kovski⁴ med drugim izjavil, da demokracija brez politične odgovornosti spreminja predstavniška telesa v fasado, za katero se skriva državni aparat.

Postavljanje nerealnih ciljev v ustavnih dokumentih je v primeru, če družbenega konsenza in politične odgovornosti ni, lahko zelo nevarno in povečuje prepad med normativnostjo in stvarnostjo. Ta razcep ima lahko nevarne posledice za obstoj političnega sistema, vsekakor pa vodi v moralni razkroj, ko se ljudje »navadijo« eno govoriti, drugo pa delati. Najbolj očiten dokaz tega je prav nenehno razpravljanje o politični odgovornosti pri nas. Ista usoda lahko zato doleti tudi ustavne amandmaje. Množična oziroma nenehna kršitev ustavnosti in zakonitosti samo opozarja na takšno možnost. Govorjenje o politični odgovornosti je zato lahko samo način, kako naj bi se te odgovornosti otrešli. To nenehno govorjenje pa prav tako izraža med drugim pomanjkanje družbene zavesti. Besedna inflacija postaja vsak dan bolj napadalna. Vsekakor ne smemo več gledati na ustavo in ustavne amandmaje kot na čarobno palico, ki naj že sama na sebi uresniči neke politične cilje. Ustvarjanje družbene zavesti je vsakodnevno drobno delo, ki ne trpi besedičenja in prekladanja besed.

Človek v socializmu lahko postane resnični subjekt političnega sistema le, če ustvarimo ustrezne materialne pogoje in hkrati gradimo zavest o potrebi spoštovanja ustavnosti in zakonitosti. Spoštovanje ustavnosti in zakonitosti je še posebej pomembno pri vzgoji občanov,⁵ saj jih navaja k spoštovanju in uporabljanju zakonov in s tem k družbeni disciplini. V samoupravni družbi je uresničevanje ustavnosti in zakonitosti obenem način, ki z njim razvijamo socialistično zavest. Zato se moramo otresti mišljenja, da lahko z ustavo vzpostavljamo takšne družbene odnose, kakršne si želimo. Samo če bo ustava izhajala iz stvarnosti, bo lahko postala realna družbena sila in bo hkrati tudi odpirala prostor za nadaljnji razvoj socialističnih odnosov. To pa je tudi etični imperativ tvorcev in graditeljev našega političnega sistema. Vsak pretiran optimizem pa izvira iz neznanja ali pa zavestno manipulira z javnostjo, da bi odvrnil pozornost od družbenih problemov. V tem primeru pa smo že lahko na meji demagogije, ki skuša zavestno vzpostavljati odnose, ki niso uresničljivi. Zato se moramo otresti miselnosti, o kateri je Mirko Tepavac⁶ na IX. kongresu med drugim dejal, da se nekateri zavzemajo za maksimalno, v praksi pa niso pripravljeni napraviti veliko ali pa nič. Če takšna miselnost postaja stil dela, na poseben način izraža pomanjkanje družbenega konsenza. To pa vodi k dezintegraciji političnega sistema, še tako dobro zamišljeni cilji pa ostanejo samo dobre želje.

Ti odnosi jasno odsevajo pomanjkanje tradicije na področju politične kulture. Namen socialistične družbe pa naj bi ravno bil, da bi prisilne zapovedi za družbeno ravnanje preoblikovala v običajna pravila takega ravnanja. Tu pa so začetki odmiranja države kot prava in prehod od pravnih predpisov k zavestno sprejetim družbenim pravilom, ki jih izvršujejo ljudje zaradi njihove prepričljivosti. Kot vidimo, je v naši samoupravni družbi še veliko ovir na poti v samoupravno družbo.

J. RUPNIK

⁴ K. Crvenkovski: Ni demokracije brez razvite politične odgovornosti, Borba, 14. maja 1967.

⁵ Gorazd Kušej: »Uvod v pravoznanstvo«, II. dopolnjena izdaja, Ljubljana 1969, str. 278.

⁶ Mirko Tepavac: »Neizbežna odgovornost«, Politika, 19. marca 1969.

Odnosi med razvitimi in nerazvitimi republikami in pokrajinami v Jugoslaviji so že nekaj časa v središču pozornosti. V okviru razprav o ustavnih dopolnilih in novem srednjeročnem načrtu razvoja je slišati o tej temi najrazličnejše trditve, vprašanja in odgovore. V slovenski javnosti je precej pozornosti vzbudil predsednik skupščine SR Bosne in Hercegovine Hamdija Pozderac s trditvijo, »da v razvitih republikah in zveznih organih za ta vprašanja ni posluha in razumevanja«. Podpredsednik slovenske skupščine dr. Jože Brilej je od slovenskega izvršnega sveta zahteval in tudi dobil odgovor, kako naša republika pomaga manj razvitim območjem v Jugoslaviji in Sloveniji. Bistvo odgovora člana republiškega izvršnega sveta je ljubljansko »Delo« povzelo v naslovu: »Več ni mogoče dati.« Ta problematika, najbrž jo smemo tako imenovati, je navrgla precej elementov, o katerih je vredno in potrebno razmišljati, saj do tako zaželenih čistih računov vsaj po mojem mnenju ni pripeljala.

V govoru na ljudskem zborovanju v Stolcu je Hamdija Pozderac tudi dejal: »Bosna in Hercegovina je doživela veliko gospodarsko, kulturno in drugo preobrazbo. Rezultati tega novega so vidni v vsakem kraju naše republike in tudi tukaj v naši komuni. Dosežki v proizvodnji, prometu, gradnji stanovanjskih objektov, v prosveti, kulturi in zdravstvu ne le, da navdušujejo, ampak pomenijo tudi dobro osnovo za še hitrejši napredek naše republike. Vendar, v celoti vzeto, je naša republika še nerazvita. To je posledica tega, da dosedanja politika do nerazvitih republik in pokrajin ni bila dovolj učinkovita... V prihodnje si moramo še bolj prizadevati, da nerazvita območja dosežejo takšno stopnjo razvoja, ki jim bo omogočila, da odločneje zastavijo, predvsem na gospodarskem področju. To je mogoče doseči predvsem s kar največjim prizadevanjem delovnih ljudi v nerazvitih območjih ter ob smotrnem vlaganju gospodarstva iz razvitih območij in iz naše republike v te kraje... Za sedanji položaj v republiki je značilen dinamičen gospodarski razvoj. Namesto predvidenih šest, se je proizvodnja povečala za 13,6% v prvih osmih mesecih leta... V tem obdobju je zelo zadovoljiva stopnja rasti družbenega proizvoda in narodnega dohodka.« (Citirano po »Osloboedenju«, 26. oktobra 1971.)

Hamdija Pozderac torej ugotavlja velik napredek v Bosni in Hercegovini, napredek, ki presega pričakovanja, ob tem pa tudi dejstvo, da je republika še vedno nerazvita. Krivdo za to pripisuje dosedANJI ne dovolj učinkoviti politiki do nerazvitih, v isti sapi pa tudi, da je mogoče hitrejši napredek doseči predvsem s kar največjim prizadevanjem delovnih ljudi v nerazvitih območjih. Zastavlja se vprašanje: rezultat česa je velik napredek v Bosni in Hercegovini? Po logiki Hamdije Pozderca nikakor ne more biti rezultat politike do razvoja nerazvitih, ali drugače rečeno pomoči, ki jo je Bosna in Hercegovina dobila od bolj razvitih republik. Dosedanja politika po njegovem mnenju namreč ni bila dovolj učinkovita. Ali smemo vprašati, če so bila prizadevanja delovnih ljudi na nerazvitih območjih do zdaj maksimalna. Kaže, da so bila, saj so bili

doseženi uspehi nad pričakovanji, in to ob ne dovolj učinkoviti politiki do nerazvitih.

Mislím, da besede Hamdije Pozderca izražajo razpoloženje v nerazvitih krajih, in to ne le zato, ker ob slovesni priložnosti govorniki govorijo ljudem tisto, kar želijo slišati. »Napredovali smo, toda lahko in morali bi še bolj. Da nismo, so krivi razviti, ki nam dajejo premalo pomoči, neustrezno razdeljevanje sklada za nerazvite, skratka, drugi, mi prav gotovo ne,« — tako se misli. Bolj pošteno bi bilo tudi v govoru ob slovesni priložnosti ugotoviti, da nerazvita območja v Jugoslaviji napredujejo hitro tudi zaradi pomoči razvitih, da prizadevanja delovnih ljudi na nerazvitih območjih najbrž še niso maksimalna in da bi bilo razpoložljiva sredstva mogoče bolj smotrno uporabljati.

Mislím, da nerazvite republike in pokrajine svojega denarja in tistega, ki ga dobijo iz sklada za nerazvite, ne uporabljajo najbolj racionalno. Nedvomno so stvari, ki so Bosni in Hercegovini bolj potrebne, kot je center Skenderija, ali Makedoniji avtodrom v Skopju, da omenim morda najbolj kričeče primere. Ne morem se strinjati s taktiko, da nerazviti svoj denar trošijo, kakor se jim zdi, nato pa zahtevajo od razvitih pomoč za kritje nekaterih osnovnih potreb v šolstvu, zdravstvu ipd. Ni mogoče reči, da so v Skopju zgradili avtodrom s slovenskim denarjem, toda če bi Makedonija zahtevala od Slovenije denar za avtodrom, bi bilo slišati dokaj drugače, kot če hoče podporo za javne službe. Lahko pa rečemo, da bi denar namesto za avtodrom lahko porabili za javne službe.

Član republiškega izvršnega sveta Joško Štrukelj je v odgovoru na vprašanje dr. Jožeta Brileja povedal, da bo Slovenija letos prispevala v sklad za nerazvite 1,7 % družbenega proizvoda ali 558 milijonov dinarjev, k sredstvom zveznega proračuna za financiranje družbenih služb v manj razvitih republikah in AP Kosovu 1 % družbenega proizvoda ali 336 milijonov dinarjev, za odpravo posledic potresa v Banja Luki pa 0,4 % družbenega proizvoda ali 130 milijonov dinarjev. Za vse navedene oblike pomoči bo Slovenija torej v letu 1971 namenila približno 3 % družbenega proizvoda oziroma 3,5 % narodnega dohodka. Za hitrejši razvoj manj razvitih območij v Sloveniji pa je republika letos namenila nekaj več kot 90 milijonov dinarjev. V obrazložitvi je Joško Štrukelj dodal, da republiški izvršni svet sicer razume, da so v nerazvitih republikah in na Kosovu mnoge potrebe nezadovoljene, toda tako je tudi v Sloveniji in drugih razvitih republikah. Naše realne možnosti nam ne dovoljujejo, da bi sprejemali nove obveznosti, bodisi neposredne ali z izjemami v sistemu za nerazvite, saj so že sedanje na zgornji meji naših zmogljivosti. Član republiškega izvršnega sveta je ob tem poudaril, da Slovenija dogovorjene obveznosti do nerazvitih izpolnjuje v predvidenih rokih. Znano je, da druge republike tega ne delajo.

Kar zadeva Slovenijo, se torej ne moremo strinjati s trditvami Hamdije Pozderca o pomanjkanju razumevanja in posluha za razvoj nerazvitih območij. Ob tej priložnosti bi kazalo malo razmisliti o tem, zakaj Slovenija sploh daje pomoč manj razvitim republikam. Preveč je razširjeno mnenje, da je to samo nekakšna dolžnost Slovenije, njen prispevek na oltar bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov, vse premalo pa poudarjamo, da hitrejši razvoj zaostalih območij koristi tudi naši republiki. To korist vidim v postopni rasti kupne moči v manj razvitih republikah in razširjanju trga za slovensko industrijo, na drugi

strani pa se z zmanjševanjem velikih razlik med republikami krepi skupnost jugoslovanskih narodov, kar zagotavlja možnosti za nadaljnji razvoj vseh, tudi naše republike. Domnevam, da so slovenski predstavniki iz teh in najbrž še kakšnih vzrokov privolili v to, da dajemo določen odstotek družbenega proizvoda v sklad za manj razvite.

Žal ni nobenih podatkov o tem, kakšne konkretne, kratkoročne ali dolgoročne koristi prinaša Sloveniji ta denar. Videti je, kot bi se Slovenija odrekala trem odstotkom družbenega proizvoda iz čiste solidarnosti do manj razvitih, iz čistega idealizma, usmiljenja ali pripravljenosti pomagati revnejšim ali pa preprosto zato, ker je k temu prisiljena, ker je nekoč sprejela določene obveznosti in jih je zdaj dolžna izpolnjevati. Manjkajo odgovori na vprašanja: kakšne koristi imamo od spodbujanja razvoja nerazvitih, kakšne koristi imamo od razlike med cenami surovin, ki jih kupujemo na jugu, in cenami industrijskih izdelkov, ki jih tja prodajamo, in ne nazadnje, kakšne politične interese slovenskega naroda uresničujejo z gospodarsko krepitvijo nerazvitih republik in pokrajin v Jugoslaviji?

Možno je, da so omenjene koristi majhne, premajhne, veliko premajhne v primerjavi z denarjem, ki ga za njihovo uresničevanje namenjamo. V Sloveniji je čutiti mnenje, da je tako, dokazano pa to mnenje ni in nihče tudi ne dokazuje nasprotnega. Zakaj? Zato, ker vztrajno razmišljamo samo v eni smeri: kakšno veliko breme je pomoč nerazvitim za slovensko gospodarstvo.

Joško Štrukelj na primer pravi, da so trije odstotki družbenega proizvoda zgornja meja naših zmogljivosti in da nam materialne možnosti, žal, ne dovoljujejo, da bi sprejemali nove obveznosti, Feri Zerdin pa piše v »Tedenski tribuni«, »da je breme razvitih gotovo pretežno«, in to utemeljuje s primerjavo iz ZDA. Te bi morale po sklepu konference ZN o trgovini in razvoju nameniti za razvoj nerazvitih 1% družbenega proizvoda, »ameriško gospodarstvo pa ne zmore tako hudega bremena, zato plačuje za nerazvite le 0,6%. V naši državi je torej pomoč nerazvitim petkrat večja.« (TT, 10. 10. 1971.)

Ce gre za naše koristi, potem dvomim, da je umestno govoriti o zgornji meji naših zmogljivosti, če pa od treh odstotkov družbenega proizvoda, ki jih dajemo nerazvitim, nimamo nobenih koristi, zakaj potem sploh dajemo toliko? Zakaj bi veliko denarja dajali — za nič? Najbrž bi bilo bolj umestno razmišljati o tem, ali so koristi, ki nam jih prinaša pomoč nerazvitim, v sorazmerju z denarjem, ki ga dajemo za to pomoč. In če od pomoči nimamo nobenih koristi — ali jo moramo dajati? Ali slovensko ljudstvo po svojih predstavnikih ne odloča suvereno o rezultatih svojega dela?

Kar zadeva Zerdinovo argumentacijo, pa samo tole: le kako zmore ameriško gospodarstvo breme obrambe zahodnih dežel, vietnamske vojne, vojaške pomoči številnim deželam na skoraj vseh celinah? Ne gre za zmožnost, ampak za pripravljenost, gre za to, katere koristi so za ZDA pomembnejše. In ko smo že pri primerjavah s svetom: skupni kmetijski trg in carinska unija šesterice sta kompromis med zahodnonemško industrijo in francoskim kmetijstvom. Zvezna republika Nemčija plačuje v skupni kmetijski sklad EGS veliko več denarja kot druge članice, največ iz sklada pa dobiva Francija. Nemci ne podarjajo Francozom tega denarja zaradi »bratstva in enotnosti«, ampak ga dajejo v zameno za

odpravo carin, ki bolj razviti zahodnonemški industriji prinaša največ koristi.

Odnosi med razvitimi in nerazvitimi republikami v Jugoslaviji so obremenjeni z občutki, prepričanji in predsodki. Do tega je prišlo zato, ker vse republike bolj ali manj javno valijo krivdo za svoje neuspehe na druge: nerazvite vidijo vzrok za svoje zaostajanje predvsem v premajhni pomoči, razvite pa vzrok za pomanjkanje sredstev na najrazličnejših področjih v prevelikem odtoku sredstev v korist nerazvitih. Da bi dokazale svoj prav, druga drugi navajajo najrazličnejše argumente, ki naj bi bili čisti računi, pa niso. Vrednost teh argumentov je, žal, samo v tem, koliko jim je kdo pripravljen verjeti.

Ne gre le za čiste račune med republikami, ampak tudi za čiste račune v republikah. Zato mislim, če ostanemo pri naši republici, da je premalo povedati le to, koliko dajemo za nerazvite, pošteno moramo povedati tudi, zakaj dajemo toliko, zakaj ravno tri odstotke družbenega proizvoda. Ali je pametno in smotrno dajati toliko? Če morda ni smotrno (pri presoji pa je treba upoštevati vse elemente, gospodarske in politične, kratkoročne in dolgoročne koristi Slovenije), če je morda pomoč drugim republikam za slovensko gospodarstvo in slovensko ljudstvo samo breme, nekoristno zapravljanje našega denarja, zakaj jo potem dajemo?

Mislim, da je čas, da se vsi narodi in narodnosti v Jugoslaviji seznani z vsemi dejstvi svojega medsebojnega življenja v skupni državi. Dokler ne bo tako, bodo morda živeli skupaj v veri v neko geslo, v besede nekoga, ki mu verjamejo, med njimi pa ne bo resničnega zaupanja in zavesti o nujni medsebojni povezanosti v skupnost enakopravnih republik in pokrajin. Čiste račune potrebujemo za to, da iz mednarodnih odnosov odstranimo vse nejasnosti, predsodke, neutemeljene komplekse zapostavljenosti in večvrednosti in da popravimo krivico, če se je komu zgodila. Čeprav bi čisti računi med republikami in pokrajinami ter znotraj njih marsikatero dosedanje prepričanje ovrgli, sem prepričan, da bi koristili vsem in da bi okrepili vezi med jugoslovanskimi narodi. Teh vezi nič ne rahlja bolj kot polovične resnice.

L. VEZOČNIK

Razvoj kmetijstva — neznanka?

Vedno znova tudi pri nas ugotavljamo vso resnico Samuelsonove trditve, da je kmetijstvo področje težavnih vprašanj. Da smo nekdanj zaradi določenih ideoloških zaves, ki so nam ožile obzorje, preresno uresničevali nedodelane razvojne koncepte, nam je danes jasno. Tudi to priznavamo, da je bil marsikateri ukrep, storjen kmetijstvu v povojnem času, objektivno pogojen, pa preveč vulgarno realiziran. Navsezadnje pa v letu 1971 lahko ugotovimo, da kljub pomanjkanju strokovnosti v agrarni politiki sedanje stanje ni brezupno, nasprotno: nekatera dejstva nam lahko jasneje kot kdaj prej kažejo možne poti za nadaljnji razvoj.

Danes ni moč več očitati operativnim agropolitičnim organom, da jim manjka volje in pripravljenosti za reševanje kmetovih težav. Prav v zadnjih letih je bila sprejeta (ali pa bodo v kratkem sprejeti) vrsta zako-

nov in drugih pravnih norm, ki naj izboljšajo gospodarski položaj kmetijstva oziroma dohodke in socialno varnost zaposlenih v tej dejavnosti. Pri tem je pomembno ugotoviti, da nam gre hitreje od rok ukrepanje, ki se tiče socialnega varstva, kot pa prizadevanje za pospešeni ekonomski razvoj kmetijstva. To niti ni presenetljivo, saj je to lažja pot. Dilem je mnogo manj, uspehi v svojih mejah zagotovljeni, učinek na javno mnenje mnogo očitnejši. Za kmete je izenačevanje socialnega varstva izredno pomembno. Z raznimi anketami so na Zahodu ugotovili, da mu pridajajo celo večji pomen kot odpravi disparitete v dohodkih. Zato bomo po sprejetju zakona o pokojninskem varstvu kmetov nedvomno lahko rekli, da smo prvo etapo za izenačitev socialnega varstva le uspešno končali. Vnaprej bo šlo lažje. Na področju zdravstvenega zavarovanja nam Dolenjci kažejo edino pravo pot. Če bo referendum o združitvi skupnosti zdravstvenega zavarovanja delavcev in kmetov uspel¹, potem mu bodo sledile sčasoma tudi občine. Več težav bo le v še vedno popolnoma agrarnih občinah (večina dolenjskih je to še nedavno bila). Enako bo verjetno potekal razvoj tudi pri pokojninskem zavarovanju, še posebej, če nam bo tudi v prihodnje uspelo med delavci in kmeti ohraniti zavest solidarnosti. To je pot k uresničitvi želje o nacionalnem zavarovanju.

Druga vrsta ukrepov zahteva mnogo več premisleka in tehtanja, posebej še, ker so potrebe glede na možnosti praktično neomejene. Tu mislimo na gospodarsko obnovo našega kmetijstva, zvečevanje njegove produktivnosti in gospodarske učinkovitosti, ki naj vsaj v daljni perspektivi zagotovi dohodkovno izenačenje z drugimi panogami in konkurenčnost s kmetijstvom v razvitih deželah, ne glede na naše ambicije v mednarodni menjavi.

Seveda predpostavljamo, da nam niso več potrebne načelne razprave, ali je Slovincem kmetijstvo potrebno ali ne. Naj nam tu izkušnje drugih pomagajo enkrat za vselej odpraviti take dileme. Druga predpostavka mora biti zavest, da se tega ne da narediti čez noč, z enim ali dvema zakonoma in neomejenimi viri za naložbe, da je to v vsakem primeru dolgotrajen proces.

Vprašanje, kako to storiti, se nam zdi še bolj zamegljeno zdaj, ko odločamo, s kakšno formulacijo bomo v novo ustavo zakoličili načela o zemljiškem maksimumu, oziroma kako bomo ustavno opredelili družbenoekonomski položaj zasebnega kmetovalca.² Naj nam bo oproščeno ponovno pogrevanje vprašanja o zemljiškem maksimumu, ki se, kot kaže, ne da spremeniti, saj ga vsebuje že zvezna ustava. Tudi vprašanje, koliko neposrednih koristi bi nam sprememba prinesla, je upravičeno. Vendar sam zakon ni toliko pomemben kot predsodki, ki nam jih lahko nehotе vsiljuje. Tu mislimo namreč na mnenja, da tudi ob taki posestni sestavi, kot jo imamo, lahko moderniziramo kmetijstvo, oziroma na vprašanje, ki večno zaman čaka na odgovor: kakšna posestna sestava je naš cilj? Vsem strokovnim in agrarnostrukturnim ambicijam bi bilo zadovoljeno, če bi jasno in glasno dejali: »Zavedamo se, da tehnični razvoj zahteva velike obrate, praviloma večje od 10 ha, vendar izbrane smeri družbenoekonomskega razvoja ne dovoljujejo kopičenja zemljiške posesti pri

¹ Članek je bil napisan, preden so bili objavljeni rezultati referenduma.

² Članek je bil napisan še preden je bilo objavljeno ustavno dopolnilo, ki sistematično obravnava vidike družbenoekonomskega položaja zasebnih kmetovalcev v Sloveniji in odpira nove pozitivne možnosti (op. ur.).

posameznikov čez to mejo, ker je zemlja dobrina splošnega pomena. Izbrali smo druge možnosti zvečevanja posesti, ki niso le zanesljivejše v smislu preventivne socialne diferenciacije na temelju zasebne lastnine velike površine zemljišč, ampak so tudi cenejše.³ Tu mislimo na vse oblike zakupa.» (Mimogrede: po sedanjih določenih kmet skupaj z lastnimi in v zakup vzetimi zemljišči ne more imeti v posesti več zemlje, kot je sme imeti po veljavnih predpisih v lasti. Torej je tudi obdelovati ne sme več kot 10 ha, razen če gre za tako imenovani socialistični zakup.)

Vendar takih stališč ne slišimo. Lahko preberemo bolj enostavnega iz razprave na 13. seji CK ZKS⁴: »Zato podpiramo, politični forumi in tudi kmetje Prekmurja in Pomurja, da je maksimum, ki je predviden v težah, popolnoma ustrezen, ker imamo v Pomurju še s 6,5 ha 'zraka', če hočemo dosegati komaj teh 10 ha.« Taka teza je vse preblizu mnenja, da je kmetom treba le zagotoviti višje cene, omogočiti nakup strojev po znosnejših cenah, dajati kredite in jim dati samoupravo, pa je njihovo vprašanje rešeno. Naše poprečno zasebno gospodarstvo bi se ob taki »nar-kozi zbudilo« tik pred svojo gospodarsko smrtjo.

Živimo v obdobju agrarne tehnološke revolucije, ki jo je sprožilo uvajanje načel ekonomike v kmetijsko gospodarjenje. Naša generacija doživlja preobrazbo kmetijstva iz sociološke v ekonomsko kategorijo. Dežela se prazni, v kmetijstvu ostaja toliko ljudi, kolikor jih ne morejo zaposliti druge panoge gospodarstva. Izgubljene delovne moči kmetijstvo nadomešča s stroji, vse večjimi, z velikimi delovnimi širinami in učinki. Le na ta način lahko zvečuje svojo produktivnost, saj na račun obsega proizvodnje tega ni moč za več, kot se zvečuje poraba živil. Veliki stroji pa zahtevajo sebi prilagojene druge produkcijske zmogljivosti, kot so zemlja, zgradba, obratna sredstva, strokovna usposobljenost in drugo. Tako gresta tehnizacija kmetijstva in »beg z dežele« z roko v roki. Letna stopnja zmanjševanja števila kmetijskega prebivalstva je v obdobju 1948—1968 znašala v Jugoslaviji —0,8, v Sloveniji —2,5, v ZR Nemčiji (1950—1964) pa celo —4,5. Po zaslugi tega in stopnje rasti proizvodnje se je v istem obdobju produktivnost kmetijstva zvečala v ZR Nemčiji letno za 7,9 % (v industriji za 5,8 % letno!), v Sloveniji za 5,4 %, v Jugoslaviji pa za 4,9 %.

Seveda prinaša deagrariizacija prebivalstva tudi negativne posledice, posebno če se razmahne le v nekaterih območjih, kot so hribovski predeli in podobno. Z diferenciranimi ukrepi se Švicarji in Avstrijci borijo proti izpraznitvi hribovskega prostora. Zelo nevšečna posledica hitre deagrariizacije je lahko tudi neugodna starostna sestava kmetijskega prebivalstva. Beg z dežele ustvarja sproščena zemljišča, ki jih na kakršenkoli način prevzemajo perspektivna gospodarstva. Tako dobimo trend upadanja števila obratov, ki smo ga v Sloveniji doživeli med zadnjima popisoma 1960 do 1969. V Avstriji je od tega pojava prišlo že prej. V obdobju 1951 do 1965 se je število obratov zmanjšalo za 53.000 ali 12 % (letno za 3.800, na dan za 10 kmetij). Tudi pri nas se bo tak proces nadaljeval. Že zdaj je v posameznih območjih zemlje preveč, kmetij premalo, še te, ki so, pa životarijo. Bodočnost imajo veliki obrati. V ZR Nemčiji so to po Ertlovem programu taki, ki že danes dosegajo 24.000 DM letnega čistega

³ Kantsky pravi, da kmetu ni šlo nikdar dobro, kadar so cene zemlje bile visoke. Visoke cene zemlje v kombinaciji z zakonom o dedovanju pospešujejo pretok kapitala iz vasi v mesta in kmetijstvu večkrat ne omogočajo niti enostavne reprodukcije.

⁴ Glej: »Preosnova kmetijstva in podeželja«, »Komunist«, Ljubljana 1970, str. 107.

dohodka (108.000 N din) oziroma 16.000 DM ali 72.000 N din za delovno moč. Če vemo, da se pri nas le-ta giblje na boljših kmetijah približno od 10.000 do 15.000 N din, je naše zaostajanje v cenah dokaj majhno, veliko pa v dohodku.

To pomeni, da zaostajamo v storilnosti, v koncentriranih zmogljivostih. Ali bomo to dosegli na 6-hektarskih obratih? Prav gotovo ne! Pretirano poudarjanje neurejenega trga in pomanjkanja samouprave za nezavidni položaj kmetov kaj kmalu postane demagogija. Tega se moramo zavedati vsi s kmeti vred. In če kmet s sicer preusmerjeno kmetijo, predstavljen 5. XI. v »Delu«, obupuje nad svojim položajem, ni nič čudnega. Moral bi obdelati več zemlje, rediti več krav. Medtem ko ima njegov švicarski kolega na 24 hektarjih zemlje za 95 milijonov starih dinarjev letnih denarnih prejemkov (ne dohodka), obrne naš komaj slabih 8 milijonov na svojih 9 hektarjih. Na 1 hektar pride pri Švicarju 6.800 din vrednosti strojev (1.800 Sfr), pri našem pa 13.000 din, pri čemer je švicarski bolje opremljen kot naš. V hribovskih predelih bi morali že zdaj na vso moč spodbujati in prepričevati kmete, da bi čimbolj širili obseg pridelovanja. Hlevi s 50 do 100 stojišč v teh območjih ne bi smeli biti bele vrane na zasebnih gospodarstvih, če hočemo kdaj doseči visoko družbeno produktivnost dela v kmetijstvu in ga reševati z ekonomskimi in ne socialnimi ukrepi. Seveda pa tu nastopa vprašanje naložb oziroma kapitala.

Kmetijstvo se spreminja v dejavnost z visoko organsko sestavo kapitala. Nekoč sta motika in vile pomenili delovno mesto, danes pa Nemci računajo, da stane od 1,35 do 1,60 milijona novih dinarjev.⁵ Seveda na takem obratu rede od 40—200 glav govedi, za izravnavo delovnih konic pa imajo še dopolnilne dejavnosti.

Tudi v Sloveniji imajo bodočnost veliki obrati. In če v vseh študijah (koncept dolgoročnega razvoja kmetijstva, srednjeročni načrt) računamo na majhne in velike, družbene in zasebne, tega ne delamo zato, da bi bilo vsem ustrezno, pač pa, ker je taka posestna sestava za nas optimalna in perspektivna glede na naravne razmere, če hočemo kdaj imeti učinkovito kmetijstvo, obdelana vsa primerna kmetijska zemljišča ter ohranjeno določeno stopnjo poselitve. Zavedajmo se, da že danes poprečnih 10 ha zemlje na živinorejsko-travnem gospodarstvu tudi ob ugodnih cenah ne more omogočiti zaželenih življenjske ravni kmečki družini. Pridelovanje žita pa je smotno le na obratih, ki imajo velikost naših družbenih obratov.

Naša grenka prednost so družbeni obrati (naj je za Nemce Mansholt še tako podoben hudiču, se pridno uče njegovih nauk). Njihova prednost je v njihovi perspektivi, ki jo imajo povsod, kjer so zanje primerne naravne razmere, ki v Sloveniji v tem pogledu niso radodarne. Ta prednost je grenka zaradi visokih produkcijskih stroškov, ki jih dosegajo. Ne moremo reči, da so nasploh previsoki, pač pa gotovo niso v skladu s splošno razvitostjo jugoslovanske ekonomije. V tem pogledu smo zgodaj pričeli z njihovim oblikovanjem. Vendar, jih mar razpustimo za 20 let!?

Tri pglavitne vzroke za visoke produkcijske cene prepogosto pozabljamo. To so:

⁵ Sedanje cene za sodobne hleve na velikih farmah pri nas kažejo, da znašajo stroški za eno stojišče 25.000 din. Če temu dodamo še 10.000 din za nakup plemenske telice, torej kar 35.000 din. Če na eno delovno mesto pride oskrba 40 krav, pomeni to, da stane delovno mesto na sodobni mlečni farmi 1,40 milijona din. Njihove številke so torej blizu našim.

- visoka cena kapitala⁶ in njegovo pomanjkanje,
- pogostna nizka intenzivnost in nestrokovni koncepti kot posledica napačnih tolmačenj delitve dela (usmeritev na nakup krme),
- 85—100-odstotna dohodkovna pariteta zaposlenih na družbenih obratih ob 100-odstotni socialni izenačenosti z drugimi zaposlenimi.

Koliko dežel na svetu nudi zaposlenim v kmetijstvu tako dohodkovno dispariteto, kot jo mi zaposlenim na družbenih obratih? S tem seveda nočemo reči, da je še ta mala dispariteta upravičena, nasprotno, krivična je. Vendar se takih bonitet moramo zavedati.

Jugoslovansko kmetijstvo je prvo v Evropi doseglo veliko intenzivnost pridelovanja na velikih ploskvah. Z visokimi hektarskimi pridelki in produktivnostjo smo dokazali prednost velike koncentrirane proizvodnje v kmetijstvu. Kakšen ugled ima to kmetijstvo, se lahko prepričamo pri strokovnjakih v zahodnoevropskih deželah, kjer imajo o njem drugo mnenje, kot pa je začelo prevladovati zadnje čase pri nas. Že Kautsky je opozoril, da kmetov »Hungerkunst« lahko pripelje do zmotnih predstav o prednosti majhnega obrata. Ob tem smo dolžni povedati, da so travna gospodarstva v svojih koncentracijah z raznimi tehnološkimi in organizacijskimi zahtevami mnogo bolj omejena in zato primerna za zasebne obrate.

Sklep

V ravninskih predelih ima prav gotovo dolgoročno perspektivo predvsem družbeno kmetijstvo. Vendar imamo v Sloveniji le malo take površine, ki bi bila primerna za izkoriščanje v tolikšnih ploskvah, kot jih že danes zahteva sodobna tehnologija teh posestev. V hribovskih predelih, v primestnih in kraških območjih pa je prostor za zasebne obrate, vendar mnogo večje, kot jih imamo zdaj. Le mnogo večje zmogljivosti teh obratov in večji obseg proizvodnje lahko zagotovita normalni dohodek zaposlenih. Škodljiva izvajanja določila o zemljiškem maksimumu oziroma mnenje, da večjih obratov od 10 ha še ne moremo imeti, lahko pripeljejo do tega, da bomo imeli preveč zemlje pa premalo ljudi za njeno obdelovanje. Pospeševalna služba ne sme po vsej Sloveniji uniformno opravljati svojega dela. Za hribovske obrate bomo morali po švicarskem vzoru zagotoviti ločeno obravnavanje. Če bomo še vnaprej vzdrževali tako posestno strukturo med zasebniki, pomeni to oviranje kmetov pri pravici do dela in prevzemanje odgovornosti za njihov dohodkovni položaj.

S. GLIHA

Beseda o objektivnem obveščanju

V Socialistični zvezi in drugje so bili dani predlogi, naj bi se ustanovile posebne komisije za pritožbe za primere, če v tisku in v drugih sredstvih obveščanja ne bi hoteli objavljati prispevkov.

⁶ Pri nas je velika potreba po temeljiti študijski analizi pomena, cene in učinkovitosti kapitala oziroma naložb do optimalne tehnične opremljenosti na zasebnih in družbenih obratih.

Žal pa je tudi avtor članka v zadnji številki »Teorije in prakse«¹ povzel iz tega oceno, kot da ti predlogi peljejo k cenzuri. Po avtorju naj bi bile to »formalne ali neformalne cenzurne komisije«, ki bi bile »nad« izdajateljskimi sveti. Še huje, to naj bi bile kar »pregledniške komisije« in »ideološki cenzorji«, ki bi spremenili urednike in novinarje »v čisto navadno sredstvo za manipuliranje, v orodje drugih«.

Seveda, tudi med naprednimi, socialističnimi in demokratičnimi ljudmi obstoje različni pogledi glede poti do demokratizacije javnega izražanja in obveščanja. Le kritične razprave med njimi lahko pripeljejo do najboljših rešitev. Na moj prvi predlog z dne 12. 9. 1971 glede omenjenih komisij je na primer Matevž Krivic prispeval več utemeljenih pripomb, ki sem jih poskušal vključiti v drugi, popravljeni predlog z dne 27. 10. 1971.

Od takega kritičnega popravljanja in razpravljanja pa se popolnoma razlikuje »kritika«, ki predlogom, da se ustanove komisije za pritožbe glede neobjavljanja, pripisuje cenzurno-manipulativni učinek. To pomeni trditi, da je črno belo in da je bob kamen. To pomeni: ne uvideti, da močna notranjepolitična cenzura že obstaja in da uresničitev predlogov glede omenjenih komisij cenzure sploh ne more prinesiti ali okrepiti. Spet smo se znašli v zabavni situaciji, že tolikokrat značilni za dvojnost politike pri nas: tisti, ki sami izvajajo cenzuro — vseeno ali na pritisk drugih ali iz svoje pobude — so hitro kot pobudnike cenzure ožigosali tiste, ki so njen najbolj pogosti predmet. Taka modra dvojnostna politika je že izražena v ljudskih pregovorih, kar pomeni, da je že dolgo znana.

Avtor članka v »Teoriji in praksi« št. 11/1971 nikakor ni med nosilci ali izvajalci take modrosti, saj si sam že dolgo in resno prizadeva za demokratičnost izražanja in obveščanja. V tem primeru pa ni uvidel, da nekateri drugi intenzivno uporabljajo dvojnostno metodo, in je zato tudi sam pripisal še okrepljene obtožbe teh drugih nekim tretjim, ki jih »objektivno« in »subjektivno« najmanj zaslužijo.

Na tak način vsekakor ne bo mogoče ustvarjati enotnosti naprednih ljudi v prizadevanju zoper cenzuro in za socialistično demokracijo.

Da ne bi bilo takih nepotrebnih nesporazumov, bi morali upoštevati znana, skoraj nedvomna družbena dejstva, bi bilo nujno analizirati glavne družbene vzroke dejanske cenzure pri nas in si čimbolj natančno zamisliti pota v večjo demokratičnost izražanja in obveščanja. Nimam pretenzij začrtati vseh teh poti, ampak le nekaj prispevati k razjasnitvi vprašanj, ki so aktualna na tej stopnji razprave.

Najprej o družbenih vzrokih in razsežnosti cenzure pri nas in o družbenem pomenu boja proti njej. Tega nikakor ni mogoče zožiti na odnos politika—uredništvo, še manj pa na nekakšne »primere«, ko so uredništva odvisna od »tega ali onega« politika, foruma ali skupine.

Dejanska (ne zakonska) cenzura nad sredstvi obveščanja je namreč sestavni del posebnega političnega monopola, kakršen se pojavlja pri nas. Pri nas ni več take enotne birokratske piramide kot v nekaterih deželah, ki se imenujejo socialistične, ampak se je birokratizem precej razdrobil po nacionalnem in lokalnem preseku in po raznih področjih; gospodarski in politični birokratizem se že precej razlikujeta. Med temi razpokami pa se pojavljajo stvarni elementi socialistične demokracije.

¹ Z. Roter, »Beseda o objektivnem obveščanju«, »Teorija in praksa«, št. 11, 1971, str. 1659—1662.

Naš birokratizem nima več težnje — kot jo je imel stalinizem in tudi neostalinizem — da bi popolnoma podredil in uniformiral celotno družbeno življenje. Zato naša sredstva obveščanja ustvarjajo videz pisane raznobarnosti in »svobode«. Ta sredstva so včasih tudi resnični izraz enotnosti večine in zadosti natančno obveščajo, kadar gre na primer za zunanjo politiko (drugo so nedomišljeni komentarji glede tega), saj je birokratizem pri nas še vedno večidel nacionalen in zato se njegovi mednarodni interesi ne razlikujejo bistveno od interesov večine.

Vendar: kadar nastane malo bolj odločno soočanje socialističnih — ne nazadnjaških — sil s političnimi zaprtostmi, takrat le-te odločno in organizirano pritiskajo na sredstva obveščanja, da delujejo pristransko in neobjektivno. Glede te notranjepolitične cenzure ni nobenega resnega napredka že več kot desetletje, ni bistvene razlike niti med posameznimi sredstvi obveščanja niti uredništvu niti uredniki, saj to ni predvsem odvisno od osebne vrednosti in naklonjenosti urednikov, ampak od odnosov vseh političnih sil v deželi.

Zaradi posebnih družbenih vzrokov je monopol notranjepolitičnega izražanja in obveščanja pri nas še posebej pereč. Iz znanih zgodovinskih razlogov je pri nas ena sama delavska stranka ali zveza, ena sama organizacija delovnega ljudstva, en sam politični dnevnik, ena sama radiotelevizijska mreža in podobno. Omenjene politične organizacije imajo ali statutarno ali javno priznane posebne pravice glede ustanoviteljstva in usmerjanja sredstev za obveščanje.

Iz take posebne politične strukture pa sledi dvoje:

— prvič, da so, objektivno, politični profesionalci in izvršilna politična telesa še vedno lahko preveč enoten politični sloj, nad katerim je težko izvajati organizirano in demokratično kontrolo;

— drugič, da ta politični sloj lahko, kadar meni, da je prizadet — se pravi, zlasti ob soočanju glede notranje politike — organizira v trenutku učinkovit nadzor nad sredstvi za obveščanje.

Če se v naših razmerah nekomu zapre edini dnevnik v deželi, edina RTV mreža v deželi, tedaj se mu s tem zapre vsaka, kakršnakoli možnost, da bi izrazil svoje kritike in predloge, saj ne more objavljati v nobenem drugem dnevniku, v nobeni drugi RTV. S tem pa se tudi širokim slojem delovnih ljudi zapro vse možnosti, da bi slišali vsa stališča o bistvenih političnih dogodkih in da bi se tudi po taki boljši obveščenosti spreminjali iz paternalistično obarvanih »malih ljudi« v politično bolj zrele in aktivne ljudi.

Če smo še vedno za to, da poskušamo tudi v omenjenih okvirih — ena sama delavska stranka-zveza, en sam dnevnik itd. — hitreje razvijati samoupravljanje in demokracijo, kritiko in pobudo od spodaj, obveščanje in aktivizacijo širokih slojev — potem moramo v takem političnem sistemu še posebno skrbno izdelati varnostni mehanizem, ki zagotavlja enakopravno in demokratično izražanje in obveščanje.

Iz te analize naših političnih posebnosti sledi: glavno vprašanje je, ali bomo v sredstvih obveščanja utrdili stalen, zanesljiv in dobesedno nedotakljiv prostor za socialistično kritiko in predloge od spodaj in za vsestransko obveščenost vseh, ki so spodaj; ali bomo tak prostor zagotovili še posebej takrat, ko je najvažnejši in obenem najbolj ogrožen, se pravi, kadar politična samovolja kritiki od spodaj poskuša zapreti usta.

Kdo so ti »od spodaj«? Vsi, ki imajo manj politične moči in ki jim kritika od spodaj lahko koristi. »Od spodaj« zajema vse od fizičnih proizvajalcev do tistih intelektualcev, aktivistov in tudi političnih profesionalcev, ki imajo manj politične moči in ki nimajo v rokah sredstev za obveščanje.

Seveda je pred pritiskom nujno braniti tudi uredništva in novinarje. Toda le-ti niso glede izražanja in obveščanja najbolj prizadeti razen tistih posameznikov, ki izrazito in dosledno stojijo na strani kritike od spodaj. Novinarji imajo na področju obveščanja objektivno boljši družbeni položaj, ker lahko pišejo v okviru svoje profesionalne dejavnosti ker imajo več časa in možnosti, da pridejo do informacij, in ker lahko bolj neposredno vplivajo na izbor in objavljane gradiva. Novinarji so torej prav glede obveščanja nekje na sredini: so lahko ali predmet pritiska ali njegov sestavni del ali oboje hkrati. V naši družbi je torej tako stanje, da je najbolj nujno prizadevati si za pravice in možnosti tistih, ki so spodaj in ki so zunaj novinarskih hiš.

Pri tem gotovo ni odločilno razglasiti take ali drugačne nove oblike — na primer komisije, ki sem jih omenil — niti zagovarjati dosedanjih oblik, kot so na primer izdajateljski sveti. Dolge izkušnje kažejo, da je neutemeljeno trditi — nič več in nič manj — da ti dosednji organi »vključujejo javnost v delo novinarskih hiš«. Zaradi dosedanjega obstoja izdajateljskih svetov se v zadnjem desetletju prostor za socialistično javnost, se pravi, zlasti za socialistično kritiko od spodaj, ni povečal v sredstvih obveščanja niti za milimeter.

Glavni ključ deprivatizacije in podružbljenja sredstev za obveščanje — in njihovega spreminjanja v organ družbenega samoupravljanja — ni tak ali drugačen organ, ampak javna **politična akcija**, ki bo spremenila konservativni odnos sil v političnem obveščanju tako, da bo v enotni in nenehni zahtevi po socializaciji obveščanja in izražanja združila čim več tistih spodaj. Če bo tako akcijo podprl tudi kak zelo odgovoren politični funkcionar — toliko bolje (saj družbeni položaj nobenega človeka ne opredeljuje absolutno usodno, absolutno determinirano in zato tudi funkcionar ni absolutno nujno birokrat). Gotovo pa je najbolj učinkoviti nosilec zahteve po samoupravnem podružbljanju informacij širša politična akcija od spodaj navzgor. Omenjeni članek je prišel do napačnih sklepov glede predlaganih komisij, ker ni upošteval, v kakem socialnopolitičnem kontekstu so ti predlogi nastali, kdo jih prinaša in kdo se jim upira.

Pri tem ni brez pomena — ampak je sestavina politične akcije — iskanje tistih stalnejših organizacijsko-formalnih oblik, ki naj tudi olajšujejo demokratizacijo obveščanja. Ne da bi se spuščal v vse podrobnosti, je tudi tu najprej nujno natančno ugotoviti dejstva.

Komisije za pritožbe glede neobjavljanja — kar pove že ime — so edini organ, za katerega je doslej bil dan tudi formalni predlog, da bi imel **edino** nalogo ukvarjati se s pritožbami piscev, če jim v tisku in drugod ne objavijo prispevkov.² Vse dosedanje formalno-statutarne oblike

² V prvem predlogu je kot edina naloga komisij navedeno tole: »Komisija bo odločala po hitrem postopku glede nesporazumov, ki nastajajo glede objave člankov in drugih prispevkov ob pomembnih družbenih vprašanjih...« V drugem predlogu pa je ta edina naloga določena: »Komisije bodo odločale po hitrem postopku glede nesporazumov, ki nastanejo glede neobjave prispevkov ob pomembnih družbenih vprašanjih in ne morejo biti rešena v neposrednem stiku med uredništvu in avtorji.«

— pravice ustanoviteljev glede sredstev za obveščanje, formalne naloge izdajateljski svetov, naloge uredništev — so tako široke, da tudi po svojih formalnih določilih odpirajo širše možnosti cenzure kot predlagane komisije za pritožbe glede neobjavljanja. Edina naloga komisij je tako formulirana, da tudi formalno lahko odpirajo samo vrata kritiki od spodaj, saj lahko delujejo le, če se pritoži avtor neobjavljenega prispevka: »Komisije za pritožbe lahko začno postopek in sporočajo svoja stališča uredništvom samo, če so dobile pismeno zahtevo avtorja neobjavljenega prispevka.« Če bi te komisije poskušale delati kaj drugega, ima uredništvo tudi dosti večje formalne možnosti za obrambo kot v primeru pritiskov izvršilnih organov ustanoviteljev, izdajateljskih svetov in podobnega. Naj omenim tudi dejstvo, da komisije po končnem predlogu — obče je znana navada, da se razpravlja tudi in zlasti o končnih predlogih, če so že tu — določajo prav izdajateljski sveti in da so komisije zato sestavni del svetov, ne pa nad njimi.

Ne razlikujejo se torej stališča glede možnosti, da varstvo avtorjev prevzamejo izdajateljski sveti. Toda ti se verjetno ne bodo mogli sestajati v popolni sestavi takoj, ko nastane spor glede objave. Cela družba — in ne samo avtor — pa je lahko politično prizadeta, če se objava ob pomembnem političnem dogodku zavleče za kak teden (ne gre samo za popravke, ampak tudi za članke, ki so politična iniciativa in kritika). Izdajateljski sveti morajo torej ustanoviti ožja, bolj operativna telesa za uspešno razreševanje sporov glede objav. Če je komu neprijetno ime »komisija«, me še malo ne bi motilo drugačno ime teh teles, na primer »pododbori izdajateljskih svetov za pritožbe glede neobjavljanja«. Seveda tudi natančno določene proticenzurne naloge takih teles ne bodo še same po sebi zagotovile njihovega uspešnega delovanja; to bo odvisno tudi od njihove kadrovske sestave. Ob neustrezni sestavi bodo tudi ta telesa mrtva.

Omenim naj še druga močna »vsebinska« sredstva cenzure, ki se jih dosedanja razprava še ni dotaknila: odrekanje dotacij »neljubim« revijam in piscem, »objektivne« težave v tiskarnah in podobno.

V. RUS

Koliko veljajo statistični podatki v znanosti?

Ze precej kritik, dvomov in anekdot je bilo izrečenih na račun naše statistike in uporabe statističnih podatkov. Verjetno ne zaman. O tem se lahko kaj hitro prepričamo, če si podrobneje ogledamo vrednost uradnih statističnih podatkov na posebnem področju, na področju znanstvenoraziskovalne dejavnosti.

Vsako leto (od leta 1964 dalje) naredijo statistični popis raziskovalnih zavodov in enot. Ta popis (čeprav se je od leta do leta nekoliko spreminjal) zajema predvsem podatke o osebju, dohodku, investicijah in rezultatih raziskovalnega dela. Vsa ta leta se tudi bolj ali manj ponavljajo iste napake in malomarnosti.

Poglejmo konkretnije zadnji popis, popis za leto 1970. Popis so naredili spomladi 1971. leta. Nosilec popisa je bil zvezni zavod za statistiko, neposredni izvajalci pa republiški zavodi. Kako je bilo s popisom v Sloveniji?

Zavod za statistiko SR Slovenije je zbral izpolnjene obrazce (NIRO) raziskovalnih organizacij, ti pa so potem obležali nepopravljeni in neobdelani (verjetno v predalu kakšnega svetnika). Ko je po nekaj mesecih zvezni zavod za statistiko zahteval te obrazce, je republiški zavod poslal edini izvod teh obrazcev v Beograd, ker so raziskovalne organizacije ta obrazec izpolnjevale le v dveh izvodih (enega obdržijo same). V navodilih sicer piše, da je treba poročilo narediti v štirih izvodih, vendar so (menda na republiškem zavodu za statistiko) to popravili v dva izvoda. Tako so torej edini izvod poslali v Beograd, kot da Slovenije ne zanima, kaj je z raziskovalno dejavnostjo v Sloveniji. Da bi bila ironija še večja, so ravno v tem času raziskovalno sfero skoraj popolnoma decentralizirali na raven republik.

Po intervenciji drugih republiških organov je republiški zavod za statistiko te obrazce dobil nazaj. Če pa zdaj te obrazce pogledamo bolj »od blizu«, lahko zelo hitro ugotovimo izredno malomarnost in neodgovornost tako organizacij, ki so izpolnjevale anketo, kot tudi zveznega zavoda za statistiko.

Pojdimo po vrsti. V Sloveniji je bilo 1971. leta 46 samostojnih raziskovalnih zavodov, od tega jih je kar 38 oddalo poročila z večjimi ali manjšimi napakami in nepopolnostmi. Le 17 % organizacij je oddalo obrazce brez napak in z vsemi zahtevanimi podatki.

Zavod za statistiko SR Slovenije pa si s tem ni belil glave in je tako izpolnjene obrazce poslal zveznemu zavodu, čeprav napake v obrazcih niso ravno majhne: tako je npr. bila samo pri enem zavodu za več kot 20 milijonov prevelika realizacija pri raziskovalnem delu, samo pri enem zavodu so navedli 26 specialistov preveč, vsi zavodi skupaj pa kar 70 (skupno število specialistov v raziskovalnih zavodih ne presega števila 10) itn.

Ko je zvezni zavod za statistiko te obrazce pripravljal za obdelavo, so pregledali in kontrolirali vse obrazce. Toda pri tem niso zahtevali, da bi manjkajoče podatke dopolnili in niso popravili bistvenih napak. Omejili so se zgolj na računsko kontrolo (čeprav bi že z zelo preprosto primerjavo z letom 1969 odkrili marsikatero očitno napako), tj. kontrolo, ali so posamezne kolone in vrste pravilno seštete. Kontrolor pri tem ne le ni popravil omenjenih napak, ampak celo naredil nove. Tako je npr. oseba, ki je izpolnjevala obrazec, napačno vpisala število raziskovalcev še enkrat v kolono strokovno-tehničnega osebja z visoko izobrazbo, zato se seštevki niso skladali, pa je kontrolor kratko malo prečrtal število raziskovalcev (in je tako en inštitut »ostal« brez raziskovalcev) in seštevki so se ujeli. V mnogih obrazcih so bili nepopolni podatki o dohodku. Večkrat je manjkal podatek o realizaciji gospodarske in postranske dejavnosti, pa je bila zato celotna realizacija večja kakor realizacija raziskovalnega dela. Toda kontrolor je kak tako »manjkajoči« milijonček (novi, seveda) kratko malo pripisal k realizaciji raziskovalnega dela in kot dohodek iz družbenopolitičnih skupnosti.

Na podlagi tako nepopolnih in tako samovoljno (in napačno) popravljenih podatkov bo torej narejena naša **uradna statistika** o raziskovalni dejavnosti.

Na koncu pa se lahko vprašamo: **in odgovornost?** Odlok o popisu je sprejela zvezna skupščina in torej iz tega izhaja ne le moralna, ampak nedvomno tudi pravna odgovornost. Pa se vprašajmo zdaj, ali je kak delavec v raziskovalnih organizacijah (na obrazcu je podpisana oseba, ki je odgovorna za popis, in direktor organizacije) nosil pravne konsekvence, ker je dajal **napačne** podatke ali pa jih sploh **ni dal**? Ali je kdo na zavodu za statistiko odgovarjal za to, ker od raziskovalnih organizacij **ni zahteval** popolnih in natančnih podatkov? In končno, kaj je z odgovornostjo osebe (ali oseb) v zveznem zavodu za statistiko, ki je **samovoljno** (in napačno) popravljal podatke?

Vprašanje o odgovornosti je še mnogo bolj utemeljeno, če povem, da točnost in popolnost podatkov raziskovalnih organizacij v prejšnjih letih ni bila bistveno drugačna kot za leto 1970.

J. ŠTER

O ateistični vzgoji pri nas

V 10. številki »Teorije in prakse« sem obljubil prepričec o ponesrečeni materialistični vzgoji (ali propagandi) v naših šolah — pa tudi v drugih oblikah dela z mladimi ljudmi. Prvo napako sem napravil že sam, ko sem v naslovu zapisal: o ateistični... Mislim, da bi se morali temu izrazu odreči, ker ne pove tistega, kar marksist razume, kadar ga izgovori. Ateizem namreč pomeni — izem brez boga, svetovno shematiko, ki izključuje tvornost ali prisotnost nadnaravnih sil. To pa je že vera; sicer nasprotna veri v boga — po svoji temeljni mišljenjski strukturi kljub vsemu vera, kot poseben način, kako se razum polašča narave in pojavov. Vera predvsem zato, ker je bog »večnostna« kategorija, ki se izmika vsakršnemu merjenju — torej tudi možnosti, da bi ga s kakršno koli znanostjo spoznavali. Tedaj se izmakne tudi možnosti dokazati njegov obstoj ali pa ga ovreči. Znanost je lahko boga izrinjala iz snovnega sveta; ne more pa ga pregnati iz njegovega skrajno abstraktnega kraljestva, kamor se je modro in zvito umaknil pred prodirajočo človeško mislijo. Kakor ostane edina možnost — ohraniti boga v tem »nobenem« prostoru in »nikdaršnjem« času — da vanj pač verujemo (če bi ga lahko dokazali, izračunali, bi bil pojem vere odveč, izginil pa bi tudi smisel izkušnje in krščansko pojmovane svobodne volje), tako ga tudi ovržemo lahko edino z vero, nasprotno sicer, pa vendar vero, ker se tudi ne-možnosti za bivanje boga ne da izračunati.

Po tej poti prihajam do sklepa, da se znanstveni materializem ne more in ne sme ukvarjati z mislijo, kako didaktično čim uspešneje pojasniti ljudem nemožnost božjega bivanja. Njegovo edino delo je, da išče to, kar je izmerljivo. Pri tem ne mislim merljivosti v preprostem pomenu; mislim tisto širšo, ki jo uveljavljamo tudi pri vseh družbenih pojavih, ki na prvi pogled ne sodijo v domeno merilcev in računarjev. Edina stvar, ki pa jo v zvezi z bogom lahko merimo, je vprašanje: od kod meni misel o bogu. Pot te informacije, ki je v resnici zgodovina družbenega razvoja in s tem tudi razvoja človekove individualne misli, je edini možni predmet znanstvenega proučevanja.

Morda bo kdo rekel, da s tem, ko odrekam materialistični filozofiji moč zanikati boga, le-tega puščam po tihem skozi zadnja vrata v hišo ... Ne, to delajo tisti, ki »dokazujejo«, da boga ni. Pozitivni veri postavljajo nasproti negativno vero — obe pa sta po svoji naravi še zmerom veri — in kot taki obe odpirata tista zadnja vrata, da se naš bog lahko mirno sprehaja skozi ven ali pa noter, kakor mu je pač kdaj po volji! Zakaj sem se pravzaprav obesil na ta izraz — in kje je tisti prepir, ki sem ga obljubil? Izraza sem se lotil zato, ker je beseda temeljna prvina vsake stavčno izražene misli — in ravno pri teh prvinah vlada v glavah ateističnih misijonarjev največja zmeda. Z njimi se tedaj želim prepirati! V svoji goreči (upam, da vsaj iskreni, naivno pošten) protiverski propagandi, ki ji glede namena sicer ni kaj očitati, si s pojmi, kot so: vera, religija, cerkev, kler itd., ne vedo kaj več pomagati, kot krava s tekstilom — žveči ga — in tudi ti ljudje žvečijo te pojme, kakor da so najbolj samo po sebi razumljiva stvar na svetu. S to svojo zmedenostjo v temeljnem besedišču si delajo kaj slabo uslugo — toliko večjo pa cerkvi, v katere blaženo naročje odganjajo čedalje več mladih ljudi. Dobro bi bilo vedeti, da mladina med dvema verama izbere pač tisto, ki po svojem jeziku, logiki in funkcionalnosti najbolj ustreza duševnemu stanju in razpoloženju te občutljive dobe, ko možganov še ne strja apnenčasta prevleka, pa tudi trdno ogrodje še ni postavljeno!

Najprimitivnejša, pa žal tudi najpogostejša napaka ateističnih aktivistov je, da sploh ne razlikujejo izrazov: vera, verovanje, cerkev, bogoslužje itd. Ti pojmi so na prvi pogled resda stopljeni v enotno manifestacijo: če jim pogledamo pod kožo, pa vendarle vidimo, kako hudo so različni in celo nasprotni. Kaj je vera? Človek si z vednostjo lahko podredi le del sveta; živeti pa mora v vsej njegovi strukturi. Prav na vsak impulz narave se mora odzivati. Tam, kjer odpovesta nagon in vednost, delno zadovolji tudi začasna rešitev — vera. Misel, ki ne ve, pa vendarle funkcionira. Nekako si je treba odgovoriti; če ne gre drugače, pa tako, da preprosto veruješ. Vera je več kot domneva. Vera je domneva, ki je pričela živeti, koristiti ali škoditi — to je aktivirana domneva! Vera se v svojem predmetu nikakor ne omejuje na boga. Vera si lahko vzame za predmet vse, kar ni v svoji celi zgrajenosti lepo razloženo na mizi; je nujen sestavni del vsakega nazora — tudi marksizma, če že hočemo. Vera je slej ko prej posamičen odnos do svojega predmeta. Posamičen v predmetnem in osebkovnem smislu. Sistem, ki vključuje v vero več ljudi — in tudi več smiselno (ideološko) povezanih predmetov, bi lahko imenovali verovanje. To je že kolektivni, ne pa še družbeni odnos do predmeta vere. In slednjič religija, družbeno dejavno verovanje, ki oblikovno ne posega samo v zavest ljudi, ampak tudi v urejevanje njihovega življenja — to je potem družbeni odnos do predmeta vere in mu je vera le prvina.

Na prvi pogled gre sicer za samovoljno kategorizacijo pojmov, vendar menim, da tudi kdo drug ne bo imel dosti bolj srečne roke pri tem opraviilu; izraze bo sicer lahko drugače postavil, resnični odnosi in razlike med navedenimi kategorijami pa bodo najbrž ostali nespremenjeni! Nekaterim pa ni jasna celo razlika med religijo in cerkvijo. Razlika je približno taka kot med ideologijo in državo. Cerkev je v resnici nekakšna država, organizacija sile — ne samo zato, ker si je izoblikovala celo svoje posebno pravo, bolj zato, ker se kot država vede in ima njej lastno oblastveno in podložniško strukturo. Cerkev sodi torej med poli-

tične subjekte — njen raziskovalec bodi tedaj politologija; religiji sociologija, verovanju filozofija in veri psihologija ter filozofija.

Vidimo, da vsa reč ni tako preprosta in da ena sama veda, en sam učitelj ne more razložiti tako sestavljenega predmeta, še manj o tem prepričati druge! Kaj pa delajo nekateri naši vojskujoči se ateisti? Prva in največja napaka, ki sem jo že v začetku omenil, je ta, da se zaganjajo v donkihotski boj z bogom, namesto da bi poskušali obrazložiti zgodovinskost verovanja v boga in poti, po katerih naš razum razmišlja o bogu. Druga, nič manj nevarna napaka je ta, da napadajo cerkev tam, kjer je ravno najmočnejša. Kje pa ima cerkev največ moči — ali drugače, kje je marksistična ideologija na slabšem? Vse kaže, da je to problem smrti. Smrt je tista nujnost, o kateri materializem ne more povedati več od biologije — torej ne more osmišljati, sankcionirati, tolažiti, delati nemogoče. Cerkev pa ima v religiji čarobno palico, s katero spremeni smrt v sejem, kjer prodajamo naše življenjske napore za transcendentno osmislitev; to pa je še vedno najtrdnjša valuta, ki jo prizna vztrajnostna sila življenja — preseči smrt. S to — v nekem smislu podlo trgovino je uspelo cerkvi privabiti veliko tistih ljudi, ki jih najbolj živo zanima: od kod, čemu, kam...? Marksizem temu ne more odgovoriti, dokler ostaja v mejah znanosti — in to vrzel spretno izpolni cerkev, ki ponudi zadovoljujočo (ker — funkcionalno) rešitev — prek nje pa si pomaga pri urejanju svojih državnih projektov. Mladim ljudem bi bilo predvsem treba povedati, da prava znanost ne more delati čudežev — in tudi ne ustreči še tako glasnim željam zavesti; tem lahko ustreže le laž, ponaredba — ali pa pravljica. Cerkev uporablja seveda vsakega po malo — in tega ji ne štejemo v preveliko zlo, ker tudi socialistična država ne more obstati brez določene doze slepil in narkotičnih sredstev.

V. OŠLAK

V letu 1970, letu praznovanja stoletnice Leninovega rojstva, je izšla knjiga dr. Novice Vojanovića »Lenin in graditev sovjetske države«. Tej obletnici so biti posvečeni simpoziji v Zabrebu¹, Hercegovnem (oba lani) in v Ljubljani (letos februarja). Zadnji je imel širši značaj in je upošteval tudi nekatere druge obletnice, kar nakazuje že njegov naslov »Hegel, Marx, Engels in Lenin ter aktualnost njihove misli v današnjem času«, pozabil pa ni tudi na obletnico Rose Luxemburg: Omeniti pa velja še zvezni simpozij ob 100-letnici pariške komune (letos marca), ki ga je organiziral inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Vse to je v določeni povezanosti in prepletenosti, vsi simpoziji imajo skupno nit, izhajajo iz ideje o prenosu in kontinuiteti revolucionarnih idej in procesov v zgodovini. Tako pa je zastavil delo tudi dr. Vojinović.

Težišče knjige je sicer na analizi procesa nastajanja in konstituiranja sovetov kot političnega temelja sovjetske države, vendar pa išče avtor tudi analogije z institucijami v pariški komuni, kaj je Lenin pre-

prikazi, recenzije

P

vzel iz izkušenj revolucionarnih gibanj, kaj je sovjetska oblast prevzela od pariške komune, koliko in zakaj se je odmaknila od njene organizacije. Zvest ideji kontinuitete, pokaže avtor tudi glavne značilnosti sovetov v letu 1905. Poleg analize o značaju in vlogi štrajkov, po čemer so ocenjevali in merili politično zrelost partije, zasluzi posebno pozornost analiza samih političnih partij (manjševiki, eserji, anarhisti in boljševiki), ki so se razlikovale zlasti v pogledu ključnih vprašanj revolucije, še posebej sovetov. Tako knjiga živo ponazarja dinamiko mnogih kontroverznih političnih razprav tistega časa, obenem pa je prvič v naši literaturi podrobno prikazan z objektivno in znanstveno analizo spopad različnih koncepcij v času pred revolucijo in ed njo.

Knjiga dr. Vojinovića je torej študija monografskega značaja o enem najpomembnejših vprašanj sovjetskega političnega sistema; proučuje nastajanje in graditev sovetov kot podlage sovjetske države v času oktobrske revolucije. Kljub historični razsežnosti je delo politološka študija. Delo ne izgubi značaja teoretične politološko-sociološke študije niti tedaj, ko obravnava proces konstituiranja sovetov, njihovo organizacijo in funkcioniranje, kar je glavna tema knjige, niti

* Dr. Novica Vojinović: »Lenin i stvaranje sovjetske države«, Institut za međunarodni radnički pokret (IMRP), Beograd 1970, str. 278.

¹ Izšlo v dveh knjigah: »Lenjin izvan mitova«, Politička misao, Siber, Zagreb.

pri analizi mnogih vzporednih vprašanj in problemov (npr. specifični odnos starih in novih organov oblasti, mehanizem, ki zagotavlja vpliv ljudskih množic na opravljanje družbenih zadev), ki vplivajo na oblikovanje in razvoj političnega sistema ZSSR v kasnejši fazi, pa tudi na druge sisteme. Eno takih vprašanj, ki, gledano z vsebinskega stališča, ni vezano samo na to obdobje, ampak je značilno in pomembno tudi danes, zlasti v sistemih, kjer je komunistična partija na oblasti — je vprašanje odnosa partija — oblast, torej vprašanje enostranskega sistema, kar avtor prav tako analizira. Tu prihaja do izraza kompleksnost problematike, ki jo obravnava pisec študije, in njegova sposobnost primerjanja, kritične analize in posploševanja.

Aktualnosti teme ni treba posebej dokazovati. Opozorili bi le na sedanje razprave o samoupravnem in državnem, v katere vnaša določene prvine tudi ta knjiga. Prav tako ni možno proučevati sodobne oblike, mesto in vlogo sovjetov kot osnove političnega sistema ZSSR in enega bistvenih instrumentov demokratizacije sovjetske družbe, ne da bi analizirali izvor sovjetov, zgodovinske procese, v katerih so nastajali, prve revolucionarne oblike sovjetov, procese njihove notranje preobrazbe in povezanost z razvojem revolucije, mednarodnimi odnosi in družbeno ekonomskimi in političnimi spremembami, konstituiranje v organe oblasti in njihovo delovanje od oktobrske revolucije do danes. (Zadnje je še docela neobdelano področje znanstvenega raziskovanja.) Vse to je narekovalo avtorju več razsežnosti v obravnavi in kompleksni prijem, kar odseva v vsebini in metodologiji študije.

Delo je razdeljeno na sedem poglavij. Kratek prikaz: prvo poglavje »Revolucionarno delavsko gibanje Rusije in graditev sovjetov

leta 1905« je kratek pregled ekonomsko-socialnih in političnih razmer v Rusiji pred revolucijo leta 1905; drugo poglavje »Odnos političnih partij do sovjetov« (manjševiki, eserji, anarhisti, boljševiki; Lenin o sovjetih leta 1905) govori o sovjetih v prvi ruski revoluciji; tretje poglavje »Sovjeti v februarški revoluciji 1917. leta« (obnavljanje sovjetov, Leninova koncepcija »Republika sovjetov«; fabriško-zavodski komiteji — FAB ZAV KOM; delavska kontrola) raziskuje odnos posameznih struj delavskega in socialističnega gibanja do gibanja sovjetov; četrto z naslovom »Lenin na čelu oktobrske revolucije in graditev sovjetske države« (proces vzpostavljanja sovjetske oblasti; dualizem revolucionarnih in starih organov oblasti; o težavah vzpostavljanja sovjetske oblasti leta 1917/1918) pa proučuje sovjetve v času februarske revolucije; peto poglavje »Lenin in oblikovanje ustave Sovjetske republike« (iniciativa in koncepcija, pravno reguliranje sovjetov do ustave 1918; ustava RSFSR) je namenjeno analizi oktobrske revolucije, vzpostavljanju oblasti sovjetov in obsega tudi njihovo ustavnopravno zasnovo; šesto poglavje »Narava in značaj sovjetov« (komuna in sovjeti, sovjeti — nov tip oblasti; o konstituiranju enopartijskega sistema) kaže na zveze sovjetov z razvojem revolucionarnega delavskega gibanja, posebno s komuno; v sedmem z naslovom »Kritika sovjetov« (kritika K. Kautskega in R. Luxemburg; Leninova polemika s kritiki sovjetov) pa razpravlja avtor o vprašanju kritike, ocen in opomb o sovjetih med sodobniki, posebno vodji II. internacionale.

Na koncu vsakega poglavja je podan kratek povzetek, na koncu knjige pa še sklep, kjer poleg vsebinskih ugotovitev avtor nakazuje tudi nekatere probleme, ki nasta-

jajo pri delu takšne narave. Iz pričujočega prikaza, kako je delo zasnovano, je videti, da presega okvire enega samega političnega sistema in da omogoča drugim, da izkoristijo revolucionarne izkušnje in prakso Oktobra.

Študija je zasnovana na bogatem empiričnem gradivu (avtor uporablja arhivsko gradivo, zbirke dokumentov), pa tudi domače in še predvsem tuje slovstvo, knjižno in revialno gradivo ter časnike, posebej pa še Leninova dela, ki se neposredno nanašajo na probleme sovjetov in oktobrske revolucije. Delo je objektivna znanstveno zasnovana analiza, v kateri avtor konfrontira idealno in realno, normativno in stvarno, teorijo in prakso in daje argumentirane ocene in sklepe o pomembnem problemu, ki je pri nas, pa tudi drugod, zelo malo raziskan, skoraj nedotaknjen, če ne upoštevamo jubilejnih zapisov, ki samo obrobno obravnavajo sovjete ali pa so posvečeni predvsem drugim problemom in aspektom Oktobra, ne pa samo sovjetom. To je le argument več, ki dokazuje, kako je delo potrebno, obenem pa nakazuje, da je ta monografija pomemben prispevek k našim političnim znanostim.

Prikaz pa bi bil nepopolen, če ne bi opozorili — namesto sklepa — na del knjige, kjer avtor obravnava ustavnopravno konstituiranje nove sovjetske republike in sovjetov kot organov nove revolucionarne oblasti. To je sistematičen prikaz dekretov Oktobra, drugih normativnih aktov in posebno ustave RSFSR, to je kritična ocena teh tekstov in njihova konfrontacija s prakso, to je zbir normativnih aktov o vzpostavljanju prve sociali-

stične države. Avtor analizira te akte, posebno pa koncepcija in določbe v ustavi RSFSR kot pravne oblike realizacije idejno-teoretični premis političnega sistema socializma ter mesta in vloge sovjetov v tem sistemu.

Lenin je odigral pomembno vlogo tudi v koncipiranju prve ustasovjetske države, pri čemer se je na tem področju neprestano bojeval proti maloburžoaznim, anarhističnim in anarhosindikalističnim pomovanjem posameznih struj in partij v ruskem delavskem gibanju tistega časa. Zato zavzema v knjigi posebno mesto — in to je novost — prikaz projektov ustave iz leta 1918 ustavni komisiji, tj. predloge političnih partij (levih eserjev, eserjev »maksimalistov«, »levih komunistov« in boljševnikov, katerih načrt je bil tudi sprejet). Vsak od teh projektov je imel pečat koncepcije politične skupine, ki je koncepcijo, tako v revoluciji kot v času državnopravnega formuliranja nove državne organizacije, jasno izražala. Poleg objektivno težavnega položaja, v katerem se je znašla Sovjetska republika. Tudi subjektivne sile — neboljševiške partije s svojimi političnimi in ustavnopravnimi koncepcijami, niso pomagale reševati naloge pri graditvi nove družbe, pač pa jih samo zamotavale in oteževale. Boljševiška ustava in njena ustavna koncepcija graditve nove oblasti, ne glede na določene pomanjkljivosti, je imela velikanski pomen za konstituiranje Sovjetske republike, saj je bila realizacija Leninovih idejno-teoretičnih premis in koncepcij, ki so pomembne za politični sistem socializma, v katerem se mora delovno ljudstvo organizirati v državo.

M. BREZOVŠEK

Republika kot država in kot samoupravna skupnost

»Ko se je naš delavski razred organiziral kot država, je država postala izraz in instrument suverenosti naroda, obenem pa tudi instrument oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter uresničevanja zgodovinske naloge delavskega razreda — osvoboditve dela. Suverenost naroda, nekje šele cilj, druge že dejstvo, je v družbenem razvoju vsakega naroda pogoj in oblika uresničevanja zgodovinske naloge delavskega razreda.«

Lahko bi rekli, da je ta misel izražena v uvodnem referatu Sergeja Kraigherja, bila v izhodišču večine razprav, na posvetovanju, ki ga je 11. in 12. novembra v Kranju organizirala skupnost slovenskih občin. Posvetovanje, ki je bilo uokvirjeno s tezo »Republika kot država in kot samoupravna skupnost«, naj bi po zamisli organizatorjev prispevalo k oblikovanju globalne usmeritve pri nadaljnjem razvoju družbenoekonomskega in političnega sistema ter ustrezne organizacije v republiki. Število razprav, predvsem pa število obravnavanih vprašanj, bo gotovo lahko pomembno vplivalo na odlikovanje sprememb, ki jih bomo v krajšem in tudi daljšem razvoju vgrajevali v naš družbeni sistem. V tem informativnem zapisu pa se seveda lahko omejim samo na nekaj, po

mojem mnenju pomembnejših vprašanj.

Letos sprejeta dopolnila k zvezni ustavi pomenijo temeljni korak k nadaljnji graditvi naše samoupravne socialistične demokracije in izhodišče za vse nadaljnje spremembe tako v federaciji kot tudi v konstituiranju republik kot državnih in samoupravnih skupnosti. Ti enotni temelji so nam bili potrebni, ker nam omogočajo kontinuiteto v našem revolucionarnem družbenem razvoju in ker so tudi pogoj, da se kot socialistična samoupravna družba enotni skupno borimo v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji za tak njen razvoj, proti vsem njenim nasprotnikom tako doma kot v svetu. Jasno opredeljena vprašanja, ki jih želimo in moramo skupno urejati v federaciji, kot tudi izraženi interes za dosledno uresničevanje skupnih izhodišč in ciljev naše družbene preobrazbe pa zahtevajo, da pridejo čimbolj do izraza tudi vse posebnosti družbenega razvoja vsake republike in avtonomne pokrajine. Celotna graditev našega političnega sistema, v nasprotju s sistemi v drugih socialističnih državah ali sistemom, kot ga je v deformirani obliki gradil stalinizem, izvira iz priznavanja interesne diferenciacije socialistične družbe. Priznavanje, da je ta diferenciacija po svoje zakonita, spoznanje, da ne more biti v interesu razvoja socialistične družbe zanikanje ali skrivanje konfliktov in protislovij, postavlja pred našo politično teorijo in prakso problem, kako se ti različni, avtentični interesi v socialistični družbi kažejo, izražajo, kako se uveljavljajo in integrirajo v političnem sistemu. Da pri nas ne gre več samo za spoznanje, ampak da to spoznanje že vpliva na praktične politične odnose, je potrdilo več razpravljalcev na posvetovanju. Pri tem pa niso omenjali samo zadnjih ustavnih sprememb, pač pa tudi že

dosežene odnose in vsebino dela skupščin, izrazito povečanje števila interesnih združenj, ki imajo vse pomembnejšo funkcijo v političnem sistemu, medtem ko so interesne skupnosti že postale ustavne in zakonske institucije.

Ob teh, v bistvu ugodnih ugotovitvah pa je bilo na posvetovanju posebej opozorjeno, da bomo vendarle morali pri oblikovanju nove ustave SR Slovenije posvetiti večjo pozornost načelnemu delu ustave, v katerem bomo morali med drugim ustrezno opredeliti suverenost delovnih ljudi in občanov, njihove nedotakljive pravice, všteti pravico do samoupravljanja, suverenost slovenskega naroda in nacionalni značaj naše republike kot rezultat naše zgodovine in socialistične revolucije. V opredelitvi republike kot države in samoupravne skupnosti pa bo moral še bolj jasno priti do izraza svojevrsten družbenoekonomski in politični odnos do drugih republik in avtonomnih pokrajin, njena odprtost in povezovanje z vsemi naprednimi in socialističnimi gibanji v svetu. Pri tem pa državna in politična oblast ni več in niti ne more biti ne edini in ne poglavitni faktor integracije družbe in povezovanja ter uresničevanja njenih interesov. To v vse večji meri postajajo neposredno zainteresirani samoupravni nosilci družbenega interesa sami, pri čemer pa država, kot instrument na samoupravnih temeljih integrirane družbe, še naprej deluje kot pomemben faktor integracije pri določanju in uresničevanju ciljev družbenega razvoja in zagotavljanju skupnih interesov v vseh zadevah, ki jih določajo ustava in zakoni.

To misel je z določenim pridržkom izrazil že referent na posvetovanju Sergej Kraigher, ko je dejal, da se nam elementi samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, ki naj delujejo s svojo logiko kot integracijski faktor, zdijo spričo žgo-

čih neposrednih nalog mnogi preveč oddaljeni, kot vizija, ki jo je šele treba uresničiti, da bi lahko bili praktično pomembni za reševanje nalog in problemov, ki so danes pred našo družbo. Ta svoj zadržek je oprl na ugotovitve o neugodnih posledicah večletnega delovanja inflacije, zamujanja pri dolgoročnem konceptu in srednjeročnem planu ter z vrsto pojavov v naši družbi, ki kažejo, da obstajajo in delujejo v naši družbi razne, tudi močne dezintegracijske tendence. Tej ugotovitvi, za katero pa so v razpravi menili, da nas ne sme bistveno omejevati pri iskanju poti v nadaljnjem razvoju našega družbenoekonomskega in političnega sistema, so nekateri dodajali še druge. Tako je na primer bilo poudarjeno, da nas pri graditvi samoupravnih odnosov, kakršni so pogoj za uveljavitev sprememb v političnem sistemu, v marsičem ovirajo neorganiziranost in določena nezainteresiranost v družbeni bazi in pa dejstvo, da so mnoge samoupravne skupnosti bolj deklaracije kot pa stvarnost. Opozarjali so, da bi bila prepoceni utvara, če bi mislili, da se vsi ljudje zanimajo za vse zadeve in da hočejo, morejo in znajo izoblikovati in izraziti svoj skupni, avtentični interes, ki bo presegal njihove osebne, drobne, parcialne interese. Pri koncipiranju akcije, predvsem subjektivnih sil, moramo biti realni in ugotoviti, da ni tako. Občani in delovni ljudje so zainteresirani za nekatere rešitve, ob katerih so voljni in sposobni izraziti svoje skupne interese, toda tudi tu ne prav vsi ljudje.

Ob tem gotovo ni naključje, da se je večina razpravljalcev na posvetovanju tako ali drugače dotaknila vprašanja, kako naj bo v skupščinah oziroma v procesih odločanja sploh na ustrezen način zastopana in izražena samoupravna baza, volja in interesi delovnih ljudi in občanov. Ideja o nadaljnjem razvo-

ju oziroma spremembah v delegatskem sistemu, kot je bil zasnovan z ustavo iz leta 1963, je bila predmet razpravljanja mnogih. Že v uvodu k razpravi je bila poudarjena potreba, da se odpravijo vsi elementi, ki odbornika in poslanca spreminjajo v stalnega splošnega predstavnika, zelo rahlo in zelo posredno povezanega in odgovornega volilnemu telesu, še manj pa temeljnim samoupravnim skupnostim in samoupravnim občinam, ker so volilna telesa sestavljena po popolnoma drugi logiki, ki ustreza predvsem predstavniškemu parlamentarnemu sistemu.

V izhodišču vseh razprav o t. i. delegatskem sistemu, čeprav so nekatera stališča bila različna, je bila potreba po ustreznem uveljavljanju samoupravne baze v skupščinskem sistemu. Poudarjeno je bilo, da tega sistema ni mogoče graditi na nekakšnem abstraktnem delavcu oziroma občanu, ki prenaša svoje pravice s splošnim pooblastilom na poslance ali odbornike. Delavec oziroma delovni človek mora biti integralno zajet z vsemi svojimi interesi, kakor se oblikujejo v temeljni organizaciji združenega dela oziroma na njegovem delovnem področju in v kraju, kjer prebiva, tako da na podlagi teh interesov voli delegata. Pri tem seveda tudi volilni sistem nikakor ne izgublja pomena, se pa bistveno spreminjata njegov značaj in vloga, prav tako pa tudi kriteriji in temelji, iz katerih izhaja.

V zvezi z uveljavljanjem delegatskega sistema imamo tudi že nekaj izkušenj, saj so bila nekatera načela in določila vsebovana tudi v ustavni ureditvi iz leta 1963. Te izkušnje potrjujejo potrebo po odločnejšem uveljavljanju delegatskega odnosa v našem političnem sistemu, k temu pa nekateri izražajo pomisleke predvsem zato, ker se tudi z delegatskim sistemom ne bi mogli izogniti ob-

čutnim pomanjkljivostim, še posebno, če bi ga uveljavili kot edino načelo, na katerem temelji celoten politični sistem. Pri tem posebej opozarjajo, da je v dosedanjih razlagah integracija na višjih ravneh pojmovana izključno kot povezovanje ožjih samoupravnih skupnosti, ne da bi bili zadosti upoštevani interesi človeka kot posameznika.

V dosedanjih razpravah o spremembah v političnem sistemu, vsaj na videz, občina in komunalni sistem nista bila na dnevnem redu, ker je prevladovalo mnenje, da bi o tem spregovorili v t. i. drugi fazi ustavnih sprememb. To pa je obveljalo le deloma. Nekateri že sprejeti amandmaji kakor tudi predlog dopolnil za slovensko ustavo večkrat pomembno posegajo tudi v opredeljevanje položaja in vloge občin. Uveljavitev teh sprememb, za kar so z ustavnim zakonom določeni zelo kratki roki, pa terja obsežno revizijo tudi republiške zakonodaje. Pri tem je verjetno zelo umestno opozorilo na nevarnost, da bodo s temi zakoni, ob nedokončanih razpravah o prihodnji vlogi občine in o komunalnem sistemu, prejudicirane mnoge rešitve, ki smo jih sicer prepustili drugi fazi.

Pri določanju odnosov med republiko in občinami bi med drugimi morali upoštevati tudi dve izhodišči. Izhajati bi morali iz stališča, da je občina najnižja, temeljna univerzalna skupnost, ki je potrebna delovnemu človeku za izražanje vseh tistih interesov in zadovoljevanje tistih potreb, ki jih ne more ali jih zaradi širše solidarnosti naj ne bi zadovoljeval v svoji delovni organizaciji. Izhajati pa bi morali tudi iz stališča, da je komuna eden konstitutivnih elementov republike.

Dokaj obsežna je bila na posvetovanju razprava o medsebojnem razmerju med tremi institucijami, ki se uvrščajo med temeljne v našem družbenopolitičnem in ekonom-

skem sistemu, to je med samoupravljanjem, državo in trgov. Jože Goričar, ki je celotno razpravo namenil obravnavanju razmerij med temi tremi institucijami, jih je označil za protislovni trikotnik, za poglobitveno žarišče globalnih konfliktov v naši družbi, vendar konfliktov, ki s svojo stalno prisotnostjo pozitivno vplivajo na procese razvoja naše družbe.

Omenjene tri institucije so seveda v družbeni praksi med seboj izredno močno prepletene in povezane z najrazličnejšimi vezmi in kanali, tako da je govoriti o vsaki posamezni vedno zelo težko, odgovorno in povezano z nevarnostjo poenostavljanja. Posebno zanimiva je bila v razpravi misel, različna od pogleda, ki je bil izražen v uvodnem referatu, da gre med samoupravljanjem in državo vendarle za medsebojno izključujoč se odnos, pri čemer gre seveda za t.i. politično državo v Marxovem smislu, torej takšno, kot jo je Marx označil kot silo nad družbo, ne gre pa za sleherno organiziranost družbe, ki bo morala obstajati tudi v brezrazredni socialistični oziroma komunistični družbi. Gre seveda predvsem za odgovor na vprašanje, ali je naša država že izgubila naravno politične države kot sile nad družbo. Z negativnim odgovorom na to vprašanje, za kar pa je mogoče najti zelo prepričljive argumente, je ugotovitev o medsebojno izključujočem se odnosu dovolj utemeljena.

Na poti uresničevanja naše originalne vizije socialističnega družbenega razvoja bomo morali v družbenoekonomski in politični sistem vgrajevati takšne mehanizme, ki bodo državo kot politično silo nad družbo slabili, hkrati pa ji zdaj še ohranjali vse možnosti organiziranja in učinkovitega pospeševalca in varuha demokratičnega, socialističnega, samoupravnega razvoja naše družbe, ki bodo po eni strani krepili samoupravljanje v družbeni

bazi, po drugi strani pa širše odprli pota tistim procesom, ki jih ponavadi označujemo s procesi vertikalne graditve samoupravnih odnosov.

Opredelitev bistva in pomena družbene lastnine je izhodišče za ustrezno ureditev cele vrste zelo pomembnih vprašanj ekonomskega sistema. Posvetovanje je posebej poudarilo, da bo treba v novi ustavi bolj konsistentno opredeliti družbeno lastnino kot družbenoekonomski odnos nasproti skupinsko lastninskim tendencam in tendencam razpolaganja z njo kot z državno lastnino ter ustvariti podlago za ustreznejši in bolj učinkovit sistem varstva družbene lastnine in na njej temelječega družbenega razvoja ter sistema družbenih odnosov. Med drugimi je o tej temi razpravljal tudi Ivan Lavrač, ki je pri opredelitvi družbene lastnine v samoupravnem sistemu izločil tri bistvene elemente: prvič, družbena lastnina ni nelastnina, kot trdijo nekateri, iz česar sledi, da bi njena uporaba po delovnih kolektivih morala biti podvržena določenim normam, o katerih pa se je šele treba dogovoriti. Drugič, družbena lastnina ni državna lastnina, na podlagi katere bi si država prillaščala in razdeljevala presežno delo. Tretjič pa, družbena lastnina tudi ni grupna lastnina oziroma lastnina posameznih delovnih kolektivov. Delovni ljudje jo dobivajo od družbe na razpolago in v upravljanje, vendar ne zato, da bi jo spreminjali v svojo privatno (grupno) lastnino, ampak zato, da bi z njo delali in ustvarjali dohodek, ki si ga potem delijo v skladu s količino in kvaliteto svojega družbeno priznanega dela. Tako pride mo do ugotovitve, da moramo bistvene značilnosti, s katerimi lahko opredelimo družbeno lastnino, nujno povezovati predvsem s samoupravljanjem.

V tem prikazu je bilo mogoče zajeti le manjši del številnih pogle-

dov, mnenj, stališč n kritik, saj je v razpravi sodelovalo kar 24 govornikov. Nekdo je bolj mimogrede omenil, da je posvetovanje bilo pripravljeno malo pozno. To za določeno število vprašanj gotovo drži, za nekatera bi lahko rekli, da smo se jih morda lotili tudi nekoliko prezgodaj, vsekakor pa velja, da je večina obravnavanih vprašanj danes zelo aktualnih in se bomo v naslednjih mesecih morali k njim še pogosto vračati.

F. MUSAR

Kronika

Jugoslovansko združenje za sociologijo (JUS) in Slovensko sociološko društvo prirejata v dneh od 10. do 13. februarja 1972 v Portorožu VI. znanstveno posvetovanje »Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije«; hkrati bo takrat tudi redna skupščina JUS.

O delu JUS in o poteku priprav na posvetovanje in letno skupščino 1972 nas obvešča prva številka *Informativnega biltena*, ki jo je izdal organizator posvetovanja. Obvestilo o okvirnem programu srečanja vsebuje tudi prošnjo za nadaljnje predloge, poziv vsem, ki bodo imeli referate na posvetovanju, da končajo delo pravočasno, prijavnico za tiste, ki jih tematika zanima, pa se še niso prijavili, kot tudi željo, da bi portoroško srečanje omogočilo formalno in neformalno izmenjavo informacij, stališč kot tudi pregled dosežkov na vseh področjih sociologije.

Redakcija druge številke *Informativnega biltena* bo končana 5. maja 1972.

Naslov organizatorja je: Jugoslovansko združenje za sociologijo (za posvetovanje), Titova 102, 61000 Ljubljana, tel. 341-461. Predsednik JUS je prof. dr. Zdravko Mlinar, predsednik pripravljalnega odbora pa Niko Toš. Pripravljalni odbor posvetovanja sestavljata redakcijska skupina (Veljko Rus, Jože Goričar, Zdravko Mlinar, Adolf Bibič, Stane Saksida, Vladimir Arzenšek, Vojko Antončič) in koordinacijska skupina (Bogdan Kavčič, Zdravko Mlinar, Veljko Rus, Peter Jamšek, Katja Boh, Tomaž Bizalj, Marija Vogrič, Vlado Benko, Ante Novak, France Zupan, Zdenko Roter), strokovni sekretar je Ana Martelani-Sčepanović.

Posvetovanje. O vsebini posvetovanja smo pisali že v prejšnji številki, zato tokrat navajamo samo *seznam referatov po republikah*. Poleg tega pa je izdelana tudi začasna klasifikacija referatov kot podlaga za razpored dela na posvetovanju. Klasifikacijska razpredelnica kaže, da je število referatov največje v sekcijah: sociologija politike in prava, socialna struktura in mobilnost, industrijska sociologija in sociologija družine.

REFERATI IZ SR SRBIJE

Antonijević dr. Miroslav: Akulturacija kot precipitarajoči dejavnik v nastajanju emigrantskih psihoz,

Bakić Slobodan: Prispevek k razčlenitvi narave spopadov v jugoslovanski varianti socialistične družbe,

Bilandžić dr. Dušan: Proizvodni odnos kot žarišče družbenih konfliktov,

Bogenska Menka: Družbene spremembe in konflikt med starši in otroki,

Bolčić mr. Silvano: Problemi načrtovanja gospodarskega razvoja v konfliktnih družbenih odnosih,

Bročić Manojlo: Medgeneracijske razlike kot dejavnik družbenega razvoja,

Burić Olivera: Nasprotje kot dejavnik družinske transformacije, Nasprotje med realnim in želenim življenjskim standardom kot povzročitelj migracije in sprememb v družinskem življenju,

Damjanović mr. Mijat: Volilni konflikt — politični konflikt — družbeni konflikt,

Djuranović dr. Aleksandra: Konflikt in nezakonska skupnost v SAP Vojvodini,

Erić dr. Ljubomir: Sprememba socialnega okolja kot povzročiteljica anksioznih stanj pri študentih beograjske univerze,

Flere Sergej: Družbeni konflikti v zvezi z izobraževanjem,

Gligorijevič Borislav: Družbeni položaj starih ljudi in konflikti v družini,

Graor Živadin: Otroški domovi — poskus družbe, da bi korenito prispevala k sanaciji nekaterih družin,

Grozdanic dr. Stanko: Družbeni konflikti v delovni organizaciji in vloga sindikatov,

Hadžistevič Vojin: Temeljni družbeni konflikt v socializmu,

Jakšić Slobodan: Konfliktne situacije v sodelovanju družine z otroško ustanovo,

Janičijević Milosav: Konflikt med inteligenco in politično elito v socialistični družbi,

Jojić-Milenković dr. Milica: Konflikti v zakonu in njihov vpliv na delovno sposobnost,

Jovanov mr. Neca: O stavkah,

Kalember Dragica: Družbeni razvoj Jugoslavije in problem deklasiranosti,

Kostič dr. Cvetko: Slaba znanstvena obdelava socialnega razvoja kot povzročitelj konfliktov v naši globalni družbi,

Lukić dr. D. Radomir: Vprašanje družbene razslojenosti kot povzročitelj družbenih konfliktov,

Maksimović Ivan: Lastnina kot temelj in dejavnik družbenoekonomskih konfliktov v samoupravni družbi,

Marijanović dr. Aleksander: Konfliktno stanje kot dejavnik prežgodnjih porodov,

Milić Anđelka: Družina in družbeni konflikt,

Milić Vladimir: Kibernetiki in sociološki model za analizo družbenih nasprotij v samoupravni družbi,

Milosavljević Milosav: Družbeni kontekst agresij kot oblika razreševanja konfliktov v družbi,

Mladenović dr. Marko: Družbeni spopadi in socialna politika,

Nedeljković dr. Iv: Družbeni položaj ostarelih in vloga socialne politike,

Pečurlić dr. Miroslav: (Naslov referata še ni določen),

Pegan Sergije: Demokratizacija in različni interesi v družbi,

Petrović dr. Milica: Družina kot dejavnik neprilagojenega vedenja,

Popov Nebojša: Intelektualci v družbenih konfliktih,

Popović dr. Mihajlo: Revolucionarna ali stabilna družba,

Popović dr. Milan: Precipitirajoči dejavniki in oblike neprilagojenosti pri študentih 1. letnika beograjske univerze,

Popović S. Radivoje: Družbeni konflikti in motnje v družinskih odnosih (analiza motenj v 700 družinah občine Kraljevo),

Radovanović Miroslav: Sodobna jugoslovanska družba v spopadu s samo seboj; Sociologija: oranologija ali konfliktologija,

Raić mr. Aleksander: Družbenoekonomska diferenciacija vasi in problem samoupravnega združevanja individualnih kmetijskih proizvajalcev v Jugoslaviji,

Radomirović Vojin: Strukturalni (institucionalni) konflikti (protislovja) in socialna (grupna) nasprotja v razvoju družbe (nasploh in pri nas),

Stefanović Vitomir: Tovarniški časopis kot sredstvo informiranja v proizvodni delovni organizaciji,

Stojić Ljuba: Mednacionalni konflikti: oblike in perspektive,

Šarić Ljiljana: Stanovanjsko vprašanje kot vir konfliktov v naseljih beograjske periferije.

Štambuk Vladimir: Nekateri socialni konflikti kot posledica uvajanja znanstveno-tehnološke revolucije v industrijski družbi.

Šušnjić dr. Đuro: Idejni in ideološki konflikti.

Vacić dr. Aleksandar: Struktura družbenih interesov in družbeni konflikti.

Živković Miroslav: Odmikanje »dialektike« politične misli od dialektike družbe, eden zmed vzrokov družbenih konfliktov (s posebnim poudarkom na konfliktih v področju urbanizma in stanovanj),

Žinić dr. Firdus: (tema še ni določena),

Žurić Vojislav: Inovacijski konflikti v vojvodinski vasi.

REFERATI IZ SR HRVATSKE

Bosanac dr. Gordana: Funkcija mass-media v družbenem konfliktu,

Brajša dr. Pavao: Vpliv psihodinamike in psihopatologije roditeljske skupine na asocialno vedenje mladoletnih (adolescentnih) članov,

Cvijetičanin Veljko: Konflikti v Zvezi komunistov Jugoslavije in njihov socialni kontekst,

Erlich St. Vera: Preslojevanje v družini — generacija brez pravic,

First-Dilić Ruža: Družbena sprememba in družina: model diferenciranja delovnih vlog in vloge avtoritete,

Hrženjak Juraj: Sedanje spremembe v političnem sistemu in njihov učinek na neposredno demokracijo,

Jusić mr. Božo: Konflikti pri vodenju gospodarske organizacije,

Krizmanić Mira: Case-study socialnega konflikta v delovni organizaciji X,

Kuvačić dr. Ivan: Konflikti kot odsev sprememb v socialni strukturi,

Lučev Ivan: Konfliktnost socialne strukture naše družbe,

Mežnarić Silvija: Tako imenovane družbenopolitične organizacije in nevtralizacija konfliktov v Jugoslaviji (primer SKOJ),

Mihovilović dr. Miro: Dejavniki ustvarjanja družbenih konfliktov na področju prostega časa,

Novosel dr. Pavao: Samoupravljanje v Jugoslaviji in konflikt kultur,

Perić dr. Ivan: Prekinitev dela kot oblika družbenega konflikta,

Rihtman-Auguštin Dunja: Kulturni konflikt in valorizacija tradicije,

Supek dr. Rudi: Družbeni sistem in konflikti v samoupravnem socializmu Jugoslavije,

Škrbić dr. Milan: Konflikti interesov na področju zdravstvenega varstva in mehanizmi za njihovo razreševanje v samoupravnem socializmu,

Suvar dr. Stipe: Nekateri aspekti konfliktnih odnosov vas—mesto v naši družbi,

Vrcan Srdan: Globalni družbeni sistem in družbeni konflikti,

Županov dr. Josip: Družbeni konflikti v industriji.

REFERATI IZ SR BIH

Filipović Ante: Politični konflikti v občinah,

Ibrahimagić dr. Omer: Odgovornost za stavko,

Kovačević Dušan: Ideološki in socialni konflikti,

Kozomara dr. Olga: Različnosti v ravni zavesti kot izhodišča družbenih konfliktov,

Mededović Šefko: Odnos med politiko in ekonomijo v socialistični družbi,

Miljanović Neđo: Družbeni konflikti in Zveza komunistov,

Milojević dr. Aleksa: Regionalno-urbani elementi socialnega razvoja in pojavi družbenih konfliktov,

Muratović Milorad: Disperzija proizvodnih sil kot vir socialnih konfliktov v jugoslovanski družbi,

Sejdinović Husnija: Družbeni konflikti in samoupravno ter družbeno dogovarjanje v komuni,

Silajdžić dr. Alija: Boj žena za enakopravnost kot vzrok za razvezo zakona,

Tomić dr. T. Stojan: Konflikti in veliki sistemi.

REFERATI IZ SR MAKEDONIJE

Georgievski mr. T. Petre: Nasprotja in protislovja v družbeni strukturi naše družbe ter njihov vpliv na možnosti šolanja mladine.

Milosavljevski dr. Slavko: Temeljne značilnosti družbenega konflikta v zadnjem desetletju razvoja jugoslovanske družbe,

Momirovski Tome: Socializem, ustvarjalnost, identifikacija in protislovja med svobodno osebnostjo in družbenimi institucijami,

Petkovski Boro: Temeljni produkcijski odnos, interesi in njihova protislovna družbena bit,

Sinadinovski Jakim: Klasiki marksizma o delitvi, nezaposlenosti in socialni varnosti v socializmu.

REFERATI IZ SR SLOVENIJE

Arzenšek Vlado: Stopnja identifikacije in organizacija konfliktnih skupin kot kriterij funkcionalnosti socialnih konfliktov,

Benko dr. Vlado: Mednarodni konflikti kot faktor notranje integracije,

Bibić dr. Adolf: Vloga interesnih konfliktov v političnem sistemu socialistične družbe,

Boh Katja: Statusna inkongruentnost: izvor sistemskih konfliktov,

Bučar dr. France: Interesi, konflikti in interesne skupnosti,

Golob dr. Matija: Ne vedno dober položaj ostarelih na vasi kot delen nasledek generacijskih konfliktov,

Goričar dr. Jože: Žarišča globalnih konfliktov v naši družbi,

Jambrek Peter: Akcija petindvajsetih poslancev: primer politične inovacije in konflikta v Sloveniji,

Jogan Maca: Družbeni konflikti pri nas kot izraz razrednega nasprotja,

Južnič dr. Stane: Atmosfera, v kateri se odvijajo konflikti pri nas (elementi tradicionalne kulture),

Kavčič Bogdan: Družbeni pogoji konfliktov v podjetjih,

Kermavner Taras: Kultura v družbenih konfliktih in socialnem razvoju Slovenije,

Knap Žiga: Uporaba matematične teorije iger pri opisu konfliktnih situacij modela socialne stratifikacije,

Kyovsky dr. Rudi: Pravna ureditev kolektivnih delovnih sporov,

Makarovič Jan: Percepcija družbe in družbena participacija,

Markič Boštjan: Družbeni konflikti v volilnem procesu samoupravnih družb,

Mlinar dr. Zdravko: Družbeni konflikti in razvojne spremembe,

Možina dr. Stane: Viri konfliktnih situacij v delovnih organizacijah,

Obranovič Stane: Socialna deprivacija v procesu integracijske izobrazbene mobilnosti,

Ocepek Katja: Student in sodobna družba: oblika sistemskega konflikta,

Prosenec dr. Miklavž: Akulturacija in socialni konflikt,

Roter Zdenko: Nekateri viditi sociokulturne (in)kompatibilnosti države in cerkve v socialistični družbi,

Rus dr. Veljko: Socialni in sistemski konflikti v delovnih organizacijah,

Rus dr. Vojan: (naslov referata še ni določen),

Saksida Stane: Konfliktni model socialne stratifikacije,

Toš Niko: Razlike v vrednostnih sistemih: Socialni kot mednacionalni konflikti,

Vodopivec Vlado: O družbenih konfliktih v kontekstu krize današnje civilizacije in o pogojih, potrebnih za »homeostazo« družbenega organizma,

Vreg France: Komunikacijski procesi in družbeni konflikti,

Žun dr. Anton: Pravo in socialni konflikti.

Priljubljeni odbor in uprava JUS sta razpisala natečaj za udeležbo študentov sociologije na posvetovanju. Najboljša študentska dela na temo »Sodobni družbeni konflikti in prihodnost Jugoslavije« bodo organizatorji nagradili s poravnano stroškov za udeležbo na posvetovanju v

Portorožu. Rok za prijavo pisemenih del je 10. januar 1972. Dela je treba poslati na naslov organizatorja.

Organizator je o posvetovanju obvestil tudi nekatera tuja nacionalna združenja sociologov in povabil na posvetovanje sociologe, ki se ukvarjajo s problematiko socialnih konfliktov.

V dogovoru z redakcijo revije »Sociologija« bo objavljen izbor referatov (ki bodo prispeli do 1. decembra) v okviru tematske številke revije. Poleg tega bodo še pred posvetovanjem razmnožili vse referate in jih poslali prijavljenim udeležencem posvetovanja. Pripravljalni odbor ima v načrtu, da bo po posvetovanju publiciral referate in razprave v posebni knjigi s povzetki v angleškem jeziku. Nameravajo tudi izdelati sintetično študijo na podlagi gradiva posvetovanja.

Skupščina JUS. Poleg posvetovanja bo v Portorožu tudi redna skupščina JUS, zato je v biltnu objavljen tudi okvirni predlog programa za delo skupščine, obvestilo o seji upravnega odbora v širši sestavi, ki bo dan pred posvetovanjem v Ljubljani (pregled priprav za posvetovanje), in o volitvah delegatov republiških društev. V biltnu so priobčili tudi tole informativno gradivo, pomembno za delo skupščine: a) statut JUS, b) seznam članov UO v širši sestavi in c) načrt odloka o ustanovitvi priznanj in nagrad za delo na področju sociologije.

Uprava JUS: dr. Zdravko Mlinar, dr. Ivan Kuvačič, Peter Jambrek, Branka Jovanović; glavni urednik »Sociologije« dr. Mihajlo Popović; predsedniki sekcij JUS: sekcija za strukturo in mobilnost — Miroslav Janičević, sekcija za industrijsko sociologijo — dr. Josip Zupanov, sekcija za sociologijo mesta in podeželja — dr. Stipe Šušar, sekcija za sociologijo politike in prava — dr. Jugoslav Stanković, sekcija za sociologijo komunikacij — dr. Firdus Džinić, sekcija za sociologijo družine — dr. Olivera Burić, sekcija za sociologijo prostega časa — dr. Miro Mihovilović, sekcija za sociologijo izobraževanja — Ana Kranjc, sekcija za sociologijo medicine — dr. Milan Škrbić; predsedniki republiških socioloških društev: SR Srbija — dr. Dragoljub Mićunović, SR Hrvatska — Srdan Vrcan, SR BiH — dr. Franjo Kožulj, SR Makedonija — Dragan Taškovski, SR Slovenija — Niko Toš.

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

—: AKTUELNOST Marksove misli. O-krugli sto »Pregleda«. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 9, str. 207—227.

BIBIČ Adolf: Viden prispevek spoznavanju marksistične misli pri nas in v svetu. Komunist, Lj., 29. okt. 1971, št. 43.

KALANJ Rade: Sporni marksizam Lo-uisa Althusera. Marksizam u svijetu. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 9, str. 1591—1604.

II. FILOZOFIJA

ADORNO Theodor W.: Pojam iskustva. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 9, str. 241—258.

JOVANOVIĆ Pavle: Kamijeva morali-istička kritika revolucije. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 9, str. 175—191

MUHIĆ Fuad: VIII sesija korčulanske ljetne škole. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 10, str. 397—404

TANOVIĆ Arif: Egzistencijalizam i pro-blem vrijednosti. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 9, str. 259—262

URBANČIČ Ivo: Zasnutak filozofije pri Francetu Vebru. Problemi, Lj., 1971, št. 102, str. 23—44.

ZAJEČARANOVIĆ Gligorije: Tipologija dijalektike i klasični nemački ide-alizam. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 9, str. 157—175

III. SOCIOLOGIJA

BAN Milenko: Naselja u Jugoslaviji i njihov razvoj u periodu 1948—1961. Beograd, IDN — Centar za demo-grafska istraživanja 1970. 258 str.—sign. 12.746

ERLICH Vera: Jugoslovenska porodica u transformaciji. Studija u tri stotine sela. Zagreb, Liber 1971. 514 str. + 28 sl.—sign. 12.713

GOJKOVIĆ Jasminka: Utopija i pro-gresivna društvena misao. Gledišta, Beograd, 1971, št. 7—8, str. 1072—1080

GORIČAR Jože: Socialna diferencijacija. Naši razgledi, Lj., 1971, 22. okt. št. 20

HALL E. T.: Človekova skrita razsežnost. III—konec. Naši razgledi, Lj., 8. okt. 1971, št. 19

KRANJC Ana: Vrednotenje izobraževa-nja v različnem družbenem okolju. Sodobna pedagogika, Lj., 1971, št. 5—6, str. 203—216

KRASOVEC Stane: Tendencije porasta i opadanja stanovništva u današnjem svetu. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 7—8, str. 111—122

LUKACS Georg: Prilog ontologiji dru-štvenog bitka. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 6. str. 623—630

MOZINA Stane: Prepreke na putu in-dustrijalizacije u našem društvu. Gledišta, Beograd, 1971, št. 9, str. 1284—1294

PEDIČEK Franc: Vzgoja kot družbena funkcija. Sodobna pedagogika, Lj., 1971, št. 5—6, str. 23—239

PROTIĆ Milodrag B.: Sociologija umet-ničkog udruživanja i predstavljanja u samoupravnom sistemu. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 8, str. 641 do 666

RUPEL Dimitrij: Vprašanje o sociolo-giji književnosti. Dialogi, Maribor, 1971, št. 10, 11, str. 578—586, 640 do 652

ZAJEČARANOVIĆ Gligorije: Opšta so-cioološka bibliografija. Izbor socio-loške i srodne literature na srpsko-hrvatskom jeziku. (Posebno izd.)

**V. ZNANOST — KULTURA —
PROSVETA — ŠOLSTVO**

- ANZULOVIC Živko: O modernizaciji uprave i pravosuđa primjenom suvremene tehnologije i informatike. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 10, str. 293—311
- BAVCON Ljubo: Dezorganizacija na području školstva in njen vpliv na socialno patološke pojave. Sodobna pedagogika, Lj., 1971, št. 5—6, str. 240 do 248
- BOZOVIC Ratko: Umetnost u senci utilitarizma i pragmatizma. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 7—8, str. 849—867.
- DANINO Danilo in Boris Kadomcev: Znanstvenik v 20. stoletju. Naši razgledi, Lj., 22. okt. 1971, št. 20
- : DESETA obletnica desete fakultete ljubljanske univerze. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo: Vloga, delovanje in program. Naši razgledi, Lj., 8. okt. 1971, št. 19
- JUŽNIČ Stane: Šola kot politični socializator. Sodobna pedagogika, Lj., 1971, št. 5—6, str. 249—254
- KAVČIČ Vladimir: Humanizem in nehumanizem slovenske književnosti zadnjih 30 let. Dialogi Maribor, 1971, št. 11, str. 660—664
- KERMAUNER Taras: Kulturna struktura današnjega povprečnega občana — malomeščana. Naši razgledi, Lj., 8. okt. 1971, št. 19
- KERMAUNER Taras: O kritičnem branju. Problemi, Lj., 1971, št. 102, str. 45—55
- KONČINA Miro: Vpliv industrijske družbe in družbenopolitičnega sistema na umetnostno kulturo I. Komunist, Lj., 22. in 29. okt. 1971, št. 42, 43
- KOS Janko: Slovenska kultura in moderna civilizacija. Sodobnost. Lj., 1971, št. 11, str. 1086—1098
- KRAMBERGER Marijan: Poskus drugačne ljubezni do Slovencev. II, III. Sodobnost Lj., 1971, št. 10, 11, str. 961—968, 1098—1107
- KULIK Adam: Po izlasku iz bioskopa. Kultura u svetu. Kulturni život, Beograd, 1971, št. 8, str. 694—722
- : KULTURNI stvaraoci o položaju

kulture i stvaralaštvu. (rezultati jedne ankete.) Gledišta., Beograd, 1971, št. 7—8, str. 1165—1380

- LAKOTA Božidar: Šund: zloraba zupanja. III. Komunist, Lj., 9. okt. 1971, št. 40
- MAKAROVIC Jan: Za ustvarjalno vzgojno srečanje. Sodobna pedagogika, Lj., 1971, št. 5—6, str. 217—230
- MAJER Boris: Odločnejše utreti pot samoupravni vsebini kulture. Naši razgledi, Lj., 8. okt. 1971, št. 19
- MESSNER Janko: Nehumano marnvanje v Statenbergu. Naši razgledi, Lj., 22. okt. 1971, št. 20
- PALIGORIĆ Ljubomir: Naučnotehnoška revolucija i zemlje u razvoju. Međunarodni radnički pokret, Beograd, 1971, št. 2, str. 117—122
- PEČUJLIĆ Miroslav: Kibernetika, društvena moć, čovek. Treći program, Beograd, poletje 1970. str. 95—112
- PETOVAR Tanja: Diskusija o efektima naučnotehničke revolucije. Međunarodni rad. pokret 1971, št. 2, str. 123 do 130
- PINTAR Milan Emil: Humanizem znanosti in izhodišča za funkcionalističen model razvoja. Problemi, Lj., 1971, št. 102, str. 1—22
- SCHMIDT Vlado: Znanstveno-tehnična revolucija, šola in vzgoja. Sodobna pedagogika, Lj., 1971, št. 5—6, str. 174—190
- SUPEK Rudi: Tehnološke promjene i samoupravna demokracija. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 6, str. 567—579
- TEREŠČENKO V.: Izvori informacije i kibernetika II. Novinarstvo, Beograd, 1971, št. 1—2, str. 102—124
- TRKLJA Milivoje: Karakter rada u kulturi kao determinanta načina finansiranja kulture. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 7—8, str. 29—38

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- BASSO Lelio: Izgledi revolucije. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 9, str. 227—239
- MARTINET Giles — F. O. Gisbert: Pet komunizmov. Naši razgledi, Lj., 22. okt. 1971

- MIKECIN Vjekoslav: Otvoreni marksizam. Prilozi: Gyorgy Lukacs ... (Zagreb), Naše teme, 1971, str. 314. — sign. 12.731
- TANOVIĆ Arif: Dileme savremenog svijeta. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 9, str. 193—203
- 2. Druženopolitični sistem SFRJ:**
- : DEMOKRACIJA, akcijska enotnost in vloga subjektivnega faktorja. Razprava na 23. seji CK ZKS, Komunist, Lj., 9. okt. 1971, št. 40
- DRAGAN Zvone: Odnos do samoupravljanja — razredni kriterij delovanja komunistov. Komunist, Lj., 1971, št. 40, 9. okt.
- GEORGIJEV J.: Jugoslavija, nova varianta socializma. Gledišta, Beograd, 1971, št. 9, str. 1209—1216
- HAFNER Vinko: Socialne razlike in enotnost. Komunist, Lj., 9. okt. 1971, št. 40
- KARDELJ Edvard: Aktualni problemi samoupravne prakse. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 6, str. 553—566
- KASTELIC Vinko: Sindikat in merila v družbi. Naši razgledi, Lj., 22. okt. 1971, št. 20
- KILIBARDA Krsto: Samoupravno angažovanje i struktura SK. Socializam, Beograd, št. 7—8, str. 868—883
- MARKOVIĆ Milenko: Pariska komuna i savremeni trenutak jugoslovanske revolucije. Međunarodni rad. pokret, Beograd, 1971, št. 2, str. 19—32
- MILENKOVIĆ Debora: Prelazi li Jugoslavija iz socializma u kapitalizam. Gledišta, Beograd, 1971, št. 9, str. 1177 do 1209
- MILIĆ Vladimir: Preobražaj i socialna struktura SKJ. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 7—8, str. 832—848
- : PERSPEKTIVE POLITIČNE AVANTGARDE: Savez komunista danas i sutra. Gledišta, Beograd, 1971, št. 7—8, str. 949—1107
- PJANIĆ Zoran: O federalizmu i njegovom objedinjavajućem dejstvu. Međunarodni rad. pokret, 1971, št. 2, str. 33—41
- PRIBIČEVIĆ Branko: Samoupravljanje i industrijska demokratija. Socijalizam, Bgd, 1971, št. 7—8, str. 890—904
- RAKOČEVIĆ Živojin: »Tehnostuktura« i preduzetništvo u funkciji samoupravljanja i nove tehnologije. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 809—831.
- RUS Vojan: Demokratizacija; naše osnovno raskršće. Međunarodni rad. pokret, 1971, št. 2, str. 5—18
- SIMOVIĆ Vojislav: O prirodi federalizma i federacije. Gledišta, Beograd, 1971, št. 7—8, str. 1041—1053
- : STALIŠČA komisije CK ZKS za vprašanja druženopolitičnega sistema o dopolnilih ustave SRS. Komunist, Lj., 9. okt. 1971, št. 49
- TINBERGEN Jan: Da li se samoupravljanje približava optimalnom uređenju. Gledišta, Beograd, 1971, št. 9, str. 1216—1228
- TITO: Tradicije naše revolucije so vrašćene v naš obrambni mehanizam TV-15, Lj., 21. okt. 1971, št. 43
- TOMIĆ Stojan: Lenjinova koncepcija sovjeta i jugoslovenska komuna. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 6, str. 581 do 592
- 4. Delavska in progresivna gibanja:**
- ČALDAROVIĆ Mladen: Ideje radničke demokracije u socialističkom pokretu SAD. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 10, str. 323—343
- DEGAN Vladimir: Doktrina o kolektivnom suverenitetu socialističkih zemalja. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 7—8, str. 67—85
- MARKOVIĆ Brana: Naučnoistraživačka revolucija organizacija sindikata i njihova međusobna saradnja. Međunarodni rad. pokret, Beograd, 1971, št. 2, str. 102—116
- NIKOLIĆ Radivoj: Ideje i praksa samoupravljanja u anarhokomunističkom pokretu. Međunarodni rad. pokret, 1971, št. 2, str. 131—149
- PRIKLMAJER-TOMANOVIĆ Zorica: Radnička partija i samoupravljanje. Međunarodni rad. pokret, 1971, št. 2, str. 42—49
- SMRKOVSKY Josef: »To je zadeva nas vseh.« Naši razgledi, Lj., 8. okt. 1971 št. 19
- SUNARIĆ-LEVI Maja: Rađanje nove leveice u SAD. Međunarodni rad. pokret, 1971, št. 2, str. 173—183
- SRTBAC Čedomir: Prilog istraživanju odnosa između socialističkih zemalja (Geneza informbiroa.) Međunarodni rad. pokret, 1971, št. 2, str. 84—101.
- TANOVIĆ Arif: Socializam u razvijenim zemljama. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 10, str. 345—358

5. Mednarodni odnosi:

TADIĆ Ljubomir: Da li je nacionalizam sudbina? Gledišta, Beograd, 1971, št. 7—8, str. 1054—1059

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ČERNE France: Univerza — gospodarstvo in družba. Naši razgledi, Lj., 8. okt. 1971, št. 19

LAH Avguštin: Stališča. Naši razgledi, Lj., 8. okt. 1971, št. 19

KOZAK Vidojka: Ekonomsko vrednotenje izobraževanja. Sodobna pedagogika, Lj., 1971. št. 5—6, str. 255 do 259

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

DORĐEVIĆ Toma: Uloga javnog mnjenja samoupravne javnosti u jugoslovenskom socialističkom društvu. Novinarstvo, Beograd, 1971, št. 1—2, str. 21—44

DŽINIĆ Firdus: Televizija kao faktor urbanizacije sela. Gledišta, Beograd, 1971, št. 9, str. 1295—1301

DZUVEROVIĆ Borisav: Tretman mladih u jugoslovenskoj štampi. Novinarstvo, Beograd, 1971, št. 1—2, str. 45 do 64

JELIĆ Jordan: Problem komunikacije u ruralnim sredinama. Novinarstvo, Beograd, 1971, št. 1—2, str. 65—69

PAVLIC Breda: Višenacionalne korporacije i međunarodno komuniciranje. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 9, str. 1577—1591

PLAVSIĆ Prvoslav: Društvena moć i samoupravna kontrola nad sredstvima masovnog komuniciranja. Socijalizam, Beograd, 1971, št. 7—8, str. 939—945.

POHAR Lado: Poslušalci o radiu Ljubljana 1971. Komunist, Lj., 15. okt., 22. okt., 29. okt. 1971, št. 41, 42, 43.

SETINC Franc: Šta mislimo o informisanju? (Javna študentska tribina ljubljanske univerze.) Novinarstvo, Beograd, 1971, št. 1—2, str. 5—20

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

KERSEVAN Marko: Narava in struktura religioznega fenomena. Problemi, Lj., 1971, št. 102, str. 56—77

PAVIČEVIĆ Vuko: Sociologija religije sa elementima filozofije religije. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SRS (1970.) 200+(III) str. — sign. II/11563

ROTTER Zdenko: Crkva na RTV — da ili ne? (Razmišljanje koje nikoga ne obavezuje.) Naše teme, Zagreb, 1971, št. 9, str. 1531—1559

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

CIRIĆ-BOGETIĆ Ljubinka: Novija politička istorija jugoslovenskih naroda. (:Tematski pregled do 1912. god.): Beograd, Privredni pregled 1971. 167 str. — sign. III/2784

DRAGOSAVAC Dušan: Naš komunistički pokret u borbi z asocijalno i nacionalno oslobođenje. Naše teme, Zagreb, 1971, št. 9, str. 1455—1506

PAVLOVIĆ Mirjana: Naučni skup o pariskoj komuni. Međunarodni rad. pokret, Beograd, 1971, št. 2, str. 50—64

PETRANOVIĆ Branko: NOO kao organi revolucionarno demokratske samouprave. Međunarodni rad. pokret, Beograd, 1971, št. 2, str. 65—84

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

BASTA Danilo: Odlazak Đerđa Lukača. Gledišta, Beograd, 1971, št. 7—8, str. 1019—22

FILIPOVIĆ Muhamed: Đerđ Lukač. Pregled, Sarajevo, 1971, št. 6, str. 595 do 607

MUHIĆ Fuad: Jedan ili dva Lukača. Pregled, Sarajevo, št. 6, str. 609 do 622

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

—: BODY and Mind. Readings in philosophy. Ed. by G. N. A. Vesey. (2. impress. London, G. Allen and Unwin, 1970. 472 str. (Unwin University Books. 95.) sign. II/9689—95.

III. SOCIOLOGIJA

BAHRDT Hans: Wege zur Soziologie. Mit einem bibliographischen Schlusskapitel »Wege in die soziologische Literatur« von Hans Peter Dreitzel. (5. Aufl. München, Nymphenburger Verlagsdruckerei 1966. 296 str. (Sammlung Dallog. 10. — sign. 12.606 do 10

BERGHE Pierre L. van den: Race and Ethnicity. Essays in comparative sociology. New York, Basic Books 1970. VIII+312 str. — sign. II/11.520

DAHRENDORF Ralf: Pfade aus Utopia. Arbeiten zur Theorie und Methode der Soziologie. Gesammelte Abhandlungen. I. München, Piper & Co. Vlg 1968. 404 str. — sign. 12.607

DMITREV A. V.: Piličišćakaja sociologija SSSR. Očerki. (Leningrad, Leningrajskij universitet 1971. 81+(I) str. (cir). — sign. II/11. 524

GUILFORD J.: The nature of Human Intelligence. New York (itd.), McGraw-Hill Book co. 1967. (XIV)+538 str. — sign. II/11.546

JACOBS Jerry: Adolescent Suicide. New York, Wiley-Interscience 1971. XI+147 str. sign. II/11.542

MARTIN James: The Computerized Society. An Appraisal of the impact of computers on society over the next fifteen years. (By) James Martin and Adrian R. D. Norman. (Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1970.) XIII+560 str. — sign. II/11.547

PARSONS Talcott: Politics and Social-Structure. (Foreward by William C. Mitchell.) New York, The Free Press; London, Collier-Macmillan 1969. XVII+557 str.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

AZUMI Koya: Higher Education and Business Recruitment in Japan. New York, Teachers College Press (1969). XIV+126 str. — sign. II/11.538

—: BEGABUNG und Lerner, Ergebnisse und Folgerungen neuer Forschungen. Hrsg. von H. Roth. (6. Aufl.) Stuttgart, E. Klett 1971, 594 str. (Deutscher Bildungsrat. 4.) — sign. II/11.441—4

—: The COMPUTER Impact. Ed. by Irene Taviss. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1970.) XI+297 str. — sign. II/11. 545

JONES W.: The Sciences and the Humanities. Conflict and reconciliation. Berkeley, & Los Angeles, California Press 1967. IX+282 str. (California Paperbound. 144.) — sign. 12.724 do 144

—: The New Technology and Human Values. Ed. by John G. Burke. Belmont, Wadsworth 1966. VII+408 str. sign. II/11.571

PATTEN Thomas H.: Manpower Planning and the Development of Human Resources. New York itd., Wiley-Interscience 1971. X+(III)+737 str. sign. II/11.550

—: POLITIQUES: scientifiques nationales en Europe. — National science policies in Europe. Etat actuel et perspectives. Present situation and future outlook. (Paris, 1970. 489 str. (Etudes et documents de politique scientifique. — Science policy studies and documents. 17) — sign. III/2678—17

SCHOOLER Dean: Science, Scientists, and Public Policy. New York, London, The Free Press & Collier-Macmillan 1971. XIV+338 str. 12.718.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

COHN-BENDIT Daniel: Le gauchisme. Remède a la maladie sénile du communisme. (Der Linksradikalismus — Gewaltkultur gegen die Alterskrankheit des Kommunismus.) Paris, Edit. de Seuil 1968. 271 str. — sign. 12. 485

MANDEL Ernest: La réponse socialiste au défi américain. Trad. de l'allemand par Marie-Louise Roux. Paris, F. Maspero 1970. 168+(VII) str. (Cahiers libres. 153.) — sign. 8755—153.

STOJANOVIĆ Svetozar: Critique et avenir du socialisme. Traduit par Michel Sineux. Paris, Edit du Seuil (1971.) 240 (II) str. — sign. 12.711

UDC 008:140.8(497.1)

VLAHOVIĆ, Veljko: The Struggle against Dogmatism**Teorija in praksa, Vol. 8, No. 12, p. 1695—1707, Ljubljana 1971**

In the chapter on present culture and creativity the author considers the complexity and necessity of the struggle against dogmatism, dogmatism and neo-sophism and petit bourgeois »revolutionariness«. The author's starting point is the assumption that also dogmatism is transformed through the transformations of society, that it changes in time and gets adjusted and »modernized«. In the working class dogmatism has several schools in permanent conflict with the revolutionary logic; its dynamic form dogmatic anti-dogmatism is very dangerous in the struggle for socialism. Special forms of dogmatism appear as »pure ideology«, as petit bourgeois »revolutionariness«, characteristic of individual intersocial layers, and they usually end in revolutionary adventurism, revolutionary utopia and social nihilism.

UDC 327.323.32:338.98(497.1)

LAVRAČ, dr. Ivan: Socio-economic Foundations of Self-Management Socialist Economic System**Teorija in praksa, Vol. 8, No. 12, p. 1708—1716, Ljubljana 1971**

Four papers written by Cveta Mlakar, Jakov Sirotković, Jovan Stojanovski and Aleksander Vacić were submitted to the theme concerning the socio-economic foundations of the Yugoslav economic system, which was discussed at the 4th Congress of the Association of Economists of Yugoslavia on October 27th to 29th. This article is a critical report on these four papers, as read by the author at the congress. In his comment the author discusses especially three problems in these papers: 1. the relation between plan and market, 2) the functioning of the law of value and the so-called normal price, and 3) the commodity form of social property and the principle of distribution in accordance with labour.

UDC 008 (497.1):331.152.1

KUTOŠ, Aleksander: Self-management in Higher Schools**Teorija in praksa, Vol. 8, No. 12, p. 1717—1725, Ljubljana 1971**

In its very essence self-management is conditioned by the state and changes in the structure and quality of studies at university level. That is why the reform of higher schools changes also the quality of self-management relations. The range and depth of selfmanagement practice must be developed up to the level as made possible by a certain pedagogical process, as well as by the degree of the development of social cohesion. Study as collective work of self-management subjects with equal rights is thus essential for the development of self-management relations. There is only as much true equality in self-management as there is equality in pedagogical process. But there is a considerable difference between teachers and students with regard to knowledge. That is why there exist differences in power of self-management influence. The school should be the carrier of all the sources of money for study so that the economic interest of a working community as a fundamental self-management relation would objectively unite teachers and students in careful managing and appropriate division.

UDK 008:140.8(497.1)

VLAHOVIĆ, Veljko: Boj proti dogmatizmu**Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 12, str. 1695—1707**

V poglavju o današnji kulturi in ustvarjalnosti razmišlja avtor o zapletenosti in nujnosti boja proti dogmatizmu, o dogmatizmu in neosofizmu ter o drobnoburžoazni »revolucionarnosti«. Avtor izhaja iz predpostavke, da se s transformacijo družbe transformira tudi dogmatizem, da se s časom spreminja, prilagaja in »modernizira«. Dogmatizem v vrstah delavskega razreda ima nekaj šol, ki so v stalnem spopadu z revolucionarno logiko; njegova dinamična oblika je dogmatski antidogmatizem, ki je boju za socializem izredno nevaren. Posebna oblika dogmatizma se pojavlja tudi kot »čista ideologija«, kot drobnoburžoazna »revolucionarnost«, ki je značilna za posamezne meddružbene sloje in se končuje običajno v revolucionarnem avanturizmu, revolucionarni utopiji in družbenem nihilizmu.

UDK 327.323.32:338.98(497.1)

LAVRAC, dr. Ivan: Družbenoekonomske osnove samoupravnega socialističnega ekonomskega sistema**Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 12, str. 1708—1716**

Za temo o družbenoekonomskih osnovah jugoslovanskega gospodarskega sistema, ki je bila obravnavana na IV. kongresu Zveze ekonomistov Jugoslavije dne 27. do 29. oktobra 1971, so bili predloženi štirje referati: Cvete Mlakarjeve, Jakova Širotkovića, Jovana Stojanovskega in Aleksandra Vacića. Sestavek predstavlja poročilo, ki ga je o teh referatih prebral avtor na kongresu. Ko kritično komentira referate, avtor posebej razpravlja o treh v referatih vsebovanih vprašanjih: 1. o odnosu med planom in trgom, 2. o delovanju zakona vrednosti in tako imenovani normalni ceni, in 3. o blagovni obliki družbene lastnine in načelu delitve po delu.

UDK 008 (497.1):331.152.1

KUTOŠ, Aleksander: Samoupravljanje v visokem šolstvu**Teorija in praksa, Ljubljana 1971, let. 8, št. 12, str. 1717—1725**

Samoupravljanje je v svojem najglobljem bistvu odločilno pogojeno s stanjem in spremembami strukture in kvalitete visokošolskega študija. Zato reforma visokega šolstva spreminja tudi kvaliteto samoupravnih odnosov. Razsežnost in globina samoupravne prakse moreta biti razviti le do tiste stopnje, ki jo omogoča določen pedagoški proces, kakor tudi stopnja razvitosti družbene kohezije. Bistven za razvoj samoupravnih odnosov je tedaj študij kot kolektivno delo enakopravnih subjektov. Samo toliko je resnične enakosti v samoupravljanju, kolikor je enakosti v pedagoškem procesu. Po znanju pa je med učitelji in študenti velika razlika. Zato so tudi razlike v moči samoupravnega vplivanja. Šola bi morala biti nosilka vseh virov sredstev za študij, da bi ekonomski interes delovne skupnosti kot temeljni samoupravni odnos objektivno združeval učitelje in študente za skrbno gospodarjenje in za delu ustrezno delitev.

**Vsem naročnikom, bravcem in sodelavcem
želita**

SREČNO IN USPEHOV POLNO LETO 1972

**uredništvo in uprava revije
TEORIJA IN PRAKSA**

V oceno smo prejeli

Zbirka NAŠIH TEM, Zagreb:

- ZBORNIK: Industrijska sociologija

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE, Ljubljana:

- DR. DUŠAN VEJNOVIĆ: Od plemen do narodov v Afriki

Tuji avtorji

Janusz Ziolkowski

je profesor sociologije na univerzi v Poznanju, ki se že dalj časa ukvarja z raziskovanjem socioloških vidikov regionalnega oziroma prostorskega planiranja, tako na Poljskem kot tudi v drugih državah. Deloval je kot ekspert Organizacije združenih narodov za vprašanja regionalnega razvoja v deželah v razvoju. Na sedmem svetovnem kongresu za sociologijo v Varni je bil izvoljen za predsednika sekcije za sociologijo regionalnega razvoja in planiranja. Februarja 1971 pa je sodeloval tudi na posvetovanju o socioloških dimenzijah urbanizacije, ki ga je organiziralo Jugoslovansko združenje za sociologijo v Dubrovniku.

TEORIJA in PRAKSA

iz vsebine naslednjih števil

- **NAJDAN PAŠIČ:** Odnos med družbenimi vedami in politiko
 - **IVAN KRISTAN:** Participacija v luči razvoja političnega sistema v Jugoslaviji
 - **TOMO MARTELANC:** Pogoji za uspešno dolgoročno načrtovanje vzgoje in izobraževanja v Sloveniji
 - **OKROGLA MIZA:** Položaj in vloga študija socioloških, politoloških in komunikacijskih ved
 - **VELJKO NAMORŠ:** Trendi in perspektive stanovanjske gradnje na Slovenskem
 - **VALENTIN TRILAR:** Slovenija kot funkcionalna regija Jugoslavije in Evrope
 - **DUŠAN PIREC:** Modernizacija gospodarstva
 - **MITAR MILJANOVIČ:** Mednarodni vidiki reforme ZKJ
 - **JOŽE LEBAR:** »Rehabilitacija« religije v socializmu
 - **MILAN MERČUN:** Beseda o objektivnem obveščanju
 - **ZORAN JELENEC:** Sistem služb za pomoč otrokom z motnjami
 - **IVAN DOLNIČAR:** Sistem in organizacija vse-ljudske obrambe
 - **RADOVAN VUKADINOVIČ:** Žgoče dileme ameriške zunanje politike
 - **MILAN DIVJAK:** Pedagoška akademija med znanostjo in prakso
-